

Limology

ชายแดนศึกษา
กับ
เขต-ชั้นรั้ววิทยา
ของพื้นที่ใน/ระหว่าง

จักรกริช ลังขมณี
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หนังสือเล่มนี้ได้รับการสนับสนุนจาก
ทุนส่งเสริมการเขียนหนังสือ/ผลิตตำราของคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
และ ทุนการศึกษาวิจัย จาก Korean Foundation for Advanced Studies (KFAS)

คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Siamese Association of Sociologists and Anthropologists

Limology: ชายแดนศึกษา กับ เขต-ชั้นรวิทยาของพื้นที่ใน/ระหว่าง
จักรกริช สังฆมณี ผู้เขียน
ISBN 978-974-315-970-1
พิมพ์ครั้งที่ 1 กุมภาพันธ์ 2561

คเล็ดไทยพิมพ์ศษภม

ในเครือบริษัทสำนักพิมพ์สยามปริทัศน์ จำกัด
113 ถนนเฟื่องนคร แขวงวัดราชบพิธ เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200
โทรศัพท์ 0-2225-9536 ถึง 9
โทรสาร 0-2222-5188

เจ้าของ: บริษัทสำนักพิมพ์สยามปริทัศน์ จำกัด
ที่ปรึกษาการตลาด: สุลักษณ์ ศิวรักษ์
คณะกรรมการบริหาร: สัจจา รัตนโฆมศรี, อนันต์ วิริยะพินิจ, วินัย ชาตอนันต์,
ทิชากร ชาตอนันต์, อาสา นารถไตรภพ

บรรณาธิการสำนักพิมพ์: ชานน จงประสพมงคล
บรรณาธิการประจำฉบับ: อนรรฆ พิทักษ์ธานิน
รูปเล่ม: เด็ดเดี่ยว เหล่าสินชัย
แบบปกและศิลปกรรม: นันทน์นิชา ศรีวุฒิ
พิสูจน์อักษร: สิริกัญญา กาญจนประกร
ประชาสัมพันธ์: มนตรี คงเนียม

• ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

จักรกริช สังฆมณี.

Limology ชายแดนศึกษา กับ เขต-ชั้นรวิทยาของพื้นที่ใน/ระหว่าง. -- กรุงเทพฯ : สยามปริทัศน์,
2561.

280 หน้า

1. เขตแดน. 2. ภูมิศาสตร์การเมือง. 3. ภูมิรัฐศาสตร์. I. ชื่อเรื่อง.

320.12

ISBN 978-974-315-970-1

จัดจำหน่าย: สายส่งศึกษา บริษัทเคล็ดไทย จำกัด
โทรศัพท์ 0-2225-9536 ถึง 9
โทรสาร 0-2222-5188
www.kledthai.com

ราคา 280 บาท

ตำราสังคมศาสตร์เคล็ดไทย-สสมส.

หนังสือในชุดนี้ตีพิมพ์ภายใต้ความร่วมมือระหว่างสำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทย จำกัด และสมาคมนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาสยาม (สสมส. [SASA]) โดยมีเป้าหมายเพื่อผลิตหนังสือที่สามารถใช้เป็นตำราด้านสังคมศาสตร์ได้ ทั้งนี้เนื่องจากสำนักพิมพ์เคล็ดไทย บริษัทเคล็ดไทย จำกัด และ สสมส. เห็นว่าในขณะที่การเรียนการสอนด้านสังคมศาสตร์ในบ้านเราได้ขยายตัวมากขึ้น แต่หนังสือตำราที่เป็นภาษาไทยในด้านนี้ยังมีจำนวนน้อย และบางครั้งเนื้อหาสาระก็กระจัดกระจาย หรืออาจไม่ตรงกับสาขาวิชานั้น ๆ นัก

จุดประสงค์ของหนังสือชุดนี้ นอกจากต้องการผลิตหนังสือตำราภาษาไทยด้านสังคมศาสตร์ ซึ่งจะมีประโยชน์ต่อนิสิตนักศึกษาที่ศึกษาร่ำเรียนในสาขาวิชานี้และบุคคลทั่วไปที่ต้องการหาความรู้แล้ว ยังมุ่งหวังที่จะสร้างบรรยากาศทางวิชาการ ส่งเสริมให้เกิดวิวาทะ โดยเฉพาะด้านทฤษฎีและแนวคิดใหม่ๆ ที่อภิปรายกันในวงวิชาการในต่างประเทศ และส่งเสริมให้นักวิชาการไทย โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ ผลิตผลงานด้านตำรา ทั้งที่เป็นตำราพื้นฐานและตำราแนวทฤษฎีใหม่ๆ หรือประเด็นที่เป็นวิวาทะร่วมสมัยด้านสังคมศาสตร์

หนังสือในชุด “ตำราสังคมศาสตร์เคล็ดไทย-สสมส.” จึงมีกระบวนการผลิตตามมาตรฐานทางวิชาการที่มีการพิจารณาและตรวจสอบ กล่าวคือหนังสือในชุดนี้เขียนโดยอาจารย์มหาวิทยาลัย นักวิชาการและผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในด้านสังคมศาสตร์ในสาขาวิชาต่างๆ และผ่านกระบวนการตรวจสอบทางวิชาการจากผู้ทรงคุณวุฒิอ่านพิจารณาต้นฉบับ (reader) ที่มีความรู้ในสาขาวิชาเหล่านี้ มีการปรับปรุงแก้ไขต้นฉบับ (revision) ตามความเห็นและคำแนะนำของผู้ทรงคุณวุฒิฯ จึงเหมาะสมที่จะใช้เป็นตำราในการเรียนการสอนด้านสังคมศาสตร์ในระดับมหาวิทยาลัย

เกี่ยวกับหนังสือ

ความน่าสนใจของหนังสือเล่มนี้ ซึ่งเป็นหนังสือเล่มที่สองที่ผลิตในชุด “ตำราสังคมศาสตร์เคล็ดไทย-สสมส.” อยู่ตรงเนื้อหาสาระที่ครอบคลุมการศึกษา/ค้นคว้า การอภิปรายและวิวาทะในประเด็นสำคัญๆ 3-4 ประการ ดังนี้

1. เน้นเรื่องชายแดน (border) และพรมแดน พื้นที่ (space) ขอบเขตหรืออาณาเขต (boundary) ซึ่งผู้เขียนเสนอใช้คำศัพท์ว่า “เขต-ชั้น” เพื่อให้ครอบคลุมประเด็นสำคัญบางประการในการอภิปรายของตน ทำให้งานเขียนชิ้นนี้มีประโยชน์ต่อการเรียนการสอนและการศึกษาหรืองานวิจัยในประเด็นต่างๆ ที่ได้ระบุไว้ ต่อผู้สอนและผู้เรียน ผู้ทำการศึกษา/วิจัย รวมถึงผู้ที่สนใจในเรื่องเหล่านี้ด้วย

2. ครอบคลุมประเด็นสำคัญหลายประการ ซึ่งศึกษา/วิจัยหรืออภิปรายกันในแวดวงการศึกษาด้านมานุษยวิทยา โดยเฉพาะแขนงสาขามานุษยวิทยาชายแดน (anthropology of borders) และด้านภูมิศาสตร์การเมือง (political geography) อีกทั้งพยายามเชื่อมโยงให้เห็นว่าการศึกษาในสาขาทั้งสองมีอะไรที่สัมพันธ์กันบ้าง นอกจากนี้ยังได้แสดงให้เห็นว่าชายแดน ขอบเขตหรืออาณาเขตของประเทศ พื้นที่ เกี่ยวข้องอย่างไรกับชีวิตของผู้คนทั่วไป ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ความมั่นคง ฯลฯ

3. ชี้ให้เห็นว่าการศึกษารื่องชายแดน หรือเขต-ชั้น ในเชิงวิธีวิทยา (methodology) จะทำได้อย่างไร มีประโยชน์อย่างไร และช่วยในการทำความเข้าใจในประเด็นใดบ้าง

4. อภิปรายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับประเด็นเรื่องชายแดน เช่น ความซับซ้อนและเป็นเชิงเทคนิคของการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่กับการข้ามชายแดนและผู้คนที่ข้ามชายแดน ซึ่งเท่าที่ทราบ ประเด็นนี้ยังไม่ปรากฏในงานเขียนภาษาไทยมากนัก

หนังสือเล่มนี้จึงมีความสำคัญและคุณูปการต่อการศึกษา ทั้งในด้าน
มานุษยวิทยา ภูมิศาสตร์การเมือง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา และ
ชายแดนศึกษา

สำนักพิมพ์สยาม

สารบัญ

ตำราสังคมศาสตร์เคล็ดไทย-สสมส.	iii
เกี่ยวกับหนังสือ	iv
คำขอบคุณ	viii
บทที่ 1 เขต-ชั้นวิทยา: ว่าด้วยสิ่งนั้นของพรหมแดน	3
เกริ่นนำ	5
เขตแดน ชายแดน และพรหมแดน	12
พรหมแดนของวิธีวิทยาในการศึกษาเขต-ชั้น	16
วิธีวิทยาที่พรหมแดน	21
สู่วิธีวิทยาของการศึกษา “สิ่งนั้น” ของพรหมแดน	26
บทที่ 2 พัฒนาการของความรู้อันรู้ว่าการสร้างเขตแดน	31
และความเป็นอื่น	
จุดตั้งต้นและพัฒนาการของการศึกษาเขตแดน	33
จากเขตแดนรัฐ-ชาติ สู่ชั้นทางสังคม	43
หลากมโนทัศน์ของการศึกษาเขต-ชั้น	53
เขต-ชั้นวิทยากับพหุภาวะของพื้นที่พรหมแดน	68
บทที่ 3 รัฐ ชายแดน และการควบคุม	71
อาณาเขต เส้นเขตแดน และพรหมแดนจินตกรรม	74
ไซเมีย: พื้นที่และวิถีผู้คนก่อนอาณานิคมสมัยใหม่	76
ประวัติศาสตร์อนาธิปไตยกับการอธิบายพรหมแดนก่อนสมัยใหม่	81

อาณานิคมและอิทธิพลต่อการขีดเส้นเขตแดน	85
รัฐสมัยใหม่กับชายแดน	91
เครื่องมือของรัฐกับการควบคุมพื้นที่ชายแดน	99
ผลกระทบจากการจัดการชายแดนของรัฐ	111
บทที่ 4 คนข้ามแดนกับสถานะข้ามชาติ	121
สถานะข้ามชาติ	124
ปัจจัยการเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน	133
กระบวนการย้ายถิ่น	142
กระบวนการตั้งถิ่นฐานใหม่	152
ความพรั่นกลัวของการย้ายถิ่น	160
บทที่ 5 เศรษฐกิจข้ามแดน	165
ความสัมพันธ์ระหว่างชายแดนกับการค้า	168
การค้าชายแดน: เมื่อรัฐจัดการกับโลกาภิวัตน์	174
ลักษณะจำเพาะของชายแดนกับการค้า	178
ปฏิบัติการของรัฐต่อการค้าชายแดน	186
การตอบโต้รัฐจากคนในชายแดน	195
บทที่ 6 พรมแดนนิเวศ กับตัวตนของผู้คน และรัฐ-ชาติ	203
ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและเขตแดนทางการเมือง	206
นิเวศวิทยาการเมืองของความเป็นชายแดน	222
ปฏิบัติการของรัฐต่อประเด็นสิ่งแวดล้อมข้ามพรมแดน	229
บรรณานุกรม	244
เกี่ยวกับผู้เขียน	266

คำขอบคุณ

ผู้เขียนรู้จักชายแดนศึกษาครั้งแรกช่วงราว ๆ ปี 2002-2003 จากการลงเรียนนิเวศสังคมมาว่าด้วยชายแดนศึกษากับอาจารย์ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี ที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ความน่าสนใจของพื้นที่ชายแดนที่ผู้เขียนได้เริ่มเข้าไปรู้จักนั้น ส่งผลอย่างมากต่อการทำความเข้าใจถึงปฏิบัติของรัฐ วิถีทางของปฏิสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของผู้คนที่ใช้ชีวิตวางทาบซ้อนอยู่บนพื้นที่ดังกล่าวเป็นอย่างมาก ความน่าสนใจดังกล่าวนี้พาให้ผู้เขียนเริ่มเข้าไปศึกษาและทำความเข้าใจความซับซ้อนดังกล่าวมากขึ้นในเวลาต่อมา นอกจากอาจารย์ปิ่นแก้วแล้ว ผู้เขียนได้รับการกระตุ้นและสนับสนุนให้ลงพื้นที่ทำงานวิจัยภาคสนามในพื้นที่ข้ามพรมแดนไทย-ลาว จากคณาจารย์หลายท่าน ทั้งอาจารย์ชยันต์ วรธนะภูติ อาจารย์อานันท์ กาญจนพันธุ์ และอาจารย์ยศ สันตสมบัติ ผู้ซึ่งเห็นว่าการศึกษาทำความเข้าใจการเมืองของชาติพันธุ์ การค้าและเศรษฐกิจ ตลอดจนการแย่งชิงทรัพยากรซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของความขัดแย้งในการพัฒนาในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น หลีกเลี่ยงไม่ได้เลยที่จะต้องมองไปให้ไกลกว่ากรอบของรัฐ-ชาติ พื้นที่พรมแดนและเส้นเขตแดนนั้นทำหน้าที่ในการขีดคั่นกันขวางผู้คนและระบบทางสังคมต่างๆ ออกจากกันก็จริง แต่มันก็มีไว้เพื่อให้ถูกลบ ก้าวข้าม และขีดเขียนขึ้นใหม่โดยตัวแสดงอื่นๆ อยู่เสมอเช่นกัน แม้ว่าผู้เขียนจะตระหนักถึงสภาวะที่ลึกลับและสิ้นไหวของชายแดนดังกล่าวนี้ แต่กระนั้น ผู้เขียนก็รู้ว่าการศึกษเกี่ยวกับชายแดนนั้นมีข้อจำกัดอยู่อย่างมาก นั่นก็คือว่า การจะศึกษาทำความเข้าใจพื้นที่ที่มีพลวัตดังกล่าวนี้ได้ จำเป็นที่จะต้องมีเครื่องมือเชิงความคิดและวิธีวิทยาที่มากพอ ที่จะทำให้เรามองเห็นสภาวะและการดำรงอยู่ของพรมแดนที่ทาบซ้อนกันอยู่หลายมิติ

ผู้เขียนมีโอกาสร่วมสอนวิชาว่าด้วยชายแดนศึกษาที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี 2010 จากการที่อาจารย์ศุภมิตร ปิติพัฒน์ มองเห็นความสำคัญของการศึกษาชายแดน ซึ่งจะส่งผลต่อการทำความเข้าใจมิติต่างๆ ทางรัฐศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศได้ลึกซึ้งหลากหลายมากขึ้น และได้เปิดวิชาดังกล่าวนี้เอาไว้ตลอดจนไวใจให้ผู้เขียนได้ทดลองสอนในวิชาดังกล่าวจนถึงปัจจุบัน ตลอดระยะเวลากว่า 15 ปีที่ผู้เขียนเข้าไปเกี่ยวข้องกับชายแดนศึกษา ผู้เขียนพบว่ากระแสกระแสรู้ในเชิงแนวคิดและวิธีวิทยานั้น เป็นข้อจำกัดหนึ่งในวงการการศึกษาว่าด้วยพื้นที่ชายแดนในประเทศไทย

หนังสือเล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการนำเสนอกรอบคิด ข้อถกเถียง แนวทางและวิธีวิทยาว่าด้วยชายแดนศึกษา แม้ว่าเป็นเรื่องยากที่จะสามารถให้ภาพที่ครอบคลุมและลุ่มลึกไปในเวลาเดียวกัน และมีต้องพูดถึงว่าการศึกษาว่าด้วยชายแดนนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาเป็นอย่างมาก ความรู้ความเข้าใจพื้นฐานที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้และเดินทางไปกับการแลกเปลี่ยนความคิดกับเพื่อนนักวิชาการในพื้นที่ต่างๆ และกับนิสิตที่ลงเรียนในรายวิชาของผู้เขียนตลอดช่วงเกือบทศวรรษที่ผ่านมา ผู้เขียนขอขอบคุณครูหลายท่านที่ได้เอ่ยนามมาข้างต้น และกัลยาณมิตรทางวิชาการ โดยเฉพาะอาจารย์นิติ ภัวศรพันธุ์ และอาจารย์จิราพร เหล่าเจริญวงศ์ ผู้เขียนขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับ ณัฐมน เกตุแก้ว ผู้ช่วยวิจัย สำหรับความอุตสาหะในการช่วยย่อเนื้อหา และเรียบเรียงข้อถกเถียงของเอกสารบทความจำนวนมากเข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นระบบ ทำให้ผู้เขียนสามารถจัดวางความคิดและสร้างข้อถกเถียงอภิปรายได้อย่างสะดวกมากขึ้น ขอขอบคุณ นภัสตาล สีนเกิดสุข ที่ช่วยถอดเสียงคำบรรยายให้อย่างละเอียด พลวีร์ พันธุ์พานิช สำหรับการเป็นธุระในการดาวน์โหลดบทความจำนวนมากให้ในช่วงที่ผู้เขียนลาทำวิจัยในต่างประเทศ และ ณพัทธ์ นรังศิยา สำหรับการตรวจร่างเอกสารในช่วงท้ายของการเขียนงานชิ้นนี้

ส่วนหนึ่งของเนื้อหาในบทที่ 1 นั้น นำมาจากบางตอนของบทบรรณาธิการของผู้เขียนที่ชื่อว่า “พรมแดนของวิธีวิทยา | วิธีวิทยาที่พรมแดน” ซึ่งปรากฏใน *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา* ปีที่ 35 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2559) และ ส่วนหนึ่งของบทที่ 3 นำมาจาก บทความ “ศิลปวิถีของการไม่ถูกปกครอง: ประวัติศาสตร์อนาธิปไตยของคนไร้รัฐในเอเชียอาคเนย์” *วารสารเมืองโบราณ* ปีที่ 37 ฉบับที่ 1 (2554) ผู้เขียนขอขอบคุณวารสารทั้งสองฉบับที่อนุญาตให้นำเนื้อหา มาตีพิมพ์ใหม่ในครั้งนี้

ผู้เขียนขอขอบคุณฝ่ายวิชาการ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สำหรับทุนส่งเสริมการเขียนหนังสือ/ผลิตตำรา และ Korean Foundation for Advanced Studies (KFAS) สำหรับทุนการศึกษาวิจัยในประเทศเกาหลีใต้ ระหว่างปี 2015–2016 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ผู้เขียนเริ่มเขียนงานชิ้นนี้ ทำได้ดีที่สุด ผู้เขียนขอขอบคุณผู้อ่านประเมิน (readers) สำหรับข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์อย่างมากต่อการปรับปรุงแก้ไขงานชิ้นนี้

จักรกริช สังขมณี

สามย่าน

กุมภาพันธ์ 2018

Limology

บทที่ 1

เขต-ชั้นวิทยา:
ว่าด้วยสิ่งนั้นของพรหมแดน

เกริ่นนำ

ผู้เขียนเริ่มเขียนหนังสือเล่มนี้ในช่วงที่ลาทำวิจัยระหว่างปี 2015–2016 ณ กรุงโซล ประเทศเกาหลีใต้ เมืองหลวงซึ่งคลาคล่ำไปด้วยผู้คนแห่งนี้ เป็นศูนย์กลางทางการเมืองที่สำคัญไม่เฉพาะแต่ในคาบสมุทรเกาหลีเท่านั้น หากแต่ยังเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจการค้า วัฒนธรรม และการแสดงออกทางการเมืองของชาติที่ได้รับการยกย่องในแง่การพัฒนาประชาธิปไตยสำคัญแห่งหนึ่งของโลกอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ในแง่ภูมิศาสตร์แล้ว เมืองหลวงแห่งนี้มีระยะห่างจากเส้นแบ่งพรมแดนซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนาม เขตปลอดทหาร (Demilitarized Zone—DMZ) เพียง 56 กิโลเมตรโดยประมาณเท่านั้น พื้นที่พรมแดน DMZ ซึ่งกรุงโซลและปริมณฑลตั้งประดิษฐานอยู่ เป็นเส้นที่ลากตัดขวางคาบสมุทรเกาหลีตามเส้นขนานที่ 38 ความยาวประมาณ 160 กิโลเมตร และมีความกว้าง 4 กิโลเมตร พรมแดนแห่งนี้ถือกำเนิดขึ้นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของข้อตกลงด้านการทหารระหว่างประเทศเกาหลีเหนือ จีน และองค์การสหประชาชาติในปี 1958

จวบจนถึงปัจจุบัน เส้นแบ่งและพื้นที่พรมแดนดังกล่าวนี้ได้ทำหน้าที่สำคัญในการแบ่งพื้นที่ทางการเมืองของชนชาติที่มีภูมิหลังประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกันกว่าพันปีให้แยกออกเป็น 2 ประเทศ ซึ่งมีระดับการพัฒนา เศรษฐกิจและอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ภาพถ่ายดาวเทียมยามค่ำคืนสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของเขตแดน ที่มีผลไม่เพียงการแบ่งพื้นที่ทางภูมิรัฐศาสตร์ออกจากกันเท่านั้น หากแต่ได้สร้างปริมณฑลของการแบ่งแยกใหม่ๆ ที่เป็นผลสืบเนื่องจากเส้นแบ่งดังกล่าว ทั้งในแง่ของ

ภาพ: Korean Peninsula At Night

ที่มา: Planet Observer/Science Photo Library

ระดับการพัฒนา ความเจริญทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ตลอดจนวิถีชีวิต และอุดมการณ์ของผู้คนอย่างมีนัยสำคัญ เพียงระยะเวลาไม่ถึงชั่วอายุคน ภายหลังจากที่ DMZ ถือกำเนิดขึ้น ความแตกต่างระหว่างสองฟากฝั่งพรหมแดนของเกาหลีเหนือและเกาหลีใต้ ได้ทำให้อาณาบริเวณดังกล่าวกลายมาเป็นพื้นที่ประชิดที่มีความขย้อนแย้งกันมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก

หนังสือเล่มนี้อภิปรายความสำคัญของเส้นเขตแดน และผลของการขีดเส้นแบ่งซึ่งส่งผลต่อการจัดการพื้นที่ในหลากหลายรูปแบบ เขตแดนไม่เพียงกำหนดกฎเกณฑ์ของอาณาบริเวณและอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของรัฐชาติเท่านั้น หากแต่ได้ส่งผลกระทบต่อรูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางสังคม อุดมการณ์และอัตลักษณ์ ตลอดจนกระบวนการสร้างความเป็นเขาและเราให้แตกต่างกันอีกด้วย ตัวอย่างของพื้นที่พรหมแดนระหว่างเกาหลีเหนือและเกาหลีใต้ข้างต้นนี้ เป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่นำเราไปสู่การทำทความเข้าใจในเชิงแนวคิดที่มากขึ้นต่อผลของการขีดเขตเส้นพรหมแดน ที่ในภายหลังไม่เพียงแต่เป็นพรหมแดนบนพื้นที่ทางกายภาพเท่านั้น หากแต่ได้กลายเป็นพรหมแดนทางสังคมที่สำคัญที่ทำให้การรวมชาติของเกาหลีใต้นั้น นับวันจะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นได้ยากเต็มที

ในบทนำนี้ ผู้เขียนจะอภิปรายถึงแนวคิดและข้อถกเถียงเชิงวิวิธวิทยาว่าด้วยการศึกษาเขตแดน (boundary) ชายแดน (border) พรหมแดน (frontier) และอาณาบริเวณ (territory) โดยจะเรียกการศึกษาถึงแนวคิดหลักดังกล่าวแบบกว้าง ๆ ว่า “เขต-ชนวิทยา” ทั้งนี้ ผู้เขียนสมทานและแปลคำว่าเขต-ชนวิทยา โดยอิงมาจากคำว่า limology ที่มักใช้กันในการศึกษาพื้นที่ผ่านกรอบภูมิศาสตร์การเมือง อย่างไรก็ตามในหนังสือเล่มนี้จะมีการให้ความหมายและขอบเขตที่แตกต่างออกไปดังจะได้อภิปรายต่อไป คำว่า limology นั้นมาจากรากศัพท์ limes + logy คำว่า limes หรือในรูปพหูพจน์คือ limites นั้น มาจากภาษาละติน ซึ่งหมายถึงพื้นที่พรหมแดน เส้นเขตแดน เครื่องหมายแสดงการแบ่งแยก หรือแม้กระทั่งหมายถึงกระบวนการหรือช่องทางของการ

สร้างความแตกต่างให้ปรากฏขึ้น ความสนใจพื้นที่ชายแดนนั้นมีมาตั้งแต่ยุคโบราณแล้ว เช่นในสมัยโรมัน คำว่า *limes* ถูกใช้เพื่อหมายถึงชายแดนหรือระบบของการสร้างป้อมปราการเพื่อป้องกันอาณาบริเวณของอาณาจักรโรมันโบราณ ในภายหลังคำดังกล่าวได้ขยายครอบคลุมการกำหนดพื้นที่ในหลากหลายลักษณะนอกเหนือจากในแง่ของการทหารและการเมืองมากขึ้น ส่วนคำว่า *-logy* นั้นเป็นศัพท์ภาษาอังกฤษซึ่งมีรากมาจากภาษากรีก และเป็นคำที่ค่อนข้างเป็นที่คุ้นเคยกันอยู่แล้วพอสมควร อันหมายถึงองค์ความรู้ หรือเรื่องราวเรื่องเล่าเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ

ผู้เขียนหยิบยืมคำว่า *limology* มาจากงานของนักภูมิศาสตร์การเมือง Vladimir Kolossov ในบทความที่ชื่อว่า *Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches* (2005) และ *Theoretical Limology: Postmodern Analytical Approaches* (2006) ซึ่งได้ให้ความหมาย *limology* ไว้ว่า เป็นศาสตร์ที่ศึกษาระบบระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเขตแดนหรือพรมแดน และปฏิสัมพันธ์ของระบบระเบียบของการสร้างและจัดการเขตแดนหรือพรมแดนที่ต่างกันไป ทั้งนี้ แม้ว่ากรอบการศึกษาดังกล่าวนั้น ในเบื้องต้นจะเป็นที่แพร่หลายในวงการการศึกษาของนักภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะนักภูมิศาสตร์การเมือง แต่ในระยะหลังมานี้ การศึกษาเขตแดนและพรมแดนนั้น ได้ขยายความสนใจไปสู่ศาสตร์อื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นรัฐศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ มานุษยวิทยา สังคมวิทยา กฎหมาย เศรษฐศาสตร์ จิตวิทยา และยังมีแพร่หลายในบรรดานักภูมิศาสตร์กายภาพและภูมิศาสตร์มนุษย์มากขึ้นด้วย (Kolossov 2005)

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนใช้คำว่า “เขต-ชนวิทยา” ในลักษณะที่แตกต่างออกไปจากขอบเขตและจุดสนใจที่ Kolossov นำเสนอ ซึ่งมักมีฐานความสนใจมาจากการศึกษารัฐและพรมแดนทางการเมือง โดยที่คำว่าเขต-ชนวิทยาที่ผู้เขียนจะนำเสนอนี้ มาจากการสนธิกันอย่างไม่แนบแน่นลงตัว หากแต่เป็นความสัมพันธ์ที่มักเกิดขึ้นคู่ขนานกันไประหว่างคำว่า “เขต” อันหมายถึงเส้น

ที่ถูกขีดขึ้นเพื่อกำหนดความแตกต่างระหว่างสองปริณิชน และคำว่า “ชนธ์” ซึ่งหมายถึงกลุ่ม พวก หมวดหมู่ องค์กรวม หรือคุณสมบัติร่วมบางประการ (aggregated entity) คำว่า “ชนธ์” ในที่นี้ต่างจากคำว่า “ชนธ์” ซึ่งมักนำมาใช้ควบคู่กับคำว่า “เขต” เช่น เขตชนธ์ หรือ ขอบเขตชนธ์ ซึ่งหมายถึง อาณาบริเวณที่แต่เดิมใช้ใบเสมาแทนสัญลักษณ์แห่งการสมมติกำหนดอาณาบริเวณนั้น หรือในความหมายที่มักใช้กันทั่วไปในสังคมไทยพุทธ คือ หมายถึงอาณาเขตของอาณาจักรหรือประเทศนั่นเอง คำว่า เขต-ชนธ์ ที่ผู้เขียนใช้ในที่นี้เป็นความพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า การขีดเส้นแบ่งใดๆ นั้นมักจะมาพร้อมกับกระบวนการสร้างความเป็นเรา และสร้างความเป็นเขา หรือความเป็นอื่น (otherness) ของสรรพสิ่งที่อยู่ในและนอกอาณาเขตที่กำหนดขึ้นมานั้นด้วยเสมอ พูดอีกอย่างก็คือว่า กระบวนการจัดการพื้นที่ (spatialization) นั้นเป็นกระบวนการที่ดำเนินไปพร้อมๆ กับการจัดการทางสังคม (societalization) อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตาม การสร้างเขตแดนและการสร้างความเป็นกลุ่มก้อน หรือการสร้างสังคมของความเป็นหนึ่งเดียวที่ถูกทำให้แยกออกจากสังคมอื่นที่อยู่นอกอาณาบริเวณที่ขีดขึ้นนั้น แม้ว่าจะจะเป็นสิ่งที่มักดำเนินควบคู่กันไปเสมอ แต่ก็ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกันสนิทและมีลักษณะสถิตตายตัว

หากเราลองนึกถึงคำศัพท์ในทางรัฐศาสตร์สมัยใหม่ เช่นคำว่า รัฐ-ชาติ (nation-state) ก็จะสามารถเทียบเคียงลักษณะความสัมพันธ์ที่กลั้กลั่นดังกล่าวของ เขต-ชนธ์ ได้ดีพอสมควร กล่าวคือ คำว่า รัฐ (state) ซึ่งหมายถึงองค์อธิปัตย์แห่งดินแดนนั้น มักจะมาพร้อมกับความเข้าใจในเชิงอุดมคติ ว่าเป็นผู้ปกครองประชาชาติหรือผู้คนกลุ่มหนึ่ง (nation) ซึ่งมีลักษณะร่วมบางประการไม่ว่าจะเป็น ชาติพันธุ์ ภาษา ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง ระบบความเชื่อ อุดมการณ์ บรรพบุรุษ หรือประวัติศาสตร์ที่มีร่วมกันมายาวนาน ด้วยเหตุนี้ คำว่า “รัฐ” กับ “ชาติ” จึงมักถูกเรียกควบคู่กันไปแบบง่าย ๆ ในฐานะ “รัฐ-ชาติ” ซึ่งหมายถึงหน่วยการเมืองในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมัยใหม่ โดย

เสมือนว่ารัฐก็คือผู้ทำหน้าที่ปกครองหรือเท่ากับเป็นตัวแทนอันชอบธรรมของเหล่าบรรดาผู้คนที่ยาศัยอยู่ในอาณาบริเวณที่รัฐเป็นผู้ดูแลอยู่นั้น และสื่อนัยอีกด้วยว่าพลเมืองของรัฐนั้นเป็นกลุ่มก้อนของประชากรที่มีลักษณะเป็นหนึ่งเดียว มีเอกลักษณ์ของความเป็นกลุ่ม (หรือเอกลักษณ์ของชาตินั้นเอง) และในเชิงทฤษฎีแล้วเอกลักษณ์ของชาติที่ว่านั้นจะแตกต่างไปจากพลเมืองของรัฐอื่นอย่างไรก็ดี การศึกษาทางมานุษยวิทยาและรัฐศาสตร์จำนวนหนึ่งได้ชี้ให้เห็นความลักลั่นประการหนึ่งของวาทกรรม “รัฐ-ชาติ” ดังกล่าว นั่นคือ ในความเป็นจริงแล้ว หากได้มีรัฐใดรัฐหนึ่งซึ่งมีประชากรหรือพลเมืองที่มีอัตลักษณ์ร่วมกันและแตกต่างไปจากพลเมืองของรัฐอื่นอย่างสิ้นเชิงตามที่อุดมคติของทฤษฎีการเมืองได้อ้างไว้ กล่าวให้ชัดก็คือว่า ในรัฐหนึ่ง ๆ เช่น ประเทศไทย นั้น ล้วนแล้วแต่ประกอบไปด้วยพลเมืองที่มีความแตกต่างหลากหลายอยู่ภายใน ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างด้านชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา หรือแม้กระทั่งแนวคิดการเมือง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของความขัดแย้งทางการเมืองในสังคมไทย (ดู ปิ่นแก้ว 2545; วีระ 2553; ยศ 2559; Connors 2007 และ Marshall 2014) ความเป็นภูมิภาคนิยมนิยมอันมีฐานมาจากประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน (ดู Keyes 1967 และ 2014) หรือความรุนแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ (ดู McCargo 2008) ล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงสภาวะลักลั่นไม่ลงรอยภายในระหว่างสิ่งที่เรียกว่า “รัฐ” และ “ชาติ” เป็นอย่างดี นี่คือสาเหตุว่าทำไมเราจึงยังควรรักษาเครื่องหมายยัติภังค์ (-) ที่คั่นอยู่ระหว่างสองคำนี้ นั่นคือ รัฐ-ชาติ หรือ nation-state ในภาษาอังกฤษ เพื่อบ่งชี้ว่า “รัฐ” กับ “ชาติ” นั้น แม้ว่าจะจะเป็นสิ่งที่มักถูกจับให้ดำเนินควบคู่กันไปในการศึกษารัฐศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ หากแต่ก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่เทียบแทนกันได้อย่างสนิทแนบแน่น และสามารถเป็นภาพสะท้อนของกันและกันได้ เช่นนี้แล้ว ความน่าสนใจของการศึกษาสังคมการเมืองสมัยใหม่จึงไม่ควรจำกัดอยู่ที่การศึกษา “รัฐ-ชาติ” หรือ “รัฐ” กับ “ชาติ” เท่านั้น หากแต่อยู่ที่การให้ความสำคัญกับการศึกษาทำความเข้าใจเครื่องหมายยัติภังค์ หรือ

ความสัมพันธ์ที่ลึกลับระหว่างสองสิ่ง ที่นับวันจะแสดงออกมาให้เห็นเด่นชัดมากขึ้นทุกที

ย้อนกลับมาที่ “เขต-ชนวิทยา” ซึ่งเป็นมโนทัศน์หลักที่กำกับเนื้อหาในบทต่อ ๆ ไปในหนังสือเล่มนี้ ในที่นี้ผู้เขียนต้องการเสนอให้เห็นถึงปฏิภาคนภาวะของความสัมพันธ์คู่ขนานและความลึกลับในตัวตนของการขีดแบ่งเส้นพรหมแดนและการสร้างตัวตนของกลุ่มคนที่มีฐานมาจากการขีดสร้างเส้นเขตแดน มโนทัศน์ของการศึกษาพื้นที่ชายแดนนั้นในแง่หนึ่งเป็นการทำความเข้าใจกระบวนการและสถาบันในการจัดการแบ่งเขาแบ่งเราของผู้คนบนพื้นที่แบบหนึ่ง การขีดเส้นแบ่งดังกล่าวไม่จำกัดอยู่แต่เพียงการกำหนดเส้นเขตแดนบนพื้นที่พรหมแดนของรัฐ-ชาติเท่านั้น หากแต่เกิดขึ้นบนพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ ภูมินิเวศ ระบบการปกครอง เทคโนโลยีของการควบคุมและบนระบบคุณค่า ที่มักนำมาใช้ในการแบ่งแยกและจัดแบ่งกลุ่มก้อนทางสังคมต่างๆ ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมด้วย ยิ่งไปกว่านั้นก็ถือว่า การกำหนดเขต-ชนวิทยาไม่ได้เป็นสภาวะซึ่งเกิดขึ้นแล้วดำรงอยู่เช่นนั้นตลอดเวลา หากแต่ปรับเปลี่ยนและถูกต่อรองอยู่เสมอ ซ้ำยังมีความพร่าเลือนมากกว่าที่จะแสดงออกอย่างหนึ่งชัดเจนเสียอีก ในแง่หนึ่งอาจกล่าวได้ว่า การขีดเส้นสร้างอาณาบริเวณนั้นไม่ใช่เป็นเพียงการทำ “รอยเส้นบนผืนทราย” (Vaughan-Williams and Parker 2019 และ 2012) ให้ปรากฏต่อสายตา และสร้างอุดมการณ์ (หรือพันธนาการ) ของกลุ่มคนในปริภูมิเหล่านั้น ๆ ให้เด่นชัดและตัดกับของคนอื่นนอกอาณาบริเวณเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงการรังสรรค์ประดิษฐ์กรรมและวาทกรรมทางอำนาจมากมายชนิด เพื่อปกป้องและถือครองพื้นที่ที่ถูกขีดสร้างขึ้นมาไว้อีกด้วย

ในทางตรงกันข้าม ปฏิสัมพันธ์ในลักษณะที่หลากหลายของสังคมมนุษย์ ได้เรียกร้องให้เส้นพรหมแดนรัฐชาติและพรหมแดนทางสังคมการเมืองต่างๆ ที่ดำรงอยู่หลากหลายรูปแบบนั้นกลับมีความเปราะบางและเลื่อนไหล ไม่สามารถยึดตรึงอยู่กับอาณาบริเวณที่ตายตัวได้เสมอไป การเกิดขึ้น ดับไป และการ

สร้างใหม่ของเขตแดนและอาณาบริเวณนั้นจึงถือเป็นสภาวะธรรมชาติ มากกว่าที่จะเป็นสภาวะของความจริงยั่งยืนและสถิตนิ่งของมัน เช่นนี้แล้ว การศึกษาเขต-ชั้นจึงมีความซับซ้อน มีพลวัต และยากที่จะสร้างแนวคิดและคำอธิบายที่ครอบคลุมปรากฏการณ์ทั้งหมดทั้งหมดเอาไว้ได้กรอบแนวคิดหรือวิธีวิทยาหนึ่งใดได้ จึงไม่น่าเป็นที่แปลกใจที่การศึกษาทำความเข้าใจเรื่องเขตแดน พื้นที่พรมแดน หรือการสร้างและจัดการอาณาบริเวณนั้นจำเป็นต้องอาศัยศาสตร์ที่หลากหลายในการสร้างคำอธิบายในหลายมิติและอาศัยการวิเคราะห์ในหลายระดับ ดังเช่นที่จะได้อภิปรายต่อไป

เขตแดน ชายแดน และพรมแดน

ในชีวิตประจำวันคำที่มักใช้กันมากที่สุดเมื่อพูดถึงเขตหรืออาณาบริเวณระหว่างรัฐสองรัฐ ก็คือคำว่า ‘ชายแดน’ (border) คำว่าชายแดนนี้มีมักเป็นคำที่นำมาใช้อย่างกว้าง ๆ และมีนิยามที่หลวมในการบ่งชี้ความจำเพาะเจาะจงของสิ่งหรือสภาวะที่ผู้พูดนั้นกำลังกล่าวถึง ซึ่งในบางครั้ง อาจหมายถึง ‘เส้นเขตแดน’ (borderline) หรือ พื้นที่ ‘พรมแดน’ (frontier) ก็เป็นได้ ความสับสนโหลและลึกลับของการนิยามและการใช้คำศัพท์ว่าด้วยชายแดนและลักษณะความเป็นเขต-ชั้นของมันนั้น ดูเหมือนว่าจะมีปัญหาอยู่บ้างในเวลาที่ต้องการการอภิปรายอย่างจำเพาะเจาะจงทางเทคนิคถึงการจัดการชายแดน เช่น ข้อตกลงทางกฎหมายระหว่างรัฐ นโยบาย และมาตรการการควบคุมที่เป็นทางการ อย่างไรก็ตาม ในชีวิตประจำวัน การใช้คำว่า ชายแดน เส้นเขตแดน พื้นที่พรมแดน รวมไปถึงคำอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น อาณาเขต มักจะเป็นไปในลักษณะหลวม ๆ และใช้สลับกันไปมา รวากับว่าสิ่งทั้งหมดเหล่านั้นไม่มีความแตกต่างหรือมีนัยสำคัญมากนักต่อคนทั่วไป

ไม่เพียงแต่การใช้ในระดับชีวิตประจำวันเท่านั้น ที่มองข้ามความจำเพาะเจาะจงของคำศัพท์ว่าด้วยพื้นที่ชายแดน แม้แต่การเขียนงานในเชิงวิชาการ

ผู้เขียนพบว่า การใช้คำศัพท์ต่างๆ เกี่ยวกับชายแดนนั้นก็ดูเหมือนจะไม่ใช่ว่าเรื่องใหญ่ และการหาความจำเพาะเจาะจงของมันบางครั้งก็ดูเหมือนจะเป็นเรื่องเกินความจำเป็น ยกตัวอย่างเช่น ในบทความที่ชื่อว่า “Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance” ของ James Anderson และ Liam O’Dowd (1999) ซึ่งอภิปรายถึงความย้อนแย้งและเปลี่ยนแปลงได้ของการใช้และการรับรู้เกี่ยวกับชายแดนทั้งในบริบทวิชาการ ปฏิบัติการของรัฐ และในชีวิตประจำวันของผู้คน ดังนั้น ในบทความชิ้นดังกล่าวนี้ เราจะพบการให้นิยามความหมายของคำว่าชายแดน (border) ไว้หลากหลายมาก เช่น สามารถหมายถึง เส้นแบ่งในทางกฎหมายที่อยู่ในเขตอำนาจทางกฎหมายที่แตกต่างกัน หรือหมายถึงพื้นที่อาณาบริเวณกว้างๆ ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับเส้นแบ่งทางกฎหมายระหว่างรัฐ และในขณะเดียวกันก็อาจหมายถึงพื้นที่เปลี่ยนผ่าน (transitional zone) ระหว่างสังคมและศูนย์กลางทางอำนาจที่แตกต่างกันได้เช่นเดียวกัน

อย่างที่กล่าวไปข้างต้นแล้วว่า เมื่อก้าวถึงพื้นที่ชายแดน เราอาจจะนึกถึงคำศัพท์จำนวนหนึ่งที่มีการใช้กันอย่างแพร่หลาย และในหลายๆ กรณีก็มีการใช้สลับกันไปมา แทบจะแยกหาความต่างของนัยการใช้และความหมายที่ต้องการสื่อจริงๆ ได้ยาก อย่างไรก็ตาม ก็มีนักวิชาการทางสังคมศาสตร์จำนวนหนึ่งที่มองว่า คำศัพท์ต่างๆ ที่เลือกนำมาใช้นั้นล้วนแล้วแต่นำมาซึ่งแนวคิดที่ติดตามมาด้วยเสมอ ดังนั้นการใช้คำแต่ละคำจึงมีนัยของการสื่อสารที่ต่างกันไป และมีความจำเป็นในการเข้าไประบุชี้ชัดให้เกิดข้อตกลงร่วมกันในการใช้เพื่อหลีกเลี่ยงความสับสนในการศึกษาพื้นที่พรหมแดนในระยะยาวต่อไป คำศัพท์ที่น่าสนใจเหล่านั้นอาจได้แก่ คำว่า “ชายแดน” (border) “พรหมแดน” (frontier) “เขตแดน” (boundary) “เส้นเขตแดน” (borderline) “พื้นที่ชายแดน” (borderland) และ “อาณาเขต” (territory) หรือคำที่มีลักษณะสื่อถึงการเคลื่อนไหวไร้ขอบเขต เช่น “ข้ามเขตแดน” (trans-boundary) “ข้ามชาติ” (transnational) และ “ข้ามแดน” (cross-border) นี้ยังไม่รวมถึงคำวิชาการ

ใหม่ๆ ที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่ออธิบายลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งอย่างใดของพื้นที่ชายแดน เช่น “ภูมิทัศน์ชายแดน” (border landscape) “นทีทัศน์ชายแดน” (border riverscape) “พื้นที่ก้ำกึ่ง” (zone-in-between) “ผู้คนที่ชายแดน” (borderlanders) เป็นต้น

หากจะว่ากันตามความเป็นจริงแล้ว เราพบว่าผู้ที่นำศัพท์เหล่านี้มาใช้ในชีวิตประจำวันนั้น มักไม่ได้รู้สึกถึงความแตกต่างมากนักในเชิงสัญลักษณ์หรือเชิงประจักษ์ และแม้แต่ในวงวิชาการที่ศึกษาเรื่องนี้เป็นหลักก็ยังคงจะพยายามนิยาม หรืออธิบายลักษณะการใช้คำศัพท์เฉพาะแต่ละคำอย่างระมัดระวัง (Alvarez 1995) ทั้งนี้ ยังไม่ต้องกล่าวถึงการแปลความหมายระหว่างภาษาอังกฤษและภาษาไทยที่ยังปราศจากความชัดเจนและถูกนำไปใช้อย่างลักลั่นเสมอมา มิงานไม่ก็งานที่เราเห็นว่ามีการระบุความแตกต่างของความหมาย หรือลักษณะการใช้คำศัพท์ที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นนักภูมิรัฐศาสตร์ที่เข้ามาทำหน้าที่ดังกล่าว ตัวอย่างเช่น งานของ Anderson และ O’Dowd (1999) ที่ได้กล่าวถึงแล้วก่อนหน้านี้ ในงานชิ้นดังกล่าวนี้ ผู้เขียนได้แจกแจงให้เห็นถึงความไม่ลงรอยของนิยามและนัยการใช้ของคำศัพท์ต่างๆ ในภาษาเยอรมัน ฝรั่งเศส และภาษาอังกฤษ และแม้แต่การใช้ในวงวิชาการภาษาอังกฤษเองก็มีความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของการเลือกคำมาใช้อยู่พอสมควร

ใน *Limology: ชายแดนศึกษา กับ เขต-ชั้นวิถีของการศึกษาพื้นที่ในระหว่าง* เล่มนี้ แม้ว่าผู้เขียนพยายามระบุคำศัพท์ให้ตรงกับความเข้าใจ และความหมายที่ต้องการจะสื่อมากที่สุด แต่ก็ตระหนักถึงความสับสนไหลของคำศัพท์ และอย่างที่กล่าวไปแล้วว่าในบางครั้งความจำเพาะเจาะจงนั้นในบางครั้งก็ดูเหมือนจะเป็นเรื่องเกินความจำเป็น อย่างไรก็ตาม ในเวลาที่ผู้เขียนต้องการอธิบายถึงแนวคิดหรือประเด็นบางประการที่ต้องการความจำเพาะเจาะจง ผู้เขียนก็จะใส่ข้อความวงเล็บคำศัพท์ภาษาอังกฤษกำกับเอาไว้เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงความต้องการสื่อความให้ชัดเจนเพื่อประโยชน์ของการอธิบาย

ในรายละเอียดที่ซับซ้อนลงไป

แม้ว่าเราจะพบว่ามีความลึกลับและเลื่อนไหลในการนิยามคำศัพท์ว่าด้วยชายแดนอยู่เสมอ แต่เพื่อให้มีความเข้าใจตรงกันเป็นพื้นฐานในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนจะทดลองเสนอนิยามคร่าว ๆ ของคำต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านที่ไม่คุ้นเคยสามารถเข้าใจและติดตามการอภิปรายในเรื่องที่กว้างออกไปจากตัวคำศัพท์ได้

ในหนังสือเล่มนี้ คำว่า “พรหมแดน” (frontier) นั้นมีความหมายในเชิงการกล่าวถึงพื้นที่อย่างกว้าง ๆ ที่มีอาณาบริเวณประชิดและขยายออกจากเส้นเขตแดน ในขณะที่คำว่า “เขตแดน” (boundary) นั้น เป็นการอ้างอิงที่แคบที่สุด โดยหมายถึงเฉพาะเส้นที่แบ่งกันอาณาเขตเท่านั้น นอกจากนี้คำว่า “พรหมแดน” เองยังอาจหมายถึง อาณาบริเวณ ‘ว่างเปล่า’ ที่อยู่ระหว่างพื้นที่อำนาจกฎหมายของสองหน่วยการเมืองในสังคมยุคกลาง (ดู Bartlett and Mackay 1989 เพิ่มเติม) หรืออาจเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะการขยับขยายเข้าออกได้ ไม่มีขอบเขตที่ตายตัว ซึ่งในที่นี้มันหมายถึงการบุกเบิกเข้าไปของผู้คนหรืออำนาจทางการเมืองได้ เช่น การพูดถึง American frontier ในศตวรรษที่ 19 (Billington 1967, Turner 1920) นอกจากนี้ “พรหมแดน” อาจเป็นพื้นที่ที่มีการติดต่อของผู้คนและระหว่างอำนาจทางการเมืองในระดับที่น้อยและไม่มีผลสำคัญในการเข้าไปนิยามขอบเขต (Solomon 1970) ซึ่งในแง่นี้ก็อาจแย้งกับงานอื่นๆที่ใช้คำว่า “frontier” ในฐานะเป็น “เส้นพรหมแดน” ทั้งในแผนที่และในความเป็นจริงซึ่งขีดแบ่งรัฐที่อยู่ติดกัน ไม่ใช่หมายถึงพื้นที่หรือบริเวณกว้างๆ แต่อย่างใด เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะใช้คำว่า “frontier region” หรือ “frontier zone” แทน (ดู Leach 1960 เป็นตัวอย่าง)

ส่วนคำว่า “ชายแดน” (border) ซึ่งมักเป็นที่นิยมใช้กันนั้น อาจจะมีตำแหน่งของคำจำกัดความที่วางอยู่ระหว่าง “พรหมแดน” และ “เขตแดน” ในเชิงภูมิศาสตร์ ในขณะที่คำว่า “พื้นที่ชายแดน” (borderland) หรือ “หน่วยพื้นที่ข้ามแดน” (cross-border region) ก็มีแนวคิดบางประการที่ไม่ต่างจากการใช้คำว่า “พรหมแดน” (frontier) ในปัจจุบันเท่าไรนัก ส่วนคำว่า “ข้าม

พรมแดน” แม้ว่าเป็นคำที่อาจพบมากที่สุดในงานวิชาการภาคภาษาไทย แต่ในภาษาอังกฤษ (transfrontier) กลับปรากฏว่ามีการใช้น้อยมาก (เช่น ในงานของ Bucken-Knapp 2002) และอาจเป็นไปได้ว่าไม่นิยมใช้กันอีกต่อไปแล้วก็ได้ ดังนั้น คำว่า “ข้ามพรมแดน” ที่ใช้กันในงานพากย์ไทยในยุคหลังๆ มานี้ จึงหมายถึงงานประเภท transborder studies หรือ transnational studies เสียมากกว่า สุดท้าย คำว่า “อาณาเขต” (territory) อาจจะสะท้อนภาพหรือแนวคิดที่ยึดโยงกับการเมืองหรือระบบอำนาจโดยเฉพาะของรัฐ แต่จริงๆ แล้ว เราจะเห็นว่าการใช้คำว่า “อาณาเขต” ในเรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากบริบททางการเมืองก็มีไม่น้อยเช่นกัน (ดู จักรกริช 2551 เพิ่มเติม)

พรมแดนของวิธีวิทยาในการศึกษาเขต-ชั้น

นอกเหนือจากข้อถกเถียงเรื่องการนิยามคำศัพท์เกี่ยวกับการศึกษาชายแดนแล้ว สังคมศาสตร์ยังเป็นศาสตร์ซึ่งมักจะสะท้อนย้อนคิดถึงวิธีวิทยา (methodology) การศึกษาสิ่งต่างๆ ของตนเองอยู่เสมอด้วย การสะท้อนย้อนคิดในเชิงวิธีวิทยาที่ว่านี้ ปรากฏให้เห็นไม่เพียงในระดับวิธีวิจัย (method) หากแต่รวมไปถึงการพิจารณาการจัดวางแนวคิด (conceptualization) และการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigmatic repositioning) ของการศึกษาด้วย ซึ่งในที่นี้รวมไปถึงเรื่องของญาณวิทยาและภววิทยาของ “สิ่ง” ที่สังคมศาสตร์นั้นศึกษาด้วยเช่นกัน ในความเป็นจริงแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ทั้งระเบียบวิธี แนวคิด และกระบวนทัศน์ของการศึกษาวิจัยนั้นเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแทบจะแยกไม่ออก และในทางกลับกัน อาจกล่าวได้ว่าทั้งสามสิ่งล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อกันเอง และต่อการกำหนด “พรมแดน” ของความรู้ความเข้าใจต่อสังคมของสรรพสิ่งที่อยู่รายรอบตัวเราเป็นอย่างมากด้วยเช่นกัน ในที่นี้ ผู้เขียนเห็นว่ามันมีความสำคัญในการหยาบยกประเด็นของวิธีวิทยาและพรมแดนความรู้ขึ้นมาเป็นข้ออภิปรายไว้ตั้งแต่ต้น โดยต้องการชี้ให้เห็นว่า การมุ่งทำความเข้าใจ

ว่าการปรับเปลี่ยนวิถีวิทยาในการศึกษาทางสังคมศาสตร์และการศึกษาพรหมแดนของรัฐ-ชาตินั้นจะช่วยขยายพรหมแดนทางความรู้ให้กับเราได้อย่างไรบ้าง

นอกจากวิถีวิทยากับการทำความเข้าใจพรหมแดนทางความรู้แล้ว ผู้เขียนยังอยากชวนให้เราหันมาพิจารณาการปรับเปลี่ยนเชิงวิถีวิทยาบงกชฐานของการทำความเข้าใจการประกอบสร้างของพรหมแดนทางสังคมการเมืองไปด้วยในเวลาเดียวกัน โลกสมัยใหม่ที่เรอาศัยอยู่นี้ เป็นโลกที่ถูกตัดแบ่งออกเป็นส่วนๆ ให้มีลักษณะที่แยกออกจากกัน มีการจัดแบ่งประเภทในลักษณะต่างๆ เพื่อการทำความเข้าใจและควบคุมจัดการที่ง่ายมากขึ้น การตัดแบ่งและจัดประเภทนี้เกิดขึ้นในแทบทุกปริมณฑลของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นบนพื้นที่กายภาพ พื้นที่การเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม ไปจนถึงพื้นที่ทางความรู้ความคิด อุดมการณ์ สัญญา การรับรู้ และพื้นที่เสมือนจริงต่างๆ แม้ว่า นักมานุษย-วิทยาว่าด้วยการประกอบสร้าง (anthropology of association) อย่าง Bruno Latour จะแย้งว่าเราไม่เคยดำรงอยู่ในโลกสมัยใหม่อย่างแท้จริง ในแง่ที่ว่าโลกสมัยใหม่นั้นไม่เคยประสบความสำเร็จในการสร้างเส้นแบ่งและจัดการการจัดประเภทที่รัดกุมตายตัวได้ (Latour 1993) แต่กระนั้นเราก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าท่ามกลางการทำงานของสภาวะสมัยใหม่ที่ยังไม่ประสบความสำเร็จดีนั้น โลกของการสร้างเส้นแบ่ง เขตแดน และการจัดประเภทนั้นได้เข้ามามีส่วนร่วมอย่างมากในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเรากับคนอื่น กับสรรพสิ่งต่างๆ และส่งผลต่อการรับรู้ ความเข้าใจ และการสร้างอัตลักษณ์ของเราเองไม่น้อย

เช่นนั้นแล้ว ดูเหมือนว่าข้อเสนอของ Latour จะไม่ใช่ข้อเสนอดีที่คิดเพียงไปจากโลกความเป็นจริงนัก นั่นก็คือว่า อภิมหาโครงการของสภาวะสมัยใหม่นั้นไม่เคยประสบความสำเร็จอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในการสร้างเส้นแบ่งของสิ่งต่างๆ และจัดประเภทสิ่งเหล่านั้นไว้ภายใต้ขอบเขตของกล่องบรรจุที่ปิดตาย และมีป้ายชื่อระบุไว้อย่างชัดเจน อาณาบริเวณและการควบคุมของรัฐ-ชาติไม่เคยดำรงอยู่โดยปราศจากการแทรกซึมและรั่วไหล วัฒนธรรมหนึ่งใดไม่เคย

ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยปราศจากอิทธิพลของวัฒนธรรมอื่น ความรู้ก็ไม่เคยถูกแบ่งออกเป็นศาสตร์ต่างๆ อย่างชัดเจนตายตัว อย่างน้อยก็ในวิถีปฏิบัติที่มักจะละเลยและบกพร่องต่อแนวทางการแสวงหาความรู้ที่มีกรอบกติกาที่แข็งทื่อและน่าเบื่อหน่าย โลกสมัยใหม่ที่เราดำรงอยู่นี้ประกอบไปด้วยการสร้างเส้นแบ่งและการจัดประเภทที่มากมายก็จริง แต่ก็เพื่อว่าเส้นแบ่งและการจัดประเภทเหล่านั้นจะได้ถูกขีดคร่อม ข้ามผ่านและทำให้พราเลี่ยนไป การสร้างเส้นแบ่งและการตอรองปรับเปลี่ยนนั้นเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปไม่จบสิ้น ในแง่หนึ่งมันอาจจะเป็นคู่ปฏิปักษ์ที่วิภาษต่อกันอยู่เสมอ แต่ในอีกแง่หนึ่งมันก็เป็นสองสิ่งที่ดำรงอยู่คู่กันและส่งเสริมกันในกระบวนการประกอบชิ้นใหม่ของสภาวะสมัยใหม่ ที่มีเส้นเขตแดนเป็นหนึ่งในเครื่องมือสำคัญของการนิยามความมีตัวตนของสิ่งต่างๆ แม้ว่าเส้นเขตแดนอาจเป็นสิ่งที่มืออยู่จริง แต่มันก็ไม่เคยดำรงอยู่อย่างสถิต หากแต่สามารถปรับเปลี่ยนได้ ขึ้นอยู่กับบริบทความสัมพันธ์ และมืองค์ประกอบที่แตกต่างกันในความเป็นเขตแดนของสิ่งต่างๆ ความพราเลี่ยนและการมีพลวัตของมันนั้นทำให้เราต้องหันกลับมาพิจารณาเขตแดนเสียใหม่ ไม่ใช่ในฐานะเส้นสายที่แคบเล็กและไร้คุณสมบัติในตัวมันเอง หากแต่เป็นพื้นที่ที่ทึมเทา มีแก่นแกนและสภาวะการดำรงอยู่ที่หลากหลาย อันเป็นผลมาจากการผสมผสานของสิ่งต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นพรหมแดนที่เลื่อนไหล และไม่ได้มีลักษณะภายในที่เป็นหนึ่งเดียวเสมอไป

วิถีวิทยาในการศึกษาทางสังคมศาสตร์นั้นก็เหมือนชุดเครื่องมือที่จะใช้ในการศึกษาทำความเข้าใจสังคมที่อยู่รอบตัวเรา ในชุดเครื่องมือนี้มักจะประกอบไปด้วยเครื่องมือต่างๆ ที่แตกต่างกันออกไป เครื่องมือบางประเภทใช้ในการแกะจัดคัดจ้าง เปิดให้เห็นสภาพภายในของสังคม เครื่องมือบางประเภทใช้ในการฉายแสงทำให้ภาพสังคมนั้นปรากฏเห็นชัดมากขึ้น เครื่องมือบางประเภทใช้วัดระดับและชี้ให้เห็นถึงสถานภาพบางประการ และเครื่องมือบางประเภทก็ใช้เพื่อการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์หรือนิยามลักษณะการดำรงอยู่ทางสังคมในแบบใหม่ๆ

วิธีวิทยาคือการนำเครื่องมือวิจัยประเภทต่าง ๆ มาจัดวางและปรับใช้ให้เข้ากันเพื่อบรรลุเป้าประสงค์ของการทำงานวิจัยหนึ่ง ๆ การที่นักวิจัยมีเครื่องมืออยู่ในมืออย่างจำกัดก็อาจส่งผลให้ความสามารถและการขยับขยายขอบเขตการวิจัยทำได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น การศึกษาในห้องเรียนว่าด้วยวิธีวิทยาของการวิจัยและการออกแบบระเบียบวิธีวิจัยในช่วงของการวางแผนการวิจัยนั้น มีประโยชน์ในแง่การเปิดโอกาสให้นักวิจัยสามารถเรียนรู้การใช้เครื่องมือวิจัยต่าง ๆ ได้อย่างคล่องแคล่ว และรู้เท่าทันข้อจำกัดของเครื่องมือประเภทต่าง ๆ ก่อนการใช้งานจริงในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม บ่อยครั้งการทำงานวิจัย โดยเฉพาะการทำงานวิจัยในสนามที่มีความซับซ้อนและมีเงื่อนไขต่าง ๆ มากมายที่ยากต่อการควบคุมจัดการ นักวิจัยจำนวนมากต้องหาวิธีในการคิดค้น ดัดแปลง ปรับแต่งเครื่องมือวิจัยที่ตนเองมีอยู่นั้นให้เหมาะสมกับสภาพของพื้นที่และความสัมพันธ์ในสนามของการวิจัยด้วย

การศึกษาทางสังคมศาสตร์ในประเทศไทยที่ผ่านมายังให้ความสำคัญกับประเด็นของการจัดวาง รื้อสร้าง และปรับเปลี่ยนวิธีวิจัยในสนามค่อนข้างจำกัด แม้ว่านักวิจัยทางสังคมจะตระหนักถึงการสะท้อนย้อนคิดเชิงวิธีวิทยาอยู่เสมอ แต่กระนั้นการนำเสนอและอภิปรายการปรับเปลี่ยนเชิงวิธีวิทยาก็มักจะซ่อนอยู่ภายใต้ชอกหลิบหรือเป็นฉากหลังของความรู้ มากกว่าจะเป็นประเด็นหรือหัวใจของการนำเสนอในตัวเอง กล่าวอีกอย่างก็คือว่า การอภิปรายการศึกษาด้านสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่เน้นมักมุ่งไปที่การนำเสนอข้อค้นพบจากสนาม การอภิปรายเชิงแนวคิดทฤษฎี และการสร้างข้อถกเถียงกับงานที่มีมาก่อนหน้านี้ มากกว่าการนำเสนอการเคลื่อนตัวของทักษะและความสัมพันธ์ของนักวิจัยในสนาม ตลอดจนการเลือกสรรและดัดแปลงเครื่องมือวิจัยของนักวิจัยเอง ในแง่นี้ วิธีวิทยาของการวิจัยนั้นจึงมักถูกผลักให้เป็น “ชายขอบ” ของการสังเคราะห์ความรู้ทางสังคม น้อยครั้งที่วิธีวิทยาของการวิจัยนั้นจะได้รับการหยิบยกขึ้นมาเป็นหัวใจของการถกเถียงอภิปราย และสร้างความรู้ความเข้าใจใหม่ ๆ ให้กับประเด็นต่าง ๆ ในแวดวงการศึกษาสังคมศาสตร์อย่างจริงจัง

ผู้เขียนเห็นว่าในขณะที่การอภิปรายเกี่ยวกับวิธีวิทยานั้นถูกผลักให้กลายเป็นชายขอบของความรู้ทางสังคมศาสตร์ แต่กระนั้น วิธีวิทยาก็ได้ปราศจากความสำคัญและไร้ซึ่งอำนาจในการกำหนดความเป็นไปของความรู้ที่เรามี ในทางกลับกัน หากพิจารณาให้ดีจะพบว่า วิธีวิทยานั้นทำหน้าที่เป็น “ชายแดน” ของปริณิณของการรู้ อย่างมีนัยสำคัญ กล่าวให้ง่ายก็คือว่า วิธีวิทยานั้นทำหน้าที่เป็นปราการ เป็นช่องทาง และเป็นเสมือนหน้าต่างของการเปิดโลก ความเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของผู้วิจัย เครื่องมือวิจัยหนึ่ง ๆ นั้น ทำหน้าที่คัดกรอง เปิดช่อง และเอื้อต่อการไหลเวียนของข้อมูล ความรู้ การรับรู้แบบหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกัน มันก็ทำหน้าที่ปิดกั้น สร้างกำแพง และควบคุมการรับรู้ การทำความเข้าใจ และการสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับสิ่งต่าง ๆ ในสนามด้วย อาณาบริเวณของความรู้ที่เราสร้างขึ้นมานั้นถูกจำกัดขอบเขตและตีกรอบด้วยวิธีวิทยาที่เราใช้ ดังนั้น การผลิตสร้าง ปรับเปลี่ยน และค้นหาวิธีวิทยาใหม่ ๆ ก็ช่วยให้เราข้ามพ้นข้อจำกัดของการวิจัย และสามารถเปิดพื้นที่พรหมแดนทางความรู้ใหม่ ๆ ให้กับเราได้อย่างมากมาด้วยเช่นกัน

การขยาย ขยาย ปรับเปลี่ยน และค้นหาวิธีวิทยาของนักวิจัยเมื่อต้องเผชิญกับความท้าทายต่าง ๆ ในสนามนั้นนำมาซึ่งพื้นที่ของการต่อรอง การนิยามใหม่ และการจัดวางเครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดการความรู้ที่นำมาซึ่งการขยายอาณาบริเวณของความรู้มากขึ้น พื้นที่ทางความรู้และความสัมพันธ์ที่ขยายขยายออกไปนี้ มักเป็นพื้นที่สีเทาที่แต่เดิมเคยมีเส้นเขตแดนอย่างใดอย่างหนึ่งขีดคั่นเอาไว้ การก้าวข้ามหรือการทำให้เส้นแบ่งระหว่าง “คนนอก” กับ “คนใน” พร่าเลือน การปฏิบัติกรวิจัยในสนามอันทำให้มาตรฐานจริยธรรมการวิจัยที่เคยเข้าใจและยึดถืออยู่นั้นถูกตั้งคำถาม การเดินรอยตามวัตถุสิ่งของและมองสิ่งเหล่านั้นในฐานะตัวแสดงทางสังคมการเมืองที่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่มนุษย์ผู้ปฏิบัติการ และการหันไปสนใจการไหลเวียนของสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาและออกไปจากอาณาบริเวณ มากกว่าจะสนใจอาณาบริเวณในฐานะพื้นที่ที่เป็นหัวใจของการควบคุมจัดการ ตัวอย่างเหล่านี้เป็นเพียงพรหมแดนของ

วิธีวิทยาใหม่ๆ ที่อุบัติขึ้นจากการปรับเปลี่ยนวิธีวิทยาของการศึกษาสังคมที่พรมแดน ซึ่งท้ายที่สุดแล้ว นำมาซึ่งการสร้างอาณาบริเวณใหม่ๆ ให้กับพรมแดนทางความรู้ที่จำกัดของผู้วิจัยนั่นเอง

วิธีวิทยาที่พรมแดน

หนังสือเล่มนี้เลือกใช้พื้นที่พรมแดนแบบต่างๆ ในการเป็นจุดเริ่มต้นของการทำความเข้าใจข้อจำกัดและความท้าทายของการขยายพรมแดนวิธีวิทยาและพรมแดนความรู้ ในบทต่างๆ ที่ผู้อ่านจะได้อ่านต่อไปนั้น ผู้เขียนอภิปรายความสำคัญของเส้นเขตแดนรัฐชาติ และผลของการขีดเส้นแบ่งทางการเมืองซึ่งส่งผลต่อการจัดการพื้นที่ในหลากหลายรูปแบบ เขตแดนที่รัฐจัดการนี้ไม่เพียงแต่กำหนดกฎเกณฑ์ของอาณาบริเวณและอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของรัฐชาติเท่านั้น หากแต่ได้ส่งผลต่อรูปแบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางสังคม อุดมการณ์และอัตลักษณ์ ตลอดจนกระบวนการสร้างความเป็นเขาและเราให้แตกต่างกันด้วย พื้นที่ชายแดนของรัฐชาติเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่นำเราไปสู่การทำความเข้าใจในเชิงแนวคิดที่มากขึ้นต่อผลของการขีดเส้นพรมแดนทางการเมือง ที่ในภายหลังไม่เพียงแต่เป็นพรมแดนบนพื้นที่ทางกายภาพเท่านั้น หากแต่ได้กลายเป็นพรมแดนที่ครอบคลุมปริณทลความสัมพันธอื่นๆ ทางสังคมในวงกว้างต่อไปอีกด้วย

แม้ว่าผู้เขียนจะมุ่งทำความเข้าใจพรมแดนของวิธีวิทยาจากบริบทของพรมแดนรัฐชาติ แต่กระนั้น การพิจารณาพรมแดนของบทต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้ก็ขยายออกไปไกลกว่าการจำกัดปฏิบัติการของการขีดเส้นและแบ่งประเภทโดยรัฐเท่านั้น ยังมีพรมแดนและเส้นเขตแดนอีกมากมายซึ่งดำรงอยู่และทำงานในสังคมสมัยใหม่ของเราที่ เส้นแบ่งและการจัดประเภทนั้นกระทำขึ้นโดยตัวแสดงที่หลากหลาย และเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา นอกเหนือจากรัฐแล้ว ผู้เขียนยังชี้ให้เห็นปฏิบัติการของผู้คน กลุ่มทางสังคมวัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ-

กิจ ตลอดจนระบบนิเวศและระบบการพัฒนาในฐานะที่เป็นบริบทของการกำหนดพรมแดนใหม่ ๆ ที่ซับซ้อนอีกด้วย

ในการทำความเข้าใจสภาวะที่หลากหลายของพรมแดนและเขตแดนนี้ งาน *Theory of the Border* ของ Thomas Nail (2016) ดูเหมือนจะเป็นงานเขียนเชิงทฤษฎีว่าด้วยการศึกษาความเป็นชายแดนที่สำหรับผู้เขียนแล้ว กล่าวได้ว่าให้ภาพเชิงแนวคิดในการอธิบายแนวทางการศึกษาได้ดีที่สุดเล่มหนึ่งสำหรับ Nail แล้ว เราไม่ได้อยู่บนโลกที่ก้าวเข้าสู่ความไร้พรมแดน (ดู Ohmae 1990; 1995) ในทางกลับกัน ระบบเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกันในระดับโลก อิทธิพลที่มากขึ้นของผู้บริโภค และการบูรณาการของภูมิภาคไม่ได้นำมาสู่การล่มสลายของพรมแดนรัฐชาติ หากแต่โลกสมัยใหม่ได้ก่อให้เกิดสภาวะการของการก่อรูปที่หลากหลายของเขตแดนประเภทต่าง ๆ มากขึ้น และไม่จำกัดอยู่แต่เพียงเส้นแบ่งทางการเมืองเท่านั้น เขตแดน พรมแดน และชายแดนที่ปรากฏตัวมากขึ้นนี้ครอบคลุมมิติทั้งในเรื่องของอาณาบริเวณ การแบ่งแยกทางการเมือง สิทธิและกฎหมาย พรมแดนการเคลื่อนย้ายของผู้คนและวัตถุ การจัดประเภทและการสร้างกลุ่มก้อนทางสังคม พรมแดนเชิงสัญลักษณ์และอุดมการณ์ ไปจนถึงการจัดการขีดเส้นแบ่งทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ ที่ซับซ้อนและยากต่อการจัดการโดยตัวแสดงหนึ่งใดมากขึ้น การเคลื่อนย้ายต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมล้วนแล้วแต่ประกอบไปด้วย—และเป็นผลมาจาก—การแบ่งแยกและจัดประเภทแทบทั้งสิ้น แม้ว่าจะงานการศึกษาในช่วงที่ผ่านมาจะให้ความสำคัญมากขึ้นกับปรากฏการณ์อย่างโลกาภิวัตน์และการเคลื่อนย้าย (ดู Bauman 1998 และ Faist 2013) แต่กระนั้น ปรากฏการณ์เหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้เส้นแบ่งต่าง ๆ ในสังคมลดน้อยลงไปเลย ในทางกลับกัน เรากลับเห็นสิ่งที่นักทฤษฎีการเมืองและสังคม Sandro Mezzadra และ Brett Neilson เรียกว่าเป็น การแตกตัว/แพร่กระจายของการแบ่งแยก (the multiplication/proliferation of borders) มากขึ้นทุกที (Mezzadra and Neilson 2013)

ท่ามกลางความซับซ้อนที่เกิดขึ้นนี้ ชายแดนควรได้รับการทำความเข้าใจ

ใหม่ในลักษณะที่เอื้อให้ความหลากหลายและการเคลื่อนไหวของมันปรากฏเด่นชัดมากขึ้น แน่แน่นอนว่า ท่ามกลางพลวัตของชายแดนที่เกิดขึ้นใหม่นี้ ชายแดนที่หลากหลายเหล่านั้นก็ยังมีลักษณะบางอย่างร่วมกันอยู่ ลักษณะสำคัญของชายแดนที่ว่าก็คือ การที่ชายแดนนั้นเป็นกระบวนการของการแบ่งแยกทางสังคม ชายแดนยังคงทำหน้าที่ในการนิยาม จัดสรร กีดกัน และสร้างความเป็นสมาชิกกับตัวแสดงต่างๆ ในสังคมอยู่ แต่กระนั้น มันก็มีแง่มุมบางประการที่ทำให้เราต้องกลับมาพิจารณาชายแดนอย่างใกล้ชิดมากขึ้น ในที่นี้ Nail (2016) เสนอแง่มุม 4 ประการที่ผู้เขียนคิดว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อการพัฒนาความรู้ความเข้าใจเชิงวิวิธวิทยา กล่าวคือ

ประการแรก ชายแดนนั้นอยู่ใน-ระหว่าง (*in-between*) เราไม่สามารถลดทอนการมองชายแดนลงเหลือเพียงแค่การเป็นเส้นแบ่งอาณาบริเวณของรัฐแบบง่าย ๆ ได้อีกต่อไป ด้วยเหตุผลที่ว่า ในเชิงประวัติศาสตร์ การแบ่งแยกทางสังคมนั้นเกิดขึ้นก่อนที่จะมีการแบ่งแยกทางการเมืองหรือการเกิดขึ้นของรัฐเสียด้วยซ้ำ การแบ่งแยกของกลุ่มทางวัฒนธรรมนั้นเกิดขึ้นมานานแล้วก่อนการเกิดขึ้นของพรหมแดนรัฐเสียอีก ในแง่นี้ ความเป็นชายแดนจึงเป็นตัวกำหนดรัฐหรือสร้างหน่วยทางสังคมต่างๆ ขึ้นมา หากใช้รัฐหรือหน่วยทางสังคมที่สร้างชายแดนขึ้นมา ในที่นี้ชายแดนไม่จำเป็นต้องเป็นส่วนหนึ่งของรัฐหรือหน่วยทางสังคมเสมอไป ในหลายกรณี ชายแดนนั้นดำรงอยู่ “ระหว่าง” รัฐและระหว่างกลุ่มทางสังคมต่างๆ และกลายเป็น “พื้นที่ที่สาม” ที่ไม่ได้ถูกกลืนให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐหรือหน่วยทางสังคมหนึ่งใดอย่างแนบสนิท แม้ว่าเส้นเขตแดนนั้นจะแคบบางสักเพียงใด หรือแม้ว่าเราจะไม่สามารถมองเห็นเส้นแบ่งทางสังคมต่างๆ ได้โดยง่าย แต่นั่นก็ได้หมายความว่าความเป็นชายแดนนั้นไม่มีอยู่จริง หรือกลายเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่มันขีดคั่นแบ่งแยก ดังนั้นพื้นที่แคบ ๆ ที่แทบจะไม่ใช่ที่ปรากฏเห็นชัดระหว่างหน่วยทางสังคมการเมืองนั้นก็มีความสำคัญในตัวของมันเอง นอกจากนี้ แม้แต่ภายในรัฐและหน่วยทางสังคมเองก็ไม่ได้มีคุณลักษณะที่เหมือนกันเป็นเนื้อเดียวเสียทั้งหมด แต่กลับมี

การแบ่งแยกที่เกิดขึ้น “ภายใน” หน่วยของรัฐและกลุ่มทางสังคมอยู่เสมอ ชายแดนจึงเป็นสิ่งที่มีความ “ใน-ระหว่าง” (in-betweenness) ที่ต้องการการศึกษาทำความเข้าใจในตัวมันเองด้วย

ประการที่สอง ชายแดนนั้น *เคลื่อนไหว* (in motion) ข้อนี้เป็นสิ่งที่พอจะรับรู้เข้าใจได้ไม่ยากนัก ชายแดนนั้นแม้ว่าในบางครั้งถูกทำให้เชื่อว่ามีลักษณะที่มั่นคงตายตัวและได้รับการตกลงจัดการอย่างเป็นทางการเป็นระบบชัดเจนดีแล้ว แต่ในความเป็นจริงนั้น กระบวนการของการแบ่งแยกมักเป็นกระบวนการที่มีพลวัต มีการปรับเปลี่ยน ต่อรอง หลีกเลียง และรุกคืบอยู่เสมอ แต่กระนั้น ชายแดนก็ไม่ควรถูกศึกษาในแง่ของการเคลื่อนไหวเพียงเพราะว่าผู้คน สินค้า วัฒนธรรม หรือสิ่งต่างๆ นั้นเคลื่อนย้ายข้ามเขตแดนไปมา หรือว่าเพราะเขตแดนนั้นมันมีความโปร่งที่เอื้อต่อการเคลื่อนผ่านของสิ่งต่างๆ ได้เท่านั้น นั่นก็เพราะว่าในบางมิติ ชายแดนก็เคลื่อนตัวหรือปรับเปลี่ยนได้โดยตัวมันเอง พรหมแดนทางธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ ชายฝั่ง หรือพรหมแดนทางสังคมนั้น ก็ไม่เคยมีใครควบคุมจัดการให้คงที่คงตัวอยู่ได้เสมอไป นอกจากนี้ ชายแดนเองก็มักจะถูกจัดการให้มีการขยับขยาย เปลี่ยนที่ และมีรูปแบบการขีดคั่นที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทและความสัมพันธ์ ชายแดนของรัฐจึงไม่ใช่เพียงเส้นเขตแดนที่ได้รับการสถาปนาแล้วเท่านั้น หากแต่ในบางเวลาก็ขยายตัวออกมาเป็นจุดตรวจที่ห่างออกมาจากเส้นเขตแดนเป็นระยะทางหลายกิโลเมตร ดังนั้น ชายแดนจึงไม่เคยมีลักษณะหยุดนิ่งตายตัว การศึกษาชายแดนจึงต้องระมัดระวังการมองชายแดนอย่างยึดติดกับเส้นเขตแดน และการทำมันให้กลายเป็นสถาบันหรือหมุดหมายที่ไม่อาจเคลื่อนย้ายได้

ประการที่สาม ชายแดนยังเป็น *กระบวนการของการไหลเวียน* (a process of circulation) นั่นคือ ชายแดนไม่ได้ทำหน้าที่เพียงการคัดกรองแบ่งแยก (inclusion/exclusion) อย่างที่เรามักเข้าใจกัน แต่จะเหมาะสมกว่าหากพิจารณาชายแดนในฐานะ “กระบวนการของการไหลเวียน” ของสิ่งต่างๆ อย่างที่ได้กล่าวไปก่อนหน้านี้แล้วว่าชายแดนนั้นมีลักษณะของการเป็นสิ่งที่อยู่ใน-ระหว่าง

และมักเคลื่อนไหวไปมาอยู่เสมอ ดังนั้น ชายแดนจึงปรากฏอยู่ทั้งบริเวณชายขอบและภายในของรัฐและหน่วยทางสังคมต่างๆ อยู่เสมอ ด้วยเหตุที่ชายแดนมีลักษณะของการแตกตัวและเคลื่อนไหวไปมานี้ ชายแดนจึงไม่สามารถทำงานในรูปแบบของการแยกบางสิ่งบางอย่างออก และผนวกรวมบางสิ่งบางอย่างเข้าไว้ได้อย่างง่าย ๆ ในลักษณะการแบ่งขาวออกจากดำ ชายแดนสร้างความเป็นพรหมแดนให้เกิดขึ้นเสมอ และหลายสิ่งที่ไหลเข้ามาในพื้นที่พรหมแดน หรือการที่พื้นที่พรหมแดนปรับเปลี่ยนไปมาอยู่ตลอดเวลา ทำให้สิ่งต่างๆ ที่ถูกขีดคั่นนั้นบ่อยครั้งก็คร่อมข้ามและวางซ้อนอยู่บนชายแดนในหลากหลายรูปแบบ ด้วยเหตุนี้ การจัดแบ่งประเภทซึ่งเป็นการที่เรามักจะมอบให้กับเส้นเขตแดนนั้นจึงไม่เคยได้รับการตอบสนองอย่างสมบูรณ์ ลักษณะที่เกิดขึ้นของสิ่งต่างๆ ที่ปฏิบัติการอยู่บนพื้นที่พรหมแดนนั้นจึงมีลักษณะผสมหรือพันทาง มากกว่าที่จะถูกแบ่งอย่างเด่นชัดด้วยเทคโนโลยีแห่งอำนาจของเส้นเขตแดน หลายครั้งชายแดนไม่ได้สร้างข้อตรงข้ามหรือการแบ่งออกเป็นสอง (bifurcation) แต่มันสร้างกระบวนการของการไหลเวียนและไหลวน (re-circulation) ของการแบ่งแยกให้เกิดขึ้นไม่สิ้นสุดต่างหาก

ประเด็นสุดท้าย ชายแดนไม่ควรถูกลดทอนลงเหลือเพียง *การเป็นพื้นที่เท่านั้น (not reducible to space)* หรือในอีกแง่หนึ่ง ชายแดนไม่ควรถูกมองว่าเป็นผลมาจากกระบวนการจัดการเชิงพื้นที่บนระนาบความสัมพันธ์เชิงเดียว แต่ในทางกลับกัน การจัดการเชิงพื้นที่ต่างหากที่เป็นผลมาจากการจัดการผ่านการสร้างเส้นเขตแดน พรหมแดน และความเป็นชายแดนในรูปแบบต่างๆ และนำมาซึ่งการไหลเวียนของสิ่งต่างๆ ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไปท่ามกลางพลวัตและการเคลื่อนไหลของชายแดนหลากหลายมิติ กระบวนการประกอบสร้างชายแดนนี้เกิดขึ้นไม่เพียงบนพื้นที่ทางกายภาพอย่างพื้นที่อาณาบริเวณของรัฐเท่านั้น หากแต่ดำรงอยู่ท่ามกลางความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การรับรู้การให้ความหมาย และความสัมพันธ์ในเชิงวัตถุและไม่ใช่วัตถุด้วย เช่นนี้แล้ว เราจึงควรมองความเป็นชายแดนหรือพรหมแดนให้ไกลไปกว่า

เรื่องของพื้นที่เชิงกายภาพ และมองชายแดนว่ามีลักษณะและองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ประกอบกันเข้าเป็นบรรทัดฐานของการแบ่งแยก ข้อเสนอดังกล่าวนี้มีความสำคัญมากต่อการกลับมาสะท้อนย้อนคิดและทำความเข้าใจถึงวิวิธยาของการศึกษาพรมแดน นั่นก็เพราะว่าหากพรมแดนและชายแดนไม่ได้เป็นเพียงเส้นสายที่วาดไปบนพื้นทรายแล้ว พรมแดนนั้นควรจะมีลักษณะหน้าตาอย่างไร ประกอบด้วยอะไรบ้าง และเราจะแสวงหาวิวิธยาที่จะมาทำความเข้าใจพรมแดนในมิติใหม่ๆ ที่ว่านี้ได้อย่างไร

ลู่วิวิธยาของการศึกษา “ลิ่งนั้น” ของพรมแดน

นักสังคมวิทยาความรู้สำนักชิคาโก Andrew Abbott (2001) เสนอว่าสังคมหนึ่ง ๆ เกิดขึ้นมาได้ก็จากการที่ผู้คนในสังคมนั้นหยิบจับเลือกใช้สิ่งต่าง ๆ มาเป็นเครื่องมือในการขีดค้นหรือสร้างเส้นแบ่งระหว่างสมาชิกในสังคมให้แยกส่วนออกจากกัน จนเกิดเป็นชุมชนหรือสังคมน้อย ๆ ขึ้น ซึ่งในภายหลัง สังคมเหล่านั้นอาจจะค่อย ๆ แสวงหาความคล้ายคลึงหรือก่อร่างสร้างลักษณะร่วมกันอื่น ๆ ขึ้นมา จนในที่สุดสมาชิกและหน่วยสังคมที่แยกออกจากกันนั้นก็พัฒนาความแตกต่างระหว่างกันออกไปมากขึ้นจนมีอัตลักษณ์ของสังคมที่ชัดเจน ในที่นี้ เขตแดนจึงเป็นตัวสร้างหน่วยทางสังคม ทำให้สมาชิกก่อรูปสังคมของพวกเขาขึ้นมาได้ หากใช้หน่วยทางสังคมที่มีอยู่ก่อนแล้วสร้างเขตแดนขึ้นมาล้อมตัวเองและแบ่งแยกคนอื่นออกจากตนเองแต่อย่างใด

ข้อเสนอของ Abbott นี้ท้าทายความคิดและความเข้าใจโดยเฉพาะต่อการศึกษาชายแดน ที่มีกระแสสมานการดำรงอยู่ของหน่วยทางสังคมที่มีอยู่แล้ว เช่น รัฐ-ชาติ กลุ่มชาติพันธุ์ ชนชั้น และกลุ่มทางเศรษฐกิจ บนฐานความคิดดังกล่าวนี้ ความสนใจของนักวิจัยนั้นก็มักจะมุ่งไปที่เส้นเขตแดนหรือพรมแดนที่หน่วยทางสังคมเหล่านั้นสร้างขึ้นมาเพื่อแบ่งแยกคนอื่นออกจากตัวเอง หรือปกป้องปริมณฑลทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของตนเองเพื่อไม่ให้ผู้อื่น

เข้ามาแทรกแซงหรือใช้ประโยชน์ได้ การศึกษาในรูปแบบนี้เป็นที่คุ้นเคยกันอย่างมาก และข้อค้นพบมักจะมุ่งไปที่การทำความเข้าใจว่าหน่วยงานสังคมหนึ่งได้นั้นสร้างและจัดการเขตแดน/พรหมแดนของพวกเขาอย่างไร การศึกษาในลักษณะนี้ Abbott เรียกว่าเป็นการศึกษา “เขตแดนของสิ่งนั้น” (boundaries of things) ที่ซึ่งเขตแดนเป็นส่วนหนึ่งของ “สิ่งนั้น” ซึ่งก็อาจจะหมายถึงรัฐใดรัฐหนึ่ง หรือกลุ่มทางสังคมหนึ่งใดก็ได้ ในที่นี้ เขตแดนเป็นเครื่องมือทางอำนาจของ “สิ่งนั้น” ที่จะจัดการและปรับเปลี่ยนให้ทำงานเพื่อตอบสนองการดำรงอยู่ของมัน การเปลี่ยนแปลงของเขตแดน/พรหมแดนนั้นจึงเป็นไปโดยอาภัติและทรัพยากรขององค์อธิปัตย์หรือสมาชิกของสิ่งนั้นนั่นเอง

แต่ดังที่ได้อภิปรายข้อเสนอของ Nail มาก่อนหน้านี้แล้วว่า เขตแดน/พรหมแดนนั้นไม่ได้เป็นเพียงเส้นกรอบที่ถูกสร้างขึ้นมาล้อมรอบพื้นที่หรือกลุ่มทางสังคมทางการเมืองอย่างเดียว แต่กลับมีลักษณะของการดำรงอยู่ทั้งแบบใน-ระหว่าง มีการเคลื่อนไหวในตัวมันเอง มีการไหลเวียนของสิ่งต่างๆ ผ่านและอยู่ภายใน ตลอดจนว่าเขตแดนและพรหมแดนนั้นไม่อาจลดทอนลงเหลือเพียงเรื่องของพื้นที่ได้เท่านั้น แต่กินความไปถึงสภาวะของการดำรงอยู่ในรูปแบบอื่นๆ ด้วย ดังนั้น การให้ความสนใจเขตแดนและพรหมแดนในฐานะส่วนหนึ่งของหน่วยงานสังคม และเป็นสิ่งซึ่งไร้คุณสมบัติในตัวมันเองนั้น ดูเหมือนจะเป็นข้อเสนอที่ละเลยความซับซ้อนและความสำคัญของเขตแดนในฐานะตัวแสดงซึ่งสร้างหน่วยงานสังคมขึ้นมาอยู่พอสมควร

เช่นนี้แล้ว Abbott เสนอให้เราหันมาสนใจสิ่งที่เขาเรียกว่าเป็น “สิ่งนั้น” ของพรหมแดน (things of boundaries) นั่นก็คือ การพิจารณาเข้าไปในตัวเขตแดนหรือพรหมแดนเองว่าประกอบขึ้นมาจากอะไร หรือว่าอะไรคือคุณสมบัติของเขตแดน/พรหมแดนนั้นๆ ในที่นี้เขตแดนและพรหมแดนจึงมีตัวตนในตัวมันเอง มีธรรมชาติการดำรงอยู่ของมัน และองค์ประกอบของ “สิ่ง” ต่างๆ ที่มาก่อรูปขึ้นเป็นเขตแดนหรือพรหมแดนนั้นก็สมควรถูกละเลย เพราะสิ่งต่างๆ เหล่านี้ทำให้พรหมแดนและเขตแดนแต่ละแบบมีลักษณะที่ไม่เหมือนกัน และนำมา

ซึ่งหน่วยงานสังคมนการเมืองที่มันสร้างขึ้นมานั้นมีความแตกต่างกันออกไปด้วย การศึกษาความเป็นชายแดนนั้นจึงต้องเริ่มที่เขตแดนและพรมแดน ไม่ใช่เริ่มต้นที่หน่วยงานสังคมที่เรามักคิดเอาว่าเป็นผู้กำหนดความเป็นไปของพรมแดน

เมื่อพิจารณาทั้ง Abbott (2001) และ Nail (2016) แล้ว การกลับมาสนใจ “สิ่งนั้น” (thingness) ของพรมแดน จะทำให้เราต้องคิดถึงวิธีวิทยาที่สอดคล้องกันไปด้วย นั่นคือ การทำความเข้าใจว่าเขตแดน/พรมแดนคืออะไร ประกอบด้วยสิ่งใดบ้าง และก่อรูปและดำรงอยู่ได้อย่างไร จะทำให้เราเข้าใจว่าวิธีวิทยาแบบใดที่จะสามารถนำมาใช้เพื่อทำความเข้าใจความซับซ้อนและความสัมพันธ์ของเขตแดน/พรมแดนที่มีต่อหน่วยงานสังคมนการเมืองต่าง ๆ หรือในทางกลับกัน การแสวงหาวิธีวิทยาใหม่ ๆ หรือการประยุกต์วิธีการทำงานวิจัยในสนามของนักวิจัยที่ชายแดน ในบางครั้งก็อาจเปิดเผยให้เราเห็นพรมแดนในรูปแบบใหม่ๆ ที่มีเนื้อใน มีคุณสมบัติที่เราไม่เคยสนใจมาก่อนก็ได้ วิชาวิธีระหว่าง “พรมแดนของวิธีวิทยา” กับ “วิธีวิทยาที่พรมแดน”

นี่คือประเด็นหลักที่เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้หยิบยกขึ้นมาอภิปราย ไม่ว่าผู้อ่านจะทำงานวิจัยที่ชายแดนหรือไม่ เพราะในความเป็นจริงแล้วพรมแดนทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองนั้นปรากฏอยู่ทุกหนแห่ง อยู่ที่ว่าเราจะมีวิธีวิทยาที่จะทำความเข้าใจ “สิ่งนั้น” ของพรมแดนได้หรือไม่ต่างหาก

สำหรับในบทต่อๆ ไป ผู้เขียนจะนำเสนอประเด็นหลักๆ ที่งานการศึกษาชายแดนและพรมแดนผ่านมุมมองเขต-ชั้นวิทยา โดยในบทที่ 2 ผู้เขียนจะย้อนกลับไปพิจารณาแนวคิดเรื่องอาณาเขต (boundary) ผ่านการสำรวจเชิงวิพากษ์ถึงกระบวนการเปลี่ยนผ่านของรูปแบบและการจัดการอาณาเขตของรัฐ จากแนวคิดแบบดั้งเดิมสู่แนวคิดของอาณาบริเวณรัฐสมัยใหม่ โดยเฉพาะในแถบภูมิภาคที่เป็นที่เรียกขานกันในยุคปัจจุบันว่า “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” โดยในบทที่ 2 นี้ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของการก่อตัวขึ้นของอาณาเขตของรัฐสมัยใหม่ แนวคิดของความเป็น

ชาติที่เชื่อมโยงกับอาณาบริเวณที่เกิดขึ้นใหม่ดังกล่าว เครื่องมือทางอำนาจที่ใช้ในการสถาปนาและดำรงความเป็นชาติ และผลกระทบต่อพื้นที่และผู้คนภายหลังจากที่เส้นเขตแดนได้รับการขีดวาดเพื่อกำหนดความเป็นอาณาบริเวณแห่งรัฐแล้ว อย่างไรก็ตาม กระบวนการลากเส้นเขตแดนและการเกิดขึ้นของอาณาบริเวณนั้นไม่ได้ดำเนินไปอย่างไร้แรงเสียดทาน หากแต่เป็นกระบวนการที่มีการต่อรอง มีความลักลั่น และบ่อยครั้งก็ยังไม่สามารถทำหน้าที่ในเชิงอุดมคติที่เส้นเขตแดนนั้นถูกคาดหวังไว้ได้ แรงเสียดทานที่ว่านี้ควรได้รับการทำความเข้าใจในฐานะของกระบวนการคู่ขนานที่เกิดขึ้นไปพร้อม ๆ กับการพยายามขีดเส้นและสร้างความเป็นปึกแผ่นให้เกิดขึ้นกับผู้คนในชาติ ผู้เขียนจะชี้ให้เห็นกระบวนการของการต่อรอง ความลักลั่น และแรงเสียดทานดังกล่าวนี้ ผ่านทางการศึกษาประวัติศาสตร์อนาธิปไตยของคนไร้รัฐ และการทำความเข้าใจสภาวะคงอยู่ของความเป็นพื้นที่พรมแดนที่คลุมเครือ (ambiguous frontier) ท่ามกลางความพยายามในการสถาปนาอาณาบริเวณที่ชัดเจนโดยการระบุเส้นเขตแดน (borderline-based boundary) ของอำนาจรัฐและเจ้าอาณานิคม

บทที่ 3 ผู้เขียนสำรวจเทคโนโลยีทางอำนาจของรัฐในปัจจุบันในความพยายามควบคุมตรวจตราพื้นที่ชายแดนและการข้ามผ่านเขตแดนของผู้คนในลักษณะต่างๆ ในบทนี้ผู้เขียนให้ความสำคัญกับการศึกษาทำความเข้าใจโครงสร้างการจัดการของรัฐ เช่น หน่วยงานราชการ ระบบการจัดประเภทพลเมืองและบุคคลที่ไม่ใช่พลเมืองของรัฐ การจัดการพื้นที่ชายแดนในฐานะที่เป็นพื้นที่พิเศษ เครื่องมือและนวัตกรรมต่างๆ ที่รัฐนำมาใช้จัดการการเคลื่อนย้ายข้ามเขตแดนโดยเฉพาะการจัดการผู้คน และกิจกรรมที่ไม่พึงประสงค์ที่บริเวณพื้นที่ชายแดน และภายในอาณาบริเวณของรัฐ

บทที่ 4 ให้ภาพการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของผู้คนข้ามพื้นที่พรมแดน โดยเน้นการศึกษาจากมุมมองของผู้ข้ามแดนเป็นหลัก มิติของการศึกษาทำความเข้าใจปรากฏการณ์ดังกล่าวครอบคลุมถึงเรื่องแนวคิดความเป็นชุมชนชาติพันธุ์ข้ามพรมแดน ชุมชนพลัดถิ่น แรงงานอพยพ ผู้ลี้ภัย ตลอดจนทำความเข้าใจ

เขตแดนหรือพรมแดนทางสังคมที่ทำหน้าที่เป็นอาณาบริเวณที่ซ้อนทับกับพรมแดนทางภูมิรัฐศาสตร์ ในการแบ่งแยกกีดกันผู้คนที่ถูกมองว่าเป็น “คนอื่น” ออกจากการเป็นสมาชิกที่ชอบธรรมในสังคม กระบวนการกีดกันและทำให้เป็นชายขอบนี้เป็นกระบวนการที่แยกไม่ออกจากกระบวนการเคลื่อนย้ายถ่ายเทของผู้คนข้ามพื้นที่และกลุ่มทางสังคมการเมืองที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

บทที่ 5 ผู้เขียนยกประเด็นเรื่องกิจกรรมทางเศรษฐกิจข้ามพรมแดนมาเป็นประเด็นหลักในการทำความเข้าใจการปฏิบัติการเชิงอำนาจและการต่อรองไปมาระหว่างความพยายามในการควบคุมจัดการพื้นที่ชายแดน กับความพยายามในการทำให้พื้นที่ดังกล่าวนั้นโปร่งปรุโปร่งและเอื้อต่อการไหลบ่าของทุนสินค้า และผู้ประกอบการข้ามเขตแดนแห่งรัฐ นอกจากนี้ อิทธิพลของกระบวนการโลกาภิวัตน์และภูมิภาคานวัตน์ทางเศรษฐกิจก็เป็นอีกประเด็นหนึ่ง ที่ควรได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นบริบทที่กว้างออกไป และเป็นปัจจัยที่แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของรัฐในการจัดการพื้นที่อาณาบริเวณของรัฐ-ชาติ และการเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลก

บทที่ 6 ทำความเข้าใจระบบนิเวศในฐานะสิ่งนั้นของความเป็นพรมแดนที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตของผู้คนและรัฐ-ชาติในการแสวงหาโอกาสและความร่วมมือในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในรูปแบบต่างๆ ในบทนี้ ผู้เขียนพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่าลักษณะทางภูมินิเวศนั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดความเป็นพรมแดน อาณาบริเวณที่เป็นภูเขาเขาย่อมสร้างพรมแดนที่แตกต่างไปจากอาณาบริเวณที่เป็นมหาสมุทรเปิด หรือแตกต่างไปจากที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำและพื้นที่รกร้าง เป็นต้น ความแตกต่างที่ว่านี้ส่งผลอย่างมากต่อการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ระหว่างรัฐ และระหว่างตัวแสดงอื่นๆ อีกมากมายที่คร่อมข้ามเส้นเขตแดนของรัฐ-ชาติ ผู้เขียนอภิปรายประเด็นดังกล่าวในบทนี้ รวมไปถึงการอภิปรายประเด็นการพัฒนาข้ามเขตแดนรัฐ-ชาติและปัญหาของระบบนิเวศที่มีลักษณะไร้พรมแดนด้วย

บทที่ 2

พัฒนาการของความรู้
ว่าด้วยการสร้างเขตแดน
และความเป็นอื่น

จุดตั้งต้นและพัฒนาการของการศึกษาเขตแดน

นักภูมิศาสตร์เห็นจะเป็นพวกแรกที่ทำให้ความสนใจกับแนวคิดเรื่องเขตแดน และอาณาบริเวณในฐานะของศาสตร์สมัยใหม่ ความสนใจดังกล่าวนั้นเป็นไป ทั้งในลักษณะการสนใจเขตแดนและอาณาบริเวณที่ถูกกำหนดขึ้นด้วยปรากฏ ธรรมชาติ เช่น เทือกเขา แม่น้ำ ทะเลทราย และปรากฏที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อ จัดแบ่งและแย่งชิงพื้นที่มาครอบครอง นักภูมิศาสตร์การเมืองชาวฝรั่งเศส Yves Lacoste ตั้งชื่องานชิ้นหนึ่งเขาว่า *La géographie, ça sert d'abord à faire la guerre* (1976) หรือ “เหนืออื่นใด ภูมิศาสตร์นั้นใช้ไว้เพื่อการสงคราม” ซึ่ง ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของความรู้ภูมิศาสตร์กับการต่อสู้เพื่อแย่งชิงอาณา บริเวณ แน่นนอนว่า Lacoste นั้นไม่ได้เพียงต้องการจะชี้ให้เห็นว่าความรู้ภูมิ ศาสตร์ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือที่สำคัญในประวัติศาสตร์ในแง่ของการเป็น เครื่องมือสนับสนุนในการทำสงคราม และการแย่งชิงการถือครองพื้นที่และ ทรัพยากรที่มากับพื้นที่เพียงเท่านั้น หากแต่ยังเผยให้เห็นว่าความรู้ในเชิงภูมิ ศาสตร์ ซึ่งหมายถึงการศึกษาทำความเข้าใจพื้นที่และแสดงออกมาผ่านแผนที่ นั้น ยังเชื่อมโยงอย่างมีนัยสำคัญกับชนชั้นผู้ปกครอง และกับความพยายาม ของคนเหล่านี้ในการควบคุมประชากรที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ภายใต้กำกับพวกเขา เหล่านั้นด้วย (ดู Mamadouh 2005)

นักภูมิรัฐศาสตร์ Vladimir Kolosov (2005) แบ่งพัฒนาการของแนวทาง และแนวคิดในการศึกษาพื้นที่ชายแดนในกรอบภูมิศาสตร์ออกเป็น 2 กลุ่มด้วย กัน นั่นคือแนวการศึกษาดั้งเดิมที่มีฐานคิดมาจากภูมิศาสตร์กายภาพ กับแนว การศึกษาที่เกิดขึ้นในภายหลังซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสมัยใหม่อื่น ๆ ใน

วงการสังคมศาสตร์ สำหรับแนวทางดั้งเดิมของการศึกษาพื้นที่ชายแดนนั้น ได้แก่ การศึกษาประวัติศาสตร์ของการขีดเส้นเขตแดนผ่านการทำแผนที่ (historical mapping) การจำแนกประเภทของพื้นที่ชายแดน (typology) การทำความเข้าใจการทำงานของเขตแดน (functional aspects of border) การศึกษาเขตแดนจากมิติทางรัฐศาสตร์ (political border) และการศึกษาเขตแดนผ่านมโนทัศน์การเปลี่ยนแปลงของระเบียบโลกใหม่ (border in global paradigm) แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ของการขีดเส้นแดนผ่านการทำแผนที่ ซึ่งแพร่หลายในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งนั้นให้ความสนใจกับวิวัฒนาการของการสร้างเขตแดน ลักษณะทางภูมิศาสตร์กายภาพของพื้นที่ และ การทำความเข้าใจการเกิดขึ้นของอาณาบริเวณแบบใหม่อันเป็นผลมาจากการขีดเส้นพรมแดนลงบนพื้นที่กายภาพที่แตกต่างกัน

ข้อสรุปหนึ่งจากการศึกษาในแนวทางดังกล่าวนี้ก็คือว่า พรมแดนที่เกิดขึ้นจากปรกการธรรมชาติ เช่น เทือกเขาและแม่น้ำนั้น ไม่ได้เชื่อมโยงหรือสอดคล้องกับพรมแดนทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น พรมแดนชาติพันธุ์ เสมอไป บ่อยครั้งพบว่าอาณาบริเวณทางวัฒนธรรมหรือกลุ่มคนนั้นเหลื่อมทับหรือครอบคลุมอาณาบริเวณที่ข้ามพรมแดนธรรมชาติทั้งหลายออกไป นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างพรมแดนธรรมชาติและพรมแดนทางสังคมแล้ว ในเชิงการเมืองนั้น การศึกษาในแนวทางนี้ได้สนใจความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะทางภูมิณีเวคของพื้นที่พรมแดนที่แตกต่างกัน อันส่งผลต่อการทำหน้าที่ของพรมแดนในการแบ่งพื้นที่และผู้คน ตลอดจนปัจจัยที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพของรัฐในการธำรงรักษาเขตแดนของตนด้วย

ในแง่นี้ การจำแนกประเภทของพื้นที่ชายแดนตามลักษณะทางกายภาพ จึงมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการจัดการเส้นเขตแดนและพื้นที่ชายแดนที่ได้รับการสถาปนาขึ้นมาใหม่ ในแง่หนึ่งนั้น การทำความเข้าใจลักษณะพื้นที่ทางกายภาพที่แตกต่างกันของพื้นที่พรมแดนได้ชี้ให้เห็นว่า การขีดเส้นเขตแดนทางการเมืองลงบนพื้นที่ที่มีลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกันออกไปนั้น ส่ง

ผลทำให้วิถีปฏิบัติทางสังคมของผู้คนที่ชายแดนมีลักษณะแตกต่างกันออกไปด้วย ลักษณะทางนิเวศบางอย่างอาจจะเอื้อให้เกิดการเดินทางข้ามไปมา ในขณะที่ระบบนิเวศบางอย่างอาจจะทำหน้าที่กั้นขวางและชะลอการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้คนสองฟากฝั่งเขตแดน Kolosov (2005) เสนอว่า ความรู้จากการทำความเข้าใจพื้นที่ชายแดนและการทำแผนที่นี้ได้ส่งผลต่อการจัดสรรขีดค้นอาณาบริเวณทางการเมืองใหม่ๆ ขึ้นในยุโรปในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและได้ขยายผลของการพัฒนารูปแบบการจัดวางเขตแดนและจัดการพื้นที่ที่พรมแดนดังกล่าวไปยังพื้นที่อื่นๆ ภายใต้อาณานิคมในทวีปเอเชียและแอฟริกาด้วย

ในขณะที่ความสนใจเรื่องพื้นที่ชายแดนทางกายภาพกำลังก่อตัวมากขึ้นในวงการนักภูมิศาสตร์มาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 จนมาถึงช่วงครึ่งแรกของศตวรรษที่ 20 นั้น ในอีกด้านก็มีความสนใจศึกษาการสร้างพรมแดนทางสังคมของผู้คนเกิดขึ้นไปพร้อมๆ กัน ในปี 1954 นักมานุษยวิทยา Edmund Leach ผู้เป็นลูกศิษย์นักคิดสายหน้าที่นิยม (functionalism) คนสำคัญของวงการมานุษยวิทยาอังกฤษอย่าง Bronislaw Malinowski ได้ตีพิมพ์หนังสือที่ชื่อว่า *Political Systems of Highland Burma* ซึ่งเป็นผลงานการศึกษาโครงสร้างและระเบียบทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์คะฉิ่นในประเทศพม่า ในงานชิ้นดังกล่าว Leach (1954) ตั้งคำถามสำคัญว่าสังคมชาติพันธุ์คะฉิ่นนั้นถูกกำกับด้วยโครงสร้างและระเบียบทางสังคมที่มีแบบแผนเพียงแบบเดียว หรือทว่าในความเป็นจริงแล้ว การนิยามความเป็นชาติพันธุ์ (ethnicity) ที่ว่านี้ประกอบไปด้วยชุดของแบบแผนทางสังคมที่มีความไม่แน่นอนหลายๆ แบบผสมกันอยู่ ข้อค้นพบของงานชิ้นนี้ได้ทำลายมายาคติที่มีผู้โยงการขีดเส้นพรมแดนทางสังคมไว้กับเส้นพรมแดนทางภูมินิเวศ ตัวอย่างเช่น กรณีของกลุ่มชาติพันธุ์ในพม่า มีความเข้าใจที่เป็นที่ยอมรับกันขณะนั้น ในการแบ่งแยกกลุ่มชาติพันธุ์หลักสองกลุ่ม คือ ฉานและคะฉิ่น ออกจากกันอย่างชัดเจน โดยอ้างอิงกับพื้นที่ภูมินิเวศและระบบการดำรงชีพที่สองกลุ่มนี้อาศัยอยู่ คำอธิบายดังกล่าวมักขีดเส้นแบ่งอย่างหยาบๆ ว่า กลุ่มชาติพันธุ์ฉานนั้นมักอาศัยอยู่ตามพื้นที่ราบลุ่ม

ระหว่างเทือกเขา ขณะที่คนคะฉิ่นตั้งรกรากอยู่บนพื้นที่สูงตามไหล่เขา และด้วยเหตุนี้การดำรงชีพของทั้งสองกลุ่มจึงมีลักษณะแตกต่างกันตามระบบนิเวศที่ต่างกันออกไป กล่าวให้ชัดก็คือ แนวคิดดังกล่าวนี้มีข้อสรุปว่าคนฉานจะทำการเกษตรในพื้นที่ราบลุ่มโดยอาศัยระบบชลประทาน ขณะที่คนคะฉิ่นมักทำไร่แบบย้ายที่โดยใช้วิธีการหักร้างถางเผาบนพื้นที่สูง การเอาระบบภูมินิเวศเป็นเส้นแบ่งพรมแดนชาติพันธุ์ในลักษณะนี้ ตลอดจนการสรุปเอาอย่างง่าย ๆ ว่าสมาชิกภายในกลุ่มชาติพันธุ์มีอัตลักษณ์และวิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นหนึ่งเดียว ยิ่งทำให้แนวคิดเรื่องการขีดเส้นพรมแดนทางวัฒนธรรมของความเป็นชาติพันธุ์ที่แยกขาดจากกันถูกทำให้ปรากฏเด่นชัดมากขึ้น

งานการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาของ Leach ขึ้นนี้ยังพบอีกว่า ภายในกลุ่มชาติพันธุ์คะฉิ่นยังถูกกำหนดด้วยโครงสร้างและระเบียบทางสังคมที่มีลักษณะยืดหยุ่นและเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่ตอบสนองต่อปัจจัยภายนอกที่สมาชิกในสังคมมีปฏิสัมพันธ์ด้วย หนึ่งในลักษณะสำคัญของโครงสร้างทางสังคมภายในสังคมคะฉิ่น คือลักษณะความสัมพันธ์ที่เรียกว่า *gumlao* ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะที่เท่าเทียมกันของสมาชิกในสังคม อย่างไรก็ตาม ในบางเวลาสังคมคะฉิ่นก็อาจเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาวะโครงสร้างแบบ *gumsa* ซึ่งให้ความสำคัญกับลำดับชั้นทางสังคมที่ยึดโยงอยู่กับเชื้อสายที่แตกต่างกันภายในกลุ่มได้ด้วย โครงสร้างและระเบียบทางสังคมของคะฉิ่นนั้นมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอและปรับเปลี่ยนไปมาระหว่างความเป็น *gumlao* และ *gumsa* การเปลี่ยนแปลงที่ว่านี้ Leach เชื่อว่าไม่ได้เกิดขึ้นเองจากปัจจัยภายในกลุ่มเป็นหลัก หากแต่เป็นผลมาจากการตอบสนองต่อปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจจากภายนอกซึ่งสังคมคะฉิ่นนั้นมีปฏิสัมพันธ์ด้วยเสมอ ข้อเสนอที่สำคัญดังกล่าวของ Leach ได้ชี้ให้เห็นแนวโน้มสำคัญของการทำความเข้าใจกระบวนการของการสร้างเขต-ชั้นทางสังคมวัฒนธรรมในรูปแบบใหม่ ซึ่งโต้แย้งกับโมทัศน์ในเรื่องหน่วยวัฒนธรรมที่มีลักษณะชัดเจน และสามารถขีดเส้นแบ่งทางวัฒนธรรมและภูมินิเวศระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ได้ ข้อค้นพบของ

Leach ได้ชี้ให้เห็นอีกว่าความพยายามในการสร้างภาพตัวแทนที่ตายตัวของกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ นั้นนอกจากจะทำให้มองพรมแดนทางสังคมอย่างสถิตแล้ว ยังทำให้เราละเลยพรมแดนทางสังคมภายในของกลุ่มทางสังคมซึ่งมีความอ่อนไหว และปรับเปลี่ยนได้ท่ามกลางสภาวะสังคมและปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกที่เปลี่ยนแปลงไป

งานการศึกษาพรมแดนทางสังคมในสายมานุษยวิทยาที่ออกมาตอบโต้กับแนวคิดการแบ่งพรมแดนที่อิงอย่างแนบแน่นกับมิติทางกายภาพนี้ได้ส่งผลกระทบต่อสมมติฐานการศึกษาพื้นที่ชายแดน ในงานสายภูมิศาสตร์นั้น แม้ว่า จะมีความสนใจในเรื่องของลักษณะทางกายภาพของพื้นที่พรมแดนอยู่อย่างกว้างขวางมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1950 แต่ก็ได้ปรับเปลี่ยนมาให้ความสนใจกับมิติอื่น ๆ นอกเหนือไปจากเรื่องนิเวศมากขึ้นในภายหลัง ความสนใจในลักษณะใหม่ ๆ ที่ว่านี้ได้รับการนำเสนอในผลงานของ Julian Minghi นักภูมิศาสตร์คนสำคัญและเป็นหนึ่งในผู้ที่ทำให้ความสนใจดังกล่าวมีความเป็นระบบและก่อให้เกิดความสนใจพื้นที่ชายแดนในวงการนักภูมิศาสตร์ต่อมาในระยะหลังในบทความของเขาที่ชื่อว่า *Boundaries Studies in Political Geography* (1963) นั้น Minghi ได้ให้ความสนใจกับคำศัพท์และการจัดประเภทของพื้นที่ชายแดนในวงการภูมิศาสตร์ อย่างไรก็ตามคุณูปการที่สำคัญของเขาคือความพยายามศึกษาพัฒนาการของการศึกษาชายแดนที่เริ่มมีการปรับเปลี่ยนความสนใจจากแต่เดิมเน้นไปที่การศึกษาประวัติศาสตร์และลักษณะเฉพาะของพื้นที่พรมแดนมาสู่การทำความเข้าใจเรื่องชายแดนผ่านทางการศึกษาบทบาทหน้าที่และการทำงานของเส้นเขตแดน ในที่นี้ ในเชิงของกรอบคิด Minghi ได้ชี้ให้เห็นว่าความสำคัญของการศึกษาชายแดนไม่ควรจำกัดอยู่ที่การศึกษารูปแบบทางกายภาพและพื้นที่ของชายแดนเท่านั้น หากแต่อยู่ที่การให้ความสนใจกับกระบวนการสถาปนาและจัดการ ตลอดจนผลจากการทำงานของเส้นพรมแดน ข้อเสนอของเขาไปไกลถึงขนาดที่เสนอให้นักภูมิศาสตร์สมัยนั้นหันมาให้ความสนใจกับพฤติกรรมของผู้คนที่ชายแดนผ่านมุมมองทางสังคม และการ

ทำความเข้าใจพื้นที่ชายแดนจากมิติทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจด้วย งานของ Minghi จึงนับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการมองพื้นที่ชายแดนในฐานะศาสตร์ว่าด้วยพื้นที่ (spatial science) ที่ครอบคลุมทั้งในเชิงกายภาพและในเชิงปฏิบัติการ (Paasi 2005)

นอกจาก Minghi แล้ว ก็ยังมีนักภูมิศาสตร์คนสำคัญอีกคนหนึ่ง คือ Victor Prescott ผลงานที่สำคัญของเขาสองชิ้น ได้แก่ *The Geography of Frontiers and Boundaries* (1965) และ *Political Boundaries and Frontiers* (1987) ซึ่งแม้ว่าจะยังเป็นความพยายามในการศึกษาทำความเข้าใจบทบาทของลักษณะทางภูมิกายภาพของพื้นที่อันส่งผลต่อการสถาปนาเขตแดนและพื้นที่พรมแดนแต่งงานของ Prescott นั้นก็ได้ขยายจากการศึกษาพื้นที่เฉพาะ มาสู่การรวบรวมกรณีศึกษาที่เป็นรูปธรรมจากหลายหลายพื้นที่เอาไว้ และนำเสนอความสัมพันธ์และจัดประเภทของพื้นที่พรมแดนในแบบต่างๆ เอาไว้ให้เป็นระบบมากขึ้น นอกจากนี้ Prescott ยังได้พยายามสร้างคำนิยามและอธิบายขอบเขตของการใช้คำศัพท์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพื้นที่ชายแดน เช่น คำว่าพรมแดน อาณาบริเวณ ชายแดน และพื้นที่ชายแดนเอาไว้อย่างละเอียด และแสดงให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของการให้ความหมายคำศัพท์ดังกล่าวอีกด้วย (Paasi 2005)

ความพยายามในการศึกษาเขตแดนและพื้นที่พรมแดนได้รับการสานต่อท่ามกลางระเบียบโลกใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ในช่วงก่อนสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ในปี 1946 ระบบโลกประกอบด้วยรัฐ-ชาติทั้งหมด 46 รัฐด้วยกัน ในขณะที่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง หรือช่วงเวลาที่ Minghi และ Prescott เขียนงานออกมานั้น มีรัฐ-ชาติอยู่ประมาณกว่า 120 รัฐ และจำนวนรัฐ-ชาติได้ขยายตัวมากขึ้นจนมีจำนวนเกือบ 200 รัฐ ในปัจจุบัน การขอย่อยของจำนวนรัฐที่มากขึ้นในระบบระหว่างประเทศย่อมหมายถึงจำนวนเขตแดนและพื้นที่ชายแดนที่มากขึ้นด้วยเป็นทวีคูณ นักสังคมศาสตร์ได้หันมามุ่งความสนใจมิติการทำงานของเส้นเขตแดนในฐานะองค์-

ประกอบและเครื่องมือสำคัญของรัฐ-ชาติสมัยใหม่มากขึ้น แนวทางดังกล่าวนี้เรียกได้ว่าดำเนินไปพร้อมๆ กับมุมมองทางรัฐศาสตร์ โดยเฉพาะในสาขาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ผ่านแนวคิดสังคมนิยม (realism) ที่มองว่ารัฐคือตัวแสดงที่สำคัญที่สุดในระบบโลก และเส้นเขตแดนก็ทำหน้าที่ในฐานะของเครื่องหมายสำคัญของการแบ่งแยกตัวแสดงออกจากกันให้เห็นอย่างชัดเจน พร้อมกับการทำหน้าที่ในการนิยามอาณาบริเวณอำนาจของอำนาจอธิปไตย (sovereignty) และความมั่นคงแห่งรัฐอันล่วงละเมิดมิได้ (ดู ศุภมิตร 2553; สุรชาติ 2552) อย่างไรก็ตาม การศึกษาในลักษณะดังกล่าวนี้ถูกเรียกกว้างๆ ว่าเป็นการศึกษาผ่านกรอบ “International Relations (IR)” แต่ทว่าในความเป็นจริงแล้ว การศึกษาดังกล่าวเป็นเพียงการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ (inter-state relations) มากกว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างชาติซึ่งมีความหมายถึงประชาชนชาติเชื้อเดียวกัน (inter-nation relations) แนวโน้มดังกล่าวนี้เป็นผลมาจากมายาคติที่มักมองว่ารัฐนั้นเท่ากับชาติ หรือความเป็นรัฐกับความเป็นชาตินั้นซ้อนทับกันอย่างแนบสนิท ซึ่งรัฐทำหน้าที่แทนความเป็นชาติได้อย่างชอบธรรมในเวทีระหว่างประเทศนั่นเอง

ในอีกด้านหนึ่ง นักรัฐศาสตร์ที่มาพร้อมกับแนวคิดในการอธิบายระบบโลกผ่านกรอบเสรีนิยม (liberalism) กลับมองว่ารัฐนั้นมิได้เป็นตัวแสดงหลักเพียงหนึ่งเดียวในความสัมพันธ์ของผู้คนและพื้นที่ในโลกสมัยใหม่ และแนวคิดพื้นฐานสำคัญของเส้นเขตแดนจึงไม่ใช่การแบ่งแยกรัฐหนึ่ง ๆ ออกจากตัวแสดงอื่นๆ อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่เป็นเส้นเขตแดนได้ทำหน้าที่ในการเชื่อมและกำหนดความสัมพันธ์ในลักษณะที่หลากหลายออกไป และไม่ได้จำกัดอยู่เพียงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงความสัมพันธ์ของผู้คน ระบบเศรษฐกิจ ปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ระบบคุณค่า อุดมการณ์ทางการเมือง และความสัมพันธ์ใหม่ๆ ที่มาพร้อมกับตัวแสดงในระบบเสรีนิยมใหม่ เช่น องค์กรโลกบาล และตัวแสดงข้ามชาติทั้งหลายอีกด้วย ถึงที่สุดแล้ว มันเริ่มมีความชัดเจนมากขึ้นในวงการการศึกษาชายแดนว่า การศึกษาชายแดน

นั้นมิอาจจะจำกัดอยู่ภายใต้กรอบของรัฐ-ชาติได้อีกต่อไป และการทำความเข้าใจเรื่องพรมแดนนั้นก็ไม่สามารถศึกษาผ่านกรอบของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสองรัฐแต่เพียงอย่างเดียว

แนวทางการศึกษาที่เห็นจะเป็นที่โดดเด่นมากขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งมาพร้อมกับแนวคิดที่สำคัญของรัฐ-ชาติสมัยใหม่นั้นก็คือแนวทางการศึกษาผ่านกรอบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น การศึกษาชายแดนในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกระแสหลักนั้นมักให้ความสำคัญกับตัวแสดงรัฐเป็นหลัก รัฐในที่นี้มีความหมายใน 2 ลักษณะด้วยกัน นั่นคือ รัฐในฐานะสถาบันทางการเมืองที่ทำหน้าที่ในการใช้อำนาจที่ชอบธรรมในการแสดงออกในฐานะตัวแทนของรัฐ-ชาติหนึ่ง ๆ และในอีกความหมายหนึ่ง รัฐหมายถึงอาณาบริเวณที่มีการจัดแบ่งขีดเส้นเอาไว้อย่างชัดเจนว่าอำนาจของการจัดการนั้นมีขอบชายเชิงพื้นที่กว้างไกลมากน้อยเท่าใด การให้ความสำคัญกับรัฐในฐานะที่เป็นตัวแสดงและกำหนดความสัมพันธ์ในระบบโลกนี้ชี้ให้เห็นว่า ชายแดนเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ขาดไม่ได้ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เพราะหากไร้ซึ่งเส้นเขตแดนที่ชัดเจนแล้ว รัฐเองก็จะไม่สามารถรู้ได้ว่าอำนาจของตนนั้นกว้างไกลไปถึงตรงไหน และเมื่อไรที่การใช้อำนาจของตนจะนับว่าไปคุกคามหรือข้ามเส้นของรัฐอื่น ๆ

ด้วยเหตุนี้การศึกษารัฐ-ชาติในกรอบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมักจึงตั้งอยู่บนสมมุติฐาน 3 ประการด้วยกัน ซึ่งสมมุติฐานดังกล่าวล้วนแล้วแต่ยึดโยงกับกรอบคิดเชิงภูมิรัฐศาสตร์อย่างเห็นได้ชัด สมมุติฐานแรกว่าด้วย รัฐในฐานะหน่วยทางการเมืองซึ่งเชื่อมโยงอย่างขาดเสียมิได้กับพื้นที่อาณาบริเวณที่ล้อมกรอบตายตัว ซึ่งรัฐทำหน้าที่เป็นรัฐอธิปไตยหนึ่งเดียวในอาณาบริเวณดังกล่าวนั้น สมมุติฐานที่สองว่าด้วย การแบ่งแยกอย่างชัดเจนระหว่างกิจการภายนอกและภายใน การแบ่งแยกดังกล่าวนี้ใช้เส้นเขตแดนเป็นปัจจัยชี้ขาดอย่างไม่ต้องสงสัย กิจการภายในอาณาบริเวณนั้นเป็นเรื่องเฉพาะของรัฐหนึ่ง ๆ และกิจการภายนอกนั้นเป็นเรื่องระหว่างรัฐ และสมมุติฐานประการสุดท้าย

ว่าด้วย รัฐในฐานะที่เป็นกล่องบรรจุหรือห่อหุ้มสังคมเอาไว้ภายใน รัฐมีอำนาจหน้าที่ในการจัดการควบคุมสังคมภายในของตนเอง และรูปแบบและการแสดงออกของสังคมถูกกำหนดโดยรัฐ ในอีกแง่หนึ่งก็คือว่า สังคมของความเป็นชาติจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีรัฐเท่านั้น งานการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 1960 และ 1970 ท่ามกลางการเกิดขึ้นใหม่ของรัฐ-ชาติและเส้นเขตแดนจำนวนมากนั้น ได้ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของระบบโลกที่มีรัฐเป็นศูนย์กลาง เส้นเขตแดนและพื้นที่ชายแดนที่เกิดขึ้นใหม่นั้นไม่ได้รับความสนใจมากนักในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การละเลยการทำความเข้าใจเรื่องเขตแดนในเชิงแนวคิด การทำงาน และผลของการเกิดขึ้นของเส้นเขตแดนจำนวนมากนี้เป็นจุดบอดสำคัญของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ที่มักจะทึกทักเอาว่าเส้นเขตแดนเป็นเพียงส่วนประกอบของรัฐ-ชาติ เป็น “ธรรมชาติ” ของระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยไม่ตั้งคำถามต่ออัยและปฏิบัติการของเส้นเขตแดนเหล่านั้นต่อผู้คนและพื้นที่ที่เส้นเขตแดนลากตัดผ่าน (Starr and Most 1976)

อย่างไรก็ดี แนวทางการศึกษาเขตแดนและอาณาบริเวณผ่านกรอบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกระแสหลักนี้ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมาก โดยเฉพาะข้อวิจารณ์ที่เรียกว่า “กับดักของอาณาบริเวณ” (the territorial trap) ซึ่งเสนอโดย John Agnew (1994) ในบทความที่ชื่อ “The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory” ซึ่งเสนอว่า ปรากฏการณ์ในระบบโลกโดยเฉพาะในช่วงหลังสงครามเย็นนั้นได้ท้าทายต่อสมมุติฐานของการศึกษาผ่านกรอบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่มักอิงอยู่กับฐานคิดในเชิงอาณาบริเวณของรัฐเป็นหลัก Agnew เสนอว่าระบบระเบียบทางเศรษฐกิจในรูปแบบใหม่ที่มีการเคลื่อนไหวที่รวดเร็วและกระจัดกระจายยากต่อการควบคุม ตลอดจนการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ข้ามพ้นกรอบของอาณาบริเวณ ได้ทำให้กรอบแบบดั้งเดิมของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่

ยึดโยงกับอาณาบริเวณของรัฐนั้นถูกตั้งคำถามเป็นอย่างมาก

การผูกโยงการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในโลกผ่านกรอบความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงรัฐและอาณาบริเวณที่กำหนดโดยรัฐ-ชาตินั้นทำให้เราตกอยู่ในกับดักทางความคิดของอาณาบริเวณ กล่าวคือ ในสภาวะสมัยใหม่ดังกล่าวนี้ มีอาณาบริเวณในรูปแบบใหม่ๆ เกิดขึ้นที่ไม่ได้จำกัดอยู่ภายใต้อาณาบริเวณของรัฐและความเป็นชาติที่รัฐสถาปนาและพยายามควบคุมจัดการอีกต่อไป อาณาบริเวณใหม่ๆ ที่ว่านี้ เกิดจากการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนของทุน ผู้คน แรงงาน สินค้า ปัญหาเชิงนิเวศ ข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยีสารสนเทศ ตลอดจนความเชื่อ อุดมการณ์ และการสถาปนาพื้นที่ในลักษณะภูมิภาคใหม่ๆ ที่ตัวแสดงเหนือรัฐและตัวแสดงข้ามชาตินับวันยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้น ในการกำหนดอาณาบริเวณของการปฏิบัติการของตนเอง ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เป็นไปในลักษณะของการเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่หรือท้องถิ่นเข้าหากันมากขึ้น (interconnected) และในขณะเดียวกัน ก็มีลักษณะที่แยกขาด กระจาย (fragmented) ยากแก่การจัดการหรือกำหนดอาณาบริเวณที่ชัดเจนลงไปได้ ข้อเสนอดังกล่าวของ Agnew นี้เชื่อมโยงกับข้อถกเถียงสำคัญว่าด้วยการคงอยู่และการหดหายของเส้นเขตแดนรัฐชาติในกระแสโลกาภิวัตน์เป็นอย่างมาก ผู้เขียนจะอภิปรายประเด็นดังกล่าวนี้ในภายหลังต่อไป

แม้ว่าการศึกษาเรื่องเขตแดนและการสร้างอาณาเขตนั้นจะได้รับการขยายไปไกลกว่าการศึกษาเฉพาะเส้นเขตแดนแห่งรัฐ (state borders) แต่กระนั้นก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าการศึกษาเขตแดนของรัฐนั้นก็ยังคงทำหน้าที่เป็นหมุดหมายสำคัญและยังเป็นแนวทางหลักในการก่อร่างสร้างองค์ความรู้ของเขต-ชั้นรวิทยาจนถึงปัจจุบัน การศึกษาเขตแดนหรือพื้นที่ที่พรมแดนประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นพรมแดนนิเวศ พรมแดนทางสังคม การก่อตัวขึ้นของภูมิภาคทางเศรษฐกิจและการเมืองแบบใหม่ๆ หรือแม้แต่การศึกษากระบวนการข้ามคร่อมสลาย หรือสร้างใหม่ของพื้นที่ชายแดน ผ่านการทำความเข้าใจปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์ การเคลื่อนย้ายของผู้คน การศึกษาพื้นที่เสมือนจริงข้ามพรมแดน

อย่างโลกไซเบอร์ หรือการศึกษาชุมชนข้ามแดน (diasporic community) ก็มักจะยึดโยงกับการคงอยู่หรือการเปลี่ยนแปลงของเส้นแดนของรัฐ มากกว่าที่จะละทิ้งเส้นเขตแดนดังกล่าวในการวิเคราะห์หรือมองว่าเส้นเขตแดนของรัฐนั้นได้สูญสลายไปแล้วในสภาวะโลกสมัยใหม่

จากเขตแดนรัฐ-ชาติ ลู่ชั้นทิศทางสังคม

การศึกษาประเด็นชายแดนในช่วงทศวรรษ 1960-70 ยังคงได้รับอิทธิพลจากแนวคิดโครงสร้างนิยม ซึ่งเป็นไปตามแนวโน้มของการศึกษาทางสังคมศาสตร์ในสมัยนั้น แม้ว่าจะมีความพยายามในการข้ามพ้นกรอบโครงสร้างนิยมที่มองรัฐ-ชาติเป็นศูนย์กลาง แต่กระนั้นการหันไปสนใจเขตแดนทางสังคมและตัวแสดงอื่นๆ ในการขีดเส้นเขต-ชั้นนั้นก็ยังหลีกเลี่ยงไม่ได้แนวคิดโครงสร้างนิยมที่ยังคงอิทธิพลสำคัญในวงการสังคมศาสตร์ในช่วงนั้น หมายเหตุหนึ่งของการทำความเข้าใจเรื่องชายแดนในช่วงนี้ก็คือ การศึกษาถึงการสร้างอาณาบริเวณทางสังคมแบบใหม่ๆ มากขึ้น และอาณาบริเวณหรือเขต-ชั้นแบบใหม่ที่ว่านี้ไม่อาจจะทำความเข้าใจผ่านมิติของการศึกษาเขตแดนรัฐ-ชาติได้แต่เพียงอย่างเดียว แนวคิดใหม่ๆ ที่ได้รับการนำมาปรับใช้ในการศึกษาเรื่องชายแดนได้แก่ แนวคิดเรื่องอำนาจ วาทกรรม อัตลักษณ์ที่ปรับเปลี่ยนได้ ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน การผลิตซ้ำเชิงสัญลักษณ์และความทรงจำ และการต่อรองต่อต้าน เป็นต้น งานที่เป็นหนึ่งในผลงานนำร่องทางความคิดในแนวคิดหลังสมัยใหม่เห็นจะได้แก่งานของ Fredrik Barth ผู้ซึ่งเป็นศิษย์คนสำคัญของ Edmund Leach ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่งานของ Barth นั้นจะต่อยอดความคิดของ Leach ในการศึกษาทำความเข้าใจเรื่องความเป็นชาติพันธุ์และหน่วยทางวัฒนธรรมที่ Leach ได้นำเสนอก่อนหน้านี้ ในปี 1969 Barth ได้ตีพิมพ์หนังสือ *Ethnic Groups and Boundaries* ซึ่งเขาทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการ ในงานชิ้นดังกล่าว Barth ได้เสนอแนวทางของการศึกษากลุ่มชาติพันธุ์

ซึ่งให้ความสนใจกับกระบวนการต่อรองพรมแดนทางสังคมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน แตกต่างจากงานของ Leach (1954) ที่พยายามทำความเข้าใจโครงสร้างทางสังคมภายในกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่ง Leach ได้ชี้ให้เห็นว่ามีลักษณะที่ปรับเปลี่ยนไปมาได้ ไม่ได้มีลักษณะแบบหนึ่งเดียวตายตัว Barth ขยับขยายความสนใจในการศึกษาความเป็นชาติพันธุ์โดยให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์นอกกลุ่มหรือระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์

ในงาน *Ethnic Groups and Boundaries* นั้น Barth เสนอว่าเขต-ชั้นของความ เป็นชาติพันธุ์หนึ่ง ๆ ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวและเป็นสภาวะที่มีมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว ในทางกลับกัน การสร้างพรมแดนทางสังคมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์นั้นเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ที่เป็นไปอย่างมีพลวัต ในแง่นี้ งานของ Barth มีคุณูปการต่อการศึกษาทำความเข้าใจเรื่องเขต-ชั้นทางสังคมเป็นอย่างมาก เพราะมันได้ชี้ให้เห็นว่า “วัฒนธรรม” ของกลุ่มคนไม่ได้เป็นเอกลักษณ์ที่มีลักษณะตายตัวเคร่งครัด และตัดขาดอย่างสิ้นเชิงจากเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนกลุ่มอื่น แม้แต่ความเป็นชาติพันธุ์ก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่มีมาแต่ดั้งเดิมและสืบบังกันมาอย่างไม่มีการเปลี่ยนแปลง หากแต่อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มทางวัฒนธรรมใด ๆ ในสังคมนั้น เป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์และการเชื่อมโยงกับคนกลุ่มอื่น ๆ นั่นเอง การแบ่งเขาแบ่งเรา หรือการสร้างเขต-ชั้นที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ไม่ได้หมายความว่ากลุ่มชาติพันธุ์เหล่านั้นไม่ได้มีการติดต่อแลกเปลี่ยนเดินทาง หรือกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านั้นตั้งรกรากอยู่กับอาณาบริเวณของตนอย่างตายตัว ในทางตรงกันข้าม พรมแดนของความเป็นชาติพันธุ์เกิดจากความสัมพันธ์ที่มีลักษณะทั้งการแบ่งแยก (exclusion) และการรวมตัวกัน (incorporation) ท่ามกลางความสัมพันธ์ที่เป็นปฏิภาคนี้ เส้นแบ่งพรมแดนของความเป็นชาติพันธุ์กลับได้รับการสถาปนาขึ้นและรักษาไว้โดยสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ๆ แม้ว่าพวกเขาเหล่านั้นจะมีปฏิสัมพันธ์ข้ามพรมแดนวัฒนธรรมกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ก็ตาม ในแง่นี้แหละ ลักษณะความสัมพันธ์ที่ว่าส่งผลให้ความเข้าใจเรื่องอัตลักษณ์และพรมแดนชาติพันธุ์เกิด

การทำความเข้าใจใหม่ ในฐานะของการที่สมาชิกในกลุ่มเป็นส่วนหนึ่งของการเชื่อมโยงกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ (interdependency of ethnic groups) อัตลักษณ์จึงเป็นผลผลิตของการตกลงหรือเห็นพ้องต้องกันระหว่างสมาชิกในและนอกกลุ่มชาติพันธุ์ว่าใครมีลักษณะอย่างไร งานชิ้นสำคัญนี้ของ Barth นอกจากจะส่งผลกระทบต่อในเชิงแนวคิดด้วยเขต-ชั้นเชิงวัฒนธรรมและพรมแดนชาติพันธุ์แล้ว ยังเป็นงานที่เสนอให้การศึกษาเขต-ชั้นหันมาสนใจการวิเคราะห์ในระดับปัจเจก แทนที่จะมุ่งอธิบายอาณาบริเวณผ่านกรอบโครงสร้างนิยมที่ยึดโยงกับพรมแดนของรัฐแต่เพียงอย่างเดียว

ในภายหลัง แนวคิดที่ว่าด้วยเขตแดน อาณาบริเวณ และความเป็นชาตินี้ ได้ถูกทำความเข้าใจใหม่ในเชิงการศึกษาประวัติศาสตร์ว่าด้วยดินแดนและการสร้างความเป็นตัวตนของคนในชาติ ผลงานชิ้นสำคัญของ Benedict Anderson ที่ชื่อ *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (1983) เป็นหนึ่งในงานชิ้นสำคัญที่มีการอ้างถึงอย่างแพร่หลายในงานชิ้นดังกล่าวนี้ Anderson ได้ยกระดับการทำความเข้าใจอาณาบริเวณของรัฐ-ชาติใหม่ โดยชี้ให้เห็นว่าความเป็นเขต-ชั้นของรัฐชาติไม่ใช่เป็นเรื่องการทำความเข้าใจพื้นที่ชุมชนความเป็นชาติในเชิงกายภาพเท่านั้น หากแต่การทำความเข้าใจผ่านมิติของมโนทัศน์ หรือ “จินตกรรม” เป็นส่วนสำคัญของการทำความเข้าใจการสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับอาณาบริเวณของรัฐ-ชาติด้วย ในอีกแง่หนึ่งก็คือว่า ความเป็นชาติ (nationhood) เป็นเรื่องของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน ตลอดจนทำให้สมาชิกในชุมชนนั้นมีความรู้หรือประสบการณ์ร่วมกันต่อความเป็นชาติ (nationalism) ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านอาณาบริเวณที่ยึดโยงกับรัฐ สำหรับ Anderson แล้ว ชุมชนของความเป็นชาตินี้เป็นชุมชนแบบใหม่ที่ต่างไปจากแนวคิดชุมชนแบบดั้งเดิมซึ่งสมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์แบบซึ่งหน้า รู้จักมักจี่กันเป็นอย่างดี ชุมชนของความเป็นชาติเป็นชุมชนที่ไม่ได้วางอยู่บนความสัมพันธ์ดังกล่าวอีกต่อไป และแม้แต่รัฐ-ชาติที่มีขนาดเล็กที่สุดก็ไม่สามารถทำให้สมาชิกมีความสัมพันธ์แบบซึ่งหน้า

ต่อกันได้ทั้งหมด

หัวใจของการสร้างชาตินิยมจึงไม่ใช่การทำให้สมาชิกได้พบปะรู้จักสัมพันธ์กัน หากแต่คือการทำให้สมาชิกทั้งหลายเหล่านั้นสามารถมีจินตนาการร่วมกันว่าพวกเขาคือสมาชิกในสังคมเหมือนกัน แม้ว่าจะไม่เคยรู้จักหน้าค่าตา หรือสามารถสนทนาด้วยภาษาเดียวกันก็ตาม พูดให้ถึงที่สุดก็คือว่า การจินตนาการหรือความเข้าใจเรื่องของการเป็นชาติร่วมกันนั้นเป็นปัจจัยตั้งต้นที่ก่อให้เกิดชาติ ไม่ใช่ความเป็นชาติที่เป็นจุดกำเนิดของจินตนาการดังกล่าว ชาตินิยมจึงไม่ใช่เป็นผลของการมีชาติ หากแต่เป็นที่มาของชาติต่างหาก สำหรับความเข้าใจเรื่องเขต-ชั้นในรูปแบบใหม่นี้ แน่นนอนว่าแนวคิดดังกล่าวสามารถถูกโต้แย้งได้จากการทำความเข้าใจการแสดงออกในเรื่องชาตินิยมของคนในชาติ และกระแสความรุนแรงต่อความขัดแย้งเรื่องพรมแดนระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง (ดู Puangthong 2013) แม้ว่ารัฐ-ชาติจะได้รับการสถาปนามาเป็นเวลาหลายทศวรรษแล้วก็ตาม แต่กระนั้น เราก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าแนวคิดเรื่องจินตนาการของความเป็นชุมชนทางการเมืองของชาตินั้น มีอิทธิพลอย่างมากต่อการทำความเข้าใจเรื่องเขต-ชั้นที่ไปไกลกว่าเรื่องอาณาบริเวณทางกายภาพ หากแต่ยังเป็นพรมแดนทางความคิดและจินตนาการที่ฝังแฝงอยู่ในวิถีคิดและปฏิบัติการของสมาชิกในสังคมด้วย

แนวคิดชุมชนจินตกรรมของ Anderson ได้รับการทำให้เด่นชัดมากขึ้นจากงาน *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation* ของ Thongchai Winichakul (1997) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแผนที่ในฐานะเทคโนโลยีแห่งอำนาจ และเครื่องมือทางการเมืองในการสร้างจินตนาการและวาทกรรมว่าด้วยความเป็นชาติ ทำให้ชาติมี “ตัวตน” ที่ชัดเจนมากขึ้น ในงานชิ้นนี้ ธงชัยเสนอว่าแนวคิดชาตินิยมถูกสร้างและหล่อเลี้ยงด้วยแนวคิดเรื่องการมีอัตลักษณ์และแก่นแท้ของความเป็นชาติ อัตลักษณ์และแก่นแท้ของความเป็นชาติดังกล่าวนั้นเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นและมีการนิยามเขต-ชั้นที่ชัดเจน ซึ่งทำให้อัตลักษณ์ดังกล่าวมีความแตกต่างไปจากชาติอื่นๆ นอกจากนี้ อัตลักษณ์

และแก่นแกนของความเป็นชาตินั้นยังผูกโยงกับขอบเขตทางอาณาบริเวณที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม ขอบเขตที่ว่านี้ถูกให้ภาพว่ามีพัฒนาการในช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน แต่กระนั้นก็เป็นพลวัตของขอบเขตที่มีความต่อเนื่องและชัดเจน สามารถบอกได้ว่าเมื่อใด อะไรคือส่วนหนึ่งของชาติ และพื้นที่ตรงไหนที่อยู่นอกเหนือปริมณฑลของชาติ แนวความคิดเชิงภูมิศาสตร์การเมืองมีส่วนสำคัญอย่างมากที่ทำให้การรับรู้เรื่องความเป็นชาตินี้มีลักษณะของการมีตัวตนที่จับต้องมองเห็นได้ และสามารถขยายความเข้าใจดังกล่าวไปในการดำเนินชีวิตผ่านทางระบบการศึกษาและตำราเรียนประวัติศาสตร์ กระบวนการเกิดขึ้นของความเป็นชาตินี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดยมีกรอบที่ตายตัวและเกิดขึ้นโดยฉับพลัน หากแต่เป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจและอาศัยหน่วยงาน เครื่องมือ และวิธีการที่หลากหลาย ข้อเสนอที่แตกต่างไปจากงานของ Anderson ที่มองว่าจินตกรรมของความเป็นชาติเป็นปัจจัยตั้งต้นที่ก่อให้เกิดชาติ สำหรับธงชัยแล้ว ความเป็นชาติถูกสร้างขึ้นจากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์และวาทกรรมความเป็นชาติให้มีลักษณะเป็นรูปธรรมเป็นที่ประจักษ์ชัด มีตัวตน มากกว่าการเป็นชุมชนที่วางอยู่บนจินตนาการเท่านั้น การย้อนกลับไปมองกระบวนการสร้างตัวตนของชาติดังกล่าวนี้เป็นหนึ่งในมิติสำคัญ ที่ทำให้เราเข้าใจการก่อตัวขึ้นของประติษฐกรรมทางการเมืองของการสร้างเขต-ชั้นที่เรียกว่ารัฐ-ชาติ และการดำรงอยู่ของมันท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากตัวแปรต่างๆ ในระบบโลก

นอกจากงานเชิงประวัติศาสตร์การสร้างชาติแล้ว งานภูมิรัฐศาสตร์แบบดั้งเดิมก็ยิ่งถูกท้าทายเป็นอย่างมากจากกระแสโลกาภิวัตน์และเสรีนิยมทางเศรษฐกิจซึ่งได้ทวีความชัดเจนมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 1980 แนวคิดกระแสหลักของโลกาภิวัตน์ไม่ว่าจะเป็นการทำให้ทันสมัย (modernization) อัสดงค์ตา-หุวัตร (westernization) ความร่วมมือและการให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาที่มากขึ้นในระดับระหว่างประเทศ ตลอดจนการก่อตัวขึ้นของกระบวนการบูรณาการประชาคมยุโรปได้ก่อให้เกิดคำถามต่อการคงอยู่ของแนวคิดว่าด้วย

รัฐชาติสมัยใหม่และบูรณาภาพแห่งดินแดนของรัฐ-ชาติแบบดั้งเดิม นักวิชาการด้านโลกาภิวัตน์และระบบเศรษฐกิจไร้พรมแดนอย่าง Kenichi Ohmae ได้เสนอแนวคิดไว้ในหนังสือของเขาที่ชื่อว่า *The Borderless World* (1990) และ *The End of Nation State* (1995) ซึ่งเชื่อมโยงปรากฏการณ์ของธุรกิจระหว่างประเทศที่มีการปรับกลยุทธ์และการจัดองค์กรเพื่อตอบสนองต่อลูกค้าและผู้บริโภคที่มีข้อมูลข่าวสารมากขึ้นในการตัดสินใจใช้บริการและบริโภคสินค้า การปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์ขององค์กรธุรกิจที่ว่าเป็นไปในลักษณะที่ตอบสนองต่อสถานะของตลาดที่มีความเชื่อมโยงในระดับโลกมากขึ้น สินค้า การบริการ การเชื่อมโยงระบบการผลิต และการบริโภคที่ไร้พรมแดนนี้ทำให้องค์กรธุรกิจก้าวเข้ามามีบทบาทสำคัญในระบบเศรษฐกิจโลกมากขึ้น ในขณะเดียวกันสถานะของการเชื่อมโยงทางธุรกิจที่ว่าเป็นได้ทำให้ระบบราชการของรัฐนั้นถูกลดความสำคัญลง การควบคุมของรัฐต่อการไหลบ่าข้ามเขตแดนของทุน สินค้า บริการ ข้อมูลข่าวสาร ผู้คนโดยเฉพาะแรงงาน และความต้องการในการบริโภคแบบที่ไร้พรมแดนนั้นต้องเผชิญกับความท้าทายแบบใหม่ ในมุมมองของ Ohmae แล้ว เขตแดนรัฐ-ชาตินั้นนับวันยิ่งหมดความสำคัญลงไป หากรัฐ-ชาติจะดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เชื่อมโยงกันในระดับโลกนี้ รัฐจำเป็นต้องปรับตัวเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในเรื่องของการผ่อนคลายการควบคุม (de-regulation) และหันมาให้ความสำคัญกับการเป็นสร้างกรอบธรรมาภิบาลในระดับโลกเพื่อแสวงหาแนวทางร่วมกันในการจัดวางตนเองเสียใหม่ท่ามกลางระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปนี้ ข้อเสนอดังกล่าวนี้ไปไกลถึงขนาดเสนอว่า รัฐที่ปกครองดีที่สุดก็คือรัฐที่ปกครองน้อยที่สุดนั่นเอง (Glassman 1999)

ในหนังสือ *The End of Nation State* ซึ่งออกมาภายหลังนั้น Ohmae ได้ต่อยอดแนวคิดดังกล่าวนี้อีกครั้ง โดยเชื่อมโยงแนวคิดการล่มสลายของเขตแดนรัฐ-ชาติเข้ากับปรากฏการณ์ที่ Francis Fukuyama (1992) เรียกว่าเป็น “จุดสิ้นสุดของประวัติศาสตร์และมนุษย์คนสุดท้าย” ซึ่งหมายถึงจุดสิ้นสุดลงของสงครามเย็น พร้อมกับ การล่มสลายลงของสหภาพโซเวียตและลัทธิอุดมการณ์

ทางการเมืองแบบสองขั้ว ตลอดจนชัยชนะของเสรีนิยมประชาธิปไตยและทุนนิยมนั้นเป็นจุดสูงสุดของวิวัฒนาการเชิงอุดมการณ์ของมนุษยชาติ Ohmae ชี้ว่าชัยชนะของฝ่ายเสรีนิยมประชาธิปไตยและทุนนิยมนี้ทำให้ทั้งโลกถูกขับเคลื่อนด้วยระบบความสัมพันธ์เชิงพื้นที่แบบใหม่ที่มิใช่วางอยู่บนฐานของรัฐ-ชาติแบบเดิม หากแต่เป็นพื้นที่ของภูมิภาคทางเศรษฐกิจ การเกิดขึ้นของภูมิภาคทางเศรษฐกิจนี้มีลักษณะที่คร่อมข้ามเส้นแบ่งอาณาบริเวณของรัฐ-ชาติ และความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจโลกแบบใหม่จะเป็นระบบที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ระหว่างภูมิภาคทางเศรษฐกิจมากกว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ-ชาติแบบเดิม ด้วยเหตุนี้จึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจที่ Ohmae มองว่าระบบความสัมพันธ์ที่มากับจุดสิ้นสุดของประวัติศาสตร์นี้จะนำไปสู่จุดอวสานของการดำรงอยู่ของรัฐ-ชาติไปพร้อม ๆ กันด้วย แนวคิดของภูมิรัฐศาสตร์ที่มีรัฐ-ชาติเป็นศูนย์กลางซึ่งเป็นแนวคิดหลักของการทำความเข้าใจกระบวนการสร้างเขต-ชั้นรัศมีมาตั้งแต่ช่วง 1970 นี้ ได้ถูกสั่นคลอนโดยกระแสโลกาภิวัตน์และเสรีนิยมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1980 นี้เอง

นอกเหนือจากงานชิ้นสำคัญ ๆ ที่พูดถึงการเปลี่ยนแปลงของการทำความเข้าใจเรื่องเขตแดนของรัฐซึ่งทยอยออกมาเป็นระยะ ๆ แล้ว งานการศึกษาพื้นที่ชายแดนนั้นปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดและเป็นระบบมากขึ้นจากการถือกำเนิดของวารสารวิชาการนานาชาติที่ชื่อว่า *Journal of Borderlands Studies (JBS)* ในปี ค.ศ. 1986 อย่างไรก็ดี จนถึงทุกวันนี้ *JBS* อาจเรียกได้ว่าเป็นเพียงวารสารเดียวที่เน้นการนำเสนองานจากสหสาขาว่าด้วยการศึกษาประเด็นชายแดนในวงการศึกษาการนานาชาติ นั้นแสดงให้เห็นว่า แม้ว่าการศึกษาพื้นที่ชายแดนจะได้รับความสนใจมากขึ้นและมีความต่อเนื่องในการแลกเปลี่ยนความรู้จากกรณีศึกษาและการสร้างกรอบแนวคิดในการอธิบายปรากฏการณ์ในวงการศึกษาการนานาชาติมาร่วม 3 ทศวรรษ แต่กระนั้นพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนความรู้กลับมีอยู่ในปริมาณที่ค่อนข้างจำกัดเมื่อเทียบกับแขนงความรู้อื่น ๆ ในทางสังคมศาสตร์ การเกิดขึ้นของ *JBS* นั้นเป็นผลผลิตของสมาคมพื้นที่ชายแดนศึกษา

(Association of Borderlands Studies) ซึ่งถือกำเนิดในปี ค.ศ. 1976 ในฐานะของการเป็นสถาบันเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างนักวิชาการที่สนใจศึกษาพื้นที่ชายแดนโดยเฉพาะพื้นที่พรมแดนสหรัฐอเมริกากับเม็กซิโก แรกเริ่มสมาคมได้จัดทำจดหมายข่าวที่ชื่อว่า *Frontera* และพัฒนาต่อมาในการผลิตวารสารวิชาการภายใต้การดูแลและสนับสนุนของ New Mexico State University

ในปี 2008 มีการสรุปบทวนเนื้อหาบทความที่มีการตีพิมพ์ใน *JBS* เนื่องในวาระครบรอบ 23 ปีของวารสาร (Pisani, Reyes and Garcia 2009) พบว่างานการศึกษาประมาณ 2 ใน 3 ที่ตีพิมพ์ใน *JBS* นั้นมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ เช่น มีผู้เชี่ยวชาญในหนึ่งบทความที่มาจากศาสตร์ต่างแขนงกัน หรือใช้กรอบการวิเคราะห์ที่มาจากมากกว่าหนึ่งสาขาวิชา ทั้งนี้พบว่างานการศึกษาประเด็นชายแดนที่หลากหลายใน *JBS* ครอบคลุมสาขาวิชาที่แตกต่างกันมากถึง 40 สาขาวิชาด้วยกัน โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นงานในสายเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา และภูมิศาสตร์ และตามมาด้วยงานสายการจัดการ ประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยา ในแง่ของวิธีการศึกษานั้น บทความส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยบทความเชิงแนวคิด ในวิธีการนำเสนอแบบพรรณนาจากการวิจัยเชิงคุณภาพและจากการศึกษาผ่านมิติประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม งานมากกว่าครึ่งหนึ่งที่ตีพิมพ์ใน *JBS* เป็นงานที่ศึกษาในพื้นที่ชายแดนสหรัฐอเมริกา โดยที่มีบทความจากกรณีศึกษาในยุโรปร้อยละ 17 และจากพื้นที่ชายแดนสหรัฐ-แคนาดาเพียงร้อยละ 10 เท่านั้น ส่วนงานการศึกษาที่สนใจพื้นที่ในทวีปแอฟริกาและในเอเชียถือว่ามีสัดส่วนที่น้อยมาก จนแทบจะไม่ก่อให้เกิดผลกระทบในแง่ของการสร้างแนวคิดใหม่ใดๆ และไม่ต้องพูดถึงงานการศึกษาในออสเตรเลียซึ่งไม่ได้ถูกให้ความสำคัญเช่นเดียวกัน ดูเหมือนว่า *JBS* จะเข้าใจว่าประเทศออสเตรเลียเป็นเกาะที่ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว หากได้มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงพรมแดนกับประเทศอื่นๆ แต่อย่างไรก็ดี นี่แสดงให้เห็นว่าในแง่หนึ่ง การศึกษาพื้นที่ชายแดนถูกครอบงำโดยแนวคิดของพรมแดนบนบก (land-based borderlands) แต่เพียงเท่านั้น

การศึกษาพื้นที่พรมแดนและชายแดนอันเป็นผลมาจากปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์ และการปรับตัวของรัฐ-ชาติในการควบคุมจัดการเขตแดนและอาณาบริเวณของตนท่ามกลางการไหลบ่าของปรากฏการณ์ข้ามชาติ ในช่วงทศวรรษ 1980 นี้ ได้ส่งผลให้นักวิชาการจำนวนไม่น้อยขยับขยายความสนใจและระดับของการวิเคราะห์ผลที่เกิดจากกระบวนการโลกาภิวัตน์และการปรับตัวของรัฐต่อทุนนิยมและการไหลบ่าของผู้คนและข้อมูลข่าวสารข้ามพรมแดนดังกล่าวลงมาสู่ระดับท้องถิ่นและตัวผู้ปฏิบัติการข้ามแดนมากขึ้น พูดย่ออีกอย่างก็คือว่า การศึกษาจำนวนไม่น้อยได้หันมาสนใจผลอันเนื่องมาจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ไม่เฉพาะในเชิงโครงสร้าง หากแต่ได้สมาทานนำเอาแนวคิดหลังโครงสร้างนิยม (post-structuralism) มาทำความเข้าใจและให้ความหมายแบบใหม่กับพื้นที่พรมแดนและการสร้างเขต-ชั้นด้วย

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์เคลื่อนย้ายของผู้คนข้ามพรมแดนรัฐ-ชาติที่มีความแพร่หลายมากขึ้นนี้ไม่ได้หมายความว่าโลกยุคหลังโครงสร้างนิยมจะเป็นโลกที่มีอิสระเสรี ไร้ซึ่งพันธนาการของอาณาบริเวณที่ทำหน้าที่ล้อมกรอบสังคมมนุษย์แต่อย่างใด ความเป็นจริงในโลกที่เต็มไปด้วยเขต-ชั้นนี้ เขตแดนทางสังคมยังปรากฏให้เห็นและสัมผัสได้อยู่ทั่วไปและมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น การเป็นสมาชิกของสังคมหนึ่งใดนั้นย่อมจะนำมาซึ่งประโยชน์และการได้รับการปกป้องคุ้มกันจากกลุ่มหรือผู้มีอำนาจของกลุ่ม มนุษย์ในสังคมจึงพยายามจัดวางตนเองเอาไว้ในสถาบันทางและอาณาบริเวณสังคมในหลากหลายรูปแบบ นักสังคมวิทยา Ulrich Beck (2000) นิยามพรมแดนที่ดำรงอยู่ในโลกสมัยใหม่นี้ว่ามีลักษณะเป็น “แบบแผน” ที่เคลื่อนย้ายไปมาได้ ซึ่งเอื้อต่อการที่คนในสังคมจะเป็นสมาชิกของเขต-ชั้นทั้งหลาย แบบที่ดำรงอยู่อย่างเหลื่อมซ้อนกัน อย่างไรก็ตาม การเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกของกลุ่มทางสังคมใดๆ ย่อมหมายถึงการกีดกันคนจำนวนหนึ่งออกจากสังคมนั้นด้วยเสมอ มิติคู่ขนานดังกล่าวนี้เป็นหนึ่งในประเด็นสำคัญที่นักวิชาการด้านเขต-ชั้นวิทยาให้ความสนใจเป็นอย่างมากในช่วงหลังมานี้

แรงเสียดทานและการยึดยื้อระหว่างผู้มีอำนาจและคนจำนวนหนึ่งในสังคมในการอ้างว้างซึ่งกลุ่มก้อนและอาณาบริเวณของตนเอง กับคนอื่นจำนวนหนึ่งซึ่งอยู่นอกความเป็นสมาชิกของสังคม หากแต่ปรารถนาและพยายามให้ได้มาซึ่งการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมดังกล่าว เป็นเงื่อนไขสำคัญในการเข้าใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจและยุทธวิธีของการรักษาและต่อรองเขตแดนและอาณาบริเวณของคนในสังคม ในเมื่ออาณาบริเวณทางสังคมสมัยใหม่มีลักษณะหลากหลายและเหลื่อมซ้อนกันอยู่ กระบวนการแบ่งแยก กัดทับ ทำให้เป็น “คนอื่น” หรือเป็นชายขอบนั้นก็ย่อมเกิดขึ้นได้ในหลากหลายรูปแบบ อีกทั้งรูปแบบการแบ่งแยกก็ติดกันคนอื่นที่มีความหลากหลายนี้ต่างดำเนินไปพร้อม ๆ กันในพื้นที่และเวลาหนึ่ง ๆ ด้วย นักสังคมวิทยา Kimberlé Crenshaw เรียกกระบวนการดังกล่าวนี้ว่าเป็น “ปฏิภาคภาวะ” (intersectionality) หรือกระบวนการแบ่งแยกที่ติดกันที่กระทำต่อคนหนึ่ง ๆ ซึ่งดำเนินไปพร้อม ๆ กันในหลากหลายรูปแบบ (ดู สัมคร์ 2553) ในทางกลับกัน ในแง่ของการทำความเข้าใจปฏิบัติการของ “คนอื่น” นั้นก็ต้องอาศัยการพิจารณาวิธีการดำรงชีพที่หลากหลายในสังคมที่เขาเหล่านั้นถูกผลักให้เป็นชายขอบด้วยเช่นกัน การศึกษาเรื่องอัตลักษณ์ที่แปรผันได้ ความเป็นพลเมืองที่ยืดหยุ่น การสร้างความเป็นชุมชนของคนพลัดถิ่น ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารในการติดต่อสื่อสารและสร้างเครือข่ายทางสังคมระยะไกลได้เอื้อต่อการสร้างอาณาบริเวณแบบใหม่ ๆ ให้กับคนชายขอบเหล่านี้ แน่หนอนว่าการทำความเข้าใจรูปแบบใหม่ ๆ ของการสร้างอาณาบริเวณในยุคหลังโครงสร้างนิยมนี้ไม่สามารถศึกษาได้จาก การวิจัยที่จำกัดอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ตายตัวแบบเดิมอีกต่อไป

ในระยะหลังมานี้ งานการศึกษาเขต-ชนชั้นได้หันมาสนใจแนวคิดเรื่องอำนาจมากขึ้น และหลายครั้งก็มองว่าแนวคิดเรื่องเขต-ชนชั้นนั้นแยกไม่ออกจากแนวคิดเรื่องอำนาจ นั่นเพราะกระบวนการขีดเส้นและสถาบันของการจัดกลุ่มผู้คนเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ของคนและกลุ่มคนที่ต่างกัน บ่อยครั้งความแตกต่างที่เขตแดนสร้างขึ้นนี้เป็นผลมาจากการถือครองอำนาจที่แตกต่างกันของกลุ่ม

คน มากกว่าที่จะมาจากความแตกต่างในเชิงสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ เสียอีก การศึกษาเรื่องอำนาจจึงเป็นเสมือนหัวใจของการทำความเข้าใจการสร้างเขต-ชั้นของสังคมมนุษย์ ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่บนพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ทางสังคมเท่านั้น หากแต่ได้ครอบคลุมไปถึงเทคโนโลยีของอำนาจในรูปแบบใหม่ ๆ เช่น ชีวอำนาจ (biopower) ซึ่งมีลักษณะที่ไม่มีตำแหน่งแห่งที่ของเขตแดนและความเป็นชายแดนที่แน่นอน แนวคิดชีวอำนาจที่ได้รับการทำให้เป็นรูปธรรมมากขึ้นผ่านเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เอื้อให้ชีวมิติ (biometrics) ของการควบคุม ตรวจสอบของผู้มีอำนาจสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางการเคลื่อนย้ายถ่ายเทของผู้คนข้ามพรมแดน

ทลางมโนทัศน์ของการศึกษาเขต-ชั้น

มีนักวิชาการบางส่วนเห็นว่าการสร้างแนวคิดทฤษฎีแบบกว้าง ๆ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ที่เส้นเขตแดนและการสร้างกลุ่มก่อนจากการวาดเส้นอาณาบริเวณนั้นมีปัญหาในตัวเอง ปัญหาที่ว่าไม่ได้อยู่ที่พื้นที่พรมแดนแต่ละแห่งและการรวมกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกันในหลายมิติเท่านั้น หากแต่กระบวนการสร้างทฤษฎีเพื่ออธิบายพื้นที่พรมแดนทางการเมืองและสังคมจำต้องอาศัยแนวคิดที่หลากหลายมาก ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรม ที่จะต้องทำความเข้าใจพร้อมกันไปกับแนวคิดหลักที่ว่าด้วยกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำในการสร้างและสลายอาณาบริเวณ (territoriality and de/re-territorialization) แนวคิดว่าด้วยอำนาจรัฐ แนวคิดเรื่องตัวตนผู้ปฏิบัติการ เป็นต้น ซึ่งแนวคิดเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ต้องได้รับการจัดวางและทำความเข้าใจในบริบทที่แตกต่างกันไปของแต่ละพื้นที่พรมแดน (ดู Paasi 2005) ในส่วนนี้จะให้ภาพของพัฒนาการของแนวคิดและข้อถกเถียงว่าด้วยพื้นที่ชายแดน ผู้เขียนใช้งานของ David Newman ที่ชื่อว่า *On Borders and Power: A Theoretical Framework* (2003) เป็นฐานของการนำเสนอ และ

อ้างอิงงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติมเพื่อให้ภาพของพัฒนาการและข้อถกเถียงที่ครอบคลุมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การนำเสนอพัฒนาการและขอบข่ายขององค์ความรู้จากการศึกษาพื้นที่ชายแดนนั้นไม่มีมิติและความสนใจที่แตกแยกย่อยออกไปอีกมาก ซึ่งผู้เขียนจะพยายามให้ภาพแต่เพียงสังเขปเท่านั้น ส่วนรายละเอียดและกรณีศึกษาในแต่ละประเด็นย่อยนั้น จะได้นำเสนอในบทอื่น ๆ ต่อไป

อย่างที่ได้อ้างไว้ข้างต้น งานการศึกษาความเป็นเขต-ชนธะนั้นมีความหลากหลายมาก การจะสร้างแนวคิดหรือกรอบทางทฤษฎีที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่ชายแดนที่แตกต่างกันนั้นเป็นเรื่องทำได้ยาก อย่างไรก็ตาม Newman (2003) เสนอว่า ถึงกระนั้นก็ตาม งานวิชาการที่มาจากสาขาวิชาที่แตกต่างกันจะสามารถสนทนาและแลกเปลี่ยนข้อถกเถียงกันได้ จำเป็นต้องมีกรอบทางทฤษฎีที่สามารถนำมาเป็นตัวแบบในเชิงแนวคิดได้ และเพื่อให้เป็นแนวทางกว้างๆ ในการสื่อสารแลกเปลี่ยนความรู้ที่ได้จากกรณีศึกษา Newman ได้เสนอกรอบแนวคิดของการศึกษาเขตแดนออกเป็น 2 มิติด้วยกัน ได้แก่ มิติเชิงสถาบันและมิติเชิงกระบวนการ ซึ่งผู้เขียนจะได้นำข้อเสนอแนวทางการศึกษาที่ Newman ทั้งสองมิติมาอภิปรายต่อไป อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่านอกเหนือจากมิติของความเป็นสถาบันและกระบวนการแล้ว เขตแดนรวมไปถึงเขต-ชนธียังควรได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นอาณาบริเวณทางกายภาพและความสัมพันธ์แบบหนึ่งด้วย ในที่นี้ผู้เขียนกำลังพูดถึงเขต-ชนธิ์ในมิติเชิงพื้นที่นั่นเอง

เขต-ชนธิ์ในฐานะสถาบัน (limes as an institution)

การมองการสร้างอาณาเขตในฐานะสถาบันเป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงแนวคิดที่แต่เดิมมองว่าเขตแดนเป็นเพียงรอยเส้นที่ขีดลงบนพื้นดิน มาสู่การมองว่าเส้นเขตแดนไม่ต่างจากสถาบันอื่นๆ ในสังคม ที่ประกอบไปด้วยชุดของกฎกติกาที่ถูกสร้างขึ้นมากำกับอุดมการณ์และวิถีปฏิบัติของสมาชิกที่อยู่ภายในเส้นเขตแดนที่ขีดขึ้น และชุดของกฎกติกาที่ว่านี้ได้ถูกทำให้แพร่หลายและซึมซับอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ความสัมพันธ์ และการสร้างความเป็นกลุ่มก้อน

ตาราง
แสดงพัฒนาการของความรู้ว่าด้วยการสร้างเขตแดนและความเป็นอื่น

ช่วงเวลา	แนวทางการศึกษา	แนวคิด/วิธีวิทยาหลัก
ตั้งแต่ช่วงปลาย ศตวรรษที่ 19	ภูมิศาสตร์เชิง ประวัติศาสตร์ และการเมือง (Historical and Political Geography)	<ul style="list-style-type: none"> พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของการจัดการอาณาบริเวณ ประวัติศาสตร์การสงครามแย่งชิงดินแดน การทำแผนที่ การเกิดขึ้นและล่มสลายของอาณาจักร/หน่วยทางการเมือง ลัทธิอาณานิคม
	ภูมิศาสตร์เชิง นิเวศวิทยา (Ecological Geography)	<ul style="list-style-type: none"> พรมแดนทางธรรมชาติ กับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ลักษณะทางนิเวศที่มีผลต่อการกั้นขวางผู้คน
	การจัดประเภท ของพื้นที่ชายแดน (Typology)	<ul style="list-style-type: none"> นิยามความแตกต่างระหว่างพรมแดนเขตแดน ชายแดน อาณาบริเวณ พรมแดนในฐานะปราการ (barrier) และพรมแดนในฐานะพื้นที่ประชิดติดต่อกัน (contact zone)
ตั้งแต่ช่วง ทศวรรษ 1950 เป็นต้นมา	หน้าที่นิยมเชิงการเมือง (Political Functional- ism)	<ul style="list-style-type: none"> บูรณาภาพแห่งดินแดน และความมั่นคงแห่งรัฐ หน้าที่ของเขตแดน โดยเฉพาะต่อรัฐ-ชาติสมัยใหม่ รูปแบบของการข้ามเขตแดน การจัดการของรัฐในการรักษาเขตแดน ระเบียบโลกใหม่

ช่วงเวลา	แนวทางการศึกษา	แนวคิด/วิธีวิทยาหลัก
ตั้งแต่ช่วง ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา	โครงสร้างทางสังคม (Social Structuralism)	<ul style="list-style-type: none"> • พรหมแดนทางสังคม • ชาติพันธุ์ และโครงสร้างหน่วยทางวัฒนธรรม • เอกลักษณะทางวัฒนธรรม, เอกลักษณะของชาติ • เบ้าหลอมทางวัฒนธรรม • เขตแดนและอุดมการณ์ชาตินิยม
ตั้งแต่ช่วง ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา	ภูมิรัฐศาสตร์ (Geopolitics)	<ul style="list-style-type: none"> • เขตแดนกับความขัดแย้งและความร่วมมือในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ • องค์กรเหนือรัฐ องค์กรข้ามชาติ องค์กรระหว่างประเทศ • ลัทธิทางการเมือง (เสรีนิยม/สังคมนิยม) • โลกของการพัฒนา (First World/Third World) • ชุมชนจินตกรรม: ดินแดน เขตแดน แผนที่ กับการสร้างความเป็นชาติ
ตั้งแต่ช่วง ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมา	โลกาภิวัตน์และเสรีนิยม ทางเศรษฐกิจ (Globalization and Economic Liberalism)	<ul style="list-style-type: none"> • โลกไร้พรหมแดน • เศรษฐกิจข้ามพรหมแดน • อัสตงคตานุวัต (westernization) • การพัฒนาและความช่วยเหลือด้านการพัฒนาระหว่างประเทศ • บูรณาการภูมิภาคเศรษฐกิจ • อวสานของรัฐ-ชาติ
ตั้งแต่ช่วง ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา	ปรากฏการณ์ข้าม เขตแดนและความ เป็นชาติ (Transborder/ Transnationalism)	<ul style="list-style-type: none"> • ความเป็นสมัยใหม่ (modernity) • ภูมิทัศน์แบบใหม่ของผู้คน (ethnoscapes) • คนข้ามแดน: ผู้ลี้ภัย แรงงานอพยพ คนพลัดถิ่น • นิเวศวิทยาข้ามพรหมแดน • เทคโนโลยีสารสนเทศไร้พรหมแดน

ช่วงเวลา	แนวทางการศึกษา	แนวคิด/วิธีวิทยาหลัก
(ต่อ) ตั้งแต่ช่วง ทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา	หลังโครงสร้างนิยม (Post-structuralism)	<ul style="list-style-type: none"> • กักตักของอาณาบริเวณ (territorial trap) • ผู้กระทำกร และปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน • อัตลักษณ์และความเป็นพลเมืองที่ลื่นไหล (flexible identity and citizenship) • เครือข่ายทางสังคม • มโนทัศน์ วาทกรรม และความทรงจำของคนข้ามแดน • สภาวะยกเว้น (state of exception) • ชุมชน/พื้นที่เสมือนจริงไร้พรมแดน (virtual community/space)
ตั้งแต่ช่วง ทศวรรษ 2000 เป็นต้นมา	เทคโนโลยีของอำนาจ/ อำนาจของเทคโนโลยี (Technology of Power/ Power of Technology)	<ul style="list-style-type: none"> • รัฐศาสตร์ชีวภาพ (biopolitics) และชีวอำนาจ (biopower) • ระบอบของการระบุตัวตน (identification regime) • ชีวมิติของการควบคุม ตรวจสอบ (biometrics) • ชาตินิยมแบบใหม่ (neo-nationalism)
	การศึกษาชายแดนเชิง วิพากษ์ (Critical Border Studies)	<ul style="list-style-type: none"> • การสำรวจสถานะภาพของความรู้และแนวคิด • ประวัติศาสตร์อนาธิปไตยของอาณาบริเวณ (anarchist history of region) • พื้นที่ศึกษานอกอเมริกาเหนือและยุโรป • วิธีวิทยาของการวิจัยประเด็นชายแดน • อิทธิพลของแนวคิดปรัชญาสังคมหลังสมัยใหม่ • สหวิทยาการ

ของสมาชิกภายในอาณาบริเวณให้เกิดขึ้นและมั่นคง ผู้ที่อยู่ในเขตแดนนั้นจะได้รับความคุ้มครองดูแลจากสถาบันของอาณาบริเวณนั้นๆ ซึ่งอาจจะเป็นองค์อธิปัตย์ หรือผู้ปกครอง หรือมาตรการอื่นๆ เช่น ระบบกฎหมาย สวัสดิการ หรือเทคโนโลยีและสิ่งอำนวยความสะดวก ในขณะที่เดียวกัน เขตแบ่งที่ถูกขีดขึ้นดังกล่าวนั้นยังทำหน้าที่ในการแยกสมาชิกของกลุ่มออกจาก “คนอื่น” หรือผู้ที่ถูกจัดว่าเป็นคนนอกอาณาบริเวณนั้นๆ ด้วย การกีดกันดังกล่าวไม่จำกัดอยู่แค่การกีดกันคนนอกไม่ให้นำมาสู่อาณาบริเวณภายในเท่านั้น หากแต่รวมถึงการกีดกันสิ่งไม่พึงประสงค์ต่างๆ เช่น อุดมการณ์ ลินค้ำ และวัฒนธรรมที่ไม่เหมาะสม และรวมไปถึงสิ่งที่อาจเป็นภัยคุกคามต่อสังคมของสมาชิกภายในอาณาบริเวณ เช่น อาวุธ ยาเสพติด ผู้ลี้ภัย เชื้อโรค และสื่อที่นำมาซึ่งค่านิยมที่ขัดกับบรรทัดฐานของสังคมอีกด้วย การให้ความคุ้มครองดูแลสมาชิกภายในเขตแดนดังกล่าวนี้เกิดขึ้นในหลายลักษณะด้วยกัน ในลักษณะที่พื้นฐานที่สุดคือการปกป้องสมาชิกหรือพลเมืองจากภัยสงครามและการถูกโจมตีของศัตรูที่มาจากสังคมการเมืองอื่น เขตแดนทางการเมืองทำหน้าที่ในการขีดเส้นกันไม่ให้บุคคลที่ไม่พึงประสงค์อย่างกรายเข้ามาในอาณาบริเวณ อันจะก่อให้เกิดปัญหาอื่นๆ ตามมา เช่น อาชญากรรม ยาเสพติด ความแออัด การแย่งชิงทรัพยากร เป็นต้น ในเชิงสังคมวัฒนธรรม เส้นเขตแดนทำหน้าที่ในการคัดกรองการไหลบ่าของค่านิยม รูปแบบการดำเนินชีวิต ที่ผิดแผกไปจากมาตรฐานของคนส่วนใหญ่ ตลอดจนทำหน้าที่ในการรักษาอัตลักษณ์ที่มีร่วมกันของผู้คนในสังคม

เมื่อเราพูดถึงความเป็น “สถาบัน” ของความเป็นเขต-ชนันท์ เราจึงไม่อาจมองเพียงแค่เส้นเขตแดนหรือมิติทางกายภาพของมันได้ พุทธิอีกอย่างก็คือว่า แม้เส้นที่ทำหน้าที่แบ่งแยกทางสังคมการเมืองต่างๆ ที่มีอยู่ทั่วไปนั้น โดยมากมักจะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น ไม่เป็นที่ประจักษ์ แต่ความเป็นจริงแล้ว สมาชิกในสังคมนั้นอาจจะมีความเข้าใจร่วมกันว่าเส้นเขตแดนของสังคมตนเองนั้นอยู่ที่จุดไหน ความเข้าใจดังกล่าวนี้ อาจจะมีการแสดงออกหรือมีการบันทึกเอาไว้

อย่างเป็นทางการ เช่น การตกลงเรื่องอาณาเขตรัฐชาติ แต่ในบางกรณีเส้นเขตแดนก็ไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งมองเห็นได้ หากแต่สามารถบ่งชี้ได้ร่วมกันโดยสมาชิกในสังคม พรหมแดนในแบบหลังนี้ มักเป็นพรหมแดนทางสังคมที่สมาชิกสร้างขึ้นร่วมกัน เช่น การเป็นศิษย์เก่าร่วมสถาบัน การเป็นคนเชื้อสายเดียวกัน เป็นต้น

นอกเหนือจากเส้นพรหมแดนที่มีลักษณะทั้งเชิงประจักษ์ (empirical) และไม่ประจักษ์หากแต่รับรู้ได้ (conceivable) แล้ว ความเป็นสถาบันของเขต-ชั้นก็ยังประกอบไปด้วย โครงสร้างองค์กรที่ทำหน้าที่ดูแล ระบบของการควบคุมและเทคโนโลยีในการตรวจตราเฝ้าระวังที่ถูกจัดวางไว้ไม่เพียงแต่บริเวณพื้นที่พรหมแดนเท่านั้น หากยังกระจายกระจายและฝังแฝงอยู่ในมิติต่างๆ ทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมด้วย สำหรับรัฐ-ชาติสมัยใหม่แล้ว หน่วยงานรัฐและองคาพยพของระบบราชการเป็นหนึ่งในตัวแสดงหลักที่ทำหน้าที่ในการพิทักษ์รักษาเขตแดน แต่กระนั้นภายในหน่วยงานของรัฐเองก็ประกอบไปด้วยตัวแสดงมากมายที่ทำหน้าที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็น ทหาร ตำรวจตระเวนชายแดน ตำรวจตรวจคนเข้าเมือง หน่วยกักกันพืชและสัตว์ ศุลกากร เป็นต้น ระบบของการควบคุมที่หน่วยงานเหล่านี้นำมาใช้ก็มีลักษณะและวิธีการที่แตกต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็นระบบการป้องกันประเทศโดยใช้ยุทธวิธีทางการทหาร การตรวจหนังสือเดินทาง การจัดแยกประเภทของพลเมืองและผู้อพยพประเภทต่างๆ การใช้มาตรการด้านภาษีและกำหนดโควตาสินค้า เป็นต้น ระบบระเบียบดังกล่าวนี้นอกจากมีการนำมาใช้แตกต่างกันไประหว่างหน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการรักษาความเป็นเขต-ชั้นของรัฐแล้ว ยังปรับใช้กับบุคคล สินค้า และสิ่งต่างๆ ที่เดินทางข้ามพรหมแดนในลักษณะที่แตกต่างกันอีกด้วย นอกจากนี้ เทคโนโลยีที่นำมาใช้เพื่อการสร้างเสริมประสิทธิภาพเชิงสถาบันของรัฐในการตรวจตราการผ่านเข้าออกของสิ่งของและผู้คนข้ามพรหมแดนก็มีความหลากหลาย และพัฒนามากขึ้นในช่วงหลังมานี้ โดยมีการนำนวัตกรรมอันเป็นผลมาจากความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์มาใช้มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการใช้

อาวุธยุทโธปกรณ์ที่มีศักยภาพสูง การใช้ลักษณะทางชีวภาพของบุคคลในการตรวจตราผู้ไม่พึงประสงค์ การใช้กล้องวงจรปิดและดาวเทียม การใช้โครงข่ายอินเทอร์เน็ตในการสืบและส่งผ่านข้อมูลระหว่างหน่วยงาน ตลอดจนการระงับการเข้าถึงข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตของสมาชิกในสังคม เพื่อป้องกันไม่ให้ข้อมูลที่ไม่น่าพึงประสงค์นั้นเข้ามาทำลายความมั่นคงของสถาบันแห่งดินแดนด้วยเช่นกัน

ความเป็นสถาบันของเขต-ชั้นของรัฐ-ชาติยังแสดงออกผ่านจินตกรรมว่าด้วยความเป็นชาติและแนวคิดชาตินิยมอีกด้วย ในสังคมไทยซึ่งไม่ต่างจากสังคมอื่นๆ นัก ความเป็นชาติได้ถูกทำให้กลายเป็นหนึ่งในสถาบันหลักทางสังคม สถาบันดังกล่าวนี้ทำหน้าที่ในการยึดโยงสมาชิกในสังคมให้มีความรู้สึกร่วม มีจิตสำนึกร่วมกัน และในกรณีที่สุดโต่งก็สามารถทำให้สมาชิกในสังคมสามารถสละชีพเพื่อสถาบันดังกล่าวได้อย่างไม่ตะขิดตะขวงใจ ในทางตรงกันข้าม จินตนาการของความเป็นชาติยังทำหน้าที่ในการสร้างความเป็นคนอื่นซึ่งอาจจะกลายเป็นศัตรูได้อย่างง่ายดาย หากมีความเข้าใจว่าคนอื่นที่ว่านั้นกำลังคุกคามหรือทำลายความเป็นชาติของตนเอง แนวคิดชาตินิยมที่ว่าเป็นผลผลิตของสิ่งที่นักประวัติศาสตร์ Benedict Anderson (1983) เรียกว่า “ชุมชนจินตกรรม” หรือ *imagined communities* ที่ซึ่งจินตนาการดังกล่าวนั้นแยกไม่ออกกับการรับรู้และความเข้าใจว่าด้วยดินแดนและเขตแดนของรัฐเลย อย่างไรก็ตามสถาบันของความเป็น “ชาติ” หรือชุมชนที่จินตนาการขึ้นมาไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันทีที่รัฐ-ชาติหนึ่งๆ ได้รับการสถาปนาขึ้น หากแต่เกี่ยวข้องกับสถาบันและกระบวนการทางสังคมการเมืองอื่นๆ ด้วย ไม่ว่าจะเป็นการสร้างการรับรู้ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ในชีวิตประจำวัน เช่น แบบเรียน หนังสือพิมพ์ รวมไปถึง แผ่นที่ เพลงชาติและเพลงปลุกใจ มหรสพโฆษณาชวนเชื่อทั้งหลาย ตลอดจนการเข้าร่วมกิจกรรมระดับโลกในนามของชาติ เช่น การแข่งกีฬาโอลิมปิก เป็นต้น จินตนาการของความเป็นชาติได้รับการถ่ายทอดและผลิตซ้ำผ่านเทคโนโลยีทางอำนาจในหลากหลายรูปแบบ ผลงานชิ้นสำคัญของนักประวัติศาสตร์ ธงชัย วินิจจะกูล ที่ชื่อว่า *Siam Mapped* ได้ชี้ให้เห็นถึงเทคโนโลยี

โลยีของการทำแผนที่ที่ส่งผลเป็นอย่างมากไม่เพียงต่อการสถาปนาและจัดการอาณาบริเวณหรือตัวตน (geo-body) ของชาติในเชิงกายภาพเท่านั้น หากแต่มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการสร้างจินตนาการร่วมกันของสมาชิกในชาติให้เกิดขึ้นและทวีความหนักแน่นจนกลายเป็นกระแสชาตินิยมขึ้นมาได้ (Thongchai 1997) ผู้เขียนจะอภิปรายแนวคิดเรื่องของการสถาปนาอาณาบริเวณและเขตแดนของรัฐสมัยใหม่ ที่ผูกโยงกับการสร้างความเป็นชาติ โดยอาศัยเครื่องมือในการจัดการพื้นที่ของรัฐดังที่กล่าวมานี้มากขึ้นในบทที่ 3 ต่อไป

เขต-ชั้นในในฐานะกระบวนการ (limes as a process)

เขต-ชั้นในในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเขตแดนทางกายภาพหรือพรมแดนทางสังคมนั้นไม่ใช่แค่เส้นที่ถูกขีดเอาไว้อย่างตายตัว หรือเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ หากแต่ในความเป็นจริง เส้นแบ่งที่เกิดขึ้นโดยมากล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งสิ้น ดังนั้น เขตแดนจึงมีลักษณะที่ปรับเปลี่ยนได้ในทุกขณะไม่ต่างจากสังคัมที่มีพลวัต คำว่าเขต-ชั้นในจึงควรได้รับการพิจารณาไม่ใช่ในฐานะคำนาม ซึ่งหมายถึงเส้นที่ลากลงบนพื้นที่อย่างเดี่ยว แต่หากทำหน้าที่เป็นกริยา ซึ่งหมายถึงปฏิบัติการหรือกระบวนการของการขีดและเขียนเส้นเขตแดน (bordering) ที่ดำเนินไปไม่มีที่สิ้นสุดตายตัวด้วย (van Houtum, Kramsch and Zierhofer 2005) ชุดคำถามที่เกิดขึ้นเมื่อเราเข้าใจว่าเขตแดนเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นก็คือว่า ใครคือผู้กำหนดเขตแดน ด้วยเหตุผลหรือชุดความคิดหรือศีลธรรมอะไร และส่งผลอย่างไรต่อมนุษย์คนอื่นซึ่งถูกกีดกันออกจากอาณาบริเวณที่คนกลุ่มหนึ่งสร้างขึ้น ในแง่หนึ่งเราอาจจะเข้าใจได้ว่าเส้นเขตแดนนั้นเกิดขึ้นจากความแตกต่างระหว่างพื้นที่หรือกลุ่มทางสังคมต่างๆ (border is a result of differences) ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างในด้านสังคม การเมือง หรือเศรษฐกิจ แต่ความเป็นจริงแล้ว ในอีกด้านหนึ่งนั้น เขตแดนไม่ได้เกิดขึ้นจากความแตกต่างเพียงอย่างเดียว หากแต่ทำหน้าที่สร้างหรือทำให้ความแตกต่างที่มีอยู่แล้วเด่นชัดมากขึ้น (border creates differences) รวมไปถึงว่า ความ

แตกต่างระหว่างสองด้านของเส้นเขตแดนจำนวนไม่น้อยนั้น บ่อยครั้งก็เป็น “ผล” ที่เกิดขึ้นจากการขีดเส้นเขตแดน มากกว่าเป็น “เหตุ” ของการขีดเส้นเขตแดนเสียด้วยซ้ำ เมื่อเขตแดนทำหน้าที่ในการแบ่งแยกและในขณะเดียวกัน ก็สร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้นกับพื้นที่และกลุ่มคนในสังคม การสถาปนาเขตแดนจึงมีพลวัตและปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์และความสัมพันธ์ของผู้ที่มีอำนาจในการกำหนดเขตแดนอยู่เสมอ

ลักษณะของความเป็นพลวัตที่วุ่นวายนี้ทำให้การศึกษาเรื่องเขต-ชั้นหรือหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องทำความเข้าใจเขตแดนและพรมแดนต่าง ๆ ในฐานะกระบวนการซึ่งไม่เพียงแต่ผู้มีอำนาจในการกำหนดอาณาบริเวณของพื้นที่และกลุ่มทางสังคมเท่านั้นที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดในการสถาปนาและรักษาเส้นเขตแดน หากแต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการต่อรองของสมาชิกในพื้นที่หรือสังคมนั้น ๆ เอง รวมไปถึงความพยายามของสมาชิกที่ถูกจัดไว้นอกเขตแดนดังกล่าวในการที่จะข้ามหรือทลายเส้นเขตแดนที่กั้นขวางพวกเขาด้วย พูดอีกอย่างก็คือว่า กระบวนการหนึ่งที่สำคัญของเขตแดนนั้นก็คือการสร้างระบบระเบียบแบบหนึ่งให้เกิดขึ้นจากการสร้างความแตกต่างระหว่างสมาชิกภายในและภายนอกอาณาบริเวณที่เขตแดนนั้นกำกับอยู่ ระบบระเบียบที่แตกต่างกันระหว่างสองด้านของเส้นเขตแดนนี้ จะถูกทำให้เป็นที่ยอมรับและได้รับการดำรงรักษาไว้ เพื่อที่ว่าทะเลาะเมิตต่อกันไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมจะไม่เกิดขึ้นและกลายเป็นความขัดแย้งรุนแรงในที่สุด แนวคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนและผู้คนของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ที่ล่องละเมิดมิได้ เป็นหนึ่งในตัวอย่างที่ดีของทั้งความเป็นสถาบันและกระบวนการที่ยึดโยงกับเส้นเขตแดน

นอกจากนี้ เรามักจะอนุมานเอาว่าผู้ที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่ตนเองถูกจัดให้เป็นสมาชิกตั้งแต่แรก หากแต่เป็นคนนอก เป็นคนอื่นของสังคมนั้น ๆ ไม่ปรารถนาที่จะก้าวข้ามเข้าไปเป็นสมาชิกของสังคมนั้นดังกล่าว และในขณะเดียวกันสมาชิกในสังคมหนึ่ง ๆ ก็ไม่ปรารถนาให้สมาชิกในสังคมอื่นอย่างกราย

เข้ามาในอาณาบริเวณของตนเองโดยไม่ได้ได้รับความยินยอมเสียก่อน (Newman 2003) มโนทัศน์นี้ในลักษณะนี้ส่งผลให้ความเป็นสถาบันของเส้นเขตแดนนั้นมีความสำคัญเป็นอย่างมาก และหน้าที่ในการดำรงรักษาสถาบันดังกล่าวก็ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในการรักษาเขตแดนโดยตรงเท่านั้น หากแต่ยังได้รับการสานต่อและกลายมาเป็นอุดมคติและปฏิบัติการที่สมาชิกในสังคมล้วนแล้วแต่น้อมรับเอามายึดถือไว้ร่วมกันอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม แนวคิดข้างต้นนี้ในทางปฏิบัติมิได้เป็นเช่นนั้นอย่างตรงไปตรงมา ตรงกันข้าม มีผู้คนจำนวนไม่น้อยที่ปรารถนาที่จะข้ามเส้นเขตแดนไปในพื้นที่ที่ถูกหวงห้าม พื้นที่ที่ตนเองไม่ได้เป็นสมาชิกมาแต่ดั้งเดิม หรือเข้าไปแสวงหาประโยชน์จากความแตกต่างที่เส้นเขตแดนได้สถาปนาขึ้นระหว่างพื้นที่ และผู้คนที่สองด้าน ยิ่งความแตกต่างที่เส้นเขตแดนสร้างขึ้นมีมากเท่าใด เหตุผล แรงกระตุ้น และความพยายามในการข้ามเส้นเขตแดนก็ยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น แม้ว่าจะมีสถาบันทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการทำหน้าที่กำกับความเป็นเขตแดนอยู่ ในขณะเดียวกันความแตกต่างระหว่างสองด้านของเขตแดนก็ทำให้เกิดกระบวนการในการต่อรอง ปรับเปลี่ยน หรือสร้างเส้นเขตแดนใหม่ๆ อยู่เสมอ และนี่คือสาเหตุว่าทำไมเราจึงควรพิจารณาเส้นเขตแดนในฐานะของกระบวนการความสัมพันธ์ทางอำนาจ ในความพยายามนิยามการจัดการพรมแดนในลักษณะที่แตกต่างออกไปจากพรมแดนดั้งเดิม รวมถึงการมองสมาชิกในสังคมทั้งหลายที่มีความต้องการที่แตกต่างกันในการนิยามพื้นที่พรมแดนของตนเอง ความลึกลับและความเป็นพหุลักษณะของเส้นเขตแดนนี้เองที่ทำให้เราไม่สามารถยึดโยงกับเส้นเขตแดนที่อิงอยู่กับสถาบันของความเป็นรัฐแต่เพียงแบบเดียวได้อีกต่อไป ตัวแสดงจำนวนมากภายในสังคมได้เข้ามามีส่วนทำให้เส้นเขตแดน พื้นที่พรมแดน และความเป็นอาณาบริเวณกลายเป็นพื้นที่ของปฏิบัติการความสัมพันธ์ พื้นที่ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า “เขต-ชั้น” จึงควรได้รับการพิจารณาไม่เพียงในฐานะสถาบันเพียงอย่างเดียว หากแต่มีลักษณะของการเป็นกระบวนการแบบหนึ่งด้วยเช่นกัน

เขต-ชั้นอันในฐานะพื้นที่ (limes as a spatiality)

มีงานการศึกษาจำนวนมากไม่น้อยสนใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่ไม่เพียงเชื่อมโยงเฉพาะกับเส้นเขตแดนเท่านั้น หากแต่มองกว้างออกไปจากตัวเส้นที่กำหนดอาณาเขต สู่การมองพื้นที่ที่เชื่อมโยงกับเส้นเขตแดนดังกล่าวในบริบทที่ใหญ่ขึ้น (van Houtum 2005) พื้นที่ที่ว่ามีลักษณะและการให้คำนิยามที่แตกต่างกันออกไป ไม่ว่าจะเป็น ชายแดน (border) พรหมแดน (frontier) อาณาเขต/อาณาบริเวณ (boundary/territory) พื้นที่ชายแดน (borderland) ไปจนถึงพื้นที่ข้ามพรหมแดน (transborder space) อาณาบริเวณดังกล่าวไม่ได้เป็นอาณาบริเวณที่นิยามด้วยตำแหน่งแห่งที่ทางกายภาพเท่านั้น หากแต่เป็นการนิยามบนความสัมพันธ์ของตัวแสดงและระบอบการจัดการความสัมพันธ์ไม่ว่าจะเป็นระบอบการเมือง การตรวจตราควบคุมพื้นที่ ระบบเศรษฐกิจ การแลกเปลี่ยนทรัพยากร การจัดการพื้นที่ที่พิเศษทางการค้า หรือระบอบทางสังคมวัฒนธรรม เช่น เครือข่ายชาติพันธุ์ การสื่อสารในโลกสมัยใหม่ผ่านสื่อและเทคโนโลยีไซเบอร์ หรือความสัมพันธ์ทางสังคมอื่นๆ ที่ข้ามคร่อมเส้นแบ่งอาณาบริเวณด้วย ความสัมพันธ์ที่หลากหลายและซ้อนทับอยู่บนอาณาบริเวณดังกล่าวเป็นตัวกำหนดอาณาบริเวณของพื้นที่ (space) ที่ไม่ได้จำกัดอยู่ในกรอบทางกายภาพของสถานที่ (place) แต่เพียงเท่านั้น การศึกษาเขต-ชั้นอันได้ให้ความสำคัญกับการกำหนดและจัดการพื้นที่ที่ว่านี้ในหลายลักษณะด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ การศึกษาชนวนทัศน์และความทรงจำของคนพลัดถิ่น การศึกษากระบวนการสร้างพื้นที่และการแสดงออกเชิงอัตลักษณ์ในสถานที่ใหม่ ตลอดจนกระบวนการลากเส้นเขตแดนใหม่ๆ ผ่านแผนที่ความสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่น การกำหนดเขตเศรษฐกิจพิเศษระดับภูมิภาค การจัดการพื้นที่ที่ทับซ้อนหรือการจัดการพื้นที่ชายแดนในสภาวะยกเว้น (state of exception) หรือแม้กระทั่งการศึกษาพื้นที่เสมือนจริงในสังคมออนไลน์ข้ามแดน (cyberspace) เป็นต้น

การจัดการเขต-ชั้นอันในฐานะพื้นที่นั้นเกี่ยวข้องกับชนวนทัศน์ ความสัมพันธ์

และแนวทางที่นำมาใช้ในการนิยามความขัดแย้งและความปรุปรองของเส้นเขตแดน ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับกระบวนการควบคุมและอนุญาตให้ผู้คนและสรรพสิ่งประเภทต่างๆ ข้ามผ่านเส้นพรมแดนเข้ามาในอาณาบริเวณได้มากน้อยแค่ไหน และอย่างไร แต่เดิมนั้นเมื่อเราพูดถึงอาณาบริเวณ เรามักจะนึกถึงพื้นที่ที่กว้างๆ ที่ขยายออกไป และไม่มีเส้นเขตแดนที่เด่นชัดตายตัวมากนัก สิ่งที่เราเรียกว่า “อาณาบริเวณ” (territory) มักจะพ่วงมากับสิ่งที่เราเรียกว่า “พรมแดน” (frontier) หรือพื้นที่สีเทาซึ่งอาจจะกินบริเวณกว้างไม่ต่างจากอาณาบริเวณ และทำหน้าที่คั่นหรือแบ่งพื้นที่ของสองอาณาบริเวณออกจากกัน พื้นที่พรมแดนที่ว่ามักมีลักษณะที่คลุมเครือ และบ่อยครั้งก็ไม่มีควมจำเป็นที่ต้องนิยามว่าพื้นที่อาณาบริเวณและพื้นที่พรมแดนนั้นมีขอบเขตที่แน่ชัดอยู่ตรงไหน พื้นที่พรมแดนจึงเป็นพื้นที่ที่หัดเข้าและขยายออกไปได้ตามสถานการณ์ ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายๆ อย่างด้วยกัน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ควบคุมอาณาบริเวณ สถาปนามิศาสตร์ ดินฟ้าอากาศ การดำรงชีพของผู้คนในพื้นที่ เป็นต้น ในแง่หนึ่งพื้นที่พรมแดนจึงเป็นพื้นที่ที่ชายขอบที่ผู้มีอำนาจเหนืออาณาบริเวณต่างๆ ไม่ได้ให้ความสนใจนัก และอาจจะเป็นที่ห่างไกลไม่เพียงแต่ในเชิงระยะทาง หากแต่ห่างไกลจากจินตนาการ ความรู้ และความต้องการที่จะเข้าไปครอบครองจัดการเสียด้วยซ้ำ

ในทางทฤษฎี พื้นที่พรมแดนได้สูญสลายไปภายหลังจากการเข้ามาของระบบคิดแบบรัฐ-ชาติสมัยใหม่ ที่มีกำหนดเส้นเขตแดนที่ชัดเจนโดยเฉพาะครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา (Scott 2009) พื้นที่ที่มีความคลุมเครือระหว่างสองอาณาบริเวณ โดยเฉพาะอาณาบริเวณทางการเมืองแบบรัฐ-ชาติ ได้ถูกทำให้ชัดเจนมากขึ้นและการลากเส้นลงบนพื้นที่ก็เป็นเครื่องมือหนึ่งในการกำจัดความคลุมเครือดังกล่าวให้หมดสิ้นไป พื้นที่พรมแดนแบบดั้งเดิมได้ถูกแบ่งออกเป็นพื้นที่ชายแดนระหว่างสองรัฐ-ชาติโดยมีเส้นเขตแดนเป็นปราการกันขวางอำนาจของอีกฝ่ายไม่ให้ทะลุทะลวงเข้ามาในอีกอาณาบริเวณได้ แผนที่ยทางภูมิศาสตร์การเมืองเป็นประดิษฐกรรมที่ทำหน้าที่สะท้อนแนวคิด

ดังกล่าวออกมาให้ประจักษ์เข้าใจได้เป็นอย่างดี กล่าวให้ชัดก็คือว่า พื้นที่พรมแดนได้ถูกทำให้เล็กแคบลงเหลือแค่เส้นเขตแดน และสิ่งที่เกิดขึ้นตามมา ก็คือชายแดน (border) และพื้นที่ชายแดน (borderland) นั่นเอง อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ที่ว่านี้เป็นเพียงหนึ่งในตัวอย่างของความเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่ของการสร้างเขต-ชนันท์ ที่ทำให้ความคลุมเครือลดหายไปกลายเป็นความชัดเจนและง่ายต่อการควบคุมจัดการมากขึ้น กระบวนการจัดการพื้นที่และเทคโนโลยีที่นำมาใช้ในการควบคุมดูแลอาณาบริเวณจะเป็นประเด็นที่ผู้เขียนจะอภิปรายโดยละเอียดอีกครั้งในบทที่ 3

อย่างไรก็ตาม มิใช่ว่าแนวโน้มของการจัดการพื้นที่ (spatialization) เพื่อสร้างเขต-ชนันท์นั้นจะเป็นไปในลักษณะข้างต้นเสียทั้งหมด ในทางกลับกัน มีความพยายามจำนวนมากโดยตัวแสดงอื่นๆ ที่ไม่ใช่รัฐที่พยายามสร้างอาณาบริเวณที่มีความคลุมเครือและง่ายต่อการปรับเปลี่ยน ข้ามคร่อม หรือนำมาใช้เพื่อตอบสนองต่อวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไปตามสถานการณ์และความสัมพันธ์ในเครือข่ายและโครงสร้างที่ตัวแสดงนั้นดำรงอยู่ในแห่งหนึ่งนั้น การเกิดขึ้นของเส้นเขตแดนรัฐ-ชาติและการสร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้นระหว่างสองด้านของเส้นเขตแดนดังกล่าว ก็เป็นเหตุผลสำคัญที่เชื้อเชิญให้ยังมีความพยายามในการเดินทางข้ามเส้นเขตแดนมากขึ้นด้วยเช่นกัน ความพยายามฉวยใช้ประโยชน์จากความแตกต่างที่เส้นเขตแดนสร้างขึ้นนี้ นำมาซึ่งการสร้างอาณาบริเวณใหม่ๆ ที่อิงประโยชน์จากการเป็นพื้นที่เปลี่ยนผ่าน (transitional space) ระหว่างสองบริเวณของพื้นที่ชายแดน (Newman 2003) ปรากฏการณ์ที่ว่านี้แน่นอนว่าได้ทำให้เส้นพรมแดนมีความพร่าเลือนและเคลื่อนไหวมากกว่าที่จะดำรงอยู่อย่างไม่ถูกต้องรอง นอกจากนี้ หากมองให้ไกลไปจากตัวเส้นเขตแดน แม้แต่ภายในอาณาบริเวณของรัฐ-ชาติเองก็มีการจัดสรรพื้นที่หรือการสร้างอาณาบริเวณในรูปแบบต่างๆ ที่อยู่นอกเหนืออำนาจหรือปฏิบัติการโดยรัฐ ต่างไปจากแนวคิดทางภูมิรัฐศาสตร์ ในเชิงสังคมแล้วเรามักใช้คำว่า “พรมแดน” ทางสังคม มากกว่าที่จะเรียกการแบ่งเขต-ชนันท์ของกลุ่มคนว่าเป็น

“เขตแดน” ทางสังคม ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า เขต-ชั้นทางสังคมนั้นมีลักษณะที่มีความเปราะบาง มีความเลื่อนไหล และบ่อยครั้งก็มีความลึกลับคลุมเครือ จนยากจะบ่งชี้ลงไปได้ชัดว่าอะไรคืออาณาบริเวณทางสังคมที่ชัดเจนของกลุ่มทางสังคมกลุ่มหนึ่ง ในปัจจุบัน แม้ว่าผู้คนในสังคมจะมีประดิษฐกรรมมากมายที่ทำหน้าที่และถูกนำมาใช้แบ่งแยกความเป็นเราและความเป็นคนอื่นเกิดขึ้น อยู่เสมอในชีวิตประจำวัน แต่กระนั้น ลักษณะของพรมแดนทางสังคมที่วานี้ ก็ไม่สามารถที่จะทำให้มีลักษณะสถิตแข็งและเด่นชัดได้มากเท่ากับเขตแดนทางภูมิศาสตร์การเมือง เราอาจจะกล่าวได้ว่า กระบวนการย้อนกลับของการจัดการพรมแดนให้มีความแน่นตายตัวนี้เป็นแนวโน้มอีกด้านหนึ่งของการจัดการพื้นที่ที่ต่างไปจากกรอบคิดแบบรัฐ-ชาติ เขตแดนและอาณาบริเวณจึงมีลักษณะทั้งที่เป็นรูปธรรม (concrete) พอๆ กับที่มันมีความเป็นนามธรรม (percieved) อยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม ความคลุมเครือของพรมแดนทางสังคมที่วานี้ ไม่ได้หมายความว่าจะไม่มีการแบ่งแยกทางสังคมอันเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างเขต-ชั้นแต่อย่างใด หากแต่ในความเป็นจริงแล้ว พรมแดนทางสังคม แม้ว่าจะมีความคลุมเครืออยู่มาก แต่ก็มีความสามารถที่จะจัดการวางแผน และความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมให้มีสถานภาพที่แตกต่างกันได้อย่างไม่อาจมองข้ามได้เลย ผู้เขียนจะอภิปรายประเด็นพรมแดนทางสังคมทั้งที่ประจักษ์ต่อสายตาและดำรงอยู่ในมโนทัศน์ของผู้คนในสังคมในรายละเอียดที่มากขึ้น ในบทที่ 4 ต่อไป

เขต-ชั้นวิพากษ์กับพหุภาวะของพื้นที่พรมแดน

ดังที่ได้นำเสนอพัฒนาการของความสนใจและแนวคิดในการศึกษาเขต-ชั้น ผ่านการสร้างเขตแดนและความเป็นอื่น โดยการมองย้อนกลับไปพิจารณาความสนใจว่าด้วยเขตแดนภูมิศาสตร์กายภาพและการเมืองซึ่งเริ่มตั้งแต่ช่วงกลางศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา จะพบว่าพัฒนาการดังกล่าวนั้นแม้มีลักษณะ

ของการย้ายอยู่กับที่บ้าง ขาดการเชื่อมโยงและวิสาสะระหว่างกรณีศึกษาบ้าง หรือบ่อยครั้งก็ยึดโยงอยู่กับกรอบการศึกษาของแต่ละศาสตร์บ้าง แต่โดยภาพรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่า พัฒนาการของความสนใจนั้นได้เขยิบและขยับขยายจากการศึกษาการสร้างอาณาบริเวณ (boundary) โดยเฉพาะการสร้างพรมแดนทางสังคมแบ่งเขาแบ่งเรา มาสู่การศึกษาการขีดเส้นแบ่งอาณาบริเวณที่มีความชัดเจนมากขึ้น (border) ในภายหลังความสนใจดังกล่าวได้ขยายพื้นที่โดยหันมาให้ความสนใจกับบริบทที่กว้างออกไปจากเส้นเขตแดน มาสู่การศึกษาพื้นที่ชายแดน (borderland) ซึ่งไม่เพียงแต่ยึดโยงกับเส้นเขตแดนแห่งรัฐเท่านั้น หากแต่ถูกนิยามผ่านความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงในพื้นที่ในมิติต่างๆ ที่หลากหลายด้วย ในระยะหลังมานี้ ความสนใจได้ขยายมากขึ้นไปอีก และพิจารณาการสร้างและต่อรองอาณาบริเวณใหม่ๆ (transborder space) ซึ่งดำรงอยู่อย่างกระจัดกระจาย โดยไม่มีความจำเป็นที่จะต้องอิงอยู่กับความใกล้เคียงเส้นเขตแดนอีกต่อไป การศึกษาชุมชนคนพลัดถิ่น หรือการศึกษาการควบคุมการอพยพเคลื่อนย้ายของแรงงานต่างด้าวที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคมที่ไม่เพียงแต่จำกัดอยู่แต่ในพื้นที่ชายแดนเท่านั้น ก็เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการขยับขยายการศึกษาเขต-ชั้นวิถีวิทยาที่ไปไกลกว่าจุดเริ่มต้นของความรู้อันนี้

จากการพิจารณาพัฒนาการของความรู้อันนี้ของการศึกษาการแบ่งเส้นอาณาบริเวณผ่านแนวคิดเขต-ชั้นวิถีวิทยาที่กล่าวมาในบทนี้จะพบว่า หากพยายามทำความเข้าใจสภาวะเขต-ชั้นนี้ โดยสรุปแล้วสามารถจำแนกแบบกว้างๆ ออกเป็น 4 ลักษณะที่ซ้อนทับกันอยู่ ไม่ว่าจะเป็น ลักษณะประการแรกคือ การพิจารณาอุดมคติ (ideological limes) ของสภาวะเขต-ชั้นนี้ เช่น การศึกษาอุดมการณ์ชาตินิยม การศึกษามโนทัศน์ว่าด้วยชาติพันธุ์ การแบ่งแยกเขาแยกเราโดยใช้พื้นที่ เช่น บ้านเกิด หรือสถาบันทางสังคม เช่น สถาบันการศึกษา ความเชื่อทางศาสนาแบ่งแยกคนออกจากกัน นอกจากนี้ ลักษณะอีกประการของการทำความเข้าใจสภาวะเขต-ชั้นนี้ นั้น มาจากการศึกษาปรากฏ-

การณเชิงประจักษ์ (empirical limes) อันได้แก่ การศึกษาตัวบทกฎหมายของการแบ่งแยกอาณาบริเวณของรัฐ ปฏิญญาว่าด้วยความขัดแย้งและความร่วมมือระหว่างประเทศ การศึกษายุทธวิธีในการจัดการพื้นที่ชายแดนในลักษณะต่างๆ การศึกษาปัจจัยเชิงนิเวศอันส่งผลต่อลักษณะของพื้นที่พรมแดน และการดำรงชีพของผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดน เป็นต้น ลักษณะประการที่สามของการศึกษาเขต-ชนันท์ มีรากฐานมาจากการศึกษาความสัมพันธ์ของการจัดแบ่ง (relational limes) เช่น การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่อรัฐในการจัดการพื้นที่ชายแดน การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคนข้ามแดนประเภทต่างๆ เช่น นักท่องเที่ยว ผู้ลี้ภัย คนพลัดถิ่น แรงงานต่างด้าว หรือผู้ที่ทำการค้าขายข้ามแดน เป็นต้น การศึกษาความสัมพันธ์ของตัวแสดงต่างๆ นี้ นำมาสู่ลักษณะของการศึกษาในแบบสุดท้าย นั่นคือ การศึกษาประสบการณ์และการปฏิบัติการของตัวแสดงในการเผชิญหน้ากับการแบ่งแยกและกีดกัน (experimental limes) ซึ่งหมายรวมถึงยุทธวิธีและเทคโนโลยีในการจัดการกับเส้นแบ่งอาณาบริเวณประเภทต่างๆ ที่ตัวแสดงนำมาใช้ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเครือข่ายของคนข้ามแดน ความพยายามของรัฐในการควบคุมตรวจสอบผู้คนและสิ่งของข้ามแดน การใช้หน่วยงานและระบบราชการเฝ้าระวังพื้นที่ชายแดน การใช้บัตรประจำตัวและการจำแนกผู้คนผ่านทางระบบการจัดประเภทพลเมืองและผู้คนที่ไม่ใช่พลเมืองของรัฐ เป็นต้น

บทที่ 3

รัฐ ชายแดน
และการควบคุม

พิธีการต่างๆ ของหน่วยงานราชการ ณ ด้านตรวจคนเข้าเมืองและด้านศุลกากรในบริเวณพื้นที่รอยต่อระหว่างชายแดนของรัฐ เป็นหนึ่งในบรรดากิจกรรมและการแสดงออกทางอำนาจของรัฐที่ประชาชนมักจะต้องประสบอยู่เสมอเมื่อต้องการจะก้าวข้ามผ่านเส้นเขตแดนของรัฐ-ชาติ กิจกรรมดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมพื้นที่และการไหลผ่านของสินค้า เงินตรา ผู้คน ตลอดจนระบบคุณค่า อุดมการณ์ และสิ่งต่างๆ ที่รัฐเห็นว่าอาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐได้ พื้นที่ชายแดนมักจะถูกมองไปในลักษณะของการเป็นพื้นที่ที่อ่อนไหว และเป็นอาณาบริเวณที่อาจนำมาซึ่งปัญหาหลากหลายประเภท เช่น การลักลอบค้าของผิดกฎหมาย การหลบหนีเข้าเมืองของแรงงานอพยพ การเข้ามาของพืช สัตว์ และเชื้อโรค และแม้กระทั่งข้อมูลข่าวสารที่ไม่พึงประสงค์ ความล่อแหลมดังกล่าวนี้เองที่ทำให้ชายแดนกลายเป็นพื้นที่ที่เกี่ยวพันกับการควบคุมดูแลอย่างเคร่งครัด จนแทบจะกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างสภาพภาพของการเป็นชายแดนกับการควบคุมนั้นไม่อาจแยกออกจากกันได้เลย อย่างไรก็ตาม การควบคุมของรัฐที่พื้นที่ชายแดนกลับไปไกลกว่าเรื่องพิธีการหรือการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ ที่ผ่านมาการควบคุมของรัฐมีพัฒนาการและปรับเปลี่ยนรูปโฉมไปในหลากหลายรูปแบบ เทคโนโลยีของการควบคุมจัดการเข้ามามีบทบาทสำคัญทำให้พิธีการควบคุมพื้นที่และการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนไม่ได้เป็นเพียงพิธีกรรมเชิงอำนาจเท่านั้น หากแต่มันสามารถเสริมสร้างประสิทธิภาพของรัฐในการควบคุมพื้นที่ชายแดนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญด้วย

และเนื่องด้วยว่าชายแดนนั้นไม่ได้เป็นเพียงแค่เส้น “เขต” แดนของรัฐ แต่ยังทำหน้าที่เป็น “ชั้น” ที่สร้างความเป็นปึกแผ่น ความมั่นคง และตัวตนของ

ความเป็นชาติ ในบทนี้ ผู้เขียนจะย้อนกลับไปสำรวจเชิงวิพากษ์ว่าด้วยพัฒนาการของอาณาบริเวณและเขตแดนรัฐ-ชาติสมัยใหม่ โดยจะเริ่มจากทำความเข้าใจสภาพการณ์ก่อนการเกิดขึ้นของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ และวิธีการดำรงชีพของผู้คนในภูมิภาคในยุคสมัยดังกล่าว นอกจากนี้ ผู้เขียนจะอภิปรายถึงการสถาปนาอำนาจการจัดการเขต-ชั้นจากภายนอกผ่านลัทธิเจ้าอาณานิคม ซึ่งมีบทบาทอย่างมากในการก่อตัวขึ้นของการขีดเส้นเขตแดนในภูมิภาคในเวลาต่อมา การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการเมืองในระดับโลกภายหลังการสิ้นสุดลงของสงครามโลกครั้งที่สองเป็นอีกระลอกหนึ่งของหน้าประวัติศาสตร์ในการปรับเปลี่ยนการจัดสรรพื้นที่ ผู้คน และทรัพยากรในภูมิภาคผ่านแนวคิดในเรื่องอาณาบริเวณของรัฐ-ชาติ การปลดแอกของรัฐในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากการปกครองของบรรดาประเทศเจ้าอาณานิคมได้นำมาซึ่งความท้าทายแบบใหม่ในการจัดการความหลากหลายที่ดำรงอยู่ภายในแต่ละรัฐ ความท้าทายดังกล่าวได้ดำเนินไปพร้อม ๆ กับการจัดการพื้นที่ชายแดนภูมิภาคแบบใหม่ ๆ ผ่านความร่วมมือในลักษณะภูมิภาคนิยมมากขึ้นในช่วงหลังมานี้ ดังนั้น ในช่วงท้ายของบท ผู้เขียนจะชวนให้พิจารณาและอภิปรายถึงความสัมพันธ์ระหว่างชายแดนและการควบคุมของรัฐ โดยทำความเข้าใจถึงสาเหตุที่รัฐต้องให้ความสนใจกับการควบคุมชายแดน เครื่องมือที่รัฐใช้ในการควบคุมชายแดน รวมไปถึงผลกระทบที่เกิดจากการกระทำของรัฐที่กระทำต่อชายแดน

อาณาเขต เส้นเขตแดน และพรมแดนจินตกรรม

การศึกษาการเกิดขึ้นของอาณาบริเวณและเขตแดนของรัฐ-ชาติในภูมิภาคสมัยใหม่ที่รู้จักกันในนามเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อย อย่างไรก็ตาม งานเหล่านั้นมีลักษณะของการศึกษาที่กระจัดกระจาย เน้นเป็นกรณีศึกษาเฉพาะพื้นที่หรือระหว่างสองรัฐ-ชาติ มากกว่าที่จะเป็นการศึกษาเชื่อมโยงเปรียบเทียบและชี้ให้เห็นพลวัตที่เป็นองค์รวมของการเกิดขึ้นของ

เขตแดนและอาณาบริเวณภายในภูมิภาค นอกเหนือจากงานที่เน้นการศึกษาเนื้อหาเชิงเทคนิค เช่น ข้อพิพาทเชิงพรมแดน กฎหมายระหว่างประเทศ และความขัดแย้งความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากข้อพิพาทเชิงพรมแดนแล้ว งานส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญในการหยิบยกข้อถกเถียงเชิงแนวคิดของพรมแดนและชายแดนมาอภิปรายมากนัก แน่หนอนว่า การศึกษาในเชิงเทคนิคและการทำความเข้าใจรายละเอียดของการจัดสรรและความขัดแย้งในเรื่องเขตแดนรัฐ-ชาตินั้นมีความสำคัญไม่น้อย และเป็นการศึกษาที่ขาดไม่ได้หากเราจะทำความเข้าใจปฏิบัติการของรัฐสมัยใหม่ในการสถาปนาความเป็นชาติ และธำรงรักษาไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยของตนเอง

อย่างไรก็ตาม การศึกษาอาณาบริเวณและเขตแดนที่เน้นการวิเคราะห์ในระดับรัฐ-ชาติดังกล่าวนี้อาจส่งผลในแง่ของโลกทัศน์และวิถีวิทยาที่ตอกย้ำซ้ำเน้นแนวคิดชาตินิยม (methodological nationalism) ให้เด่นชัดมากขึ้นอีกด้วย (van Schendel and de Maaker 2014) การศึกษาพัฒนาการและการก่อตัวขึ้นของอาณาบริเวณในภาพที่กว้างออกไปในระดับภูมิภาคจึงมีประโยชน์ในแง่ที่จะชี้ให้เห็นถึงปัจจัยภายในและภายนอกที่ส่งผลต่อพลวัตของอาณาบริเวณในภูมิภาคที่ข้ามความเป็นรัฐและไม่แยกขาดจากกัน ปัจจัยเหล่านี้ครอบคลุมมากกว่าเหตุผลทางการเมือง รวมถึงปัจจัยในด้านการค้า ทรัพยากรสภาพภูมินิเวศ และความสำคัญของกลุ่มก้อนทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะศาสนาและความเป็นชาติพันธุ์อีกด้วย นอกจากนี้ การทำความเข้าใจพัฒนาการของอาณาบริเวณและเขตแดนที่เกิดขึ้นใหม่ในภูมิภาคยังสามารถฉายภาพให้เห็นถึงตัวแสดงอื่นๆ ที่ไม่จำกัดเพียงรัฐ-ชาติเท่านั้น หากยังชี้ให้เห็นถึงตัวแสดงอื่นๆ โดยเฉพาะผู้คนที่อาศัยและเร่ร่อนไปในพื้นที่ที่กว้างออกไปของภูมิภาค ซึ่งอาจจะได้รับผลกระทบโดยตรงจากการจัดสรรปันส่วนพื้นที่ดังกล่าวผ่านปฏิบัติการของการขีดเส้นชายแดนด้วย

ไซเมีย: พื้นที่และวิถีผู้คนก่อนอาณาบริเวณสมัยใหม่

ในหนังสือของนักมานุษยวิทยารัฐศาสตร์ James C. Scott (2009) ที่ชื่อว่า *The Art of Not Being Governed* หรือ *ศิลปะวิถีของการไม่ถูกปกครอง* Scott ได้ฉายภาพผ่านการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เพื่อชี้ให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่หลากหลายของผู้คนในพื้นที่ที่ไม่ใช่รัฐ (non-state space) ก่อนการเกิดขึ้นของอาณาบริเวณที่อยู่กับระบบรัฐ-ชาติสมัยใหม่ ซึ่งพื้นที่ที่ไม่ใช่รัฐดังกล่าวนั้น ในที่นี้ก็คือพื้นที่ที่ปราศจากอำนาจการปกครองของรัฐ หรือพื้นที่ที่เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่สามารถเข้าถึงหรือแม้เข้าถึงได้ก็โดยยากเต็มที่ พื้นที่เหล่านี้ได้แก่ ที่สูงตามไหล่เขา บริเวณที่มีความลาดชันสูง พื้นที่ชุ่มน้ำโดยเฉพาะที่ตามหนองน้ำและที่ตมเลนตามห้วยหนองคลองบึง พื้นที่ป่าพรุ พื้นที่ป่าชายเลน และพื้นที่แห้งแล้งห่างไกลในทะเลทราย พื้นที่ที่มีลักษณะทางกายภาพที่เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางนั่นเอง ที่ Scott มองว่าเป็นพื้นที่สำคัญที่ผู้คนใช้ในการหลบหลีกหนีรัฐ (zone of refuge) และไปให้ไกลจากการเข้ามา “คุกคาม” จากเจ้าหน้าที่และมาตรการต่างๆ ของรัฐ Scott เสนอว่าการเข้าไปหรือความสามารถในการเข้าถึงพื้นที่ดังกล่าวของรัฐโดยเฉพาะบนพื้นที่สูงนั้นเพียงจะเกิดขึ้นในยุครัฐสมัยใหม่ที่ระบบการคมนาคมและการติดต่อสื่อสารได้รับการพัฒนามากขึ้นแล้วนี้เอง ทั้งนี้ความสำเร็จของรัฐในการบุกเบิกเข้าไปยังพื้นที่ที่เข้าถึงยากลำบากดังกล่าว ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความพยายามของรัฐรวมศูนย์สมัยใหม่ในการดึงผู้คนที่ย้ายอยู่บนที่สูงลงมาสู่อาณาจักรการปกครอง หรือไม่เช่นนั้นก็เป็นกรดึงเอาที่ดินและทรัพยากรจากบนที่สูงเข้าสู่ระบบการควบคุมของรัฐที่พื้นราบ

หนึ่งในความพยายามที่ยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบันในการดึงผู้คน ที่ดิน และทรัพยากรบนที่สูงเข้าสู่ระบบการจัดการโดยรัฐไทยสมัยใหม่เห็นได้อย่างชัดเจนจากวาทกรรมว่าด้วย “การพัฒนา” ต่างๆ โครงการพัฒนากลุ่มชาติพันธุ์และแผนการพัฒนาพื้นที่สูงทั้งหลายที่พยายามกำจัดการเกษตร

แบบย้ายที่ การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ การเผยแพร่พุทธศาสนาในนามธรรมจาริก การตัดถนนเข้าสู่พื้นที่กันดารและเข้าถึงยาก โครงการเร่งรัดพัฒนาชนบท การจดทะเบียนหมู่บ้านและลำมะโนประชากร การจัดตั้งหมู่บ้านความมั่นคงตามแนวชายแดน ทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เป็นร่องรอยของความต่อเนื่องของรัฐไทยสมัยใหม่ในการปีนไต่ขึ้นไปบนที่สูงเพื่อครอบครองทรัพยากรและผู้คนเข้าสู่อำนาจรัฐ โดยมีได้สนใจในเรื่องทางสังคมวัฒนธรรม เช่น อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์และความสัมพันธ์ของคนบนที่สูงเท่าที่ควร

พื้นที่ยุทธศาสตร์ที่ Scott ศึกษาในหนังสือ *The Art of Not Being Governed* นี้ถูกเรียกรวม ๆ ว่า “โซเมีย” ซึ่งหมายถึงบริเวณพื้นที่สูงตามกลุ่มเทือกเขา ครอบคลุมพื้นที่ในแถบตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรวมถึงภาคเหนือและชายแดนด้านตะวันตกของไทย พื้นที่ตอนในของประเทศพม่า ประเทศลาวทั้งหมด และพื้นที่บริเวณภาคเหนือของเวียดนาม พื้นที่โซเมียนี้ยังทอดยาวไปทางตะวันตกครอบคลุมพื้นที่ทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีนและตอนเหนือของอินเดียและบังกลาเทศ ซึ่งรวมแล้วมีอาณาบริเวณทั้งสิ้นประมาณ 2.5 ล้านตารางกิโลเมตร เป็นที่อยู่อาศัยของผู้คนกว่า 80 ล้านคน มีกลุ่มชาติพันธุ์นับร้อย และพูดภาษาที่แตกต่างกันถึง 5 กลุ่มภาษา คำว่า “โซเมีย” เป็นคำที่ Scott ได้แนวความคิดมาจากงานของ Willem Van Schendel (2002) ในบทความของเขาชื่อ “Geographies of knowing, geographies of ignorance: jumping scale in Southeast Asia” ซึ่งหยิบยืมคำว่า Zomia มาจากคำในกลุ่มภาษา Tibeto-Burman แปลว่า “คนบนที่สูง” (highlander) เพื่อนำเสนอลักษณะเชิงกายภาพที่มีความจำเพาะและกรอบการศึกษาใหม่ๆ ในวงการภูมิภาคศึกษา แน่แน่นอนว่า Scott เห็นว่าพื้นที่ซึ่งมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมเช่นนี้ มีอาจจะสถาปนาขึ้นเป็นอาณาภูมิภาค (region) ตามที่เรามักจะเข้าใจได้ เพราะไม่ว่าจะพิจารณาพื้นที่ดังกล่าวนี้โดยใช้ปัจจัยทางภูมิศาสตร์กายภาพ ระบบสังคมวัฒนธรรม หรือแม้แต่ในแง่มุมทางประวัติศาสตร์ พื้นที่ดังกล่าวนี้ก็ยังคงมีความสลับซับซ้อนและความลึกลับไม่ลงรอยของผู้คนและ

ระบบสังคมวัฒนธรรมอยู่ที่ ทั้งนี้ก็ต้องพูดถึงระบบการเมืองการปกครองที่ประกอบไปด้วยรูปแบบที่หลากหลายและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา อย่างไรก็ตาม โขเมียงก็มีคุณูปการอย่างมากหากเราพิจารณาในในฐานะที่เป็น “บริบท” (context) ของการเกิดขึ้นของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ในแถบนี้ Scott บอกว่าเราจะไม่สามารถทำความเข้าใจการเกิดขึ้นของรัฐ-ชาติได้อย่างสมบูรณ์เลยถ้าเราละเลยที่จะพูดถึงประวัติศาสตร์ของผู้คนที่ดำรงวิถีชีวิตอยู่ในพื้นที่บริบทแบบโขเมียงนี้

Scott เสนอว่าพื้นที่ตามแนวเทือกเขา (massif) ที่มีระดับความสูงและความลาดชันเป็นบริเวณซึ่งมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจลักษณะพิเศษของโขเมียง Scott พบว่าการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในอาณาบริเวณดังกล่าวนี้จะมีการกระจายตัวสูงเมื่อเปรียบเทียบกับที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนในพื้นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ นอกจากนี้พื้นที่ตามแนวเทือกเขายังประกอบด้วยผู้คนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากกว่า และเนื่องจากเป็นพื้นที่ป่าสูงชัน ในทางเศรษฐกิจแล้ว การผลิตเชิงเกษตรกรรมจึงเป็นไปได้ในลักษณะเพื่อชีพโดยใช้วิธีการหักร้างถางเผา (slash-and-burn) และเป็นการเกษตรแบบย้ายที่ (shifting cultivation) เป็นหลัก การเกษตรแบบไม่ยึดติดกับพื้นที่แบบตายตัวนี้ทำให้ไม่เกิดการตั้งรกรากที่ยาวนาน ไม่มีการก่อสร้างสิ่งก่อสร้างเพื่อการเกษตรขนาดใหญ่ หรือสถาปนาระบบสาธารณูปโภคแบบขยายและถาวรซึ่งแตกต่างจากระบบการชลประทานในพื้นที่ราบลุ่ม กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ตามเทือกเขานี้มีความจำเพาะในการเลือกตั้งถิ่นฐานและทำการเกษตรในระดับความสูงและความลาดชันที่ต่างกัน

ในที่นี้เราอาจจะนึกถึงบทความคลาสสิกของ Edmund Leach ที่ชื่อว่า “The Frontiers of ‘Burma’” (1960) ที่พูดถึงพื้นที่ราบลุ่มสลับแนวเทือกเขาในพม่าและเสนอให้ลองมองพื้นที่ดังกล่าวโดยแบ่งตามแนวระนาบในระดับความสูงที่ต่างกันได้ งานของ Scott เล่มนี้ต่อยอดงานของ Leach ไปอีกขั้นโดยการเสนอว่านิเวศวิทยาวัฒนธรรมที่ Leach เสนอนั้นอาจไม่ใช่คำอธิบายที่เพียงพอ

ในการทำความเข้าใจการตั้งรกรากของคนบนที่สูง แต่ความเป็นจริงแล้วเป็นเรื่องปฏิบัติการทางการเมืองในการทำเกษตรแบบหลีกเลี่ยงรัฐ (escaping agriculture) มากกว่า ในเรื่องระบบความเชื่อและโครงสร้างทางสังคม ผู้คนที่อาศัยอยู่ตามแถบเทือกเขาจะนับถือศาสนาที่มีใช้ศาสนาหลัก เช่น พุทธ หรือ คริสต์ แต่เลือกที่จะนับถือผีหรือบรรพบุรุษและมีพิธีกรรมที่เอื้ออำนวยต่อการย้ายถิ่นฐาน ไม่มีการสร้างวัดวาอารามหรือศาสนสถานที่ใหญ่โต และสุดท้ายในด้านการปกครองและความสัมพันธ์ทางอำนาจในชุมชน พบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูงนี้มักจะไม่มียุทธศาสตร์เมืองที่มีลักษณะเป็นสถาบันที่เป็นทางการ การปกครองมีลำดับชั้นที่ไม่มากนัก ไม่มีระบบราชการแบบรัฐสมัยใหม่ แต่มักจะเป็นการปกครองที่มีความยืดหยุ่นสูง เช่นอาจเป็นการผสมผสานกับระบบความเชื่อการนับถือผีกับระบบเครือญาติและความสัมพันธ์ทางสังคมอื่นๆ ร่วมกัน

ในบรรดาลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของอาณาบริเวณตามแนวเทือกเขาสูงในโซเมียที่กล่าวมาข้างต้น สิ่งสำคัญที่สุดประการหนึ่งก็คือความ “ไร้รัฐ” (stateless) ในบริเวณดังกล่าว คำถามที่สำคัญก็คือว่าทำไมพื้นที่สูงชันตามแนวเทือกเขาจึงเป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐไต่ขึ้นไปไม่ถึง ในการตอบคำถามที่ว่านี้ Scott ได้เริ่มความพยายามของเขาผ่านทาง การเดินทางในมหาวิทยาลัยหลาย ๆ แห่งในสหรัฐอเมริกาและยุโรปในช่วงกลางถึงปลายทศวรรษ 2000 ก่อนหน้าหนังสือเล่มนี้จะตีพิมพ์ ในการบรรยายที่ชื่อว่า “ทำไมอารยธรรมถึงไต่ขึ้นไปไม่ได้?” หรือ *Why civilizations cannot climb hills?* นั้น Scott (2008a, 2008b) เสนอว่าพื้นที่ที่ยากต่อการเดินทาง การลาดตระเวนตรวจตรา การตั้งบ้านเรือน กองทัพ และการสร้างสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ การขนส่งสินค้าและการจัดการชลประทาน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือพื้นที่ที่มีแรงเสียดทานมาก (friction) หรือต้องใช้พลังกำลังหรือเวลาในการเดินทางมากนั้นเป็นพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมต่อการสร้างหรือขยายอำนาจรัฐ

ในหนังสือก่อนหน้าของ Scott ที่ชื่อว่า *Seeing Like a State* (1998) เขา

โตซีให้เห็นว่ารัฐสมัยใหม่นั้นทำงานผ่านกระบวนการทำให้สิ่งต่างๆ ที่เต็มไปด้วยความสับสนอลหม่าน ไม่เป็นระบบระเบียบ ไม่หยุดนิ่ง และยากต่อการคาดการณ์ให้กลายเป็นสิ่งสำแดงและแปลงให้รับรู้ง่าย (legibility and simplification) เช่น การวางผังเมืองและหมู่บ้านและการจัดสรรพื้นที่การเกษตรเชิงเดี่ยว ในลักษณะตาราง การที่รัฐสมัยใหม่จะทำเช่นนั้นได้แน่นอนว่าพื้นที่ที่ตั้งต้องเป็นพื้นที่กว้างขนาดใหญ่ที่รัฐสามารถวางผังการทำงานและการตรวจตราได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในมุมมองของ Scott พื้นที่ลาดชันตามไหล่เขาจึงไม่ใช่ที่มีลักษณะเหมาะสมต่อการสถาปนารัฐสมัยใหม่นัก พื้นที่ที่รัฐเข้าไปไม่ถึงเหล่านี้จึงกลายเป็นพื้นที่ที่ผู้คนเลือกจะหลีกเลี่ยงหนีออกจากอำนาจรัฐที่พยายามเข้ามาควบคุมวิถีชีวิตของผู้คนผ่านทางระบบการจัดเก็บภาษี การควบคุมสินค้าและการค้า การเกณฑ์ไพร่พลเพื่อการทหาร การเผยแพร่ศาสนาโดยเฉพาะศาสนาพุทธ การดึงผู้คนเข้าสู่ระบบการปลูกข้าวในพื้นที่ราบลุ่มที่อาศัยการชลประทานจากรัฐ และการสวมมวกัดี้เข้ากับผู้ปกครองหรือราชสำนักในระบบนครรัฐ ดังนั้นพื้นที่ตามแนวเทือกเขาดังกล่าวจึงเป็นบริเวณที่ผู้คนสามารถติดต่อค้าขายได้อย่างเสรี สามารถทำการเพาะปลูกข้าวไร่ที่พึ่งพาน้ำฝนและปลูกฝิ่น ตลอดจนสามารถสะสมกองกำลังเพื่อการป้องกันตนเองและการปล้นสะดมในช่วงเวลาที่แร้นแค้นได้ นั่นก็หมายความว่าพื้นที่ดังกล่าวนอกเหนือจากการที่รัฐไม่สามารถเข้าไปจួយใช้หาผลประโยชน์จากทรัพยากรและกิจกรรมทางสังคมได้แล้ว รัฐที่พื้นราบเองยังมองว่าพื้นที่สูงเหล่านั้นเป็นพื้นที่อันตราย เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่เอื้ออำนวยต่อการสร้างสมกิจกรรมทางการเมืองที่อาจมีผลต่อความมั่นคงของรัฐทั้งในทางตรงและทางอ้อม

ข้อเสนอที่สำคัญอีกประการหนึ่งของ Scott ใน *The Art of Not Being Governed* ก็คือว่า เราไม่อาจมองพัฒนาการการเกิดขึ้นของรัฐที่ราบลุ่มและการเปลี่ยนแปลงและดำรงอยู่ของสังคมบนที่สูงอย่างแยกออกจากกัน Scott บอกว่า การมองว่าพื้นที่สองส่วนนี้กำเนิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองอย่างเป็นเอกเทศนั้นเป็นมุมมองของคนพื้นราบที่มักจะเอาอาณาจักรของตนเอง

เป็นศูนย์กลางและมองว่าพื้นที่สูงหรือพื้นที่ห่างไกลอื่นๆ มักจะมีลักษณะตัดขาดจากความเป็นไปของอาณาจักรที่ราบลุ่ม Scott ได้ชี้ให้เห็นว่ารัฐที่ราบลุ่มนั้นมีความสัมพันธ์กับพื้นที่สูงมาโดยตลอด ดังนั้นการพูดถึงประวัติศาสตร์พัฒนาการของรัฐต่างๆ โดยยึดโยงอยู่กับเพียงเรื่องของกษัตริย์ ราชสำนัก ศาสนจักร และการรบพุ่งระหว่างอาณาจักรต่างๆ จึงเป็นเพียงการเล่าแต่เพียงด้านเดียวและไม่สามารถให้ภาพทางประวัติศาสตร์ที่สมบูรณ์ได้ การพิจารณาประวัติศาสตร์ผ่านมุมมองของคนบนที่สูงจะทำให้เราเห็นว่ามีการย้ายถิ่นระหว่างคนพื้นราบกับคนบนที่สูงสลับไปมาอยู่เสมอ มิใช่การที่ผู้คนบนที่สูงอพยพลงสู่ที่ราบลุ่มแต่เพียงด้านเดียว การเคลื่อนย้ายไปมาของผู้คนระหว่างที่ราบลุ่มและที่สูงนี้ทำให้เกิดการนำวัฒนธรรมจากต่างที่ต่างถิ่นไปยังอีกที่หนึ่ง ก่อเกิดเป็นการผสมผสานระบบสังคมวัฒนธรรมที่หลากหลายมากขึ้น และทำให้เห็นว่าการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของผู้คนนั้นมิใช่เรื่องใหม่ แต่มีมาช้านานและไม่ได้จำกัดอยู่เพียงระหว่างผู้คนในพื้นที่ราบลุ่มหรือระหว่างอาณาจักรต่างๆ เท่านั้น

ประวัติศาสตร์อนาธิปไตยกับการ อธิบายพรมแดนก่อนสมัยใหม่

ในการเขียนถึงคิลปวิถีของการไม่ถูกปกครองของผู้คนที่อยู่ตามพื้นที่พรมแดนของรัฐก่อนสมัยใหม่นี้ Scott ตั้งคำถามต่องานประวัติศาสตร์นิพนธ์กระแสหลักในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มักจะจำกัดอยู่แต่เรื่องความเป็นไปของนครรัฐ อาณาจักร อาณาหินคม การเปลี่ยนแปลงในราชสำนัก และการสร้างบ้านแปงเมืองเป็นส่วนใหญ่ สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้นักประวัติศาสตร์มักจะมุ่งความสนใจในการศึกษาและผลิตงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ออกมาในลักษณะดังกล่าวก็เนื่องจากว่ามันมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เชิงประจักษ์หรือมีเอกสารที่ได้รับการบันทึกไว้และหลงเหลือสืบมาจนถึงปัจจุบันหลักฐานเหล่านั้นได้แก่ สิ่งก่อสร้างในรูปแบบต่างๆ เช่น วัดวาอาราม ปราสาท

ราชวัง ตลอดจนวัตถุโบราณและซากปรักหักพัง นอกจากนี้ยังมีหลักฐานที่เป็น เอกสารและจารึก เช่น พงศาวดาร ศิลาจารึก บันทึกมิชชันนารี และบันทึก ข้อความและรายงานของเจ้าหน้าที่อาณานิคม เป็นต้น จึงเป็นเรื่องง่ายที่นัก ประวัติศาสตร์จะสืบสาวหาข้อมูลในการสร้างคำอธิบายทางประวัติศาสตร์ที่ อิงอยู่กับสถาบันทางสังคมที่เป็นผู้สร้างโบราณสถานและจารึกข้อความสำคัญ เหล่านั้นเอาไว้

ในทางกลับกัน ผู้คนบนพื้นที่ไซเมียที่มีวิถีชีวิตไม่หลงหลักปักฐานเป็นระยะ เวลาที่ยาวนานย่อมจะหลีกเลี่ยงการสร้างอาคารบ้านเรือนตลอดจนศาสน-สถานที่เกิดารตายตัว การสืบสาวที่มาที่ไปของตนเองก็มักจะเป็นไปในรูปแบบ ที่เราเรียกกันในปัจจุบันว่าประวัติศาสตร์บอกเล่า (oral histories) มากกว่า การจดบันทึก พูดอีกอย่างก็คือว่าผู้คนบนที่สูงเหล่านี้มักหลีกเลี่ยงการสร้าง หลักฐานอันสถิตที่แสดงถึงการดำรงอยู่ของพวกเขาในที่ต่างๆ การปรับเปลี่ยน วิถีชีวิตและการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับคนพื้นราบและกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ที่หลากหลาย การอพยพเคลื่อนย้ายซึ่งถูกกำหนดโดยรูปแบบทางการเกษตร และการแลกเปลี่ยนอย่างสม่ำเสมอ การนับถือผีและบรรพบุรุษที่ไม่ต้องการ ศาสนสถานที่ถาวรใหญ่โต ตลอดจนระบบการปกครองและการจัดระเบียบ ทางสังคมที่มีความยืดหยุ่นสูงทำให้ผู้คนบนพื้นที่ไซเมียไม่ทิ้งร่องรอยทาง ประวัติศาสตร์มากนัก และการมีวิถีชีวิตที่ปรับเปลี่ยนไปเรื่อยๆ แบบนี้แทบ ไม่หลงเหลือหลักฐานให้นักประวัติศาสตร์สามารถปะติดปะต่อถักทอเรื่องราว หรือสร้างแบบแผนของประวัติศาสตร์นิพนธ์ว่าด้วยผู้คนในแถบนี้ได้

เราอาจกล่าวได้ว่าในหนังสือ *The Art of Not Being Governed* นี้ Scott ประสบความสำเร็จในการรวมประวัติศาสตร์วิถีชีวิตของผู้คนบนที่สูงเข้าสู่ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ว่าด้วยพัฒนาการทางสังคมการเมืองก่อนการเกิดขึ้นของ รัฐสมัยใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะในช่วงก่อนคริสต์ทศวรรษที่ 1950 เป็นการให้ภาพสังคมบนที่สูงที่พ้นไปจากมายาคติว่าสังคมเหล่านั้นเป็น สังคมสถิต ล้าหลัง หรือมีลักษณะพรมแดนทางสังคมที่เคร่งครัดและมีความ

จำเพาะตั้งที่นักมานุษยวิทยา Fedrik Barth ได้เสนอไว้ในงาน *Ethnic Groups and Boundaries: Social Organization of Cultural Difference* (1969) นอกจากนี้ Scott ยังชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างที่สูงและที่ราบลุ่มในฐานะที่เป็นพื้นที่คู่ปฏิบัติ และในขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่ที่มีผลต่อการดำรงอยู่ซึ่งกันและกัน และที่สำคัญที่สุดก็คือว่า หนังสือเล่มนี้ทำให้คนบนที่สูงมีตัวตนในฐานะผู้กระทำการ (agent) และมีเหตุผล (rational) ในการเลือกที่จะไม่เข้าสู่ระบบการปกครองของอาณาจักร และไม่ผนวกตัวเองเข้าสู่ “ความศิวิไลซ์” ตามแบบคนที่ราบลุ่มเสียทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม *The Art of Not Being Governed* ก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์ในหลายแง่มุมด้วยกัน ประการที่สำคัญประการหนึ่งก็คือว่า ในเชิงประวัติศาสตร์แล้วงานชิ้นนี้ไม่เพียงแต่เป็นงานที่เขียนถึงสังคมอนาธิปไตยเท่านั้น หากแต่โดยตัวมันเองก็เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เป็นอนาธิปไตยในเชิงวิชาการด้วย นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์จำนวนมากออกมามีวิจารณ์เรื่องการใช้หลักฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของ Scott ที่ขาดความเคร่งครัด และขณะเดียวกันก็มีความสับสนในเรื่องการอ้างอิงช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ในหลายๆ จุด นอกจากนี้งานที่ Scott ใช้ส่วนใหญ่ก็จำกัดอยู่แต่ในภาษาอังกฤษ งานการศึกษาในระดับท้องถิ่นที่เป็นภาษาท้องถิ่นกลับถูกละเลย นักประวัติศาสตร์ Victor Lieberman (2010) ชี้ว่า Scott อ้างงานการศึกษาที่เกี่ยวกับพม่าไม่ตีพอ เช่น ไม่ได้กล่าวถึงงานชิ้นสำคัญๆ ของ Michael Aung-Thwin นักประวัติศาสตร์ชาวพม่าผู้ซึ่งอธิบายถึงที่มาของรัฐพม่าอาณานิคม (colonial Burmese state) เป็นต้น

ข้อวิจารณ์อีกประการหนึ่งที่สำคัญคือ ศิลปวิถีของการไม่ถูกปกครองเป็นการให้ภาพความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะเป็นโครงสร้าง-หน้าที่ (structural-functionalism) และสารัตถะนิยม (essentialism) มากเกินไป นั่นคือว่า Scott ยังคงมองว่าการกำหนดความเป็นไปของสังคมคนบนที่สูงเป็นผลมาจากการสถาปนาและการดำรงอยู่ของอำนาจรัฐที่พื้นราบ (hill society as

a state effect) ในแง่ที่เราอาจพิจารณาได้ว่าการศึกษาคมนพื้นที่สูงของ Scott ก็ยังไม่หลุดจากการครอบงำที่เอารัฐเป็นศูนย์กลาง นอกจากนี้ ในประเด็นย่อย ๆ อย่างกรณีของการทำการเกษตรแบบย้ายที่ของคนพื้นที่สูง ก็มักถูกวิจารณ์ว่าเป็นไปเพื่อการหลีกเลี่ยงจากอำนาจรัฐเพียงแค่นั้นหรือ หรือว่าแท้จริงแล้วรูปแบบการเกษตรดังกล่าวมีสาเหตุสำคัญมาจากเรื่องของระบบและปัจจัยการผลิตและการยังชีพซึ่งเป็นเหตุผลทางเศรษฐกิจมากกว่าการเมือง อาจกล่าวได้ว่า แม้ว่าศิลปะวิถีของการไม่ถูกปกครองจะเป็นการศึกษาที่เปิดพื้นที่ใหม่ ๆ ทางวิชาการเพื่อทำความเข้าใจวิถีชีวิตของคนเล็กคนน้อยหรือคนที่ถูกกดขี่ แต่งานชิ้นนี้ก็คงไม่ต่างจากงานก่อนหน้าของ Scott นักที่เป็นความพยายามในการศึกษาผู้คนหรือปฏิบัติการทางสังคมที่อยู่นอกอำนาจรัฐหากแต่ข้อเสนอของ Scott ยังไม่ข้ามพ้นการมองจากการครอบงำของเอารัฐเป็นศูนย์กลาง (state-centric) อยู่นั่นเอง ในแง่นี้ เราอาจเทียบ *The Art of Not Being Governed* ในฐานะที่เป็นงานการศึกษาแนวเดียวกับงานก่อนหน้าของเขา เช่น *Weapons of the Weak* (1987) ที่เป็นการศึกษาปฏิบัติการทางสังคมในชีวิตประจำวันในการต่อต้านขัดขืนกับอำนาจครอบงำ เพียงแต่ว่างานสองชิ้นนี้เลือกมองยุทธวิธีต่อต้านอำนาจรัฐจากยุคสมัยที่ต่างกันเท่านั้นเอง

ในฐานะที่ Scott เป็นนักมานุษยวิทยารัฐศาสตร์ งาน *The Art of Not Being Governed* ถือว่ามีคุณูปการทางความคิดต่อวงการการศึกษาว่าด้วยพรหมแดนทั้งในเชิงภูมิศาสตร์การเมืองและนิเวศวัฒนธรรมเป็นอย่างมากแน่นอนว่าการเชิญชวนให้นักมานุษยวิทยาและนักรัฐศาสตร์หันมาสนใจมุมมองทางประวัติศาสตร์ในการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับพื้นที่ที่พรหมแดนก่อนการสร้างรัฐ-ชาติสมัยใหม่นั้นไม่ใช่เรื่องใหม่แต่อย่างใด เราคงพอนึกออกว่ามีงานที่สำคัญอย่าง *Europe and the People Without History* (1982) ของ Eric R. Wolf นักมานุษยวิทยาผู้ซึ่งชี้ให้เห็นถึงปฏิบัติการทางสังคมและความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้จารึกเป็นลายลักษณ์อักษรในการช่วยให้นักวิชาการก้าวข้ามประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบอายุยุโรปเป็นศูนย์กลาง ข้อเสนอ

ว่าด้วยศิลปะวิถีของการไม่ถูกปกครองของ Scott ก็คงทำหน้าที่เช่นเดียวกันในการเปิดพื้นที่ใหม่ ๆ และวิวาทะข้ามศาสตร์ที่จะทำให้เราก้าวข้ามพ้นการอธิบายพัฒนาการของสังคมในภูมิภาคนี้จากมุมมองที่เอารัฐ-ชาติเป็นศูนย์กลางแต่ฝ่ายเดียว

อาณานิคมและอิทธิพลต่อการขีดเส้นเขตแดน

ดินแดนที่เราเรียกกันในปัจจุบันว่าภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีเจ้าลัทธิอาณานิคมในยุโรป โดยเฉพาะอังกฤษ ฝรั่งเศส และเนเธอร์แลนด์ มีอิทธิพลอย่างมากในการกำหนดอาณาบริเวณและสร้างมโนทัศน์ของการจัดการพื้นที่ซึ่งอิงอยู่กับแนวคิดอาณาบริเวณของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ การจัดการพื้นที่แบบใหม่ในภูมิภาคนี้ได้ส่งผลถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง และมีส่วนเป็นอย่างมากกับกระบวนการสร้างชาติที่เกิดขึ้นตามมาภายหลัง โดยเฉพาะหลังจากที่หลายรัฐในภูมิภาคได้รับเอกราชจากเจ้าอาณานิคมแล้ว อิทธิพลของเจ้าอาณานิคมต่าง ๆ นั้นปรากฏในพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไป ตัวอย่างเช่น อังกฤษเข้ายึดครองพม่าและได้สถาปนาราชอาณาจักรแบบดั้งเดิมขึ้นมาพร้อม ๆ กับการสร้างเครื่องมือของการจัดการพื้นที่แบบใหม่ ฝรั่งเศสยึดครองพื้นที่แถบลาวและกัมพูชาในปัจจุบัน ขณะที่อาณาบริเวณของประเทศไทยนั้นส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการตกลงกันระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส สำหรับในแถบพื้นที่หมู่เกาะ อาณาบริเวณของประเทศอินโดนีเซียในปัจจุบันเป็นมรดกมาจากการยึดครองของเนเธอร์แลนด์ อาณาบริเวณของประเทศมาเลเซียที่คร่อมอยู่ทั้งบนพื้นที่คาบสมุทรและภาคพื้นทวีปเป็นผลมาจากจักรวรรดินิยมภายใต้การปกครองของอังกฤษ และสำหรับประเทศหมู่เกาะอย่างฟิลิปปินส์นั้น การทำความเข้าใจเรื่องอาณาบริเวณของรัฐภายใต้พื้นที่ที่อยู่อาศัยที่กระจัดกระจายไม่เป็นเนื้อเดียวกันไม่อาจปฏิเสธร่องรอยและอิทธิพลของการปกครองและจัดการภายใต้อาณานิคมของสเปนและสหรัฐอเมริกาได้เลย

ในส่วนนี้ ผู้เขียนต้องการให้ภาพกว้าง ๆ ถึงกระบวนการและอิทธิพลของลัทธิอาณานิคมในการจัดการเรื่องเขตแดนและอาณาบริเวณในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากข้อจำกัดของความรู้ด้านประวัติศาสตร์และการค้นคว้าจากเอกสารชั้นต้นของผู้เขียน ผู้เขียนจึงสรุปความบางส่วนจากบทความของ David Lee ที่ชื่อว่า *Historical Survey of Borders in Southeast Asia* (2011) ซึ่งผู้เขียนพบว่าสามารถให้ภาพพัฒนาการที่ครอบคลุมและชี้ให้เห็นถึงความไม่ลงรอยระหว่างกาเกิดขึ้นของอาณาบริเวณทางการเมืองใหม่ ๆ กับปัจจัยภายในไม่ว่าจะเป็นเรื่องของระบบนิเวศวัฒนธรรมและความเป็นกลุ่มก้อนของชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดี

แนวคิดของการมีเส้นเขตแดนและอาณาบริเวณที่ตายตัวโดยเฉพาะเขตแดนของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ได้รับการพัฒนาขึ้นในยุโรปและส่งผ่านมายังอาณาบริเวณของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลาต่อมา การสำรวจเชิงพื้นที่และการขีดเส้นเขตแดนลงบนแผนที่ซึ่งทำหน้าที่ในการแบ่งแยกพื้นที่และอำนาจของรัฐสมัยใหม่นั้นสามารถสืบย้อนกลับไปยังต้นกำเนิดของมันในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ก่อนหน้านั้น ทั้งในยุโรปและเอเชียเองพื้นที่ที่เรียกขานกันอย่างหลวม ๆ ว่า “พรมแดน” ระหว่างบรรดาจักรวรรดิ อาณาจักร นครรัฐ และกลุ่มชาติพันธุ์นั้นเป็นไปในลักษณะที่ง่ายต่อการปรับเปลี่ยน ไม่เสถียร และบ่อยครั้งก็มีลักษณะคลุมเครือปราศจากความชัดเจน อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา กษัตริย์ในยุโรปเริ่มพยายามรวบรวมอำนาจเข้ามาไว้ที่ศูนย์กลาง พร้อมกับลดทอนอำนาจของเหล่าบรรดาขุนนางผู้ถือครองที่ดินและเหล่าบรรดาอำนาจอื่นๆ ที่อาจจะกลายเป็นปฏิปักษ์ได้ เช่น ผู้ปกครองหัวเมืองและศาสนจักร ในช่วงราว ๆ 200 ปี ระหว่างปี ค.ศ. 1600–1800 นั้น Lee (2011) เสนอว่า ยุโรปได้เปลี่ยนแปลงจากสถานะของการเป็นพื้นที่ไร้เส้นเขตแดนที่ตายตัว มาสู่ระบบของการขีดแบ่งพื้นที่ออกจากกันอย่างชัดเจนและมีศูนย์กลางของอำนาจในการจัดการดูแลพื้นที่ที่มีลักษณะรวมศูนย์เป็นอย่างมาก ประเด็นสำคัญของการเกิดขึ้นของรัฐยุโรปในรูปแบบใหม่ก็คือ

การที่รัฐมีอาณาบริเวณที่ชัดเจนตายตัว มีรัฐอธิปไตยที่ทำหน้าที่เบ็ดเสร็จเด็ดขาดในการจัดการกิจการภายในอาณาบริเวณดังกล่าว รวมไปถึงการระบุดำรงตน และการสร้างความภักดีของพลเมืองในอาณาบริเวณที่ขึ้นตรงต่อองค์รัฐอธิปไตยดังกล่าวนั่นเอง การรวมศูนย์อำนาจในการจัดการอาณาบริเวณที่ชัดเจนอย่างชัดเจนนี้ เป็นจุดเริ่มต้นของการสถาปนาแนวคิดของการจัดการพื้นที่เชิงการเมืองโดยรัฐ อย่างในปัจจุบัน (ดู Tilly 1990 เพิ่มเติม)

สำหรับในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นั้น แน่นอนว่า พื้นที่ดังกล่าว เป็นพื้นที่ที่ประกอบไปด้วยความหลากหลายทั้งในแง่ของความเป็นชาติพันธุ์ ภาษา และการดำรงชีพในระบบนิเวศที่แตกต่างกัน ความหลากหลายที่ว่านี้ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนที่เดินทางเข้ามาตั้งรกรากทั้งจากภาคพื้นทวีปและการเดินทางข้ามภาคพื้นสมุทร ประกอบกับสภาพทางภูมิณเวศที่มีลักษณะแตกต่างกัน ซึ่งประกอบไปด้วยพื้นที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ พื้นที่ราบระหว่างหุบเขา พื้นที่สูงตามเนินเขา พื้นที่ชุ่มน้ำ พื้นที่ป่าทึบ พื้นที่ชายฝั่ง และบรรดาหมู่เกาะน้อยใหญ่ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มลักษณะความหลากหลายให้กับการตั้งหลักแหล่ง การดำรงชีพ และการสร้างสรรค์ลักษณะทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับพื้นที่ที่แต่ละกลุ่มนั้นดำรงชีวิตอยู่ด้วย กล่าวอีกอย่างก็คือว่า ความหลากหลายเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่สนับสนุนกระบวนการสร้างเขต-ชั้นธีระหว่างกลุ่มผู้คนที่ดำรงชีพอยู่ในภูมิภาคดังกล่าว ก่อนการเข้ามาของเจ้าลัทธิอาณานิคมจากภายนอก กระบวนการสร้างชาติทั้งก่อนและหลังการเข้ามาของเจ้าลัทธิอาณานิคมล้วนแล้วแต่ได้รับผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญจากความหลากหลายทางวัฒนธรรมและระบบภูมิณเวศดังกล่าวทั้งสิ้น ในแง่หนึ่ง เราอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการสร้างชาติภายใต้อาณาเขตของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ เป็นความพยายามรวบรวมเอาผู้คนที่มีความหลากหลายดังกล่าวเข้ามาไว้ด้วยกัน พร้อม ๆ กับการแบ่งแยกผู้คนเหล่านั้นที่อาจเคยมีลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศบางประการออกจากกันด้วย

ในช่วงก่อนการตกเป็นพื้นที่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมนั้น อาณาบริเวณแถบนี้ไม่ใช่เป็นพื้นที่ที่ปราศจากการปกครองเสียทีเดียว หากแต่ประกอบไปด้วยอาณาจักรและหน่วยทางการเมืองที่มีขนาดและอำนาจที่ต่างกันอย่างกว้างขวาง หน่วยอำนาจเหล่านี้ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ที่ปกครองโดยหัวหน้าเผ่า ผู้ปกครองหมู่บ้าน เจ้าเมือง แวนแคว้น ไลโปจนถึงอาณาจักรขนาดใหญ่ ซึ่งประกอบไปด้วยอาณาจักรหรือหัวเมืองอื่นๆ ภายใต้ระบบบรรณาการและการสวามิภักดิ์ นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 9 เป็นต้นมา บางส่วนของอาณาจักรเหล่านี้ได้ขยายอำนาจมากขึ้นและสามารถรวบรวมอาณาจักรอื่นๆ ไว้ภายใต้การปกครองได้มากขึ้น นักประวัติศาสตร์ Oliver Walters (1982) เรียกระบบดังกล่าวนี้ว่า “มณฑล” หรือ *mandala* อย่างไรก็ดี ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา ภูมิภาคดังกล่าวนี้เริ่มได้รับประสบการณ์ตรงในการติดต่อกับปฏิสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้นโดยเฉพาะบรรดาพ่อค้า ผู้เผยแพร่ศาสนา นักสำรวจ ไปจนถึงบรรดาเจ้าหน้าที่ของประเทศเจ้าอาณานิคมจากยุโรป ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1494 สนธิสัญญาทอร์เดซิลลาส (The Treaty of Tordesillas) ได้ส่งผลให้มีการแบ่งโลกออกเป็นสองฝ่ายมหาอำนาจคือสเปนและโปรตุเกส สนธิสัญญาดังกล่าวทำขึ้นเพื่อยุติข้อพิพาทเรื่องขอบเขตของมหาอำนาจทั้งสองในการแสวงหาประโยชน์ด้านการค้าทางทะเล ผลจากข้อตกลงในสัญญาอนุญาตให้โปรตุเกสขยายอำนาจไปทางทิศตะวันออก ส่วนทิศตะวันตกนั้นตกเป็นพื้นที่การเดินเรือของสเปน จุดบรรจบของเขตแดนการค้าและการเดินเรือของสนธิสัญญาดังกล่าวนั้นได้แบ่งพื้นที่คาบสมุทรในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ออกเป็นสองส่วนด้วยกัน และได้กระตุ้นจักรวรรดินิยมยุโรปในการขยายพรมแดนการค้าทางทะเลและการแสวงอาณานิคมของตนเองออกไปในดินแดนที่ห่างไกลมากขึ้น ในปี ค.ศ. 1511 โปรตุเกสสามารถครอบครองมะละกาได้สำเร็จ ตามมาด้วยเนเธอร์แลนด์ซึ่งสามารถจัดตั้ง Dutch East India Company บนเกาะชวา และแม้ว่าการเข้าเกาะกวมพื้นที่ในชวาของจักรวรรดิการค้าของดัตช์จะไม่สามารถควบคุมการปกครองและการค้าของชวาและ

หมู่เกาะใกล้เคียงได้อย่างเบ็ดเสร็จ แต่กระนั้น การจัดตั้ง Dutch East India Company ก็ทำหน้าที่จำกัดบทบาทของเจ้าอาณานิคมอื่นๆ จากยุโรปในพื้นที่ แถบหมู่เกาะของอินโดนีเซียได้ในระดับหนึ่ง

ในภาคพื้นทวีป อังกฤษและฝรั่งเศสถือได้ว่าเป็นเจ้าอาณานิคมที่สำคัญมากที่สุด ในช่วงตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 นั้น เจ้าอาณานิคมทั้งสองนี้ได้บังคับให้อาณาจักรต่าง ๆ ในภูมิภาคยอมรับระบบการจัดการพื้นที่ในรูปแบบใหม่ ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่มีปัจจัยเรื่องความเป็นรัฐอธิปไตยเหนืออาณาบริเวณเป็นตัวตั้ง อังกฤษเข้ามามีบทบาทในภูมิภาคตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ผ่านทางการค้าในแถบชมพูทวีปและขยายอิทธิพลเข้ามายังพื้นที่ในอาณาบริเวณประเทศพม่าในปัจจุบัน ก่อนการรุกรานเข้ามาของอังกฤษนั้น อาณาบริเวณแถบพม่าประกอบไปด้วยหน่วยทางการเมืองและวัฒนธรรมที่กระจกระจายไม่ได้รวมตัวกันเป็นอาณาจักรขนาดใหญ่ที่มีพรมแดนเชื่อมต่อเป็นเนื้อเดียวกัน (ดู Leach 1954, 1960) การเข้ามาของอังกฤษได้ก่อให้เกิดผลในแง่การพยายามรวบรวมอำนาจของหน่วยทางการเมืองที่กระจกระจายเหล่านั้นเข้ามาไว้ด้วยกัน นอกจากชาวพม่าเองแล้ว เจ้าอาณานิคมอังกฤษยังได้สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น ฉาน กะเหรี่ยง คะฉิ่น ฉิ่น ซึ่งในภายหลังจากที่พม่าได้รับการปลดออกจากเจ้าอาณานิคมอังกฤษแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์หลัก ๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์ไม่สู้ดีกับรัฐบาลพม่า นัก ความขัดแย้งภายหลังจากอาณานิคมดังกล่าวนำมาซึ่งการต่อสู้ทางการเมืองและสงครามภายในประเทศเรื่องการจัดสรรพื้นที่และอำนาจของรัฐ-ชาติพันธุ์ต่างๆ และก่อให้เกิดการอพยพข้ามเขตแดนเพื่อหนีภัยความรุนแรงดังกล่าวมายังประเทศไทยและประเทศอื่นๆ อันก่อให้เกิดสภาวะของการข้ามพรมแดนแบบใหม่ในช่วงของการจัดการพื้นที่เขตแดนภายในประเทศของพม่าเอง การอพยพข้ามพรมแดนของผู้คนจากในพื้นที่ประเทศพม่า นำมาซึ่งการที่พวกเขาเหล่านั้นต้องเผชิญกับพรมแดนทางสังคมใหม่ๆ เมื่ออพยพเข้ามาใช้ชีวิต แสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ การเมือง

และสังคมในประเทศที่ไม่ใช่มาตุภูมิของตน พรหมแดนในรูปแบบใหม่ไม่ปรากฏเฉพาะในพื้นที่ที่ตะเข็บชายแดนเท่านั้น หากแต่เป็นสภาวะที่ดำรงอยู่ในพื้นที่เชิงความสัมพันธ์และมโนคติของผู้คนทั่วไปในสังคม ผลของการจัดการพื้นที่ที่อาณาบริเวณที่เกิดขึ้นในยุคสมัยของอาณานิคมไม่ได้สูญสลายไปไหน หากแต่ยังคงทิ้งร่องรอยไว้ให้เราสามารถพบเห็นได้ในบริบทของพรหมแดนทางสังคมของผู้ลี้ภัยทางการเมืองในปัจจุบัน

ในกรณีของไทยอาจกล่าวได้ว่าเขตแดนของรัฐ-ชาติสมัยใหม่เป็นผลมาจากยุคสมัยอาณานิคมข้างต้นเช่นกัน แม้ว่าจะมีคำกล่าวที่มักได้ยินอยู่บ่อยครั้งถึงการเป็นประเทศเพียงหนึ่งเดียวในภูมิภาคนี้ที่ไม่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าอาณานิคม แต่กระนั้น อิทธิพลและการต่อรองทางการเมืองของอาณานิคมเหล่านี้ก็ส่งผลโดยตรงต่ออาณาบริเวณ หรือการสร้าง “ตัวตน” ในเชิงภูมิศาสตร์อยู่ไม่น้อย (Thongchai 1997) นโยบายของอังกฤษในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นไปในลักษณะที่ต้องการลดโอกาสการปะทะกันโดยตรงกับมหาอำนาจฝรั่งเศส ประเทศไทยหรืออาณาจักรสยามในสมัยนั้นจึงได้รับการพิจารณาในฐานะที่เป็นพื้นที่กันชนระหว่างจักรวรรดิอังกฤษซึ่งครอบครองอาณานิคมในอินเดียและดินแดนบางส่วนในแถบพม่าด้วยกับจักรวรรดิฝรั่งเศสในแถบอินโดจีน การต่อรองระหว่างอังกฤษ ฝรั่งเศส และสยามยังผลให้อาณาบริเวณของอาณาจักรสยามซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ ครอบคลุมพื้นที่ที่มีขนาดเล็กกว่าในสมัยอำนาจของอาณาจักรอยุธยาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่ซึ่งอาณาจักรอยุธยาอำนาจแผ่ขยายครอบคลุมพื้นที่ของรัฐน่านในพม่า อาณาจักรล้านช้างในลาว และพื้นที่ส่วนใหญ่ของอาณาจักรกัมพูชา การขีดเส้นเขตแดนที่ชัดเจนกว่าแต่ก่อนได้ส่งผลให้สมาชิกและเครือข่ายของกลุ่มชาติพันธุ์จำนวนไม่น้อยถูกตัดขาดออกจากกันด้วยเส้นเขตแดนรัฐ-ชาติแบบใหม่ที่ว่านี้

ในขณะที่เส้นเขตแดนระหว่างไทยและพม่าได้รับการขีดขึ้นภายหลังจากการยึดครองพม่าโดยอังกฤษในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เส้นเขตแดนระหว่าง

ไทยและลาวนั้นเป็นผลมาจากนโยบายอาณานิคมฝรั่งเศสในอินโดจีน ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 และการปลดแอกตนเองจากญี่ปุ่นจนสำเร็จ รัฐต่างๆ เหล่านี้สามารถประกาศอิสรภาพจากการตกอยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคม และปรากฏตัวขึ้นในฐานะรัฐ-ชาติสมัยใหม่ ที่มาพร้อมกับองค์อธิปัตย์และอำนาจในการจัดการอาณาบริเวณและเขตแดนของตนเอง

รัฐสมัยใหม่กับชายแดน

เมื่อรัฐ-ชาติสมัยใหม่ถือกำเนิดขึ้น เหตุผลสำคัญอันดับแรกๆ ที่ทำให้รัฐมองว่าชายแดนเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญและรัฐจำเป็นต้องเข้าไปควบคุม คือ ประเด็นว่าด้วยความมั่นคงของชาติ เพราะชายแดนเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงอาณาเขตของชาติ ความสามารถในการบ่งบอกอาณาเขตได้แน่นอนทำให้รัฐรู้ว่ามีอำนาจของตนมีอาณาเขตกว้างใหญ่เพียงใดและส่งผลต่อการกระทำใดๆ ของรัฐที่จะไม่ถูกแทรกแซงจากภายนอก ด้วยการที่เส้นเขตแดนเป็นเหมือนหมุดหมายของการป้องกันรัฐจากการถูกแทรกแซง ชายแดนจึงมักถูกเชื่อมโยงเข้ากับเรื่องความมั่นคงของรัฐและของคนในชาติอยู่เสมอ (Parker and Adler-Nissen, 2012) ทั้งนี้ แนวคิดเรื่องความมั่นคงเป็นแนวคิดที่เริ่มเติบโตและได้รับความสนใจมากขึ้นตั้งแต่ช่วงหลังยุคสงครามเย็น โดยหลังการล่มสลายของสหภาพโซเวียต สหรัฐอเมริกกลายเป็นมหาอำนาจชั่วคราวที่เหลืออยู่ เป็นมหาอำนาจทั้งในทางทหารและทางเศรษฐกิจ เป็นยุคสมัยที่กรอบแนวคิดเรื่องความมั่นคงของชาติกลายเป็นแนวความคิดหลัก ทำให้แต่ละรัฐมีอิสระในการนิยามถึงผลประโยชน์ของชาติในแนวทางเฉพาะของตนเอง และพัฒนากลยุทธ์ในการเพิ่มและปกป้องผลประโยชน์ของรัฐตนเองมากขึ้น นอกจากนี้ยุคสงครามเย็น ยังเป็นยุคที่องค์การสหประชาชาติได้รับการก่อตั้งขึ้น และมีการสนับสนุนแนวคิดเรื่องความมั่นคงในด้านต่างๆ มาประกอบด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การทหาร เศรษฐกิจ ทรัพยากรและการพัฒนา ตลอดจนเรื่องความมั่นคงของ

มนุษย์ในเวลาต่อมา ทำให้เกิดการทบทวนถึงภารกิจ หน้าที่ และความรับผิดชอบของรัฐ-ชาติต่อพลเมืองของตน และการแทรกแซงทางกองกำลังนานาชาติเมื่อมีความจำเป็น เช่น กรณีวิกฤตการณ์ในโคโซโวและการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ที่รวันดา เป็นต้น (Farson, 2006)

หากเราพิจารณาถึงที่มาของแนวความคิดเรื่องความมั่นคงอย่างละเอียด จะเห็นได้ว่า การให้ความสำคัญกับประเด็นดังกล่าว ประกอบกับการวางความรับผิดชอบเรื่องผลประโยชน์และความมั่นคงของชาติไว้ในความรับผิดชอบของรัฐนั้น เป็นหนึ่งในการให้อำนาจและความชอบธรรมแก่รัฐในการจัดการต่อภัยคุกคามหรือเหตุการณ์ใดๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงและผลประโยชน์ของชาติ แม้การตัดสินใจในนโยบายดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของพลเมืองอื่นๆ ในพื้นที่ที่อยู่นอกอาณาบริเวณของรัฐนั้นๆ ก็ตาม (McDougall and Valentine, 2004) ดังจะเห็นตัวอย่างที่ชัดเจนจากท่าทีของรัฐบาลหลายประเทศหลังเหตุการณ์วันที่ 11 กันยายน 2001 (หรือ 9/11) ทั้งในเรื่องการออกข้อตกลงเรื่องพรมแดนอัจฉริยะ (Smart Border) ที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างรัฐบาลสหรัฐฯ กับรัฐบาลแคนาดา หรือกรณีการใช้ข้อตกลงสนธิสัญญาเชิงเส้นในการจัดการชายแดนสหภาพยุโรปในรูปแบบเส้นรอบวง (Perimeter) (Kramsch and Mamadouh, 2003) อาจกล่าวได้ว่า โลกหลังยุคสงครามเย็นที่ยึดถือเอาหลักเสรีนิยมเป็นที่ตั้ง จนทำให้ดูเหมือนจะมีการกระจายและขยายอำนาจของรัฐไปสู่ภาคส่วนและตัวแสดงอื่นๆ มากขึ้นนั้น แท้ที่จริงแล้วรัฐเสรีนิยมกลับเป็นฝ่ายมีอำนาจในการตัดสินใจหรือกระทำการใดๆ มากขึ้นภายใต้เหตุผลที่รัฐมองว่าเป็นการกระทำที่ทำได้ผลประโยชน์และความมั่นคงแห่งชาติ ซึ่งในที่นี้หมายรวมถึง การเข้าไปจัดการประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่ชายแดนและข้ามเส้นเขตแดนออกไปนอกรัฐของตนด้วย

ผู้เขียนมองว่า กรอบคิดเรื่องความมั่นคงของชาติที่กล่าวมาข้างต้นนั้นยังสอดคล้องกันกับหน้าที่ของชายแดนตามกรอบของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบลัทธินิยม (Realism) ที่มีความเข้าใจว่าชายแดนทำหน้าที่

เป็นเหมือนเส้นแบ่งแยกระหว่างพลเมืองสองฝั่ง เป็นตัวกำหนดสัญชาติและการแบ่งพวกตงที่ได้อภิปรายไปในบทก่อนหน้าแล้ว เมื่อมองในมิติดังกล่าว ชายแดนจึงกลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากสำหรับรัฐ เพราะชายแดนจะเป็นด่านแรกในการป้องกันผู้คนและทรัพยากรในประเทศจากภัยคุกคามรูปแบบต่าง ๆ เป็นสิ่งที่คอยเฝ้าระวังให้อธิปไตยของรัฐ (Moraczewska, 2010) สิ่งนี้เองที่ยังส่งเสริมอำนาจให้รัฐในการถือสิทธิ์การจัดการประเด็นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนของรัฐ

นอกจากนี้ ความสนใจในเรื่องการควบคุมชายแดนของรัฐ-ชาติยังหมายรวมถึงอธิปไตยรบบน่านฟ้าและอธิปไตยรัฐในพื้นที่ได้พิภพอีกด้วย ประเด็นต่าง ๆ ทั้งด้านความมั่นคง สงคราม สันติภาพและผลประโยชน์ของชาติด้านทรัพยากรทำให้บางรัฐมีความสนใจถึงอธิปไตยบน่านฟ้าและได้พิภพที่หลายรัฐยังละเลยหรือยังไม่มีศักยภาพเพียงพอในการดูแลป้องกันพรมแดนที่นอกเหนือไปจากพรมแดนบนผืนดินได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด แต่กระนั้น มีรัฐจำนวนไม่น้อยมองว่าควรมีการออกกฎหมายหรือข้อตกลงที่ชัดเจนในอธิปไตยดังกล่าว เพราะมีความเกี่ยวข้องกันกับผลประโยชน์ของรัฐในการใช้ทรัพยากรด้านพื้นที่ แต่ด้วยไม่สามารถหาข้อสรุปที่ชัดเจนได้ว่ารัฐใด ๆ มีสิทธิในน่านฟ้าด้วยระดับความสูงที่เท่าใด หรือมีสิทธิได้พิภพด้วยระดับความลึกอย่างเป็นทางการแค่นั้น อีกทั้งการแสดงออกที่ไม่ชัดเจนของหลายรัฐที่ต้องการให้มีการกำหนดระดับที่แน่นอนของความสูงน่านฟ้าหรือความลึกของผืนดินได้พิภพหรือไม่ จึงทำให้อาณาเขตดังกล่าวยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่จนถึงปัจจุบัน และมีการคาดการณ์ว่าในอนาคตเรื่องเหล่านี้อาจส่งผลให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐได้อีกทอดหนึ่ง (Strauss, 2013) จะเห็นได้ว่าเรื่องของผลประโยชน์และความมั่นคงของชาตินั้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่ภาคพื้นดิน แต่มีมิติที่กว้างและยังไม่สามารถหาข้อสรุปได้ชัดเจนอีกหลายมิติ

นอกเหนือจากเหตุผลด้านความมั่นคงของชาติแล้ว เหตุผลที่คาบเกี่ยวกับกับเรื่องผลประโยชน์ของชาติอีกประการหนึ่งก็คือ ประเด็นที่ว่าด้วยการสอด-

ส่องด้านการค้าในพื้นที่ชายแดน งานการศึกษาของ McDuie-Ra (2014) ซึ่งอ้างอิงกรณีของพรมแดนระหว่างบังกลาเทศและอินเดียอธิบายให้เห็นว่า กำแพงที่แบ่งกันชายแดนระหว่างสองรัฐนั้นเป็นสิ่งที่ช่วยอำนวยความสะดวกให้ทางการสามารถเข้ามาควบคุมการค้าที่ชายแดนและสามารถเก็บเกี่ยวผลตอบแทนในกระบวนการการค้าได้อย่างเต็มที่ สินค้าและคนที่ต้องการข้ามผ่านชายแดนจะต้องผ่านการตรวจตราและรับรองจากทางการก่อน หรืออีกนัยหนึ่งคือผ่านกระบวนการควบคุมโดยรัฐบาลกลาง การสร้างกำแพงกันพรมแดนให้ชัดเจนจะทำให้การลักลอบค้าสินค้าเถื่อนเป็นไปได้ยากขึ้น และผลประโยชน์ในส่วนนี้จะเข้าสู่ส่วนกลางได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย

ดังนั้นแล้วจากกล่าวได้ว่า การควบคุมการค้าอิสระที่ชายแดนเป็นอีกหนึ่งวิธีในการเพิ่มเม็ดเงินเข้าการคลัง ซึ่งรัฐมักอ้างเหตุผลเรื่องการนำภาษีไปใช้ในการพัฒนาประเทศอีกทอดหนึ่ง และทุกอย่างจะยังคงอยู่ภายใต้กรอบคิดที่ว่าด้วยผลประโยชน์ของรัฐทั้งสิ้น จุดนี้เองที่เราอาจต้องกลับมาทบทวนและพิจารณาถึงความหมายของคำว่า “ผลประโยชน์ของรัฐ” ใหม่อีกครั้งหนึ่ง เพราะเดิมทีแล้วผลประโยชน์ของรัฐมักมาควบคู่กับผลประโยชน์ของพลเมืองด้วยเช่นกัน แน่หนอนว่าการควบคุมการค้าบริเวณชายแดนเพื่อนำผลตอบแทนเข้าสู่รัฐส่วนกลางและนำมาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ของรัฐจะเป็นหนึ่งในผลประโยชน์ของพลเมืองส่วนใหญ่ แต่ยังมีผลกระทบอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นตามมาจากการกระทำดังกล่าวและอาจกระทบต่อผลประโยชน์ของพลเมืองบางส่วน เช่น ประเด็นเรื่องการกระจายโครงสร้างสาธารณูปโภคกลับสู่พื้นที่บริเวณชายแดน เป็นต้น จึงอาจจะต้องพิจารณาใหม่ว่า การให้เหตุผลเรื่องผลประโยชน์ของรัฐในการอ้างสิทธิ์ที่จะตัดสินใจในนโยบายหรือการใด ๆ ของรัฐบาลกลางนั้น เป็นการให้เหตุผลที่เป็นธรรมจริงหรือไม่ และเป็นไปในทิศทางที่ตอบสนองความรับผิดชอบของรัฐที่มีต่อพลเมืองอย่างแท้จริงหรือเปล่า

สิ่งที่ตามมาจากการเคลื่อนย้ายถิ่นของการค้าและสอดคล้องกันกับประเด็นเรื่องความมั่นคงของรัฐก็คือ ประเด็นเรื่องการอพยพเคลื่อนย้ายของคนใน

พื้นที่ชายแดน การเคลื่อนย้ายของคนเป็นประเด็นที่รัฐให้ความสนใจเป็นอย่างมาก โดยแรกเริ่มเดิมที รัฐมักมองว่าการอพยพเคลื่อนย้ายของคนเกิดขึ้นจากความแตกต่างในประเทศต้นทางและปลายทาง เช่น ความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างกรณีของผู้อพยพจากบังกลาเทศไปสู่อินเดีย (McDuie-Ra, 2014) และการเข้ามาของกลุ่มผู้อพยพเหล่านี้มักถูกมองในแง่ลบเสมอ ตั้งแต่เรื่องปัญหาสังคม เช่น การก่ออาชญากรรม ไปจนถึงปัญหาเศรษฐกิจ เช่น อัตราค่าจ้างแรงงาน (Ramachandran, 1999) แต่ต่อมา ขั้นตอนและกระบวนการตรวจตราการข้ามแดนของผู้คนมีความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น เรียกได้ว่าซับซ้อนและเข้มเข้มขึ้นมากกว่าการข้ามแดนของสินค้าอย่างมีนัยสำคัญ ด้วยสาเหตุจากทัศนคติในแง่ลบต่อผู้อพยพที่มีอยู่แต่เดิม ประกอบกับภัยคุกคามที่เกิดจากการก่อการร้ายที่ถูกนิยามไว้โดยมหาอำนาจโลกตะวันตกหลังเหตุการณ์เวสต์เทรตเซ็นเตอร์อัลมในวันที่ 11 กันยายน 2001 ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐต่างๆ พยายามตรวจสอบอย่างละเอียดถึงภัยคุกคามที่แฝงมากับการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนที่เข้าออกประเทศมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด (Brunet-Jailly, 2006) รัฐบาลสหรัฐอเมริกาประกาศสงครามกับการก่อการร้าย (war on terror) มีการตั้งหน่วยงานเป็นทางการอย่าง The Department of Homeland Security มาเพื่อจัดการกับการป้องกันชายแดนโดยเฉพาะทั้งทางฝั่งแคนาดาและฝั่งพรมแดนเม็กซิโก ซึ่งท้ายที่สุดแล้ว อำนาจในการสอดส่องของหน่วยงานรัฐที่บริเวณพื้นที่ชายแดนมีแต่จะเพิ่มขึ้นและมีความแน่นหนามากขึ้นตามลำดับ (Farson, 2006)

การควบคุมเรื่องการอพยพเคลื่อนย้ายของคน นอกจากจะเกี่ยวพันกับเรื่องความมั่นคงของรัฐแล้ว ยังเกี่ยวข้องับเรื่องอัตลักษณ์ของชาติด้วย การควบคุมเรื่องการอพยพของคนทำให้เกิดการแยกแยะถึงความแตกต่างระหว่างกันของคนที่อยู่ในพรมแดนฝั่งหนึ่งกับอีกฝั่งหนึ่ง เช่น กระบวนการที่คนถือสัญชาติหนึ่งต้องผ่านช่วงการตรวจคนเข้าเมืองที่ชายแดน ขณะที่คนที่ป็นสมาชิกในรัฐปลายทางต้องผ่านกระบวนการตรวจตราที่แตกต่างกัน พรมแดน

ทำหน้าที่ทั้งป้องกันและรักษาความสงบเรียบร้อยให้แก่รัฐ และในขณะเดียวกัน ก็ทำหน้าที่แบ่งแยกผู้คนทั้งด้านเชื้อชาติ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ ออกจากกันด้วย (Vallet and David, 2012) กระบวนการเหล่านี้เองที่ช่วยคงความรู้สึกถึงอัตลักษณ์ของชาติ ช่วยแยกแยะให้เห็นความแตกต่างระหว่างกลุ่มคน สร้างความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันให้คนกลุ่มหนึ่ง และแบ่งแยกคนกลุ่มอื่นออกไป ทำให้คนในรัฐรู้สึกได้รับการปกป้องคุ้มครองโดยรัฐเมื่ออยู่ภายในเขตแดนของตน ทั้งนี้ กระบวนการเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะในบริเวณชายแดนทางภูมิรัฐศาสตร์ของรัฐ-ชาติเท่านั้น หากแต่ยังฝังตัวอยู่ในความคิดความเข้าใจของคนในสังคมทั่วไปด้วย การแบ่งแยกชายแดนสามารถเกิดขึ้นได้ในระดับจิตสำนึกของประชาชน ทั้งนี้ การสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของและความเป็นคนในรัฐเดียวกัน เป็นหนึ่งในสิ่งที่ช่วยสร้างจินตนาการร่วมกันในการเป็นสมาชิกคนหนึ่งในรัฐ ผ่านความพยายามทำให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างตนเองกับคนที่อยู่ในอีกรัฐ (Parker and Adler-Nissen, 2012) นั่นเท่ากับว่า กระบวนการสร้างความเป็นกลุ่มก้อนนั้นเกิดขึ้นทั้งจากภายนอกและภายในของสมาชิกในรัฐ-ชาตินั้นเอง

อาจปฏิเสธไม่ได้ว่า ปัจจุบันด้วยอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ทำให้ข้อมูลข่าวสารสามารถกระจายไปได้อย่างสะดวกและรวดเร็วยิ่งขึ้น ทำให้โลกกลายเป็นเสมือนโลกไร้พรมแดน (Ohmae 1990) ซึ่งเอื้อประโยชน์ให้แก่หลายฝ่าย รวมไปถึงรัฐสมัยใหม่เองก็เป็นฝ่ายที่ได้ผลประโยชน์จากความก้าวหน้าของโลกสมัยใหม่ในเรื่องนี้ด้วยเช่นกัน การไหลบ่าอย่างรวดเร็วของข้อมูลข่าวสารนั้นเป็นทั้งความท้าทายและเป็นประโยชน์ต่อการจัดการอาณาบริเวณของรัฐ ในแง่หนึ่ง ข้อมูลข่าวสารที่ไหลข้ามไปมาเหนือการควบคุมของรัฐนั้นทำให้ประชาชนคนธรรมดาสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในประเด็นสาธารณะต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับตนเองได้มากขึ้น จุดนี้เองที่เปรียบเสมือนการกระจายอำนาจจากรัฐไปสู่ตัวแสดงอื่นๆ ในสังคม ในเชิงการพัฒนาประชาธิปไตยแล้ว การไหลบ่าของข้อมูลข่าวสารนั้นอาจเป็นเครื่องมือที่เอื้อให้ประชาธิปไตยในรัฐ

แข็งแกร่งขึ้น แต่อีกมุมมองหนึ่งกลับพบว่า ความก้าวหน้าในส่วนนี้เป็นหนึ่งในปัจจัยที่เอื้อให้เกิดการแทรกแซงและบั่นทอนความมั่นคงของรัฐได้ง่ายดายยิ่งขึ้นด้วยเช่นกัน การปกปิดความลับของรัฐกระทำได้ยากขึ้น ในโลกที่อินเทอร์เน็ตสามารถเชื่อมต่อโลกทั้งใบไว้ด้วยกันและสามารถเข้าถึงได้ด้วยปลายนิ้วสัมผัส ความลับทางราชการที่เคยเป็นความลับอาจไม่เป็นความลับอีกต่อไปอย่างกรณี wikileaks (ดู Kovarovic 2011) เมื่อรัฐมองเห็นถึงการคุกคามอำนาจในส่วนนี้ ทำให้รัฐต้องออกมาจัดการควบคุมและจำกัดการไหลบ่าของข้อมูล ภายใต้เหตุผลว่าด้วยเรื่องความมั่นคงและอธิปไตยของรัฐ ตัวอย่างปรากฏการณ์ของการปิดกั้นและจำกัดการไหลของข้อมูลที่อาจมีผลต่อความอ่อนไหวทางการเมืองมีให้เห็นมากมาย อย่างเช่น โดยรัฐบาลคอมมิวนิสต์ในจีนหรือเกาหลีเหนือ หรือแม้แต่รัฐบาลในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอย่างแคนาดาด้วยเช่นกัน (Roy, 2006) แน่นนอนว่ากรณีความพยายามจัดการเรื่อง single gateway ในสมัยรัฐบาลทหารของพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ของไทยก็เป็นหนึ่งในตัวอย่างของความกังวลดังกล่าวของรัฐ ที่การรักษาอำนาจนั้นมีความเปราะบางอย่างมากในยุคที่พลเมืองเข้าถึงข้อมูลข่าวสารจากหลายทิศทาง (ดู Laungaramsri 2016)

นอกจากสาเหตุที่กล่าวไปทั้งหมดข้างต้นแล้ว ยังอาจมีกรณีอื่นๆ ที่ทำให้รัฐแต่ละรัฐมองเห็นถึงความจำเป็นในการขีดเส้นชายแดนระหว่างตนกับเพื่อนบ้านให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จากการวิจัยของ Boehmer and Pena (2012) ที่พยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่างๆ ที่อาจมีผลต่อการที่รัฐเลือกจะเปิดหรือปิดกั้นพรมแดนของตนกับรัฐอื่นใกล้เคียง ทั้งสองสรุปผลไว้ว่า ปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้อง ได้แก่ ความขัดแย้งที่อาจมีกับประเทศเพื่อนบ้าน ความแตกต่างด้านรายได้และการพัฒนากับประเทศเพื่อนบ้าน และลักษณะของอุตสาหกรรมทางการเมืองในแนวทางประชาธิปไตย โดยความขัดแย้งที่อาจมีกับประเทศเพื่อนบ้านนั้น เกิดจากการเชื่อมโยงเรื่องชายแดนกับสงครามและการสร้างพันธมิตร ซึ่งปัจจัยเหล่านี้อาจพิจารณาได้จากประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ที่

สองรัฐมีส่วนร่วมกันด้วย หากรัฐทั้งสองมีแนวโน้มจะมีความขัดแย้งกันมากเท่าใด ก็ยิ่งมีความเป็นไปได้ที่รัฐจะปิดกั้นพรมแดนระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้น โดยตัวอย่างที่สอดคล้องกันคือ กรณีของสหภาพยุโรปในการเปิดรับประเทศในยุโรปตะวันออกมาเข้าร่วมเป็นสมาชิก ด้วยเกรงว่าอาจมีผลต่อความขัดแย้งทางด้านอุดมการณ์ทางการเมืองดังที่เคยประสบมาในช่วงสงครามเย็น (Kramsch and Mamadouh, 2003) ขณะที่ความแตกต่างด้านรายได้และการพัฒนากับประเทศเพื่อนบ้านเองก็มีผลต่อการเปิดหรือปิดชายแดนด้วยเช่นกัน

ความมั่งคั่งและระดับการพัฒนาของรัฐที่แตกต่างกันส่งผลให้เกิดช่องว่างทางรายได้ระหว่างพลเมืองของสองรัฐ ความแตกต่างดังกล่าวนี้เป็นปัจจัยผลักและดึงดูดคนจากอีกฟากหนึ่งของชายแดน ทำให้เกิดการอพยพของแรงงาน จุดนี้เองที่ทำให้รัฐที่มีความมั่งคั่งและระดับการพัฒนาสูงกว่ามีแนวโน้มที่จะเลือกปิดกั้นชายแดนของตน เพื่อป้องกันการอพยพย้ายถิ่นของคนจากอีกรัฐหนึ่ง ด้วยการอ้างถึงเหตุผลเรื่องปัญหาทางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจที่อาจตามมาในภายหลัง นอกจากนี้ ลักษณะของอุดมการณ์ทางการเมืองในแนวทางประชาธิปไตยเองก็เป็นหนึ่งในปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกที่จะเปิดหรือปิดชายแดนของรัฐหนึ่ง ๆ โดยหากรัฐเพื่อนบ้านมีอุดมการณ์ทางการเมืองในทิศทางเดียวกันจะส่งผลต่อความโปร่งใสและการให้เสรีภาพแก่ประชาชนในระดับเท่า ๆ กัน เพราะประชาธิปไตยที่มีเสถียรภาพสามารถป้องกันปัญหาผู้อพยพได้ในระดับหนึ่ง การเคลื่อนย้ายของคนในรัฐที่มีรูปแบบการปกครองดังกล่าวจะไม่ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องความมั่นคงภายในของรัฐได้เท่ากับการอพยพของประชาชนในรัฐที่ไม่ได้เป็นรัฐประชาธิปไตย โดยปัจจัยย่อย ๆ อื่นที่กล่าวมานี้อาจนำมาใช้ประกอบในการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสองรัฐที่มีพรมแดนติดกันในบางกรณีได้ แม้จะไม่ใช้สาเหตุหลักสำคัญทั้งหมดที่รัฐใช้เป็นเหตุผลอ้างในการเข้าไปควบคุมชายแดนก็ตาม

ในยุคสมัยที่โลกของเราได้รับอิทธิพลจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และทำให้พรมแดนดูเหมือนจะหายไป รัฐกลายเป็นตัวแสดงที่ถูกลดความ

สำคัญลง เพราะรัฐไม่มีความสามารถในการปิดกั้นกระแสการเคลื่อนย้ายของสินค้า ผู้คน และข้อมูลข่าวสารที่ไหลบ่าไปได้อย่างรวดเร็ว บัจจุบันดังกล่าวนี้ทำให้นักวิชาการด้านพรมแดนศึกษาเริ่มหันเหความสนใจในการพิจารณาประเด็นการควบคุมของรัฐไปสู่ประเด็นแง่มุมอื่นของพื้นที่ชายแดนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ประเด็นต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น นอกจากทำให้เรามองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างชายแดนกับการควบคุมของรัฐได้ในภาพกว้าง ๆ เรายังเห็นได้ว่าเหตุผลในเรื่องของความมั่นคง บัจจุบันการไหลบ่าของสินค้า ผู้คนและข้อมูลข่าวสารในยุคโลกาภิวัตน์กลายเป็นสิ่งที่ส่งเสริมสิทธิและความชอบธรรมให้แก่อรัฐในการเข้ามาสอดส่องตรวจตราชายแดนให้แน่นหนายิ่งขึ้น ในช่วงเวลาที่เทคโนโลยีเติบโตขึ้นและเสรีภาพในมือปัจเจกที่ดูเหมือนจะมีเพิ่มมากขึ้นนั้นรัฐเองก็รับเอาความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมาใช้ประโยชน์เพื่อสร้างเสถียรภาพให้กับตนเองด้วยเช่นกัน ทว่าในความเป็นจริงแล้ว รัฐไม่ได้ถูกทำให้อ่อนแอลงในการควบคุมชายแดนอย่างที่เคยเข้าใจกันอีกต่อไป แต่รัฐได้ปรับเปลี่ยนวิธีการในการรับมือกับกระแสความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้อย่างชาญฉลาดและแนบเนียน ซ้ำยังควบคุมและสอดส่องได้อย่างเข้มข้นและมีประสิทธิภาพมากขึ้น ผู้เขียนจะอธิบายถึงวิธีการเหล่านี้ในส่วนต่อไปถึงเครื่องมือที่รัฐใช้ในการควบคุม ตรวจตรา และสอดส่องชายแดน ตั้งแต่เครื่องมืออย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนอย่างการแบ่งกั้นอาณาเขต ไปจนถึงการนำเอาความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมาใช้เพิ่มประสิทธิภาพในการควบคุมชายแดนและการเคลื่อนย้ายของคนในรูปแบบต่างๆ

เครื่องมือของรัฐกับการควบคุมพื้นที่ชายแดน

รัฐ-ชาติไม่อาจคงอยู่หรือแสดงความเป็นตัวตนได้ หากไม่มีการกำหนดเขตแดนที่ชัดเจน และการกำหนดเขตแดนที่ชัดเจนเป็นหนึ่งในเครื่องมือทางการเมืองที่จะควบคุมพลเมืองที่อยู่ในเขตแดนของตนได้ (Parker and

Adeler–Nissen, 2012) ความพยายามในการสร้างอาณาเขตของหน่วยสังคมการเมืองจึงมีให้เห็นมาตั้งแต่ในอดีต การสร้างอาณาเขตและการแสดงความเป็นเจ้าของอาณาบริเวณนี้มีให้เห็นในหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่การใช้สิ่งที่สามารถมองเห็นได้เป็นรูปธรรมเป็นหลักในการกำหนดอาณาบริเวณ ไปจนถึงเรื่องเชิงสัญลักษณ์ของการสร้างความเป็นปึกแผ่นและบูรณภาพ ทั้งนี้ รัฐหรือองค์อธิปัตย์มักเป็นผู้มีอำนาจสำคัญในการเลือกว่าจะใช้วิธีการใดกำหนดและควบคุมชายแดน และจะสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับการแยกแยะคนในและคนนอกรัฐออกจากกันได้อย่างไร

เครื่องมือดั้งเดิมที่รัฐใช้ในการควบคุมพื้นที่ชายแดน คือ การวาดภาพเชิงกายภาพที่แสดงถึงอาณาเขตของชาติผ่านการเขียนแผนที่นั่นเอง (ดู Thongchai 1997) วิธีการที่วุ่นถือเป็นการกำหนดเขตแดนและอ้างอำนาจการจัดการตนเองของรัฐเหนือเขตแดนดังกล่าว แรกเริ่มอาจเป็นการยึดโยงกับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ เช่น แนวเทือกเขา สันปันน้ำ (Parker and Adeler–Nissen, 2012) แต่ต่อมา ด้วยความก้าวหน้าทางวิศวกรรมและความสามารถของมนุษย์จึงเกิดมีการสร้าง ‘กำแพง’ กันชายแดน กำแพงสามารถสื่อถึงความหมายหลายอย่าง เช่น ความมั่นคง การแบ่งแยก สิ่งกีดกัความรู้สึก อุปสรรค ความหมายเหล่านี้มีผลต่อการรับรู้ของคนไปในทิศทางที่แตกต่างกัน เดิมทีกำแพงที่ใช้แบ่งแยกระหว่างรัฐอาจเป็นกำแพงที่สร้างจากอิฐ หิน ดิน ทราย ต่อมาจึงวิวัฒนาการมาเป็นกำแพงที่อยู่ในรูปของถนนที่มีรั้วลวดหนาม ซึ่งกำแพงนั้นนอกจากจะสร้างความรู้สึกของการเป็นตัวกั้นกลางระหว่างรัฐที่จับต้องได้ชัดเจนแล้ว ยังมีหน้าที่เป็นเหมือนประตูที่เจ้าหน้าที่ทางการใช้คัดกรองคนที่จะข้ามผ่านแดน ทำให้การควบคุมการเคลื่อนย้ายของคนที่ย้ายแดนเป็นไปภายใต้สายตาของรัฐอีกด้วย (Zolberg, 1989; Andreas, 2000; Ritaine, 2009)

กำแพงในรูปแบบต่าง ๆ ได้กลายเป็นมาสัญลักษณ์ที่ชัดเจนถึงการแบ่งแยก เช่น ในช่วงสงครามเย็น ดังจะเห็นจากกรณีตัวอย่างของการสร้างกำแพงเบอร์ลินกั้นกลางระหว่างเบอร์ลินตะวันตกและเบอร์ลินตะวันออก เขตปลอด

ทหารระหว่างเกาหลีเหนือและเกาหลีใต้ จนกระทั่งการสิ้นสุดของสงครามเย็น รัฐต่างๆ ได้ตัดสินใจทลายหรือลดกำแพงระหว่างรัฐลง อย่างไรก็ตาม หลังเหตุการณ์ 9/11 หลายรัฐได้เริ่มพิจารณาการก่อสร้างกำแพงขึ้นมาใหม่เพื่อเสริมกำลังในบริเวณทางชายแดนของตนให้ปลอดภัยจากการก่อการร้ายอีกครั้ง ซึ่งจะเห็นได้ว่า กำแพงในสองยุคนี้มีความแตกต่างกัน โดยในช่วงสงครามเย็น กำแพงถูกสร้างจากความแตกต่างทางด้านอุดมการณ์สองค่ายใหญ่ เพื่อแบ่งแยกพื้นที่ที่ผู้นำของรัฐมีความแตกต่างทางด้านความคิดออกจากกันให้ชัดเจน ในที่นี้ อาจมองได้ว่าเป็นไปด้วยเหตุผลด้านความมั่นคงของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ด้วยส่วนหนึ่ง ขณะที่กำแพงในยุคหลังมักถูกก่อสร้างขึ้นโดยรัฐประชาธิปไตยเอง เพื่อเพิ่มความสามารถในการควบคุมชายแดนของตนให้แน่นอนและแข็งแกร่งยิ่งขึ้น (Vallet and David, 2012)

แม้ว่าการร่างอาณาเขต ทั้งที่กระทำผ่านการสร้างกำแพงหรือการเขียนบนแผนที่ให้ประชาชนเข้าใจถึงความเป็นชาตินั้น จะดูเหมือนเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ แต่แท้จริงแล้วการร่างอาณาเขตโดยรัฐยังคงถูกกระทำอย่างต่อเนื่องด้วยความเปลี่ยนแปลงของปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ที่ทำให้รัฐต้องคอยกำหนดซ้ำถึงเขตแดนของตนบ่อยครั้ง เช่น ปัจจัยด้านเศรษฐกิจข้ามแดนในยุคโลกาภิวัตน์ การรวมกลุ่มภูมิภาค และการพัฒนาทรัพยากรข้ามพรมแดน ทำให้การร่างอาณาเขตไม่จำกัดอยู่เฉพาะบนพื้นทางกายภาพอีกต่อไป หากแต่มีความพยายามกำหนดเขตแดนในแง่ของความร่วมมือ ความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจ ระบบเงินตรา มาตรการภาษี ไปจนถึงการใช้มาตรการทางกฎหมายและนโยบายในการจัดสรรจำแนกผู้คนที่เป็นสมาชิกภายในอาณาบริเวณใหม่ๆ เหล่านั้นตลอดเวลา ดังเช่นกรณีการยกเว้นวีซ่าและมาตรการที่เอื้อต่อการย้ายถิ่นและการพำนักในระยะยาว

นอกจากการขีดร่างและสร้างอาณาเขตด้วยกำแพงและแผนที่แล้ว สิ่งทีมักจะมาควบคู่กันกับกำแพง การปักปันเขตแดน และด่านกั้นที่บริเวณชายแดนก็คือ เจ้าหน้าที่ควบคุมชายแดนและอำนาจบังคับทางกฎหมาย รัฐมักใช้ของ

กำลังในการขีดเส้นชายแดนระหว่างพื้นที่ที่ตนมีอำนาจกับพื้นที่ที่ตนไม่มีอำนาจในการจัดการให้แยกออกจากกัน ส่วนนี้มีความเกี่ยวพันกันในเชิงประวัติศาสตร์ต่อการกำหนดพื้นที่ในเชิงภูมิศาสตร์อย่างแยกไม่ออก เพราะการจะร่างอาณาเขตออกมาได้ การใช้กองกำลังเข้าไปยึดครองหรือควบคุมในพื้นที่นั้นตั้งแต่อดีตเป็นจุดเริ่มต้นที่มีความสำคัญ แต่ประเด็นที่น่าสนใจคือบริเวณชายแดนที่เป็นรอยต่อระหว่างสองรัฐ ไม่สามารถมีรัฐใดอ้างสิทธิ์เหนือรอยต่อระหว่างรัฐได้อย่างเด็ดขาด ประเด็นนี้ ปรากฏให้เห็นถึงตัวอย่างวิธีการจัดการของรัฐที่หลากหลาย เช่น กรณีของสหภาพยุโรปที่ประกาศเขตพื้นที่ประเทศสมาชิกในสหภาพยุโรปเป็นเขตปลอดพรมแดนเชิงกัน เป็นต้น

กองกำลังทหารลาดตระเวนชายแดน ตำรวจตรวจคนเข้าเมืองหรือเจ้าหน้าที่ศุลกากรที่บริเวณชายแดนนั้น นอกเหนือจากจะเป็นการแสดงอำนาจด้านพลังกำลังของรัฐแล้ว ยังเป็นกองกำลังที่มีอำนาจอย่างถูกต้องชอบธรรมทางกฎหมายด้วย อาจกล่าวได้ว่า ชายแดนเป็นพื้นที่ที่ช่วยให้รัฐสามารถใช้ความรุนแรงในรูปแบบของกองทัพหรือตำรวจได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งการใช้อำนาจในลักษณะนี้ไม่เพียงเป็นการป้องกันภัยคุกคามภายนอกต่ออำนาจอธิปไตยของรัฐเท่านั้น แต่ยังเป็นการควบคุมคนภายในรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพผ่านการใช้กองกำลังอีกทางหนึ่งด้วย

อย่างที่กล่าวไปข้างต้นถึงการรับรองการมีอยู่ของเจ้าหน้าที่ชายแดน กรอบแนวคิดทางกฎหมายของประเทศย่อมมีความเกี่ยวข้องและนับเป็นอีกหนึ่งเครื่องมือนำสำคัญที่รัฐใช้ในการควบคุมพื้นที่ชายแดนของตน พื้นที่ชายแดนกลายเป็นพื้นที่ที่ถูกกำหนดและควบคุมกิจกรรมทุกอย่างผ่านกฎและขั้นตอนกระบวนการที่ทางการกำหนดมาไว้ล่วงหน้า ซึ่งอำนาจทางกฎหมายนั้นครอบคลุมกว้างตั้งแต่เรื่องระดับบุคคลไปจนถึงประเด็นเรื่องความชอบธรรมในการทำงานของผู้มีอำนาจ (Parker and Adler-Nissen, 2012)

นอกจากนี้ ในกระบวนการของกฎหมายและเจ้าหน้าที่ มีอีกวิธีการหนึ่งที่รัฐ-ชาติในยุคปัจจุบันใช้ในการควบคุมการข้ามผ่านชายแดนรัฐของคน ได้แก่

การบ่งชี้อัตลักษณ์ของบุคคล ซึ่งกระทำผ่านกระบวนการและเอกสารที่เราเห็นกันเป็นประจำในบริเวณด่านผ่านที่ชายแดนหรือแม้กระทั่งในสนามบิน โดยการระบุตัวตนผ่านเอกสารราชการชนิดต่างๆ ทั้งบัตรประจำตัวประชาชน บัตรประจำตัวคนต่างด้าว พาสปอร์ตหรือวีซ่า โดยรัฐมักจะอ้างถึงเหตุผลในเรื่องประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจของทั้งสองฝ่ายและการคงไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ จากงานวิจัยของ Boehmer และ Pena (2012) ได้บอกไว้ว่าแต่ละรัฐจะมีการกำหนดระดับความเข้มงวดในการตรวจสอบเอกสารของพลเมืองจากรัฐอื่นๆ อย่างเฉพาะเจาะจง โดยมีหลักเกณฑ์ในการกำหนดหลายปัจจัย เช่น ระดับความขัดแย้งระหว่างรัฐ ความแตกต่างทางรายได้และการพัฒนา ความคล้ายคลึงของรูปแบบการปกครองและภาษา เป็นต้น ทั้งนี้ในงานวิจัยดังกล่าว ได้วัดระดับความเข้มงวดในการเปิดและปิดชายแดนของแต่ละรัฐจากจำนวนเอกสารที่พลเมืองของรัฐหนึ่งๆ ต้องแสดงในการจะข้ามเข้าสู่อาณาเขตของรัฐหนึ่ง Boehmer และ Pena แบ่งความเข้มงวดดังกล่าวออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ รัฐที่ต้องการปิดชายแดนรัฐสูงสุด จะให้คนที่ข้ามแดนแสดงทั้งพาสปอร์ตและวีซ่า; รัฐที่เปิดชายแดนในระดับหนึ่ง จะให้คนข้ามแดนแสดงพาสปอร์ตเพียงอย่างเดียว และรัฐที่เปิดชายแดนในขั้นสูงสุด ซึ่งจะไม่เรียกร้องให้คนที่ข้ามแดนแสดงเอกสารใดๆ เลย อย่างไรก็ตาม ระดับในการเปิด-ปิดชายแดนนั้นแตกต่างกันออกไปเมื่อเปรียบเทียบรัฐต้นทางกับรัฐปลายทางที่แตกต่างกัน ขึ้นกับบริบทด้านความสัมพันธ์และความแตกต่างระหว่างสองรัฐนั้นๆ ด้วย

การสร้างเงื่อนไขในการแสดงเอกสารเพื่อบ่งชี้ตัวตนของบุคคล นอกจากจะเป็นมาตรการในการควบคุมการเคลื่อนย้ายคนในแง่หนึ่งแล้ว ตัวเอกสารก็เป็นหนึ่งในเครื่องมือควบคุมของรัฐเช่นกัน ในกระบวนการจัดทำเอกสารทางราชการที่ใช้ในการแสดงตัวตนเหล่านี้ พลเมืองต้องให้รายละเอียดข้อมูลเกี่ยวกับตัวเอง ทั้งชื่อนามสกุล เลขประจำตัวประชาชน ที่อยู่ การถ่ายรูปติดบัตรประจำตัวประชาชน โดยข้อมูลทั้งหมดจะถูกบันทึกเก็บไว้ในสารบบข้อมูลกลางของรัฐ ทำให้หน่วยงานต่างๆ ของรัฐสามารถเข้าถึงข้อมูลได้เหมือนๆ กัน ใน

แห่งหนึ่ง รัฐอาจอธิบายว่าสารบบเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อการอำนวยความสะดวกในด้านการบริการของรัฐ เพื่อให้การเข้ามาติดต่oreื่องต่างๆ เป็นไปได้ได้อย่างสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น แต่หากเราพิจารณาในอีกแง่มุมหนึ่ง รัฐสามารถใช้ข้อมูลในสารบบนี้ในการติดตามความเคลื่อนไหวของพลเมืองของตนได้ ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลทางธุรกรรมจนถึงการเดินทางข้ามแดนไปในที่ต่างๆ นอกจากนี้ รัฐสามารถเจาะข้อมูลทุกอย่างของพลเมืองตนได้ ด้วยการอ้างอิงถึงเหตุผลด้านความมั่นคงของรัฐ แม้ว่ากระทำความดังกล่าวอาจจะกระทบถึงสิทธิความเป็นส่วนตัวส่วนตัวของพลเมืองก็ตาม

เมื่อเราพิจารณาถึงสภาพสังคมในปัจจุบันที่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเข้ามามีอิทธิพลสูงขึ้น นอกเหนือจากเอกสารประจำตัวบุคคลแล้ว รัฐเองก็เลือกที่จะนำเทคโนโลยีต่างๆ มาใช้ในการควบคุมและดำรงความเป็นรัฐ-ชาติให้แน่นหนารัดกุมกว่าเดิมด้วยเช่นกัน ในที่นี้ หนึ่งในเครื่องมือที่สำคัญและแพร่หลายมากขึ้นในปัจจุบัน ก็คือการใช้เทคโนโลยีควบคุมตรวจสอบชีวมิติ (biometric) นั่นคือว่า ลักษณะทางกายภาพหรือลักษณะทางสายพันธุ์เฉพาะของบุคคลที่แตกต่างกัน สามารถแยกแยะได้ผ่านระบบอัตโนมัติ ซึ่งถูกใช้ในการระบุตัวตนของปัจเจกหรือตรวจสอบตัวตนของปัจเจกได้ โดยข้อมูลเหล่านี้จะมาจากฐานข้อมูลเรื่องลักษณะทางกายภาพ บุคลิก พฤติกรรม และลักษณะนิสัยของปัจเจกนั้นๆ เป็นระบบที่ถูกนำมาใช้ป้องกันภัยคุกคามต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นต่อรัฐ (Duran, 2010) เครื่องมือนี้นี้ได้รับความนิยมมากขึ้นโดยเฉพาะช่วงหลังยุค 9/11 ที่ทำให้รัฐเริ่มนำอินเทอร์เน็ทและเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้จัดการกับภัยคุกคาม โดยอ้างถึงประโยชน์ด้านความมั่นคงของรัฐเป็นสำคัญในการใช้เครื่องมือชนิดนี้ รัฐไม่เพียงแต่เก็บข้อมูลทั่วไป เช่น ชื่อสกุลหรือเลขประจำตัวประชาชนอย่างที่กล่าวไปข้างต้นในสารบบของรัฐเท่านั้น หากแต่ข้อมูลของพลเมืองที่รัฐถือไว้ในครอบครองนั้นเริ่มลงลึกไปถึงข้อมูลทางชีววิทยา เช่น หมู่เลือด ลายนิ้วมือ บางรัฐอาจมีระบบจัดเก็บข้อมูลกระทั่งมานตา เสียง ใบหน้า หรือข้อมูลทางพันธุกรรม (DNA) ของพลเมืองตน ในปัจจุบัน มีตัวอย่าง

การเก็บข้อมูลทางพันธุกรรมเหล่านี้มากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะชีวมิติของบุคคลที่ทำให้รัฐสามารถระบุตัวตนและแยกแยะคนได้ง่าย ชัดเจน และเป็นชีวมิติที่คงสภาพเดิมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาน้อย อย่างม่านตาและข้อมูลพันธุกรรม ทั้งนี้ ยังมีการแบ่งปันข้อมูลกันระหว่างรัฐบาลของรัฐต่าง ๆ อย่างเช่นในกลุ่มประเทศสหภาพยุโรป โดยให้เหตุผลเรื่องการจัดการกับอาชญากรรม ซึ่งนำมาสู่ความพยายามที่จะจัดทำฐานข้อมูลกลางของสหภาพยุโรปสำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลด้านนี้โดยเฉพาะอีกด้วย (Ross, 2007)

รัฐสร้างข้อมูลของพลเมืองในรูปแบบของสื่อดิจิทัล ประกอบกับความร่วมมือระหว่างรัฐ ทำให้เครือข่ายของข้อมูลสามารถครอบคลุมได้เกือบจะทั่วโลก รัฐสามารถแก้ไข รวบรวม ประเมินข้อมูลเรื่องร่างกายไปจนถึงเรื่องลักษณะอุปนิสัย ทั้งยังคัดกรองและติดตามพลเมืองของตนได้กว้างไกลกว่าแต่ก่อน ข้อมูลดังกล่าวยังง่ายต่อการที่รัฐจะส่งข้อมูลบุคคลให้แก่กันและกันระหว่างหน่วยงานความมั่นคงของรัฐและระหว่างรัฐอีกด้วย แต่เดิมนั้น การจะแบ่งแยกพลเมืองของรัฐกับคนต่างชาติจำเป็นต้องมีการแสดงตัวตนในเชิงกายภาพเพื่อการคัดกรอง ปัจจุบันข้อมูลด้านร่างกายของคนถูกแปลงให้เป็นข้อมูลดิจิทัล ทำให้รัฐสามารถเลือกที่จะรับและเลือกที่จะปฏิเสธก็ดกันไม่เป็นคนบางกลุ่มผ่านเข้าอาณาเขตประเทศของตนได้ล่วงหน้า เพราะข้อมูลเหล่านี้สามารถเดินทางจากรัฐต้นทางไปถึงรัฐปลายทางได้ก่อนการเดินทางจะเกิดขึ้นด้วยซ้ำ (Hiller, 2010; คู่มือกรณีศึกษา 3.1)

ในปัจจุบันรัฐพึ่งพิงเทคโนโลยีมากขึ้น และมองว่าเทคโนโลยีเหล่านี้เป็นสิ่งที่ช่วยให้รัฐสามารถสอดส่องการเคลื่อนไหวของผู้คนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ชีวมิติได้สร้างระบบพรมแดนเสมือนจริงที่เชื่อมโยงรัฐและปัจเจกเข้าด้วยกันอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน และพัฒนาต่อยอดไปสู่ระบบการจัดการกับการก่อการร้ายโดยเฉพาะ เช่น ระบบ United States Visitor and Immigrant Status Indicator Technology (US-VISIT) ของสหรัฐอเมริกา ที่เป็นระบบควบคุมการเข้า-ออกชายแดนสหรัฐอเมริกา มีการเก็บภาพถ่ายดิจิทัลกับลายนิ้วมือของ

กรณีศึกษา 3.1: ระบบการทำ Preclearance ของสหรัฐอเมริกา

ระบบการ Preclearance ในสนามบินเป็นระบบที่สหรัฐอเมริกาและแคนาดานำมาใช้กับผู้โดยสารบางสายการบิน โดยมีการนำด่านศุลกากรและด่านตรวจคนเข้าเมืองของสหรัฐอเมริกาที่ตั้งอยู่ในสนามบิน 9 แห่งทั่วประเทศแคนาดา ผู้โดยสารจะต้องผ่านด่านตรวจเหล่านี้ก่อนเครื่องบินจะออก โดยผู้โดยสารได้รับการอนุญาตให้ผ่านด่านเข้าเมืองตั้งแต่ประเทศต้นทาง เมื่อไปถึงประเทศปลายทางแล้วสามารถเดินออกจากสนามบินได้ทันที กระบวนการนี้เป็นข้อตกลงระหว่าง 2 ประเทศ แต่พบได้เฉพาะสนามบินในแคนาดาเท่านั้น สืบเนื่องจากเหตุผลด้านประชากรและภูมิศาสตร์ การจัดการในรูปแบบดังกล่าวทำให้กระบวนการเดินทางของผู้โดยสารเมื่อไปถึงปลายทางสามารถเป็นไปได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับกระบวนการตรวจคนเข้าเมืองปกติในรูปแบบเดิม อย่างไรก็ตาม ผู้โดยสารจะมีค่าใช้จ่ายที่เพิ่มเติมในส่วน of ค่าตัวเครื่องบิน เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการให้บริการกับทางการของสหรัฐฯ กระบวนการนี้เป็นกระบวนการที่เกิดจากความร่วมมือของเจ้าหน้าที่ทั้งสองรัฐ ประกอบกันกับข้อบังคับทางกฎหมายจากทั้งสองประเทศ

ประเด็นสำคัญที่น่าสนใจจากระบบนี้ คือการเคลื่อนเอาพื้นที่ชายแดนมาไว้ในสนามบินอย่างเห็นได้ชัดเจน สนามบินกลายเป็นชายแดนที่พลเมืองจากสองรัฐต้องมาเผชิญหน้ากัน พลเมืองแคนาดาที่ต้องการจะผ่านเข้าสหรัฐฯต้องบ่งชี้ตัวตนพร้อมทั้งสำแดงสิ่งของของตนต่อเจ้าหน้าที่ของสหรัฐอเมริกา แม้ว่าตัวตนของตนยังไม่ได้เคลื่อนย้ายออกจากเขตแดนแคนาดา ซ้ำยังเป็นสถานที่ที่แสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ที่แตกต่างกันของพลเมืองแต่ละชาติ เป็นสถานที่ที่ทำให้ความรู้สึกต่อเขตแดนของแต่ละรัฐมีความพร่าเลือน ทำให้แม้แต่สนามบินเองก็สามารถถกกลับกลายเป็นชายแดน เพราะชายแดนเป็นสิ่งสร้างทางสังคม

ที่สามารถปรากฏอยู่ที่ใดก็ได้ โดยมีเงื่อนไขว่าต้องเป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์
 ที่ให้ความหมายทางสังคมที่แตกต่างกันเท่านั้นเอง (Hiller, 2010)

ผู้ผ่านเข้าออก (Amoore, 2006) หรือระบบ Schengen Information System (SIS) ของสหภาพยุโรป ที่มีการจัดตั้งฐานข้อมูลร่วมของตำรวจในรัฐสมาชิก เพื่อใช้ในการสอดส่องและติดตามพลเมือง ผู้อพยพและผู้ผ่านเข้า-ออก ชายแดนของสหภาพยุโรป และเป็นการเน้นย้ำประเทศสมาชิกให้แน่ใจว่าการ ยกเลิกพรมแดนของแต่ละรัฐนั้นจะไม่กระทบต่อความมั่นคงของแต่ละประเทศ (Dumortier, 1997) มีการเก็บข้อมูลรายละเอียดเอกสาร เช่น ข้อมูลวีซ่าหรือ พาสปอร์ตไปจนถึงข้อมูลทางชีวมิติของคนทุกกลุ่มที่ผ่านเข้ามาในอาณาเขต สหภาพยุโรปด้วย ในแง่มุมนี้ รัฐมองว่าเทคโนโลยีดังกล่าวเป็นเครื่องมือใน การรวบรวมเอาอำนาจการสอดส่องกลับมาไว้ที่ศูนย์กลางอีกครั้ง เป็นสิ่งที่ ช่วยขยายขอบเขตอำนาจการควบคุมของรัฐให้เข้าไปสู่ภูมิศาสตร์ในรูปแบบใหม่ นั่นคือ พรมแดนเสมือนจริง (virtual border) นั่นเอง (Ross, 2007) พรมแดน เสมือนจริงนี้เป็นสิ่งที่พัฒนามาจากชีวมิติ เป็นระบบที่ต้องพึ่งพิงเทคโนโลยี การบ่งชี้ตัวตนในชีวมิติ ประกอบกับเครือข่ายฐานข้อมูลขนาดใหญ่ (big data) ระดับโลกในการระบุและติดตามผู้อพยพ อาชญากรและผู้ก่อการร้าย เป็น ระบบที่รวมเอาลักษณะทางกายภาพและชีวภาพเข้าไว้กับเครือข่ายข้อมูลอื่นๆ ที่เชื่อมโยงถึงกันนั่นเอง

โครงข่ายพรมแดนเสมือนจริงแบบชีวมิตินี้เป็นระบบที่ข้อมูลบุคคลและการ เคลื่อนย้ายถูกควบคุมและเฝ้าระวังโดยอำนาจของรัฐโดยตรง ทำให้รัฐสามารถ จัดการควบคุมได้ และช่วยให้สามารถจัดการการเข้า-ออกของผู้คนที่มีความ สุ่มเสี่ยงต่อภัยความมั่นคงของชาติได้ อย่างไรก็ตาม เทคโนโลยีเป็นเสมือน ตาบสองคมในตัวเอง ด้วยการทำรัฐมีอำนาจผูกขาดในระบบข้อมูลเหล่านี้เอง

ทำให้รัฐสามารถนำข้อมูลของพลเมืองไปใช้ในแนวทางใดก็ได้ และอาจเป็นภัยคุกคามสำคัญต่ออิสระและเสรีภาพของประชาชนภายในรัฐนั้นๆ เองได้เช่นกัน เทคโนโลยีจากเดิมที่ดูเหมือนเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้พลเมืองมีอิสรภาพในการเข้าถึงข้อมูลมากขึ้นในโลกไร้พรมแดน ได้กลายมาเป็นเครื่องมือที่ให้อำนาจรัฐในการควบคุมปัจเจก การควบคุมดังกล่าวมีความเข้มข้นมากขึ้นอย่างที่เราไม่รู้ตัวด้วยเช่นกัน

นักสังคมวิทยาผู้เชี่ยวชาญด้านการตรวจตรา David Lyon (2001) เรียกเทคโนโลยีแบบนี้ว่าเป็น *dataviellance* หรือการสอดส่องโดยใช้ข้อมูลเป็นหลัก ในท้ายที่สุดแล้ว เทคโนโลยีด้านข้อมูลอาจกลายมาเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐในการจำแนกแยกประเภทและคัดคนเข้าออกภายในประเทศของตน (ดู Ong 1995) และสร้างชาติบนฐานของการคัดกรองประชากรจากองค์ประกอบทางชีวภาพ พฤติกรรม ชีวิตประวัติและอื่นๆ ได้ กระบวนการดังกล่าว ตอบสนองต่อความต้องการที่มุ่งทำให้ชาติประกอบด้วยประชากรในแบบที่รัฐต้องการเพียงเท่านั้น กระบวนการใช้ฐานข้อมูลจากโลกเสมือนจริงมากำกับรูปแบบประชากรของชาติอาจเรียกได้ว่าเป็น สุพันธุศาสตร์ไซเบอร์ (cybereugenics) ที่สร้างการแบ่งแยกทางสังคมรูปแบบใหม่ดำเนินการโดยรัฐอย่างค่อยเป็นค่อยไปและปราศจากการรับรู้ของปัจเจกชน (Ross, 2007) จะเห็นได้ว่าสังคมโลกและรัฐ-ชาติที่ถูกปรับสร้างขึ้นใหม่ในรูปแบบดังกล่าว อาจไม่เหลือพื้นที่ให้กับอิสรภาพและเสรีภาพของปัจเจกอีกต่อไป ระบบการควบคุมผ่านโลกเสมือนจริงทางชีวมิติและการสอดส่องข้อมูลทางไซเบอร์จะลดทอนอัตลักษณ์ของคนให้เป็นเพียงลักษณะทางชีวภาพ และลักษณะนิสัยที่ระบุบ่งชี้ชัดเจนง่ายต่อการพิจารณาโดยรัฐ ทั้งนี้เพื่อเป้าหมายในการแยกแยะกลุ่มคนให้ชัดเจนและคัดกรองเฉพาะผู้ที่สมควรได้เข้ามาเป็นสมาชิกของรัฐและชาตินั้นเอง

อีกหนึ่งเครื่องมือสำคัญที่รัฐใช้ในการแบ่งแยกและควบคุมพื้นที่ชายแดน คือ การใช้แนวคิดที่เชื่อว่าชาติของตนเหนือกว่าชาติอื่น (ethnocentrism) และแนวคิดชาตินิยม (nationalism) อันนำมาสู่การแบ่งแยกเหยียดหยันคนอื่น

ที่มีความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา สีผิว ไปจนถึงเรื่องของการยึดติดในผืนแผ่นดินเกิด การรักษาและการสูญเสียดินแดน ตลอดจนการสร้างประวัติศาสตร์และจินตนาการผ่านวาทกรรมเชิงเดี่ยว ว่าด้วยความเป็นชาติและความเป็นชาติพันธุ์ที่มีมาแต่ดั้งเดิมและไม่ถูกตั้งคำถาม แม้ว่าแนวคิดทั้งสองนี้จะมีความเป็นนามธรรมสูง แต่ก็มีความหมายอย่างมากในการทำให้เป็นรูปธรรมจับต้องยึดถือได้ และนำมาสู่การสร้างอัตลักษณ์ของคนในชาติที่ยึดโยงอย่างเหนียวแน่นกับรูปธรรมที่ถูกสร้างขึ้นนั้นในหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นธงชาติ เพลงชาติ แผนที่ เครื่องแต่งกาย และเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

ความคล้ายคลึงทางวัฒนธรรมหรือความเข้าใจเรื่องการเมืองประวัติศาสตร์ร่วมกันเป็นสิ่งที่นำมาสู่ความรู้สึกของการเป็นพวกเดียวกันได้ และในขณะเดียวกันมันก็ทำหน้าที่ในการแยกคนอื่นออกจากพวกเรา เป็นการสร้างเขตแดนทางสังคมอย่างที่ไต่กล่าวไปแล้วในบทนำ การรับรู้ถึงความเหมือนและความแตกต่างที่รัฐพยายามชูโรงให้เห็นนี้ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการแบ่งแยกคนออกจากกัน แต่ในความเป็นจริงแล้ว มีตัวอย่างมากมายที่แสดงให้เห็นถึงความยากลำบากในการระบุถึงความแตกต่างอย่างชัดเจนในเชิงวัฒนธรรม เช่น กรณีเปรียบเทียบระหว่างชาวยุโรปและคนจากฟากอเมริกาเหนือ เพราะหลายวัฒนธรรมมีความคล้ายคลึงกัน แต่ก็มี ความแตกต่างกันในรายละเอียด อย่างไรก็ตาม เราจะเห็นความพยายามในการสร้างความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันผ่านกรณีการรวมตัวของกลุ่มประเทศในสหภาพยุโรป ที่พยายามสร้างวัฒนธรรมข้ามชาติร่วมกัน สิทธิและสัญลักษณ์ที่ยึดถือร่วมกัน เช่น ธงของสหภาพยุโรป ซึ่งในเรื่องนี้มีความคล้ายคลึงทางภาษาที่เข้ามาเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับอีกทางหนึ่ง ความสามารถในการสื่อสารให้เข้าใจกันได้จะเป็นหลักเกณฑ์หนึ่งในการคัดเลือกกลุ่มคนใดกลุ่มคนหนึ่งเข้ามา และช่วยแยกแยะกลุ่มคนที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงออกไป ภาษาจึงเป็นอีกหนึ่งทางช่วยในการกำหนดพรมแดนที่อาจไม่สอดคล้องกันกับอธิปไตยของรัฐในบางกรณีก็ตาม

จากประเด็นข้างต้น จะเห็นได้ว่ารัฐไม่เพียงพยายามสร้างและควบคุม

เขตแดนของรัฐ-ชาติในเชิงกายภาพเท่านั้น หากแต่ยังสร้างความรู้สึกแตกต่าง และแบ่งแยกในเชิงเขตแดนให้สามารถเกิดขึ้นได้แม้แต่ในกระบวนการทาง ความคิดของคนในชาติ ความรู้สึกถึงความแตกต่างระหว่างคนที่ถือสัญชาติ เดียวกันและอยู่ในอาณาเขตเดียวกัน กับคนที่ถือสัญชาติอื่นและอยู่อีกฟาก ของชายแดนถือเป็นอีกหนึ่งวิธีในการควบคุมพลเมืองของรัฐ โดยไม่จำเป็นต้อง ใช้กำลังหรือสิ่งสร้างที่เห็นได้ในเชิงกายภาพ เพียงแต่เป็นการปลูกฝังความคิด ให้ลึกกลงไปถึงระดับจิตสำนึกของคน สิ่งที่เราเคยคิดและเข้าใจว่าอยู่ห่างไกล ตัวเราอย่างชายแดนนั้น แท้จริงแล้วเป็นสิ่งที่เกิดและพัฒนาขึ้นในความคิดหรือ ในหัวของเราเองอยู่เสมอ และทำงานผ่านกระบวนการเสริมแรงในเรื่องดังกล่าว จากรัฐและสถาบันต่างๆ ทางสังคม เช่น การแสดงท่าทีว่าแรงงานต่างด้าวเป็น ต้นเหตุของปัญหาสังคม อาทิ อาชญากรรม อัตราค่าจ้างแรงงานที่สูงขึ้น ความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม ความแออัด หรือแม้แต่การสร้างกระบวนการใน การคัดกรองคนเหล่านี้ที่ชายแดนในรูปแบบที่แตกต่างออกไป และนำเสนอ ผ่านสื่อชนิดต่าง ๆ ออกไปในชีวิตประจำวัน

ในช่วงที่ผู้เขียนเขียนอยู่ที่ประเทศออสเตรเลียนั้น รายการโทรทัศน์ที่มีผู้สนใจ รับชมมากรายการหนึ่งคือรายการ *Border Security: Australia's Front Line* จนถึงปัจจุบัน รายการเรียลิตี้โชว์รายการนี้ได้ฉายภาพปฏิบัติการจัดการ คนเข้าเมืองในพื้นที่ที่แตกต่างกันของออสเตรเลียมานานกว่า 10 ปี กระบวน การฉายภาพตอกย้ำความเป็นอื่นของผู้คนที่เข้าเมืองหรือข้ามแดนที่ยาวนานนี้ สร้างจิตสำนึกให้คนในชาติเข้าใจและมองว่าคนที่ไม่ใช่สมาชิกในรัฐของตนนั้น มีความเป็น “คนอื่น” ที่หลากหลายออกไปอย่างไรบ้าง ความเป็นคนอื่นที่วุ่น นำเสนอออกมาในแง่ของการเป็นอาชญากรค้ายาเสพติด การลักลอบเข้าเมือง แรงงานผิดกฎหมาย การนำของต้องห้ามเข้ามาในประเทศโดยผู้อพยพ เป็นต้น ภาพนำเสนอผ่านสื่อซ้ำ ๆ ในชีวิตประจำวันเหล่านี้เองกลายเป็นสิ่งที่ช่วยปกป้อง อธิปไตยของรัฐได้อีกทางหนึ่ง เพราะคนในสังคมจะมองว่าความแตกต่างเหล่านี้ เป็นภัยคุกคามที่จะเข้ามาทำให้สังคมของตนวุ่นวาย การสอดส่องดูแลในหมู่

ผู้คนหรือสมาชิกของสังคมด้วยกันเองจะเกิดขึ้นตามมา (Vallet and David, 2012) เช่น การระมัดระวังการเข้ามาตั้งรกรากของแรงงานต่างด้าว ความรู้สึกหวาดระแวงหากมีชาวต่างด้าวอาศัยอยู่ในชุมชนของตน ทำให้เราเห็นได้ว่าการควบคุมของรัฐนั้นเข้ามาได้ถึงระดับจิตสำนึกของคนและกลายเป็นเครื่องมือในการช่วยรัฐควบคุมบูรณภาพของรัฐ-ชาติ โดยที่รัฐไม่ต้องออกดำเนินการอยู่เพียงลำพัง หากแต่ผู้คนในชาติก็เป็นกองกำลังสำคัญของการพิทักษ์เขต-ขันธ์ของตนเองด้วย

ผลกระทบจากการจัดการชายแดนของรัฐ

จากการศึกษาเครื่องมือต่าง ๆ ที่รัฐนำมาใช้ในการควบคุมชายแดนดังกล่าวไปแล้วข้างต้น ในส่วนนี้เราจะมาพิจารณาถึงผลกระทบของนโยบายชายแดน โดยเฉพาะการที่รัฐนำความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมาใช้ในการจัดการพื้นที่ชายแดน เพื่อทำความเข้าใจว่าแท้จริงแล้วความเปลี่ยนแปลงในการใช้เทคโนโลยีมาควบคุมชายแดนรัฐนั้นได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อภาคส่วนและตัวแสดงต่างๆ อย่างไร

ประเด็นสำคัญประเด็นแรกที่มีความเกี่ยวข้องกับผลกระทบจากนโยบายนการจัดการชายแดนของรัฐ คือ ความมั่นคงของอธิปไตยรัฐ หากเราพิจารณาจุดประสงค์ตั้งต้นของการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการตรวจตราดูแลระบบความปลอดภัยและความมั่นคงของรัฐ จะพบว่ารัฐมองว่าเทคโนโลยีการระบุตัวตนระบบข้อมูลสารสนเทศ และเครือข่ายอินเทอร์เน็ตจะเป็นสิ่งที่ช่วยให้รัฐสามารถสอดส่องความเป็นไปที่เกิดขึ้นรอบตัวรัฐได้อย่างครอบคลุมยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงหลังเหตุการณ์ 9/11 ที่มีความพยายามในการจัดโครงสร้างการจัดการของรัฐใหม่อีกครั้งเพื่อจัดการกับการก่อการร้ายให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งปรากฏให้เห็นในรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งการรวมศูนย์อำนาจในรูปแบบลำดับชั้นของการตรวจตราและสกัดกั้นไปจนถึงการสร้างเครือข่ายที่มี

กรณีศึกษา 3.2: Smart Border และ Security Perimeter Strategy

พรมแดนอัจฉริยะ (Smart Border) เป็นข้อตกลงระหว่างสหรัฐอเมริกากับแคนาดาเพื่อประโยชน์ของทั้งสองรัฐในเรื่องการค้าและความมั่นคง โดยจะให้ความสำคัญกับการเคลื่อนย้ายของคนและสินค้า ระบบสาธารณสุขที่ปลอดภัย และความร่วมมือและการแบ่งปันข้อมูลระหว่างสองรัฐเพื่อตอบสนองต่อจุดประสงค์ของข้อตกลงดังกล่าว (Farson, 2006) ในกระบวนการควบคุมตรวจสอบจะมีการนำเทคโนโลยีมาใช้ประกอบเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพด้วย ในกระบวนการจะเน้นการใช้วิธีการทางเทคนิคและการปฏิบัติการแบบพื้นฐานระหว่างสองรัฐ มีการทำงานแบบเครือข่ายระหว่างเจ้าหน้าที่ของสองรัฐในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับรัฐบาลไปจนถึงเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการต่อสู้กับอาชญากรรม จะเห็นตัวอย่างได้จากการกระทำของรัฐบาลทั้งสองรัฐหลังช่วง 9/11 ที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่และเพิ่มหลักสูตรการฝึกอบรมของเจ้าหน้าที่ให้มีความเข้มข้นยิ่งขึ้น และเพิ่มเทคโนโลยีที่ใช้ในการสแกนขนาดใหญ่ในการตรวจสอบสิ่งของสินค้าที่จะผ่านข้ามแดน (Brunet-Jailly, 2006)

ขณะที่ กลยุทธ์ปริมณฑลความมั่นคง (Security Perimeter Strategy) เป็นวิธีการจัดการกับประเด็นเรื่องความมั่นคงของสหภาพยุโรป สืบเนื่องจากประเด็นเรื่องความมั่นคงและชาวกบองเป็นหนึ่งในประเด็นที่ทำให้เกิดการรวมตัวในหมู่ประเทศสมาชิกสหภาพ นโยบายดังกล่าวเกิดขึ้นจากความพยายามสร้างกระบวนการทางความมั่นคงและการตรวจคนเข้าเมืองสำหรับรัฐอื่นๆ ที่อยู่นอกอาณาเขตของสหภาพยุโรป ซึ่งเป็นการสร้างความแตกต่างระหว่างชายแดนภายในสหภาพและชายแดนภายนอกในหมู่ประเทศสมาชิกให้ชัดเจน โดยพรมแดนภายในสหภาพ

นั้นแม้จะยังมีอยู่ในทางนิตินัย แต่ในความเป็นจริงแล้ว พรหมแดนเหล่านี้ไม่สามารถมองเห็นได้ชัดเจน เพราะไม่มีการตั้งด่านตรวจใดๆ ที่ชายแดน โดยสหภาพยุโรปเน้นการจัดตั้งเครือข่ายผู้เชี่ยวชาญและเครือข่ายต่อต้านการก่อการร้าย ทั้งในด้านการบังคับใช้กฎหมายและการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวกรอง ประเทศสมาชิกต้องปฏิบัติตามทุกอย่างให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งยุโรปและทำให้การประสานงานระหว่างกันเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น (Brunet-Jailly, 2006)

ตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นชี้ให้เห็นถึงมาตรการที่รัฐพยายามนำมาใช้ในการแก้ปัญหาหลังการเกิดเหตุการณ์ 9/11 ซึ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อการจัดการชายแดนในหลายรัฐ มาตรการเหล่านี้ทำให้เรามองเห็นถึงพัฒนาการในการควบคุมของรัฐที่ขยายอาณาเขตในการควบคุมจากการควบคุมโดยรัฐเพียงรัฐเดียว ออกมาเป็นความร่วมมือในระดับที่ใหญ่ขึ้น และยังมีการนำความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมาใช้ควบคู่กันในการควบคุมชายแดนอย่างเข้มงวดมากขึ้นมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

ความยืดหยุ่นสูง (Roy, 2006) รัฐคาดหวังว่าการนำเทคโนโลยีมาใช้จะช่วยให้ตนสามารถจัดการกับการเคลื่อนย้ายถิ่นของคนได้ง่ายดาย รวดเร็วและเป็นระเบียบยิ่งขึ้น เพราะรายละเอียดทุกอย่างเกี่ยวกับปัจเจกจะถูกรวบรวมอยู่ในสารบบข้อมูล ประกอบกับความร่วมมือในการสร้างเครือข่ายฐานข้อมูลประชากรและข่าวกรองระหว่างประเทศ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของกลยุทธ์ปริมาณพลความมั่นคงของสหภาพยุโรป (Brunet-Jailly, 2006) ในมุมมองของรัฐ การเคลื่อนไหวข้ามเขตแดนย่อมสามารถถูกควบคุมได้โดยมีประสิทธิภาพมากขึ้น หากสิ่งนั้นถูกทำให้ประจักษ์ สามารถติดตาม บันทึกความเคลื่อนไหว และแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างรัฐได้อย่างรวดเร็วชัดเจน ความมั่นคงทางอธิป-

ไทยของรัฐสมัยใหม่ไม่ได้อยู่แค่เพียงการปกป้องดินแดนเท่านั้น หากแต่วางอยู่บนฐานของเทคโนโลยีที่มีอำนาจในการตรวจตราควบคุมการเคลื่อนไหวใด ๆ นั้นเอง

นอกเหนือจากเรื่องความมั่นคงของอำนาจอธิปไตยแล้ว ยังมีการตั้งข้อสังเกตถึงประเด็นความมั่นคงและความปลอดภัยที่แท้จริงของรัฐในยุคโลกาภิวัตน์อีกด้านหนึ่งด้วย กล่าวคือ แม้ว่าการเชื่อมต่อระบบทั้งหมดนี้จะเป็นไปได้อย่างตาย และดูเหมือนว่าเป็นการให้อำนาจกับรัฐในการจัดการควบคุมการเคลื่อนย้ายของคนและสินค้าที่ชายแดน หรือแม้กระทั่งสามารถมีอำนาจในการสอดส่องประชาชนของตนอย่างทั่วถึงได้ในทุกพฤติกรรม ไม่ว่าจะเป็นอย่างข้อมูลส่วนตัวที่สุด เช่น การโพสต์ข้อความในบัญชีส่วนตัวในสื่อสังคมออนไลน์ หรือเว็บไซต์ การทำธุรกรรมผ่านเว็บไซต์ประเภทต่าง ๆ ในระบบอินเทอร์เน็ตที่มีขนาดใหญ่และครอบคลุมทั่วทั้งโลก แต่กระนั้นระบบการควบคุมดังกล่าวก็มีช่องโหว่อยู่ในตัวเอง จากเดิมที่รัฐมองว่าระบบอินเทอร์เน็ตเป็นสิ่งที่ช่วยปกป้องรัฐจากภัยคุกคามภายนอก แท้จริงแล้ว ระบบอินเทอร์เน็ตอาจเป็นตัวที่ใช้ในการเปิดเผยข้อมูลของรัฐได้ในอีกทางด้วย ด้วยความเป็นระบบที่มีเครือข่ายขนาดใหญ่ ครอบคลุมทั่วโลกและแทบทุกอย่างสามารถเชื่อมต่อกันได้ทั้งหมด ข้อมูลอันเป็นความลับที่ว่าด้วยเรื่องของความมั่นคงของชาติที่อาจกระทบต่ออำนาจอธิปไตยของรัฐก็อาจถูกเข้าถึงได้โดยง่ายเช่นกัน (Roy, 2006) นั่นคือว่า ในการจัดการกับภัยคุกคามนั้น รัฐซึ่งเปิดโอกาสให้หน่วยงานหลายฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในเครือข่ายข้อมูลของตน ไม่ว่าจะเป็หน่วยงานภายในบริษัทข้ามชาติ หรือหน่วยงานระหว่างรัฐเอง เพราะมองว่าจะเป็ประโยชน์ในการควบคุมการเคลื่อนย้ายข้ามเขตแดนของตน และอาจจะช่วยปกป้องชายแดนของตนได้ แต่การจัดการดังกล่าวอาจกลายเป็นการเปิดชายแดนและทำให้ความมั่นคงของรัฐเองตกอยู่ในอันตรายอย่างไม่รู้ตัว เนื่องจากการกระทำดังกล่าวก็ถือเป็นการเปิดโอกาสให้ฝ่ายตรงข้ามแทรกซึมระบบความมั่นคงของตนอยู่ด้วยในตัว ดังนั้น จึงปรากฏให้เห็นความพยายามจำกัดการไหลของ

ข้อมูลของรัฐที่ตระหนักในเรื่องดังกล่าว ซึ่งทำให้เกิดประเด็นโต้แย้งในเรื่องเสรีภาพในการรับสื่อและข้อมูลข่าวสารอีกทอดหนึ่งได้ในอนาคต

อีกสิ่งหนึ่งที่ตามมาจากนโยบายการควบคุมของรัฐในรูปแบบใหม่ คือ ประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องความเป็นส่วนตัวของประชาชน เมื่ออำนาจในการเข้ามาสอดส่อง ตรวจสอบ และควบคุมพลเมืองของรัฐขยายตัวขึ้น จากแต่เดิมที่อาจเป็นไปเพียงการควบคุมตรวจตราที่ด่านตรวจคนเข้าเมืองที่ชายแดนและสนามบิน ด่านตรวจบนท้องถนน การลาดตระเวน และการแสดงตนในเวลาที่ติดต่อกับราชการเท่านั้น ในปัจจุบันรัฐสามารถสืบค้นข้อมูลของประชาชนของตนได้อย่างรวดเร็ว สามารถเข้าถึงข้อมูลส่วนตัว ประวัติความเป็นมา ลักษณะทางกายภาพที่ลงลึกถึงข้อมูลทางชีววิทยา เช่น ลักษณะทางพันธุกรรม ลายนิ้วมือ ม่านตา (Ross, 2007) และรูปแบบพฤติกรรมที่เคยพบหรือเคยได้รับการบันทึกผ่านทางเอกสารทางราชการ ที่มีการเชื่อมโยงระบบทั้งหมดไว้กับบัตรประจำตัวประชาชนและหนังสือเดินทาง (Boehmer and Pena, 2012) นอกจากนี้ รัฐยังสามารถเข้ามาสอดส่องได้ถึงพฤติกรรมการใช้งานอินเทอร์เน็ต รัฐสามารถสืบค้นได้ถึงคำที่เราใช้ค้นหาในระบบอินเทอร์เน็ต สิ่งที่เราเลือกอ่านหรือดาวน์โหลด หรือแม้กระทั่งข้อความที่เราโพสต์ในสื่อสังคมออนไลน์ส่วนตัว หากรัฐสงสัยว่าประชาชนคนใดหรือการกระทำต่างๆ เหล่านี้อาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของรัฐ รัฐจะอาศัยอำนาจอันชอบธรรมในตัวเองมาใช้ตรวจสอบ กักขังหน่วงเหนี่ยว ปฏิเสธการให้เข้ามาในดินแดน หรือถึงขั้นอาจเข้าจับกุมได้

จะเห็นได้ว่า รัฐในปัจจุบันสามารถสืบค้นลงลึกถึงข้อมูลเบื้องลึกเบื้องหลังของพลเมืองของตนได้อย่างทั่วถึงและรวดเร็ว ทำให้เกิดข้อโต้แย้งในเรื่องความเป็นส่วนตัวของพลเมืองตามมาอย่างกว้างขวาง ระบบและนโยบายที่ถูกสร้างมาเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงของรัฐ ถูกตั้งคำถามถึงการเคารพความมั่นคงของพลเมืองในรัฐ เพราะระบบเหล่านี้เป็นตัวที่เสริมความสามารถในการสอดส่องของรัฐให้เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพมากขึ้น แต่อาจหลงลืมและละเลย

ความเป็นส่วนตัวของพลเมือง ซึ่งถือเป็นหนึ่งในสิทธิและผลประโยชน์ของพลเมืองแห่งรัฐด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ เมื่อเราย้อนไปพิจารณาถึงกระบวนการเหล่านี้ จะพบว่า ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเป็นส่วนตัวของพลเมืองและการสอดส่องจากรัฐเป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะประเด็นที่ว่าด้วยการตัดสินใจของรัฐว่าจะเลือกรับหรือกีดกันคนกลุ่มใดออกไปจากสังคมผ่านการใช้เทคโนโลยีชีวมิติและพรมแดนเสมือน รัฐใช้เทคโนโลยีมาทำให้อำนาจที่ตนมีอยู่เดิมมีความเข้มข้นมากขึ้น และใช้ในการวางระเบียบ ควบคุม อบรมสั่งสอน และสร้างบรรทัดฐานให้กับประชากร เป็นเสมือนการขีดเส้นความเป็นปกติไว้ให้ประชากรเดินตาม ซึ่งแม้ว่ารัฐจะอ้างว่ากระบวนการสอดส่องเหล่านี้เป็นไปเพื่อสังเกตการณ์บุคคลภายนอกที่จะเข้ามาในอาณาบริเวณของรัฐ แต่แท้จริงแล้วในบริบทภายใน รัฐเองก็ใช้สิ่งนี้เป็นเครื่องมือในการสอดส่องพลเมืองของรัฐไปในตัวด้วยเช่นกัน (Ross, 2007)

ผลกระทบในอีกด้านจากการดำเนินนโยบายการจัดการชายแดนของรัฐก็คือ ผลกระทบต่อเครือข่ายและความร่วมมือโดยคนในพื้นที่ชายแดน ในช่วงก่อนการเข้ามาของนโยบายรูปแบบใหม่นั้น พื้นที่ชายแดนมักจะมีวิธีการเฉพาะของชุมชนและหน่วยงานในพื้นที่ในการจัดการพื้นที่ชายแดนด้วยตัวเองอยู่ก่อนแล้ว (ดู Walker, 1999) ซึ่งมักจะเป็นการประสานงานและสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานในพื้นที่ชายแดนทั้งสองฝั่ง แต่ปัจจุบัน รัฐส่วนกลางมีความพยายามอย่างมากที่จะเข้าไปจัดการเรื่องนี้ด้วยตัวเอง ทำให้เกิดผลกระทบต่อการสร้างเครือข่ายและความร่วมมือ ดังที่จะพบได้ในกรณีของชายแดนสหรัฐอเมริกาและเม็กซิโกในบทความวิจัยของ Lara-Valencia (2011) ที่ชื่อว่า “The “Thickening” of the US-Mexico Border: Prospects for Cross-Border Networking and Cooperation” ซึ่งผู้เขียนจะยกเอาผลการวิจัยนี้มาเป็นตัวอย่างในการศึกษาถึงผลกระทบของนโยบายระดับชาติที่มีต่อความพยายามในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือของท้องถิ่นในการจัดการกิจกรรมในพื้นที่ชายแดน โดยเดิมที สนธิสัญญา NAFTA ซึ่งเน้นการกระตุ้นการค้า

การลงทุน และความร่วมมือระหว่างชายแดน ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสถาบันต่างๆ ในภูมิภาค ส่งผลให้ชายแดนกลายเป็นพื้นที่ทางสังคมที่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองต่างรัฐ การปฏิสัมพันธ์นี้มีลักษณะของความ เป็นชีวิตประจำวัน ทำให้พื้นที่ชายแดนเป็นพื้นที่ที่มีการผสมผสานกันทาง อัตลักษณ์ มีความพยายามในการสร้างเครือข่ายทางสังคมและความร่วมมือทางเศรษฐกิจข้ามแดน ปฏิสัมพันธ์ในระดับท้องถิ่นที่ว่านี้ส่วนหนึ่งเกิดจากการกระจายอำนาจของรัฐส่วนกลาง การก่อตั้งกลไกทางสถาบันของตัวแสดง ในท้องถิ่นและการพัฒนาความสามารถขององค์กรท้องถิ่น และทัศนคติในแง่บวกต่อการพัฒนาภูมิภาคร่วมกัน

ผลของสนธิสัญญาระหว่างประเทศดังกล่าวนี้เอง ที่สร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมและสถาบันบริเวณชายแดนที่ลดการแบ่งแยกระหว่างกัน ทำให้ องค์กรชายแดนเกิดความร่วมมือกันมากขึ้นโดยเฉพาะเมื่อเกิดปัญหาใดๆ ที่ ไม่สามารถจัดการได้ในระดับชาติ องค์กรท้องถิ่นของทั้งสองฝั่งชายแดนเป็น จุดเริ่มต้นของการแก้ปัญหา นั่นเพราะองค์กรหรือกลุ่มทางสังคมในท้องถิ่น บริเวณพรมแดนมักมองเห็นเป้าหมายที่ร่วมกันในการแก้ไขปัญหาเพื่อรักษา สถานภาพที่มั่นคงของชายแดนในระดับท้องถิ่น มากกว่าที่จะสนใจความมั่นคง ในระดับชาติเป็นสำคัญ ทำให้ประเด็นที่เกิดขึ้นทั้งด้านการค้า การพัฒนาสิ่ง แวดล้อมและเมืองมีความเป็นไปได้เมื่อผู้นำท้องถิ่นและพลเมืองในพื้นที่เห็น พ้องต้องกัน บ่อยครั้ง เสถียรภาพของพื้นที่ชายแดนนั้นมีความสำคัญ เพราะ มันทำให้ปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันที่เอื้อประโยชน์แก่ตัวแสดงต่างๆ ในพื้นที่ ดำเนินไปได้โดยไม่หยุดชะงักลง สำหรับตัวแสดงที่ท้องถิ่นชายแดนแล้ว ความ มั่นคงของรัฐ-ชาติจึงเป็นสิ่งที่มาทีหลัง

อย่างไรก็ดี ด้วยผลกระทบจากกระบวนการ 9/11 ทำให้รัฐบาลกลางของ สหรัฐอเมริกายกประเด็นการจัดการพื้นที่ชายแดนในระดับท้องถิ่นนี้ให้กลายเป็น ประเด็นระดับชาติ ด้วยกระบวนการทัศนพื้นฐานในการมองปัญหาที่แตกต่าง กัน รัฐส่วนกลางพยายามจัดการปิดกั้นชายแดนทั้งสองฝั่งและชะลอการข้าม

แดนของคน ความพยายามนี้เองที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตแบบเดิมของผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดน ประกอบกับการให้ภาพชายแดนระหว่างสองรัฐว่าเป็นเสมือนพื้นที่ไร้ข้อแม้ (lawless area) เพื่อสนับสนุนความชอบธรรมในการเข้าไปจัดการปีศาจนาเขตของตน ซึ่งนอกจากจะเป็นการขัดขวางความก้าวหน้าในการสร้างเครือข่ายที่เกิดขึ้นระหว่างองค์กรท้องถิ่นของสองรัฐแล้ว ยังเป็นการตัดโอกาสความเป็นไปได้ในการสร้างพันธมิตรจากความไว้วางใจและความร่วมมือระหว่างกันทั้งสองฝ่ายด้วย

จากตัวอย่างกรณีศึกษาข้างต้น จะเห็นได้ว่าความร่วมมือทางสังคมข้ามพรมแดนที่ยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องอาศัยนโยบายที่ส่งเสริมให้มีการเปิดกว้างระหว่างกันและให้ตัวแสดงในพื้นที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการควบคุมจัดการชายแดนมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อสร้างเสถียรภาพให้กับชายแดน (และในหลายกรณี ตัวแสดงท้องถิ่นทำหน้าที่รักษาเสถียรภาพชายแดนได้ดีกว่ารัฐส่วนกลางเสียอีก) สิ่งนี้เองที่จะทำให้เครือข่ายที่ชายแดนยังคงอยู่ได้อย่างยั่งยืนและเป็นประโยชน์ต่อเนื่อง รวมไปถึงการทำให้ความมั่นคงของชาติเข้มแข็งขึ้นได้ในระยะยาวอีกด้วย

นอกจากเครือข่ายความร่วมมือต่างๆ ในท้องถิ่นแล้ว นโยบายในการจัดการชายแดนรูปแบบใหม่ของรัฐ ยังส่งผลต่อการแสดงออกเชิงอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของกลุ่มผู้อพยพและชุมชนข้ามแดนด้วย หากยกเอาประเด็นเรื่องความมั่นคงขึ้นมาเป็นตัวตั้งต้น อำนาจในการตัดสินใจนโยบายและวิถีปฏิบัติในการควบคุมให้ใครผ่านเข้า-ออกชายแดนมักตกอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐส่วนกลาง ซึ่งในการคัดกรองคนนั้นมักจะมีเรื่องของอคติทางชาติพันธุ์ ตำแหน่งแห่งที่ทางเศรษฐกิจ อุดมการณ์ทางการเมือง และภาพจำของตัวตนทางสังคมอื่นๆ ที่รัฐเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย กระบวนการลดทอนอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมดังกล่าวประจวบเหมาะกับการเข้ามาของเทคโนโลยีชีวมิติที่มีฐานข้อมูลแบบเครือข่ายที่เชื่อมต่อกันทั้งใบเข้าด้วยกัน และความพยายามในการทำให้การตรวจสอบชีวมิติกลายเป็นพิธีการข้ามแดนที่เสมือนเป็นเรื่องธรรมดาสามัญใน

ชีวิตประจำวัน ซึ่งไม่เพียงแต่รัฐเท่านั้นที่ทำหน้าที่ในการตรวจตราควบคุม หากแต่ประชากรของรัฐโดยทั่วไปก็ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของตำรวจทางสังคมวัฒนธรรม ทำหน้าที่ในการตรวจสอบ กีดกัน และทำลายการแทรกซึมเข้ามาของคนต่างอัตลักษณ์ต่างวัฒนธรรมด้วย วาทกรรมเชิงอัตลักษณ์เหล่านี้ทำให้เกิดจินตนาการและวิถีปฏิบัติที่อาจเกิดขึ้นกับคนที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรม เช่น ต่อผู้อพยพและผู้ลี้ภัยในเชิงลบ กระบวนการสร้างวาทกรรมและภาพภัยร้ายของคนข้ามแดนไม่เพียงแต่ปรากฏหรือสื่อสารออกมาโดยรัฐเท่านั้น หากแต่กระจายและตอกย้ำโดยสื่อของสังคมนั้น ๆ เอง

เราจะเห็นได้จากสื่อภาพยนตร์หลายเรื่องที่พยายามจะแสดงให้เห็นถึงจินตนาการของโลกอนาคตในรูปแบบโลกดิสโทเปีย (dystopia) ของการดำรงอยู่แบบไร้เขตแดน ในงานของ Javier Duran (2010) ผู้เขียนได้วิเคราะห์ภาพยนตร์เรื่อง *Sleep Dealer* อันเป็นเรื่องราวของผู้อพยพในอนาคต ซึ่งเป็นสังคมที่เทคโนโลยีมีความก้าวหน้า จนทำให้ผู้คนสามารถทำงานข้ามชายแดนได้โดยไม่มีควมจำเป็นต้องพาดตัวเองข้ามอาณาเขตทางกายภาพของรัฐตนเองอีกต่อไป เมื่อผู้อพยพไม่มีความจำเป็นต้องย้ายถิ่นฐาน ชุมชนข้ามแดนในแบบที่เคยมีจึงหมดสิ้นไป พื้นที่พรมแดนซึ่งเป็นพื้นที่ของการปะทะสังสรรค์ของอัตลักษณ์ที่หลากหลายจึงหายไปด้วยเช่นกัน ในโลกที่ว่านี้ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อการควบคุมร่างกายในเชิงกายภาพเท่านั้น ความพยายามในการแบ่งแยกตัวเองออกจากการติดต่อสัมพันธ์กับคนของรัฐอื่นในเชิงกายภาพ ที่แม้จะดูเป็นจินตนาการถึงโลกอันห่างไกล ก็อาจส่งผลต่อประเด็นทางวัฒนธรรมของพลเมืองในรัฐ ทำให้การถ่ายทอด การแลกเปลี่ยนและการรับ-ส่งทางวัฒนธรรมระหว่างพลเมืองหยุดชะงัก และในท้ายที่สุด ความเข้าใจถึงตนเองอาจพ่วราเลือนลงไป นั่นเพราะว่าคนเราจะเข้าใจถึงความเป็นตัวตนได้ดีเมื่อเปรียบเทียบกับตนเองกับกลุ่มที่มีความแตกต่างกัน กระบวนการแบ่งแยกคนออกจากกันจนมากเกินไป อาจส่งผลให้ความเข้าใจที่เราเคยมีว่าตัวตนหรืออัตลักษณ์ของเราเป็นเช่นไรพ่วราเลือน จนไม่สามารถมองเห็นความแตกต่าง

ระหว่างตนเองกับคนอื่นได้ในที่สุดเช่นกัน

จากทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น เราได้ทำความเข้าใจภาพของผลกระทบของนโยบายในการจัดการชายแดนรูปแบบใหม่ของรัฐหลายประการด้วยกันแน่นอนว่าบางกรณีที่กำลังมานั้นได้เกิดขึ้นจริงแล้ว และบางกรณีเป็นการคาดการณ์ถึงอนาคตที่อาจจะเกิดขึ้น

โดยสรุป ในบทนี้ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของรัฐในการควบคุมชายแดนในมิติต่างๆ ที่แตกต่างกันไป โดยการอธิบายถึงพัฒนาการของการจัดการเขตแดนและพื้นที่พรมแดน เหตุผลที่รัฐต้องให้ความสำคัญกับชายแดนเครื่องมือต่างๆ ที่รัฐนำมาใช้ในการจัดการชายแดน ตลอดจนผลกระทบของนโยบายในการจัดการชายแดนรูปแบบใหม่ๆ ของรัฐ ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่ารัฐมีวิธีการจัดการชายแดนที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เมื่อชายแดนเป็นพื้นที่ที่มีพลวัตสูง รัฐเองจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนนโยบายและวิธีการจัดการเพื่อคงประสิทธิภาพในการจัดการชายแดนของตนไว้ในขั้นสูงสุด แนวคิดที่ว่ารัฐจะอ่อนแอลงในยุคโลกาภิวัตน์ เพราะรัฐกลายเป็นตัวแสดงที่ถูกลดอำนาจลงจากกระบวนการย่นย่อของพื้นที่และเวลาและกลายเป็นโลกไร้พรมแดนนั้น อาจไม่เป็นจริงนัก รัฐสมัยใหม่ยังคงมีอำนาจในการควบคุมพื้นที่พรมแดนในมิติใหม่ๆ ที่ข้ามพรมพื้นที่บนผืนดิน หรือหากพิจารณาไปให้ไกลกว่านั้นก็อาจกล่าวได้ว่า การควบคุมของรัฐไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่ชายแดนหรืออาณาเขตทางกายภาพเท่านั้น หากแต่ดำเนินไปอยู่ทุกหนทุกแห่งในสังคม ตั้งแต่บริเวณรอยต่อระหว่างรัฐ สนามบิน ในร่างกายทางชีวภาพ หรือแม้กระทั่งในความคิดหรือจินตภาพของคนในชาติด้วยเช่นกัน ชายแดนและความเป็นเขต-ชั้นนั้นนั้นไม่อาจถูกนิยามโดยยึดโยงอยู่กับพื้นที่แต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป หากแต่ปรากฏอยู่ในสภาวะที่หลากหลายที่ซ้อนอยู่ทับกัน ทั้งยังมีพลวัตและความหลากหลายเป็นอย่างมากนั่นเอง

บทที่ 4

คนข้ามแดนกับ
สถานะข้ามชาติ

เมื่อเราย้อนมองไปถึงประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการของมนุษย์ จะพบว่ามนุษย์เริ่มย้ายถิ่นฐานเพื่อแสวงหาพื้นที่ที่เหมาะสมและทรัพยากรในการดำรงชีพ ตั้งแต่ในยุคดึกดำบรรพ์ อาจกล่าวได้ว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่คุ้นเคยและผูกพันกับการอพยพย้ายถิ่นมานานแล้ว แต่เดิม มนุษย์สามารถอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นได้โดยอิสระ แต่เมื่อวิวัฒนาการทางสังคมของมนุษย์พัฒนา และหน่วยทางการเมืองการปกครองของมนุษย์อย่างรัฐสมัยใหม่มีความซับซ้อนเกิดขึ้น มนุษย์และรัฐก็เริ่มคิดค้นกลไกที่ใช้ในการคัดกรอง และสอดส่องการอพยพและเข้าออกนอกออกในของสมาชิกให้รัดกุมและเป็นระบบระเบียบมากขึ้นด้วยเช่นกัน ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ ในปัจจุบันอาจช่วยทำให้การควบคุมการอพยพของคนเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม กระบวนการดังกล่าวไม่ใช่กระบวนการที่เป็นการกระทำจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเพียงฝ่ายเดียว โดยเฉพาะจากอำนาจรัฐหรือกลุ่มทางสังคมการเมืองที่มีอำนาจในการควบคุมอาณาบริเวณทางสังคมการเมืองเท่านั้น หากแต่การเคลื่อนย้ายของผู้คนข้ามเขตแดนของรัฐ-ชาติ และการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ข้ามกลุ่มวัฒนธรรมยังส่งผลให้เกิดการนิยามขอบเขต พรหมแดน และอาณาบริเวณใหม่ๆ เกิดขึ้นเสมอ นั่นก็คือ แม้ว่าโดยมากแล้ว เขต-ชันันท์นั้น มักจะได้รับการสถาปนาและจัดการโดยรัฐหรือผู้มีเทคโนโลยีและอำนาจอย่างที่ได้อภิปรายไปในบทก่อนหน้าแล้ว แต่กระนั้น เขต-ชันันท์ก็ไม่ได้มีลักษณะที่สถิตและสมบูรณ์ในตัวเอง หากแต่สามารถต่อรอง ปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่ได้เสมอโดยตัวแสดงอื่นๆ ในสังคม

ในบทนี้ เราจะพิจารณาและอภิปรายถึงการข้ามแดนและการข้ามชาติ และชาติพันธุ์ของผู้คนที่เคลื่อนย้ายในรูปแบบต่างๆ ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่ประเด็น

เรื่องการข้ามเส้นเขตแดนรัฐ-ชาติ รูปแบบและสาเหตุของการเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน กระบวนการอพยพ และกระบวนการตั้งถิ่นฐานใหม่ (re-settlement) ของผู้อพยพเมื่อเดินทางไปถึงปลายทาง ความเข้าใจกระบวนการเคลื่อนย้ายข้ามเขตแดนทางภูมิศาสตร์การเมืองและพรมแดนทางสังคมวัฒนธรรมนี้ จะช่วยให้เราเห็นว่าความลึกลับระหว่างเขตและชนชั้นสามารถทำให้เด่นชัดขึ้นมาได้จากปฏิบัติการของผู้คนที่ไม่ยึดเอาเส้นแบ่งเป็นสาร์ตอะที่ตายตัวของการดำรงชีพในชีวิตประจำวันนั่นเอง

สภาวะข้ามชาติ

ก่อนอื่น ผู้เขียนขอเริ่มจากการกล่าวถึงสภาวะการณ์ซึ่งจะทำให้เราเข้าใจบริบทของการเคลื่อนย้ายของผู้คนในยุคปัจจุบัน นั่นก็คือ สภาวะข้ามชาติ (transnationalism) นั่นเอง สภาวะข้ามชาติ หมายถึง กระบวนการอพยพย้ายถิ่นของคนจากพื้นที่หนึ่งไปอีกพื้นที่หนึ่งด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน กระบวนการนี้เป็นการปฏิสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงรูปแบบตลอดเวลา มีความเกี่ยวพันกับมิติทางพื้นที่ ทั้งในอาณาเขตของรัฐหนึ่งๆ และข้ามเส้นเขตแดน และเกี่ยวพันกับเวลา ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการของการเคลื่อนย้ายในรูปแบบต่างๆ ที่กินเวลายาวนานแตกต่างกันออกไป (Chavez, 2013) สภาวะข้ามชาตินี้ยังเกี่ยวกับความรู้สึกผูกพันและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากตัวผู้อพยพ อันเป็นสิ่งที่ยึดโยงคนหรือสถาบันที่ข้ามพรมแดนของรัฐ-ชาติเอาไว้ด้วยกันด้วย (Vertovec, 1999)

สภาวะข้ามชาติจึงเป็นทั้งการข้าม “เขต” (border crossing) และบ่อยครั้งก็นำมาสู่การข้ามชาติที่เป็น “ชนชั้น” (group crossing) หรือความเป็นกลุ่มก้อนทางสังคมวัฒนธรรมไปในเวลาเดียวกัน ในกระบวนการข้ามชาตินี้ หลายกรณีผู้อพยพมีความพยายามที่จะคงไว้ซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมที่หลากหลาย ทั้งที่เกิดขึ้นจากต้นทาง ระหว่างทาง และปลายทางการอพยพ ความสัมพันธ์ที่มี

พลวัตตามเวลาและสถานที่เหล่านี้มีส่วนช่วยในการเชื่อมโยงสังคมของประเทศต้นทางและสังคมที่ประเทศปลายทางของผู้อพยพไว้ด้วยกัน (Lazar, 2011) กล่าวอีกอย่างก็คือว่า กลุ่มผู้อพยพเหล่านี้ได้สร้างพื้นที่ทางสังคม อันเป็นการตัดผ่านระหว่างเขตแดนทางภูมิศาสตร์ การเมือง และวัฒนธรรม (Basch, Glick-Schiller and Szanton-Blanc, 1994) ในระหว่างการอพยพข้ามแดนและชาติ กระบวนการทางสังคมที่เกิดขึ้นมาอย่างยาวนานนี้ เป็นหนึ่งในสภาวะการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคมและวัฒนธรรมของมนุษยชาติ ตั้งแต่อดีตจวบจนถึงปัจจุบัน (ดู อยุธยา 2545)

สภาวะข้ามชาติของมนุษย์นั้นเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีความหลากหลายและกินความหมายที่กว้าง เพราะกระบวนการดังกล่าวเกี่ยวข้องกับปัจจัยและความสัมพันธ์ของมนุษย์หลายมิติ ทั้งในเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของกลุ่มคนข้ามแดน การศึกษาเกี่ยวกับการข้ามชาติจึงมีความหลากหลายตามไปด้วย หลายสาขาวิชา เช่น ภูมิศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ นิติศาสตร์ และหลายองค์กร ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรที่ไม่ใช่ของภาครัฐอื่น ๆ ต่างให้ความสนใจในประเด็นดังกล่าว ทั้งนี้ ก่อนที่จะอภิปรายประเด็นสภาวะข้ามชาติที่เกี่ยวข้องกับประเด็นอื่น ๆ เราจำเป็นต้องเข้าใจถึงสิ่งที่สภาวะข้ามชาติมีความเกี่ยวข้อง เพื่อให้มองเห็นถึงขอบเขตในการศึกษาเรื่องนี้ก่อน

ในที่นี้ ผู้เขียนจึงจะขอหยิบยกเอาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสภาวะข้ามชาติมาจากบทความ “Conceiving and Researching Transnationalism” ของ Steven Vertovec (1999) นักมานุษยวิทยาด้านสภาวะข้ามชาติ ที่อธิบายไว้ว่า สภาวะข้ามชาติเป็นสภาวะที่เกี่ยวข้องกับการก่อรูปทางสังคมที่ขยายพรหมแดนออกไป เป็นการสร้างพื้นที่ของผู้อพยพทั้งในประเทศต้นทาง ประเทศปลายทาง และในหมู่ผู้อพยพด้วยกันเองที่กระจายตัวไปทั่วโลก สภาวะดังกล่าวมีความเกี่ยวพันกันกับการตระหนักถึงอัตลักษณ์หรือตัวตนของตนเองที่ผูกพันกับหลายชาติ ทั้งชาติที่เป็นประเทศกำเนิดและสังคมปลายทาง เพราะผู้คน

กลุ่มที่ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางสภาวะข้ามชาตินี้ เป็นกลุ่มทางสังคมที่ประกอบสร้างขึ้นจากการหลอมรวมทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมแม่ของตนเอง และวัฒนธรรมของประเทศปลายทางที่ตนเข้าไปตั้งรกรากนั่นเอง นอกเหนือจากตัวผู้อพยพแล้ว การอพยพย้ายถิ่นยังมีความเกี่ยวข้องกันกับการเคลื่อนที่ของทุนที่สัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของกิจกรรมข้ามชาติ กลายเป็นเครือข่ายที่ขยายไปทั่วทั้งโลกของวัตถุ แรงงาน วัตถุดิบ และการบริโภค ซึ่งไม่ได้เกี่ยวพันเฉพาะกับภาคธุรกิจเท่านั้น ภาครัฐเองยังเป็นส่วนหนึ่งที่ได้รับประโยชน์จากการเคลื่อนย้ายของทุนในระดับโลกนี้ ผ่านการไหลเวียนของทุนในรูปแบบต่างๆ เช่น การลงทุนจากต่างประเทศ เงินที่ผู้อพยพส่งกลับบ้าน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้อพยพยังมีบทบาทในเชิงการเมืองจากการเรียกร้องให้ได้มาซึ่งสิทธิต่างๆ ทั้งสิทธิมนุษยชน สิทธิของความเป็นพลเมือง ความยุติธรรมทางสังคม โดยประเด็นเหล่านี้ยังคงเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงอยู่จนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ ประเด็นเรื่องเวลาและสถานที่เองในยุคโลกาภิวัตน์เองก็มีความเกี่ยวข้องและทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจในกระบวนการนี้ด้วยเช่นเดียวกัน

การข้ามพื้นที่ทางกายภาพ และการข้ามพื้นที่ทางสังคม

จากนิยามและขอบเขตของสภาวะข้ามชาติข้างต้นจะพบว่า ความสนใจเรื่องการข้ามชาติมักพุ่งไปที่การเคลื่อนย้ายถิ่นของกลุ่มคน และในการพิจารณาการอพยพย้ายถิ่นนั้น เราจะมองเห็นมุมมองอย่างน้อยสองประการในกระบวนการข้ามชาติที่เกี่ยวข้องกันอยู่ยากที่จะแยกออกจากกันได้เด็ดขาด โดยในมุมมองแรกนั้น การข้ามชาติมักจะเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการอพยพข้ามกลุ่มคน เป็นกระบวนการที่ผู้อพยพจะเคลื่อนย้ายตนไปยังที่อื่น โดยจุดหมายปลายทางมักเป็นที่ที่ไม่ใช่แผ่นดินบ้านเกิดเมืองนอนหรือแผ่นดินบรรพบุรุษของตนเอง เป็นการเคลื่อนย้ายจากกลุ่มคนที่มีความเหมือนหรือคล้ายกันในเชิงชาติพันธุ์ หรือถูกนิยามว่าเป็น ‘พวกเดียวกัน’ (หรือในที่นี้ก็คือ ชนธ

นั่นเอง) ไปสู่อีกพื้นที่หนึ่งที่เป็นที่อยู่อาศัยของคนที่มีความแตกต่างกัน เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้วจะพบว่า การข้ามชาติไม่ใช่เพียงกระบวนการที่เกิดจากการถ่ายเทคนจากพื้นที่หนึ่งไปยังอีกพื้นที่หนึ่ง หากแต่เป็นกระบวนการที่มีการรับส่งและสปีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ทั้งในรูปแบบของต้นทาง-ปลายทาง และปลายทาง-ต้นทาง ทั้งนี้ ในบางกรณีอาจพบเห็นปฏิสัมพันธ์ที่ดึงเอาพื้นที่ที่เป็นจุดเชื่อมต่อ (transit) ทำหน้าที่ส่งผ่านคนระหว่างต้นทาง-ปลายทางไว้ด้วย เมื่อมองการข้ามชาติในฐานะกระบวนการที่ประกอบไปด้วยกลุ่มคน พื้นที่ อำนาจ และการให้ความหมายความสัมพันธ์ที่แตกต่างกันไปแล้ว มุมมองดังกล่าวจึงชวนให้เราตั้งคำถามถึงกระบวนการต่อรองของกลุ่มผู้อพยพในการพยายามคงความเป็นตัวเองไว้ในพื้นที่ที่แตกต่างออกไปและเป็นพื้นที่ที่ตนถูกนิยามว่า 'เป็นคนอื่น' ด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาจากอีกมุมหนึ่ง ที่ไม่ได้เกี่ยวพันเฉพาะการข้ามกลุ่มคนที่มีความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรม (ชนชั้น) เท่านั้น อาจกล่าวได้ว่า แท้จริงแล้วการข้ามชาติในยุคปัจจุบันถือได้ว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากพื้นฐานแนวคิดของความเป็นรัฐ-ชาติด้วย นั่นก็คือ การกำหนดอาณาบริเวณทางภูมิรัฐศาสตร์ที่ตายตัวของรัฐสมัยใหม่ (เขต) นั่นเอง กระบวนการที่ข้ามผ่านชายแดนของรัฐมักจะถูกนำไปผูกกับการข้ามความเป็นชาติ อันเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์และตัวตนของคนในพื้นที่นั้น ๆ กล่าวอีกอย่างก็คือว่า แนวคิดเรื่องการข้ามชาติที่หมายถึงการข้ามเส้นเขตแดนนี้ เกิดขึ้นจากการยึดโยงเอาแนวคิดสมัยใหม่ของการจัดการอาณาบริเวณ มาผูกเข้ากับแนวคิดเรื่องรัฐ-ชาติที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันนั่นเอง

ข้อเสนอที่ว่านี้สอดคล้องกันกับความคิดของ Andrea Lazăr (2011) ที่กล่าวไว้ว่า แนวความคิดนี้ถูกแฝงฝังอยู่ในการทำความเข้าใจถึงประวัติศาสตร์ตั้งแต่ยุคสมัยใหม่ (หรืออาจเป็นช่วงยุคอาณานิคมในกรณีของประเทศที่ตกอยู่ใต้อาณานิคมของตะวันตก) เป็นต้นมา การแฝงฝังทางความคิดที่มีมานานนี้เองที่ทำให้หลายครั้ง แนวคิดว่าด้วยรัฐ-ชาติและอาณาเขตของชาติว่าเป็นสิ่ง

ที่ถูกมองว่ามีมาแต่ดั้งเดิม ไม่ถูกตั้งคำถาม และมักเชื่อต่อไปว่า อาณาบริเวณ หรือเขตแดนนั้นคือสมการของความเป็นชาติ หรือเขตแดนเท่ากับความเป็นกลุ่มก้อนเดียวกันของคนที่อยู่ในอาณาบริเวณนั้นๆ อย่างไรก็ตาม หากเราย้อนกลับไปพิจารณาถึงประวัติศาสตร์ของแต่ละพื้นที่ก่อนมีการร่างแผนที่ขึ้นมา โดยเฉพาะในกรณีของประเทศที่ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก หรือในกรณีที่คนสองฟากของชายแดนมีความคล้ายคลึงกัน เพียงแต่การคงอยู่ของเส้นชายแดนที่ถูกขีดขึ้นนั้นเองที่ทำให้คนสองฝั่งแตกต่างกันไปอย่างมาก เราควรตั้งข้อสงสัยถึงการแบ่งแยกความเป็นชาติหรือความแตกต่างระหว่างคนสองฝั่งว่า การกำหนดอาณาเขตของรัฐ-ชาตินั้น เป็นการแบ่งแยกคนที่มีความแตกต่างอย่างแท้จริงออกจากกันจริงหรือไม่ หรือว่าแท้จริงแล้ว ความเป็นรัฐ-ชาติที่กำหนดความแตกต่างของผู้ที่อยู่สองฝั่งของอาณาเขตชายแดนนั้น เป็นเพียงสิ่งสร้างขึ้นเพื่อเป้าหมายทางการเมืองของการสร้างรัฐเท่านั้น

ระยะทางและระยะเวลาของการย้ายถิ่น

ในแง่ของการศึกษามิติเชิงพื้นที่และเวลาในการอพยพย้ายถิ่น ผู้เขียนมีประเด็นที่เห็นว่ามีความสำคัญในการอภิปรายซึ่งเป็นพื้นฐานของการทำความเข้าใจการอพยพย้ายถิ่นที่เชื่อมโยงกับสภาวะข้ามชาติ นั่นคือ ประเด็นแรกเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องอาณาบริเวณหรือระยะทางของการอพยพย้ายถิ่น โดยส่วนใหญ่ การอพยพย้ายถิ่นมักถูกตีความถึงการเคลื่อนย้ายของกลุ่มผู้คนในระยะทางที่ห่างไกลอย่างไพศาล แต่แท้ที่จริงแล้ว การอพยพสามารถเกิดขึ้นได้ทุกสถานที่ ตั้งแต่การอพยพระหว่างท้องถื่นไปจนถึงการอพยพในระยะที่ไกลออกไปมาก ๆ การอพยพจึงมีทั้งการอพยพข้ามทวีป เช่น กรณีการอพยพของคนเอเชียตะวันออกไปยังอเมริกาเหนือหรือยุโรปช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง การอพยพภายในภูมิภาค เช่น การอพยพเข้าไปหางานทำของคนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในประเทศอุตสาหกรรมใหม่อย่างสิงคโปร์ มาเลเซีย และการอพยพที่เกิดในพรมแดนของรัฐเอง โดยจะเห็นได้จากการณที่มีมีการ

อพยพของแรงงานจากภาคชนบทเข้าไปสู่เมือง การอพยพระดับนี้เกิดขึ้นมากในประเทศกำลังพัฒนาในช่วงศตวรรษที่ 20 ผลลัพธ์จากการอพยพภายในพรมแดนของรัฐคือ การเกิด การเติบโต และการขยายตัวขึ้นของเมืองอย่างรวดเร็ว ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น ปัญหาการว่างงาน ปัญหาที่อยู่อาศัยแออัด เป็นต้น ต่อมารัฐจึงมีความพยายามเข้ามาจัดการปัญหาการอพยพภายในอาณาบริเวณของรัฐมากขึ้น อย่างไรก็ตาม จำนวนของการอพยพย้ายถิ่นในรูปแบบนี้สามารถระบุชัดเจนได้ยาก เนื่องจากมีกรณีที่ผู้อพยพจำนวนมากเกิดขึ้นในแต่ละวัน และไม่สามารรถตรวจสอบและบันทึกเป็นข้อมูลที่เป็นทางการได้ แต่เมื่อเทียบตามสัดส่วนแล้วจะพบว่า ในระดับโลก กลุ่มประชากรที่ทำการอพยพนั้น มักเป็นการอพยพอยู่ภายในพรมแดนบ้านเกิดของตัวเองเป็นส่วนใหญ่

การอพยพที่เกิดขึ้นในหลากหลายระดับนี้ เป็นภาพที่สะท้อนถึงอิทธิพลจากสถานะสมัยใหม่ในสังคมที่เติบโตขึ้นมาควบคู่กับการแพร่กระจายของทุนนิยม และโลกาภิวัตน์ที่แพร่ขยายครอบคลุมออกไปมากขึ้น ปรากฏการณ์เหล่านี้เชื่อมโยงทุกพื้นที่ในโลกไว้ในเครือข่ายที่โยงใยเข้าหากัน ทำให้การอพยพที่เกิดขึ้นในทุกระดับนั้น มีความเชื่อมโยงกันไม่มากนักน้อย (Trupp and Delezal, 2013) ทั้งนี้โดยทั่วไปแล้ว แนวคิดการอพยพส่วนใหญ่มักให้ภาพของการเคลื่อนย้ายจากประเทศพัฒนาแล้วไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา จากเมืองไปสู่ชนบท เช่น คนในชนบทอพยพย้ายถิ่นเข้าเมืองเพื่อโอกาสด้านหน้าที่การงานที่ดีกว่า ประกอบกับความต้องการแรงงานในภาคอุตสาหกรรมที่เพิ่มสูงขึ้น เมืองจึงขยายตัวขึ้นเรื่อยๆ และเมื่อการอพยพย้ายเข้าเมืองนั้นเพิ่มสูงขึ้น ภาวะแรงงานล้นตลาดจึงเกิดขึ้น สิ่งที่มีก็จะตามมาจากอุปทานของตลาดแรงงานที่เพิ่มมากขึ้นก็คือภาวะการว่างงาน สิ่งนี้เองที่เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่กระตุ้นให้เกิดความพยายามในการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นไปยังที่ที่สามารถให้โอกาสที่ดีกว่า นั่นคือ การเดินทางออกนอกประเทศหรือการเดินทางข้ามชาติ นอกจากนี้ ผู้อพยพที่อยู่ในเมืองยังมีแต้มต่อในด้านการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารและการดำเนิน-

การเรื่องเอกสารที่จำเป็นต้องใช้ในการเดินทางมากกว่า ทั้งยังมีอิทธิพลของเครือข่ายข้ามชาติที่พัฒนามาจากเครือข่ายของประชากรในท้องถิ่นที่ช่วยอำนวยความสะดวกให้กระบวนการข้ามชาติของคนรุ่นถัดมาเป็นไปได้โดยง่าย ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเครือข่ายและอิทธิพลของเครือข่ายดังกล่าวจะอธิบายอย่างละเอียดในส่วนต่อไป อย่างไรก็ตาม หากมองกลับกัน ในกรณีของปลายทางที่มีความเจริญแล้ว เช่น ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ หรือสิงคโปร์ ประชากรในประเทศเหล่านี้มักจะพยายามแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าให้กับตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการไม่ทำงานในกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางประเภท หรือการอพยพออกนอกประเทศของตน ทำให้ปลายทางเองก็เป็นที่ดึงดูดที่เป็นเสมือนแรงดึงดูด เพราะจำเป็นต้องมีการจ้างงานคนงานต่างชาติเข้าไปทำงานในภาคส่วนของประชากรที่หายไป เพื่อให้ภาคเศรษฐกิจของประเทศตนยังคงอยู่ได้นั่นเอง

นอกจากปัจจัยด้านความเป็นสมัยใหม่และระบบทุนนิยมแล้ว การอพยพในแต่ละท้องถิ่นและของผู้อพยพแต่ละกลุ่ม ก็ยังมีความแตกต่างกันออกไปตามปัจจัยแวดล้อม ทั้งบริบททางสังคม วัฒนธรรม ศาสนาและประวัติศาสตร์ งานการศึกษาการย้ายถิ่นในเอเชียของนักประชากรศาสตร์ Ronald Skeldon (2006) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าในกรณีของผู้อพยพชาวอินเดียที่มีการจัดแบ่งสังคมตามวรรณะนั้น ระบบความคิดเรื่องวรรณะมีอิทธิพลอย่างมากต่อการอพยพย้ายถิ่นเพื่อโอกาสที่ดีกว่าของคนวรรณะจัณฑาล คนในวรรณะดังกล่าวประสบความยากลำบากในการอพยพ ทั้งการอพยพภายในและการอพยพออกมากายนอกสังคมที่ตนเองดำเนินชีวิตอยู่ นอกจากนี้ ในบางครั้งประวัติศาสตร์ของภูมิลำเนา ก็มีผลต่อการอพยพด้วยเช่นกัน กรณีชาวบังกลาเทศที่อพยพเข้าไปในเขต Sylhet ในช่วงทศวรรษ 1980 เพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีกว่า เพราะเขตเมืองปลายทางดังกล่าวเป็นเขตที่ได้รับการพัฒนาระบบคมนาคม ทั้งทางเรือและรถไฟในช่วงที่เอเชียใต้ตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ส่งผลให้เมืองเล็กๆ แห่งนี้กลายเป็นเมืองสำคัญในการขนส่งจวบจนปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า หากมองผ่านประวัติศาสตร์ของพื้นที่และการอพยพแล้ว เมืองหรือหมู่บ้าน

ขนาดเล็กเองก็สามารถถูกดึงเข้ามาอยู่ในเครือข่ายการค้าและเศรษฐกิจระดับโลกได้เช่นเดียวกัน ดังนั้น การอพยพในแต่ละระดับจึงมีความเกี่ยวข้องเกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออก การทำความเข้าใจการอพยพย้ายถิ่นจึงจำเป็นต้องย้อนกลับไปทำความเข้าใจถึงจุดเริ่มต้น หรือที่มาของการอพยพในแต่ละพื้นที่ บริบททางวัฒนธรรม เงื่อนไขเวลา และสถานภาพของผู้คนด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจถึงสาเหตุของการอพยพของกลุ่มคนเหล่านี้ รวมถึงปัจจัยที่ช่วยหรือขัดขวางการอพยพ และอาจส่งผลไปถึงกระบวนการตั้งถิ่นฐานใหม่ของคนเหล่านี้ในภายหลัง

อีกประเด็นหนึ่งที่ควรจะกล่าวไว้ในที่นี้ก็คือ อิทธิพลของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและโลกาภิวัตน์ที่ส่งผลต่อกระบวนการข้ามชาติของผู้อพยพ ปัจจุบันเทคโนโลยีและโลกาภิวัตน์ได้เปลี่ยนแปลงบริบทของการอพยพใหม่ เทคโนโลยีการสื่อสารและการคมนาคมทำให้การข้ามชาติสามารถเกิดขึ้นได้ง่าย รวดเร็วและครอบคลุมไปทั่วโลก จากเดิมที่การข้ามชาติเกิดขึ้นจากการพาตัวเองข้ามแดนไปเพียงอย่างเดียว ปัจจุบันมนุษย์มีความสามารถในการส่งผ่านข้อมูลข่าวสาร และหลายครั้งอาจกล่าวได้ว่าความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพิ่มศักยภาพให้มนุษย์สามารถข้ามแดนได้โดยไม่ต้องข้ามแดนอีกต่อไป (Castles, 2002) เทคโนโลยีในการสื่อสารทำให้มนุษย์สามารถทำงานข้ามชาติได้ โดยไม่จำเป็นต้องออกจากประเทศบ้านเกิด เช่น กรณีของการทำงานผ่านระบบออนไลน์ที่เชื่อมโยงเครือข่ายจากบริษัทแม่ในประเทศหนึ่งกับบริษัทลูกในอีกประเทศหนึ่ง โลกาภิวัตน์และเทคโนโลยีช่วยย่อและลดข้อจำกัดด้านสถานที่และเวลา จากเดิมที่ผู้อพยพสามารถติดต่อกลับไปยังญาติพี่น้องและเพื่อนได้ผ่านทางจดหมายหรือการกลับไปเยี่ยมบ้านที่ต้องใช้เวลานาน ปัจจุบันเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าทำให้ทุกอย่างเป็นไปได้ง่ายเพียงปลายนิ้วสัมผัส การติดต่อสื่อสารระหว่างกันเป็นไปได้ง่ายตาย และสิ่งนี้มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการรับรู้ถึงตัวตนและอัตลักษณ์ของตัวผู้อพยพ ที่ยังสามารถคงสายสัมพันธ์และยังยึดโยงตนเองกับบ้านเกิดได้ แม้ว่าร่างกายของตนจะอยู่ไกลจากประเทศ

บ้านเกิดเมืองนอกและญาติพี่น้องก็ตาม

อาจกล่าวได้ว่า ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีและโลกาภิวัตน์ได้เพิ่มมิติใหม่ของการข้ามชาติ ระบบการสื่อสารในยุคสมัยปัจจุบันได้เพิ่มขีดความสามารถของมนุษย์ในการย้ายถิ่นมากขึ้น จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า มนุษย์มีความสามารถในการข้ามเขตแดนของรัฐ-ชาติได้โดยไม่ได้มีข้อจำกัดในเชิงกายภาพอีกต่อไป จากเดิมที่การอพยพย้ายถิ่นเพื่อจุดประสงค์ต่างๆ นั้นต้องอาศัยแรงกายหรือพาหนะเดินทางข้ามพื้นที่ทางกายภาพ หากแต่ในปัจจุบันการข้ามชาติสามารถเกิดขึ้นได้แม้ว่ามนุษย์จะนั่งอยู่เพียงหน้าจอของคอมพิวเตอร์ ใช้โทรศัพท์มือถือ หรือกำลังดูโทรทัศน์ มนุษย์มีอำนาจในการเข้าถึงเทคโนโลยีมากขึ้นและสามารถติดต่อรับส่งข้อมูลข่าวสารได้ด้วยตนเอง สภาวะนี้เองที่เปิดมิติใหม่ของสภาวะข้ามชาติโดยที่ไม่จำเป็นต้องเคลื่อนย้ายตัวเองข้ามชาติอีกต่อไป ศักยภาพและสภาวะการข้ามชาติในรูปแบบนี้สามารถสร้างผลกระทบต่อสังคมได้อย่างมากมายมหาศาล เช่น กรณีการสร้างแคมเปญรณรงค์ระดับโลกผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ต่างๆ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างแคมเปญ Love Wins หลังการผ่านร่างกฎหมายอนุญาตให้คนเพศเดียวกันแต่งงานกันได้ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งกลายเป็นแคมเปญระดับโลกที่คนทั่วโลกให้ความสนใจ แม้ว่าเรื่องนี้จะมีผลโดยตรงเฉพาะในสหรัฐอเมริกาก็ตาม (ดู Banks 2015)

อย่างไรก็ดี ความสัมพันธ์ระหว่างโลกาภิวัตน์กับการข้ามชาตินั้นไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ในทางเดียว หากแต่ทั้งสองสิ่งนี้มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน และช่วยเสริมให้ทั้งสองฝั่งยังคงอยู่ได้ โลกาภิวัตน์ช่วยเพิ่มพลังและขีดความสามารถของการข้ามชาติได้ในทางหนึ่ง ในขณะที่เดียวกัน การข้ามชาติเองก็เป็นส่วนสำคัญในกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่พัฒนามาจากระบบการอพยพย้ายถิ่นที่มีมาในอดีต (Castles, 2002) การอพยพเป็นปัจจัยสำคัญในลัทธิอาณานิคม การทำให้เป็นอุตสาหกรรม และแม้แต่กระทั่งการสร้างชาติ ในปัจจุบันเมื่อเศรษฐกิจโลกพัฒนาขึ้น มีการไหลเวียนทางเศรษฐกิจและการขีดเส้นอาณาบริเวณ

ทางภูมิเศรษฐกิจใหม่ๆ เกิดขึ้นซึ่งเป็นส่วนเสริมที่ทำให้โลกาภิวัตน์เติบโตด้วยเช่นกัน สิ่งสำคัญที่ขับเคลื่อนระบบเหล่านี้คือการเคลื่อนย้าย ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ ทุน ความรู้ เทคโนโลยี และทรัพยากรคน จึงไม่สามารถปฏิเสธได้เลยว่า ทั้งหมดนี้จะคงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาและส่งเสริมซึ่งกันและกัน

ประเด็นการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นของคนในปัจจุบันยังคงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและจะทวีความสำคัญยิ่งขึ้นไปอีก สืบเนื่องจากปรากฏการณ์การข้ามชาติที่เกิดขึ้นสร้างความเปลี่ยนแปลงในหลายมิติให้กับสังคมในระดับโลก ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม รวมไปถึงการเข้าใจถึงตัวตนของคน ทั้งตัวผู้อพยพเองและคนที่สังคมปลายทาง ซึ่งในประเด็นดังกล่าว ผู้เขียนจะอธิบายให้เห็นภาพชัดเจนมากขึ้นในส่วนท้ายของบทนี้ อย่างไรก็ตาม ในการทำความเข้าใจการอพยพและการข้ามชาติในรูปแบบต่างๆ นั้น การพิจารณาถึงสาเหตุที่มาที่ไปของปรากฏการณ์จะทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่างๆ ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น และจะทำให้สามารถมองเห็นถึงเหตุผลเบื้องหลังการกระทำต่างๆ ที่เกิดขึ้นต่อผู้อพยพย้ายถิ่นได้

ปัจจัยการเคลื่อนย้ายถิ่นฐาน

ในส่วนนี้ ผู้เขียนจะอภิปรายถึงสาเหตุของการอพยพที่พบได้โดยทั่วไปในหมู่ผู้อพยพเคลื่อนย้ายถิ่นในปัจจุบัน ซึ่งเกี่ยวพันกับปัจจัยรับ-ส่ง หรือเกี่ยวข้องกับสังคมต้นทางและสังคมปลายทางในแง่ของการเป็นทั้งแรงผลักและแรงดึงดูดระหว่างกัน จนทำให้เกิดปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายข้ามชาติขึ้น นอกจากนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงประเภทของผู้อพยพที่แบ่งตามลักษณะของการตั้งถิ่นฐาน ณ ประเทศหรือสังคมปลายทาง การเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของผู้คนเกิดจากหลายๆ ปัจจัยด้วยกัน ทั้งปัจจัยที่เกิดจากต้นทางและปัจจัยที่เป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ปลายทางที่เป็นเสมือนแรงผลักและแรงส่ง นอกจากนี้สาเหตุของการอพยพย้ายถิ่นที่เป็นผลมาจากลักษณะพื้นที่แล้ว สาเหตุของการอพยพพื้นที่สามารถ

เกิดขึ้นในรูปแบบทั้งที่เป็นไปด้วยความสมัครใจและด้วยความจำเป็น เมื่อพิจารณาโดยภาพรวม สามารถอธิบายถึงสาเหตุหลักของการอพยพได้ 2 สาเหตุ คือ การอพยพจากสถานการณ์บังคับ และการอพยพด้วยเหตุผลทางโครงสร้าง นั่นเอง

โดยสาเหตุการอพยพในแบบแรก คือ การอพยพจากสถานการณ์บังคับ เป็นการอพยพที่มักเกี่ยวพันกับสาเหตุความรุนแรงที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันหรืออยู่ ๆ มีการขยายตัวของความรุนแรงขึ้นเกินกว่าที่ผู้คนจะดำรงอาศัยอยู่ได้ เช่น ในกรณีที่ประเทศหรือพื้นที่ต้นทางเกิดเหตุการณ์อันกระทบต่อความมั่นคงและความปลอดภัยของผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น ไม่ว่าจะเกิดจากภัยพิบัติทางธรรมชาติหรือสงครามกลางเมือง ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างกรณีของชาวกะเหรี่ยงที่จำเป็นต้องอพยพออกจากรัฐกะเหรี่ยงในเขตของสาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า หลังเกิดสงครามกลางเมืองจากประเด็นการแบ่งแยกดินแดนระหว่างกองกำลังกะเหรี่ยงกับรัฐบาลกลางของพม่า ความรุนแรงของสงครามที่เกิดขึ้นผลักดันให้ชาวกะเหรี่ยงหลบหนีออกนอกประเทศผ่านทางพรมแดนรัฐไทย-พม่า ซึ่งทำให้เกิดประเด็นความขัดแย้งของพื้นที่ชายแดนต่อไปในภายหลัง (Horstmann, 2014) จะเห็นได้ว่า สาเหตุการอพยพมีจุดร่วมอยู่ที่การเอาตัวรอดจากสถานการณ์ภายในประเทศแม่ของตนที่อาจร้ายแรงถึงชีวิต คนที่อพยพด้วยสาเหตุนี้จึงจำเป็นต้องอพยพออกเพื่อรักษาชีวิตของตน ครอบครัว หรือชาติพันธุ์ของตนเอาไว้ ผู้อพยพในลักษณะนี้ส่วนมากยังคงมีความต้องการที่จะกลับหวนคืนสู่ถิ่นกำเนิดเดิมอยู่เสมอเมื่อสภาวะที่กระทบต่อความมั่นคงของตนสลายตัวลงแล้ว กลุ่มคนอพยพลักษณะนี้ยังคงนิยมตนเองด้วยลักษณะดั้งเดิมจากประเทศต้นทางอยู่ และแสดงออกถึงความพยายามจะคลี่คลายสถานการณ์ที่ตึงเครียด อันเป็นสาเหตุของการอพยพของตนจากภายนอกอาณาเขตของรัฐต้นกำเนิด เช่น การที่ชาวกะเหรี่ยงพยายามสนับสนุนคนกะเหรี่ยงด้วยตนเองที่ยังอพยพหรือหลบหนีกองทัพอพยพของรัฐบาล ผ่านกลวิธีต่างๆ ทั้งการสนับสนุนเครื่องอุปโภคบริโภคขั้นพื้นฐาน การสนับสนุนกองทัพเพื่อปลดปล่อยรัฐ

กะเหรี่ยง การร้องขอความช่วยเหลือจากองค์กรภายนอก ทั้งรัฐไทย องค์กร
ไม่แสวงหาผลกำไรระดับนานาชาติ องค์กรศาสนา หรือแม้กระทั่งคนกะเหรี่ยง
ที่อพยพไปทำงานอยู่ในประเทศที่สาม

อีกสาเหตุสำคัญและแทบจะเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้เกิดการอพยพ คือ
การอพยพด้วยเหตุผลเชิงโครงสร้าง การอพยพในรูปแบบนี้เป็นการอพยพที่
พบเห็นได้ทั่วไปในกระแสการอพยพเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของผู้คน และมักจะ
เกี่ยวพันอยู่กับสาเหตุเชิงโครงสร้าง เช่น เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ค่า
นิยมแบบสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นและแพร่กระจายไปทั่วโลกด้วยอิทธิพลของเทคโนโลยีและกระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลให้คนในทุกพื้นที่เห็นถึงความแตกต่างระหว่าง
ชนบทกับเมือง และระหว่างประเทศกำลังพัฒนากับประเทศที่พัฒนาแล้ว ทำให้
เกิดความคิดเชิงสัมพัทธ์ในการเปรียบเทียบความแตกต่างของแต่ละพื้นที่ การ
อพยพเคลื่อนย้ายอันนี้เป็นผลมาจากการรับรู้ถึงความแตกต่างนี้ส่วนใหญ่แล้ว
เป็นไปเพื่อการแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าในพื้นที่ที่ต่างไปจากบ้านเกิดเมืองนอน
ของตนเอง

ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นหนึ่งในปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้
เกิดกระแสการอพยพอย่างมากมายมหาศาล ทั้งการอพยพภายในประเทศ
การอพยพภายในภูมิภาค และการอพยพในระดับโลก สอดคล้องกับหลักคิด
ทางเศรษฐศาสตร์แบบ neo-classic ที่มองว่า ปัจเจกมีความคาดหวังต่อ
ค่าจ้างที่สูงกว่าและโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าในประเทศปลายทาง ความ
ยากจน การว่างงานและสภาวะชะงักงันทางเศรษฐกิจจึงกลายเป็นจุดที่รัฐบาล
ประเทศปลายทางแทบทุกรัฐบาลให้ความสำคัญ เพราะมองว่าปัจจัยเหล่านี้
นี่เองที่ทำให้เกิดการอพยพ และในบางประเทศก็มีการนำเกณฑ์เหล่านี้มาออก
นโยบายจัดประเภทกลุ่มผู้อพยพอีกทอดหนึ่งด้วย (Sassen, 1993) เราพบเห็น
การอพยพในรูปแบบนี้เป็นจำนวนมาก ระหว่างประเทศต้นทางที่ถูกจัดกลุ่ม
อยู่ในประเทศกำลังพัฒนาหรือประเทศด้อยพัฒนา กับประเทศปลายทางที่มัก
จะเป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น การอพยพระหว่างชายแดนเม็กซิโกและ

สหรัฐ การอพยพจากแอฟริกาไปยังยุโรป หรือการอพยพของคนเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปยังประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในกลุ่มอุตสาหกรรมใหม่และประเทศแถบตะวันออกเฉียง ซึ่งจำนวนผู้อพยพมีแต่จะเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ที่ร้ายก็คือว่า ปัจจัยความอ่อนแอทางเศรษฐกิจนี้เอง ในบางครั้งทำให้ผู้อพยพมีความเสี่ยงที่จะตกเป็นเหยื่อของกระบวนการค้ามนุษย์และถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนด้วยเช่นกัน (Skeldon, 2000)

การย้ายถิ่นกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ

หากเราพิจารณาอย่างละเอียดถึงเบื้องหลังปรากฏการณ์ย้ายถิ่นทั่วโลก จะพบว่าความแตกต่างทางเศรษฐกิจของประเทศต้นทางและประเทศปลายทาง มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการผลักดันให้กลุ่มผู้อพยพพยายามหาทางเลือกที่ดีกว่า ทั้งนี้ สถานการณ์ของประเทศปลายทางเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่มีส่วนตึงให้เกิดการเคลื่อนย้ายถิ่น ในขณะที่ประเทศกำลังพัฒนาประสบปัญหาสถานะเศรษฐกิจตกต่ำ ปัญหาในปัจจุบันของประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะกลุ่มประเทศในยุโรป และประเทศกลุ่มอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย เช่น ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ พบ คือการมีภาวะการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูง แต่มีภาวะการเจริญพันธุ์ต่ำ กลุ่มประเทศพัฒนาแล้วเหล่านี้จึงมีแนวโน้มเข้าใกล้การเป็นสังคมผู้สูงอายุ สังคมที่ประชากรส่วนใหญ่เป็นประชากรวัยชรา และมีสัดส่วนของประชากรวัยทำงานลดน้อยลง กอปรกับความเจริญก้าวหน้าของระบบการศึกษาในประเทศที่พัฒนาแล้ว ส่งผลให้ประชากรวัยทำงานส่วนใหญ่เป็นแรงงานที่มีฝีมือหรือเป็นแรงงานที่เน้นการใช้ทักษะความรู้ความสามารถ ประเทศที่ประสบปัญหาด้านประชากรที่กล่าวมาข้างต้นจึงมักประสบปัญหาการขาดแคลนแรงงานที่ใช้ทักษะในระดับต่ำกว่าไปจนถึงแรงงานไร้ฝีมือ (Castles, 2002) สิ่งนี้เองที่ทำให้ประเทศปลายทางมีความพยายามที่จะดึงแรงงานจากประเทศกำลังพัฒนาหรือประเทศด้อยพัฒนามาทดแทนแรงงานที่ขาดหายไป เพื่อให้เศรษฐกิจที่ยังคงเติบโตต่อไปได้ ทั้งสองฝ่ายจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

การอพยพในรูปแบบนี้เป็นการอพยพที่ถ่ายโอนมันสมองและกำลังหลักสำคัญในการพัฒนาประเทศไปที่อื่น โอกาสการพัฒนาในบางประเทศที่พัฒนาแล้วมีความเป็นไปได้ยากหรือมีข้อจำกัดค่อนข้างสูง หากไม่มีแรงงานจากผู้อพยพคอยค้ำจุนเศรษฐกิจอยู่ อย่างไรก็ตาม สำหรับบางประเทศ การอพยพออกของแรงงานทั้งที่มีฝีมือและไร้ฝือนั้นหมายถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของประเทศต้นทางด้วย เพราะมีข้อกำหนดทางกฎหมายที่ชัดเจนถึงการส่งเงินกลับบ้านในระดับที่กำหนด และยังถูกมองว่าเป็นหนึ่งในยุทธวิธีที่จะถ่ายทอดเอาเทคโนโลยีและนวัตกรรมทางวัฒนธรรมใหม่ๆ กลับคืนสู่สังคมผ่านผู้อพยพได้ในอีกทางหนึ่ง ทั้งยังอาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองขึ้นในรัฐต้นทางได้ ด้วยการสนับสนุนด้านการเงินและการลงทุนจากผู้อพยพในประเทศปลายทางจนเกิดเป็นการพัฒนาประเทศต้นทางได้ในอีกรูปแบบหนึ่ง (Skeldon, 2006)

ทั้งนี้ การอพยพย้ายถิ่นด้วยเหตุผลทางโครงสร้าง โดยเฉพาะเพื่อการหางานทำ ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มแรงงานไร้ฝีมือเพียงอย่างเดียว เราพบการอพยพของแรงงานมีฝีมือจำนวนมากจากกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาไปสู่ประเทศที่พัฒนาแล้ว อย่างที่กล่าวไปข้างต้นว่า ประเทศที่พัฒนาแล้วหลายประเทศมีแนวโน้มจะกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุ ประเทศเหล่านี้มีแนวโน้มจะขาดแคลนแรงงานสูงขึ้น จากเดิมที่ต้องการเพียงแรงงานไร้ฝีมือ แรงงานมีฝีมือก็เริ่มเป็นที่ต้องการในตลาดแรงงานของประเทศปลายทาง ขณะเดียวกัน ประเทศต้นทางเองก็ไม่มีกำลังเพียงพอที่จะจ้างแรงงานในระดับนี้ได้ทั้งหมด สืบเนื่องจากสถานการณ์ทางเศรษฐกิจที่ไม่เข้มแข็งมากพอ การอพยพที่พ่วงมากับการถ่ายเททรัพยากรบุคคลหรือทุนมนุษย์นี้เกิดขึ้น จนกลายเป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า ‘สมองไหล’ (brain drain) ซึ่งหมายถึง การอพยพของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญหรือมีความรู้ในสาขาวิชาหรือแขนงต่างๆ ไปยังที่ที่มีรายได้สูงกว่าและสภาพการทำงานดีกว่า การอพยพในลักษณะนี้เป็นการอพยพที่ประเทศปลายทางขึ้นชอบและมักให้สิทธิพิเศษเพื่อเอื้ออำนวยให้การอพยพรูปแบบนี้เป็นไป

ได้ง่ายขึ้น เช่น ตัวอย่างของระบบการผ่านเข้าประเทศพิเศษสำหรับผู้เชี่ยวชาญด้านเทคนิค นักวิทยาศาสตร์ที่ตั้งขึ้นโดยรัฐบาลสหรัฐฯ แคนาดา และออสเตรเลียเพื่อดึงมันสมองเหล่านี้จากประเทศอื่นในช่วงทศวรรษ 1980 ซึ่งทำให้เกิดการอพยพจากประเทศทางยุโรปตะวันตกและเอเชียตะวันออกเป็นจำนวนมาก (Findlay, 1995) แต่ทั้งนี้ ปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายถิ่นของกลุ่มคนดังกล่าวอาจไม่จำกัดอยู่เฉพาะการอพยพเพื่อหน้าที่การงานเพียงอย่างเดียว แต่ยังรวมถึงการเคลื่อนย้ายไปเพื่อโอกาสทางการศึกษาที่ดีกว่าด้วย (Fernandez, Amastae and Howard, 2003)

การย้ายถิ่นกับปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม

การอพยพไม่ได้จำกัดอยู่แค่ปัจจัยทางเศรษฐกิจเท่านั้น มีผู้อพยพและการอพยพจำนวนมากไม่น้อยที่มีพื้นฐานเกี่ยวข้องกับมิติด้านวิถีชีวิต การเมือง สังคม และวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของประเทศต้นทางและปลายทางด้วย (Trupp and Delezal, 2013) การอพยพด้วยเหตุผลทางสังคมและวัฒนธรรม เห็นได้จากกรอพยพของกลุ่มคนที่สมรสข้ามชาติ การย้ายถิ่นในรูปแบบนี้อาจมีเหตุผลด้านกฎหมายมาเกี่ยวข้อง เช่น การแต่งงานระหว่างคนเพศเดียวกันที่จำเป็นต้องผ่านการสมรสที่ได้รับการรับรองทางกฎหมาย คู่สมรสจึงต้องเดินทางไปจดทะเบียนในประเทศของฝ่ายที่รับรองการสมรสของคนเพศเดียวกัน (กรณีนี้ไม่นับการสมรสที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการลักลอบเข้าเมือง ที่ทั้งสองฝ่ายได้ผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจระหว่างกัน เช่น การแต่งงานเพื่อให้ได้มาซึ่งสัญชาติหรือสวัสดิการของรัฐฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง)

การอพยพด้วยเหตุผลทางศาสนาในบางครั้งก็อาจเกี่ยวข้องกันกับการอพยพจากสถานการณ์บังคับ เช่น การอพยพของกลุ่มคนอุยกูร์ที่หนีถือศาสนามุสลิมและแต่เดิมมีถิ่นฐานอยู่ในประเทศตุรกี แต่พลัดถิ่นมาอยู่ในประเทศจีน และมีการอพยพออกจากจีนเพื่อหาทางกลับประเทศบ้านเกิดที่สามารถให้สิทธิเสรีภาพในด้านศาสนากับตนได้มากกว่า นอกจากนี้ เรายังพบการอพยพย้าย

ถิ่นด้วยเหตุผลอื่นๆ เช่น การอพยพช่วงหลังเกษียณ ที่ผู้อพยพจากประเทศ
 รั่วรายไปยังประเทศที่ค่าครองชีพต่ำกว่า แต่มีบรรยากาศแวดล้อมหรือสภาพ
 อากาศที่ดีกว่าหรือตรงกับความต้องการของผู้อพยพมากกว่า (Castles, 2002)
 เราจะเห็นได้จากตัวอย่างการตั้งถิ่นฐานในทางภาคเหนือของประเทศไทยของ
 กลุ่มผู้เกษียณอายุจากญี่ปุ่นที่ให้เหตุผลถึงค่าใช้จ่ายที่ต่ำและคุณภาพชีวิตที่ดี
 จะพบมากในจังหวัดเชียงใหม่หรือเชียงราย หรือการอพยพของยุโรปตะวันตก
 ไปยังยุโรปทางตอนใต้ ซึ่งการอพยพในรูปแบบนี้สร้างผลกระทบทางสังคม
 วัฒนธรรม และยังเกี่ยวพันกับการเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมบริการและการท่องเที่ยว
 เกี่ยวในลักษณะใหม่ๆ ที่ส่งเสริมให้เกิดการปรับปรุงการคมนาคม สาธารณูป-
 โภค และการสื่อสารในพื้นที่ปลายทางอีกด้วย ซึ่งกรณีนี้สามารถใช้เป็นกรณี
 ตัวอย่างที่ทำให้เราเห็นได้ว่า การอพยพไม่ได้เกิดขึ้นระหว่างต้นทางที่เป็น
 ประเทศที่พัฒนาน้อยกว่ากับปลายทางที่เป็นประเทศที่พัฒนาแล้วเพียงอย่าง
 เดียว สาเหตุในการอพยพที่หลากหลายนี้สามารถนำมาซึ่งกระแสอพยพที่แตก
 ต่างกันออกไป ไม่มีรูปแบบที่ตายตัว โดยทั้งหมดขึ้นกับสภาพแวดล้อมและ
 บริบทเฉพาะของผู้อพยพย้ายถิ่นประกอบด้วย

นอกเหนือจากการเข้าใจสาเหตุของการอพยพแล้ว ประเภทของการอพยพ
 เองก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาและทำความเข้าใจผู้อพยพด้วยเช่นกัน โดย
 ประเภทของการอพยพนี้จะแบ่งตามลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ณ สังคมปลาย
 ทางของผู้อพยพ โดยการอพยพในลักษณะแรก คือ การอพยพไปตั้งรกราก
 ถาวร การอพยพในประเภทนี้เป็นการอพยพโดยการย้ายสามะโนครัวจาก
 ประเทศต้นทางไปยังประเทศปลายทาง ผู้อพยพในลักษณะนี้มักเป็นกลุ่มผู้
 อพยพที่เลือกอพยพย้ายถิ่นทั้งครอบครัว ด้วยการให้เหตุผลด้านความมั่นคง
 ความปลอดภัย หรือวิถีชีวิตที่ดีกว่า ผู้อพยพมีความต้องการที่จะตั้งถิ่นฐานใน
 ประเทศปลายทางอย่างถาวร มีความพยายามที่จะขอสัญชาติ สวัสดิการและ
 สิทธิพิเศษที่เทียบเท่ากับพลเมืองของรัฐปลายทาง ซึ่งเห็นตัวอย่างได้จากการ
 อพยพของผู้ที่มีเชื้อสายจีนจากอินโดนีเซียไปยังประเทศสิงคโปร์ หลังเหตุการณ์

การต่อต้านชาวจีนในอินโดนีเซียที่มีความรุนแรงเกิดขึ้นในเดือนพฤษภาคม ปี 1998 เป็นต้น ทั้งนี้ ผู้อพยพอาจมีการเดินทางกลับไปยังประเทศต้นทางเพื่อเยี่ยมเยียนญาติที่ยังอาศัยอยู่ในถิ่นฐานเดิมเป็นครั้งคราว แต่ไม่มีการอพยพกลับไปอยู่อย่างถาวร

การอพยพในลักษณะที่สอง คือ การอพยพแบบชั่วคราว เป็นหนึ่งในรูปแบบที่พบเห็นได้บ่อยครั้งในหมู่ผู้ที่อพยพย้ายถิ่นด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ คือ มักอพยพไปด้วยเหตุผลของอาชีพและการหางานทำ การอพยพในรูปแบบนี้เป็นการอพยพที่มีลักษณะหมุนเวียน เมื่อถึงเวลากลุ่มผู้อพยพจะกลับไปยังถิ่นที่อยู่เดิมของตน ผู้อพยพกลุ่มนี้เองเป็นตัวแสดงสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมขึ้นในประเทศบ้านเกิด เมืองนอนของตนเอง อีกทั้งยังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาประเทศของตนที่เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการส่งเงินกลับบ้านหรือการลงทุนในกิจการต่างๆ ของคนในภูมิภาคเอเชียหลังกลับมาจากการทำงานในต่างประเทศ เป็นต้น

การอพยพในลักษณะสุดท้าย คือ การอพยพลี้ภัย การอพยพในลักษณะนี้เกี่ยวพันโดยตรงกับการอพยพที่เกิดจากสถานการณ์บีบบังคับ ผู้อพยพจะเกิดขึ้นหลังเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งทางการเมืองหรือความรุนแรงอื่นๆ ในประเทศต้นทาง การอพยพในรูปแบบนี้ได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในช่วงสงครามเย็น สืบเนื่องจากทั้งสองฝั่งค่ายความคิดมีความพยายามแทรกแซงประเทศที่มีแนวโน้มจะเข้าร่วมกับแนวความคิดชั่วคราวข้ามของตน จึงได้แสดงการให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มที่กับกลุ่มผู้ที่ต้องการลี้ภัยจากประเทศฝั่งตรงข้าม เพื่อประโยชน์ที่จะได้รับด้านข้อมูลภายในอีกทอดหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลังสงครามเย็น ประเทศปลายทางมีแนวโน้มที่จะยอมรับผู้ลี้ภัยประเภทนี้น้อยลง แม้ว่าจำนวนผู้ลี้ภัยจากความขัดแย้งทางการเมืองภายในจะมีเพิ่มมากขึ้นก็ตาม นอกจากนี้ผู้ลี้ภัยในยุคหลังสงครามมักถูกมองมองว่าเป็นกลุ่มที่สร้างปัญหา ตลอดจนเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงและเสถียรภาพของ

สังคมปลายทาง ผ่านการสร้างภาพลักษณ์ถึงการสร้างสังคมที่แออัด สกปรก และวุ่นวายไร้ระเบียบ (Olga, 2013) จึงมีความพยายามออกมาตรการเพื่อควบคุมและป้องกันการอพยพในลักษณะดังกล่าวให้มีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น ซึ่งผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นอาจนำมาสู่ปัญหาใหม่ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนในอีกทอดหนึ่งด้วย (ดู Pécoud and De Guchteneire, 2006)

จะเห็นได้ว่า สาเหตุและประเภทของการอพยพแต่ละแบบล้วนเป็นสิ่งที่ส่งผลให้การอพยพในแต่ละกลุ่ม แต่ละพื้นที่ และแต่ละช่วงเวลามีความแตกต่างกันออกไป ในแง่หนึ่ง การอพยพจำนวนไม่น้อยเป็นผลที่เกิดจากการคิดและตัดสินใจของผู้อพยพเอง โดยผู้อพยพมองว่าการอพยพเป็นทางออกที่ดีที่สุดต่อสถานการณ์ที่ตนและครอบครัวต้องเผชิญอยู่ แต่ในอีกแง่หนึ่ง การอพยพจำนวนไม่น้อยเป็นผลมาจากการตัดสินใจบนฐานของการบีบบังคับ ทั้งที่เกิดจากความรุนแรงโดยตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ปัจจัยของการอพยพเหล่านี้มีความสำคัญอย่างมากต่อการทำความเข้าใจกระบวนการและตัวผู้อพยพเอง นั่นเพราะว่าปัจจัยของการอพยพเหล่านี้มักจะหล่อหลอมทัศนคติและความคาดหวังของผู้อพยพ และมักจะได้รับการแสดงออกในลักษณะแตกต่างกันออกไปเมื่อผู้อพยพเหล่านั้นใช้ชีวิตอยู่ในสังคมปลายทาง ด้วยสาเหตุและลักษณะของการอพยพมีผลต่อการรับรู้ถึงสถานะของตนเองที่แตกต่างกันนี้ กลุ่มผู้เลือกไปตั้งรกรากถาวรมีความพยายามที่จะต้องปรับตัวหรือกลืนตัวเองให้เข้ากับสังคมและวัฒนธรรมปลายทางมากกว่ากลุ่มผู้อพยพชั่วคราว ด้วยเหตุผลด้านการอยู่อาศัยในระยะยาว ขณะที่กลุ่มผู้ลี้ภัยก็มีความตระหนักในตัวตนที่แตกต่างออกไปจากผู้อพยพกลุ่มอื่น ที่มักมีเหตุผลเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ใจ ซึ่งความเข้าใจและการนิยามตนเองที่แตกต่างกันนี้จะส่งผลต่อพฤติกรรม การแสดงออก รวมถึงการต่อรองในเชิงสังคมและวัฒนธรรมเพื่อพื้นที่ในการคงอัตลักษณ์ของตนเองที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละกลุ่มด้วย

ในส่วนต่อไป ผู้เขียนจะอธิบายถึงกระบวนการที่ผู้อพยพทั่วไปต้องพบเจอในช่วงของการอพยพจากประเทศต้นทางไปยังประเทศปลายทาง ทั้งนี้ ในการ

ให้กรอบความคิดในภาพรวมถึงเส้นทางที่ผู้อพยพต้องประสบพบเจอ จากการศึกษพบว่าประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนของกลุ่มผู้อพยพกลายเป็นหนึ่งในการถกเถียงประเด็นว่าด้วยการอพยพ ผู้เขียนจึงได้หยิบยกประเด็นดังกล่าวขึ้นมาอภิปรายไว้ในตอนท้ายด้วย

กระบวนการย้ายถิ่น

สืบเนื่องจากการเติบโตขึ้นของทุนนิยมโลกและการค้าในยุคโลกาภิวัตน์ รัฐต้องเปิดประเทศและพรมแดนของตนเพื่อผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ การเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น นอกเหนือจากการค้า การลงทุน ทรัพยากร และการพัฒนาข้ามชาติ (ซึ่งจะได้กล่าวในบทที่ 5 และ 6 ต่อไป) แล้ว ยังหมายถึงการขยายตัวของอุปสงค์ด้านแรงงานด้วย ความต้องการแรงงานทั้งแรงงานราคาถูก และแรงงานฝีมือหนึ่งที่เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นอย่างมีนัยสำคัญ (Piper, 2004) พลเมืองที่อาศัยอยู่ในรัฐหนึ่ง ๆ พยายามหาหนทางสู่โอกาสที่ดีกว่า ทั้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคม การอพยพไปยังพื้นที่ที่ให้โอกาสที่ดีกว่า อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพรมแดนในปัจจุบันจะถูกทำให้เข้าใจว่ามีความโปร่งและเอื้อต่อการไหลผ่านของสิ่งต่างๆ มากขึ้น แต่กระนั้น พรมแดนในปัจจุบันก็ยังเอื้อต่อการไหลของทุนและสินค้ามากกว่าการเคลื่อนย้ายของคนอยู่ดี (Pécoud and De Guchteneire, 2006) กล่าวอีกอย่างก็คือว่า เรายังคงสามารถพบเห็นการควบคุมการอพยพของรัฐได้ในหลากหลายวิธีและใช้เทคโนโลยีที่แตกต่างกันไป การอพยพที่เพิ่มมากขึ้นนั้นก่อให้เกิดปัญหาหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นความแออัดของประชากรในประเทศปลายทาง การขาดแคลนแรงงานของประเทศต้นทาง ปัญหาการก่อการร้าย และกระบวนการค้ามนุษย์ซึ่งเกี่ยวพันกับประเด็นสิทธิมนุษยชนของผู้อพยพอีกด้วย ประเด็นที่ว่านี้เป็นภัยคุกคามสำคัญต่อรัฐ-ชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนั้น รัฐจึงใช้ประเด็นต่างๆ เหล่านี้ในการอ้างสิทธิและความจำเป็นในการสอดส่อง ควบคุม

และดูแลการอพยพย้ายถิ่นให้มีความเข้มงวดอยู่เสมอ โดยเฉพาะหลังยุค 9/11 ซึ่งมาตรการการควบคุมเหล่านี้ประกอบไปด้วยการคัดแยก จัดประเภท และกีดกันคนบางกลุ่มออกไป นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาและศึกษากระบวนการในการอพยพอย่างละเอียด เราจะมองเห็นถึงการควบคุมและอิทธิพลที่เกิดจากการควบคุมของรัฐในกระบวนการอพยพของคนที่แตกต่างกันออกไป เช่น แรงงานไร้ฝีมือที่จะประสบกับปัญหาในการอพยพมากกว่าแรงงานในระดับสูงกว่า (Trupp and Dolezal, 2013) ส่วนผู้อพยพหลังเกษียณอาจจะได้รับการต้อนรับและอำนวยความสะดวก นั้นเพราะสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจที่แตกต่างกันของบรรดาผู้อพยพนั่นเอง

ต้นทางของการอพยพ

กระบวนการอพยพนั้นเริ่มจากประเทศต้นทาง นอกเหนือไปจากการควบคุมการอพยพออกนอกประเทศของรัฐต้นทาง ผ่านกระบวนการตรวจคนออกจากเมืองและบันทึกข้อมูลของบุคคลเหล่านั้นแล้ว ในบางกรณี เรายังพบเห็นการควบคุมการอพยพของรัฐปลายทางได้ตั้งแต่ก่อนการอพยพจะเกิดขึ้นอีกด้วย โดยที่รัฐปลายทางจะควบคุมผ่านกระบวนการออกเอกสารรับรองในการเดินทาง เช่น การออกวีซ่า การออกใบอนุญาตเข้าเมืองหรือเข้าทำงาน จะเห็นได้ว่ากระบวนการของการคัดกรองและแบ่งแยกคนนั้นเริ่มต้นตั้งแต่ในประเทศต้นทางและสามารถเกิดขึ้นหรือดำเนินการข้ามชาติได้ โดยที่ไม่จำเป็นต้องรอให้ผู้อพยพเข้าสู่กระบวนการข้ามแดนในเชิงกายภาพแต่อย่างใด กระบวนการเหล่านี้แฝงไว้ด้วยการกีดกันคนบางกลุ่มที่รัฐปลายทางมองว่าเป็นภัยคุกคามหรือไม่เป็นที่ปรารถนาแก่ตนไว้ล่วงหน้า กล่าวได้ว่า ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มผู้อพยพเท่านั้นที่ใช้ประโยชน์จากการข้ามชาติเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจหรือสังคมที่ดีกว่า รัฐ-ชาติเองก็ใช้ประโยชน์จากการข้ามชาติในการเลือกสรร คัดกรอง ควบคุมการเข้า-ออกของผู้อพยพที่ตนต้องการด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ตามมาของกระบวนการออกเอกสารรับรองการ

เดินทาง ทั้งขั้นตอนของประเทศต้นทางและประเทศปลายทางล้วนแล้วแต่พ่วงรวมมากับค่าใช้จ่ายราคาแพง อีกทั้งยังเป็นการควบคุมที่เคร่งครัดจนไม่อาจสร้างความแน่ใจว่าท้ายที่สุดแล้วจะได้รับการอนุญาตให้ผ่านข้ามแดนหรือไม่ ผนวกกับอุปทานของแรงงานที่ปลายทางที่เพิ่มสูงขึ้นกว่าอุปสงค์ของผู้ว่าจ้าง ผู้อพยพจึงหันไปหาทางออกอื่นที่ไม่ต้องพึ่งพิงช่องทางของทางการแต่เพียงอย่างเดียว หนทางหลีกเลี่ยงที่กลุ่มผู้อพยพเลือกใช้ คือการหันไปหาการลักลอบเข้าประเทศอย่างผิดกฎหมายที่อยู่ในรูปแบบของนายหน้า ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ขัดแย้งกันกับความตั้งใจเดิมของรัฐที่พยายามจะลดปัญหาด้วยการเพิ่มความเข้มงวดในกระบวนการตรวจตราคนข้ามแดนของตน กระบวนการลักลอบเข้าเมืองที่ผิดกฎหมายอาศัยความยากในการเข้าถึงรัฐปลายทางและค่าใช้จ่ายในการอพยพที่ต่ำกว่ากระบวนการทั่วไปของทางการมาเป็นสิ่งจูงใจ ผู้ที่ต้องการจะอพยพ (Skeldon, 2000) แรงงานอพยพจำนวนมาก โดยเฉพาะแรงงานไร้ฝีมือ ที่ไม่มีความสามารถในการต่อรองจึงจำเป็นต้องผ่านเข้ากระบวนการเหล่านี้เพื่อให้ตนสามารถเดินทางไปถึงปลายทางได้ แน่หนอว่าการลักลอบเข้าเมืองแบบผิดกฎหมายเป็นสาเหตุหนึ่งของกระบวนการค้ามนุษย์ในปัจจุบัน กลุ่มค้ามนุษย์พยายามค้นหาช่องทางที่จะลักลอบนำกลุ่มผู้อพยพเข้าเมืองโดยอาศัยบริบทเฉพาะเมื่อเวลาและสถานที่เปิดโอกาส และเส้นสายที่กระบวนการเหล่านี้มีกับเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐ

สภาพการณ์ระหว่างกรอพยพ

ในกระบวนการอพยพมีค่าใช้จ่ายทั้งที่ถูกและผิดกฎหมายเกิดขึ้นมากมาย ตั้งแต่ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ค่าเอกสาร การตรวจร่างกาย ซ้ำร้ายในบางจุดจำเป็นต้องมีการติดสินบนเบียดเบียนรายทาง และค่าใช้จ่ายที่เสียให้กับนายหน้าหรือผู้ทำหน้าที่ประสานงานช่วยเหลือในกรณีลักลอบเข้าเมืองแบบผิดกฎหมายด้วย ดังนั้น ไม่เฉพาะกลุ่มค้ามนุษย์เท่านั้นที่ได้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ เจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนเองก็เข้ามาเกี่ยวข้องและได้รับประโยชน์จากขบวนการนี้ด้วย

การตัดสินใจบนเจ้าหน้าที่รัฐมักจะเกิดขึ้นเมื่อเจ้าหน้าที่รัฐต้นทางได้รับค่าจ้าง หรือสวัสดิการในอัตราที่ต่ำ ซึ่งเป็นแรงจูงใจในการคอร์รัปชันและการรับสินบน จากขบวนการค้ามนุษย์ที่ผิดกฎหมายนี้ และทำให้การจัดขบวนการค้ามนุษย์ และลักลอบเข้าเมืองผิดกฎหมายเป็นไปได้ยาก

นอกเหนือจากเรื่องค่าใช้จ่ายแล้ว ในระหว่างทางการอพยพไปจนถึงปลายทาง กลุ่มแรงงานอพยพมักถูกกระทำเสมือนเป็นสินค้าชนิดหนึ่ง พวกเขาถูกบีบบังคับ ถูกหลอก ถูกทำร้ายผ่านการใช้ความรุนแรงและการหาผลประโยชน์ จากกระบวนการเหล่านี้ และยังสัมพันธ์กับอันตรายที่อาจถึงแก่ชีวิตในช่วงระหว่างเดินทางข้ามแดนที่มีความอ่อนไหวทางการเมืองสูง การตายที่เกิดบริเวณชายแดนของรัฐถูกละเลยอย่างมากจากรัฐทั้งต้นทางและปลายทาง หรืออาจได้รับความสนใจบ้างในบางครั้งจากองค์กรที่ทำงานด้านการอพยพ เช่น องค์กรพัฒนาเอกชนหรือสื่อมวลชนบางส่วน แต่กระนั้นก็ยังไม่เป็นที่สนใจเพียงพอ โดยเฉพาะเมื่อการเสียชีวิตเกิดขึ้นในพื้นที่ทะเลที่ไกลออกไป หรือในพื้นที่ป่าเขาซึ่งยากแก่การรับรู้และเข้าถึง

นอกเหนือจากการเป็นชายขอบในเชิงกายภาพแล้ว ผู้อพยพจำนวนมาก มักถูกละเมิดสิทธิ เมื่อถูกกระทำหรือละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ใดๆ ก็มักจะไม่สามารถเรียกร้องขอความช่วยเหลือหรือการปกป้องทางกฎหมายได้ สืบเนื่องจากการมีสถานะเป็นบุคคลที่ผิดกฎหมายอยู่ในตัว ความรุนแรงในกระบวนการนี้ยิ่งทวีความรุนแรงได้มากขึ้น และจะยิ่งสูงขึ้นอีกเมื่อผู้อพยพมีสถานะเป็นผู้หญิงหรือเด็ก สถานะที่อ่อนแอและเปราะบางของผู้หญิงและเด็ก ทำให้พวกเขาถูกใช้ประโยชน์ได้ง่ายกว่าและรุนแรงกว่า ทั้งยังอาจส่งผลกระทบยาวต่อสภาพจิตใจของคนกลุ่มนี้ด้วย เป็นเรื่องน่าเศร้าที่ว่า บ่อยครั้งการค้ามนุษย์ที่เป็นผู้หญิงและเด็กมักเกี่ยวพันกับการค้าประเวณี และการละเมิดสิทธิไม่ได้จำกัดเฉพาะสิทธิของปัจเจกของผู้หญิงและเด็กที่ถูกละเมิดเท่านั้น แต่อาจขยายรวมถึงการละเมิดต่อครอบครัวที่คนกลุ่มนี้ต้องออกมาทำงานเพื่อหาเงินส่งเสียเลี้ยงดูอีกด้วย (Piper, 2004) ทั้งนี้ นโยบายของรัฐส่วนใหญ่ไม่

ตระหนักถึงความแตกต่างเฉพาะกลุ่มของผู้อพยพที่มีความหลากหลาย จึงทำให้ละเอียดความแตกต่างของผู้อพยพที่ส่งผลต่อความเสี่ยงในกระบวนการอพยพที่ต่างกันไป

ปลายทางของการอพยพ

ความรุนแรงและการเอารัดเอาเปรียบของกลุ่มแรงงานอพยพยังสามารถพบได้ในสังคมปลายทาง การควบคุมแรงงานอพยพในสถานที่ทำงานผ่านการตรวจเอกสาร ส่งผลต่อการเข้าถึงสวัสดิการและการบริการทางสังคมของผู้อพยพ โดยเฉพาะเมื่อผู้อพยพนั้นเป็นแรงงานผิดกฎหมายที่ง่ายต่อการขูดรีดหรือเอารัดเอาเปรียบของนายจ้าง จากการศึกษาของ Kaur (2010) พบกรณีตัวอย่างแรงงานอพยพที่ไร้อำนาจในการต่อรองในสิงคโปร์ มาเลเซีย และประเทศไทย ในช่วงที่ไปทำงานในประเทศปลายทาง นายจ้างจะยึดเอกสารแสดงตัวไว้และจำกัดเสรีภาพส่วนบุคคลของแรงงาน หลายครั้งแรงงานเหล่านี้มีชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน มีสวัสดิการวันหยุดเพียงหนึ่งวันต่อสัปดาห์ และไม่ได้รับค่าจ้างในการทำงานช่วงเดือนแรก ๆ อีกด้วย นายจ้างมักมีข้ออ้างเรื่องการนำเอาเงินส่วนนี้ไปใช้จ่ายกับค่านายหน้า ค่าที่พัก และค่าทำเอกสารใบอนุญาตให้ทำงานต่าง ๆ สภาพความเป็นอยู่ที่ต้องหลบ ๆ ซ่อน ๆ จากเจ้าหน้าที่รัฐ ผสมกับการถูกใช้ประโยชน์และใช้งานอย่างหนัก ยิ่งทำให้สถานะของกลุ่มคนเหล่านี้เปราะบางและอ่อนแอยิ่งกว่าเดิม

นอกเหนือจากการค้ามนุษย์ในรูปแบบทั่วไปดังที่อธิบายมาข้างต้นแล้ว เรายังพบการค้ามนุษย์ในลักษณะแฝงอีกด้วย นั่นคือ กระบวนการของกลุ่มค้ามนุษย์กับผู้ที่ต้องการต่ออายุการพำนักอยู่ในรัฐปลายทาง ด้วยนโยบายที่รัฐปลายทางกำหนดระยะเวลาในการพำนักของผู้อพยพ และมีกรณีที่กฎหมายของบางรัฐไม่อนุญาตให้มีการต่อสัญญาการทำงานได้ (Kaur, 2010) ผู้ที่ช่วยให้การต่ออายุการพักอาศัยได้คือ กลุ่มค้ามนุษย์ในรูปแบบของนายหน้า นายหน้าเหล่านี้ได้รับการฝึกฝนเพื่อติดต่อเดินเรื่องการทำเอกสารโดยเฉพาะ ธุรกิจ

เหล่านี้บางครั้งเป็นธุรกิจที่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่มีการเอารัดเอาเปรียบแรงงานข้ามชาติ เช่น กรณีตัวอย่างในฮ่องกงที่มีบริษัทนายหน้าจัดการเรื่องการอพยพที่เรียกร้อยค่าใช้จ่ายกับผู้อพยพที่ต้องการต่ออายุการเดินทาง โดยมีการเพิ่มราคาสวนเกินไปกว่าราคาที่ต้องใช้ในการดำเนินการจริงถึงสี่เท่า (Skeldon, 2000) และกระบวนการต่ออายุในการพำนักอย่างผิดกฎหมายนั้นยังมีเจ้าหน้าที่ของรัฐปลายทางเข้าไปพัวพันด้วย ทำให้ความพยายามที่จะปราบปรามขบวนการดังกล่าวเป็นไปได้ยากยิ่งขึ้น

นโยบายรัฐกับการปกป้องดูแลผู้อพยพ

จากสถานการณ์และปัญหาผู้อพยพ เราจะมองเห็นถึงความล้มเหลวของนโยบายที่รัฐใช้ในการควบคุมชายแดน เม็ดเงินจำนวนมากสูญหายไปกับการดำเนินการป้องกันชายแดน การเคลื่อนย้ายเงินของรัฐไม่ได้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาการค้ามนุษย์และการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่รัฐเสรีนิยมประชาธิปไตยส่วนใหญ่กำลังให้ความสนใจ การดำเนินนโยบายที่มีแนวคิดตั้งต้นว่าการอพยพเป็นสิ่งที่ต้องใช้กำลังในการบังคับจัดการ สะท้อนออกมาเป็นนโยบายที่แข็งกร้าวและไม่เข้าใจถึงความเป็นจริงที่กลุ่มผู้อพยพต้องเผชิญ ในความเข้าใจของรัฐนั้น การแก้ปัญหาผู้อพยพคือการเพิ่มความเข้มแข็งของการรักษาตรวจตราชายแดน และมีกระบวนการตรวจคนเข้าเมืองที่เข้มงวด มีการกวดขันทางกฎหมายในทุกขั้นตอน ตั้งแต่ต้นทางจนถึงในสังคมปลายทาง การตั้งด่านขอตรวจบัตรและเอกสารของแรงงานอพยพในบริเวณพื้นที่ชายแดนเป็นตัวอย่งที่ดีของแนวคิดการจัดการผู้อพยพที่ว่านี้ ในปัจจุบัน การจับกุม กักขัง และส่งตัวแรงงานอพยพเหล่านี้กลับประเทศมีอัตราเพิ่มสูงขึ้นจนกลายเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอย่างปกติ (Pécoud and De Guchteneire, 2006) ในแง่หนึ่ง นโยบายที่พยายามจำกัดจำนวนและประเภทการอพยพ จำกัดระยะเวลา และจำกัดการเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมของกลุ่มผู้อพยพนั้น ได้ส่งผลในทางลบต่อความมั่นคงในระดับชาติพร้อม ๆ กับการลด

ทอนสิทธิมนุษยชนของแรงงานเอง ชำร่วย สิ่งที่น่าวิตกกังวลคือ สำหรับบางรัฐ กระบวนการรับแรงงานไร้ฝีมือเข้าประเทศผ่านระบบนายหน้าถือเป็นกระบวนการที่มีความชอบธรรมและถูกต้องตามกฎหมาย (Skeldon, 2000) ซึ่งเราจะพบกรณีรัฐปลายทางมีข้อกำหนดทางกฎหมายบังคับให้นายจ้างคัดเลือกแรงงานอพยพจากระบบนายหน้าเพียงช่องทางเดียว ทั้งที่ระบบนายหน้ามีความเกี่ยวพันกับการคงอยู่ของขบวนการค้ามนุษย์โดยตรง จะเห็นได้ว่ากรอบการคิดและข้อกำหนดทางกฎหมายในรูปแบบดังกล่าวช่วยให้ขบวนการผิดกฎหมายเหล่านี้ยังคงอยู่ได้อย่างมั่นคง และมีแนวโน้มที่ฝังรากลึกยิ่งขึ้นในระบอบราชการทั้งรัฐต้นทางและปลายทาง

ความเกี่ยวพันระหว่างการปฏิบัติของรัฐที่ส่งผลต่อความเปราะบางของผู้อพยพ นำมาสู่การตั้งคำถามถึงบทบาทหน้าที่ของรัฐที่พึงมีต่อพลเมืองหรือคนซึ่งไร้อำนาจในรัฐนั้น ๆ เราจะเห็นได้ว่า นโยบายที่รัฐออกมานั้นมักเกี่ยวพันเฉพาะกับผลประโยชน์ของรัฐโดยตรง รัฐพยายามเปิดชายแดนให้กับคนบางกลุ่ม เช่น กลุ่มนายทุน กลุ่มชนชั้นนำ และออกนโยบายที่จะสนับสนุนการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ในอีกด้าน รัฐพยายามจะปิดกั้นชายแดนกับกลุ่มคนที่มีความแตกต่าง หรือมี “ความเป็นอื่น” และเป็นกลุ่มที่รัฐมองว่าไม่ได้เอื้อต่อผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจต่อรัฐ ดังที่เราพบได้ในกรณีของการเปิดและปิดชายแดนบริเวณแคสคาเดีย (Cascadia) พื้นที่ระหว่างพรมแดนสหรัฐอเมริกาและแคนาดา (ดู Cold-Ravnkilde, Singh and Lee, 2004) โดยแรกเริ่มเดิมที พื้นที่นี้มีการเปิดเสรีในการเคลื่อนย้ายคนและสินค้าเพื่อประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจการท่องเที่ยว แต่หลังเหตุการณ์ 9/11 สหรัฐอเมริกาได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการอนุญาตให้คนข้ามชายแดนบริเวณนี้ใหม่ โดยให้สิทธิพิเศษเฉพาะชนชั้นนำที่ถือครองปัจจัยด้านเศรษฐกิจสามารถผ่านเข้าออกบริเวณชายแดนได้อย่างง่ายดายด้วยการกำหนดข้อแม้เพียงเล็กน้อย ขณะเดียวกันก็มีการออกข้อกำหนดและการตรวจตราที่เข้มงวดมากขึ้นกับคนกลุ่มอื่นที่ต้องการจะข้ามผ่านชายแดนบริเวณนี้ การตัดสินใจจะเลยเสียเล็ก ๆ ของ

กลุ่มคนที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐใดรัฐหนึ่งอาจจำเป็นต้องได้รับการทบทวนและพิจารณาใหม่อีกครั้ง

กระบวนการอพยพและปัญหาที่ผู้อพยพต้องเผชิญเป็นสิ่งสะท้อนถึงความล้มเหลวของนโยบายจัดการการอพยพของรัฐบาลส่วนใหญ่ แม้ว่ากระบวนการเหล่านี้จะคาบเกี่ยวกับการค้ามนุษย์ที่ถือเป็นภัยคุกคามในเชิงศีลธรรม และเกี่ยวข้องกับประเด็นทางสังคมในแต่ละรัฐโดยตรง แต่จากการศึกษาส่วนใหญ่ พบว่าหลายรัฐบาลไม่ได้ให้ความสนใจกับประเด็นดังกล่าวอย่างจริงจัง หรือหากจะมีนโยบายออกมาจัดการ ก็มักจะอยู่ในรูปแบบของการกีดกันหรือจำกัดกลุ่มผู้อพยพในการเข้าถึงรัฐ ซึ่งไม่ได้เป็นวิถีทางที่ยั่งยืนในการแก้ปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากการอพยพ ซ้ำยังเป็นการเพิ่มระดับความรุนแรงของปัญหาให้เพิ่มขึ้นและทำให้ความเปราะบางของกลุ่มผู้อพยพเพิ่มขึ้นไปอีก บางกรณี เช่น กรณีแรงงานอพยพในประเทศมาเลเซีย เชื้อชาติและศาสนาเป็นสิ่งที่เข้ามามีอิทธิพลเสริมด้วย โดยจะมีการให้โควตาของกลุ่มผู้อพยพแยกตามสัดส่วนที่รัฐบาลกำหนดไว้ล่วงหน้า รวมถึงสวัสดิการที่แรงงานอพยพแต่ละระดับและแต่ละกลุ่มได้รับมีความแตกต่างกันออกไป ส่งผลต่อสภาพความเป็นอยู่ของผู้อพยพที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ข้อกฎหมายของมาเลเซียกำหนดให้นายจ้างหลูกจ้างผ่านระบบนายหน้า อีกทั้งนายจ้างยังเก็บเอกสารยืนยันตัวตน เช่น พาสปอร์ตของลูกจ้าง กลุ่มแรงงานอพยพเหล่านี้จึงไม่มีอำนาจในการต่อรองด้วยสถานะที่ผิดกฎหมายในการพำนักและทำงานอยู่ในประเทศ แรงงานกลุ่มนี้จึงถูกละเมิดสิทธิและถูกเอารัดเอาเปรียบได้ (Kaur, 2010) แม้ว่ารัฐบาลในเอเชียยังมีความพยายามที่จะสร้างความร่วมมือในระดับภูมิภาคขึ้น เพื่อเป็นกลไกแลกเปลี่ยนข้อมูลของผู้อพยพ แต่กระนั้น รัฐบาลส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ให้ความสนใจผู้อพยพในมิติการเคลื่อนย้ายและมิติความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่จะเกิดขึ้น เพราะยังมีฐานคติการมองในเชิงความมั่นคงของรัฐอยู่

ฐานคิดในการมองปรากฏการณ์ในรูปแบบนี้เอง ที่นำไปสู่การดำเนิน

นโยบายมิตเดียว นโยบายที่เกิดขึ้นจึงเป็นมิติที่แห่งแล้งและแข็งกร้าว ผู้ว่างนโยบายไม่เข้าใจปัญหาที่ผู้อพยพต้องเผชิญ และละเลยการทำความเข้าใจถึงความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มผู้อพยพ นโยบายที่ออกมามักเป็นการเหมารวม กลุ่มที่มีความเปราะบางมากเป็นพิเศษ เช่น ผู้อพยพเยาวชนหรือผู้หญิงมักไม่ได้รับความสนใจหรือได้รับการคุ้มครองเฉพาะกรณีของตน (Piper, 2004) ในท้ายที่สุด ความรุนแรงที่เกิดกับผู้อพยพกลุ่มนี้มีแนวโน้มจะเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ ทางเลือกอื่นที่สามารถให้ความช่วยเหลือได้ เช่น องค์กรพัฒนา หรือภาคประชาสังคม แม้จะให้ความสนใจและพยายามออกมาเคลื่อนไหวในประเด็นดังกล่าว แต่ด้วยข้อจำกัดด้านทุนและทรัพยากรบุคคล ความพยายามจึงยังไม่ได้รับผลสำเร็จเท่าที่ควรและยังขาดการสนับสนุนจากรัฐบาลนานาชาติ กอปรกับปัญหาการคอร์รัปชันและการรับสินบนของเจ้าหน้าที่รัฐทั้งที่อยู่ต้นทางและปลายทาง ทำให้ปัญหาการละเมิดสิทธิจากกระบวนการข้ามชาติของผู้อพยพยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นไปอีก นอกจากนี้ รัฐยังต้องทำความเข้าใจถึงลักษณะของระบบโลกาภิวัตน์และทุนนิยมระดับโลกที่ทำให้การเคลื่อนย้ายคนเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อระบบดังกล่าวในปัจจุบัน การปิดกั้นรัฐจากผู้อพยพเพื่อปิดกั้นปัญหาโดยละเลยการพินิจพิจารณาถึงบริบทท้องถิ่นจึงไม่ใช่วิธีแก้ปัญหาคือถูกต้องอีกต่อไป

หนทางที่น่าสนใจและอาจช่วยลดความเปราะบางของผู้อพยพ คือ การยกระดับความสำคัญของประเด็นสิทธิมนุษยชนในการออกนโยบายและกฎข้อบังคับต่างๆ (Pécoud and De Guchteneire, 2006) การตั้งต้นจากฐานคิดด้านสิทธิมนุษยชนจะทำให้เราเข้าใจถึงแง่มุมความเป็นจริงที่กลุ่มผู้อพยพต้องเผชิญตามสิทธิมนุษยชนที่บัญญัติไว้นั้น โดยพื้นฐานแล้วมนุษย์มีสิทธิที่จะเคลื่อนย้ายได้อย่างเสรี มีอิสระในการจ้างงาน และเข้าถึงมาตรฐานการดำเนินชีวิตที่เพียงพอโดยไม่ถูกกีดกัน การตั้งต้นจากฐานคิดในรูปแบบที่เปิดและมีความเป็นเสรีนิยมมากขึ้นจะช่วยแก้ปัญหาความรุนแรงและอันตรายให้กับผู้อพยพที่จะบรรเทาเบาบางลง นั่นเพราะคนกลุ่มนี้มีสิทธิในการขอความช่วยเหลือ

จากทางการและมีอำนาจในการต่อรองกับขบวนการค้ามนุษย์ที่ผิดกฎหมายมากขึ้น ผสานประโยชน์กับรัฐในการช่วยลดปัญหาที่เกิดจากขบวนการค้ามนุษย์ให้ลดน้อยลง นอกจากนี้ Pécoud and De Guchteneire (2006) ยังกล่าวไว้อีกด้วยว่า การเปิดเสรีในการอพยพเป็นวิธีการช่วยลดช่องว่างระหว่างประเทศร่ำรวยและยากจนที่ได้รับการยอมรับมากที่สุดวิธีหนึ่ง เพราะการอพยพจะช่วยยกระดับให้มีการพัฒนาโครงสร้างใหม่ๆ เป็นการเพิ่มงานให้ประเทศปลายทาง และเมื่อความไม่เท่าเทียมในระดับโลกลดลง ความจำเป็นทางเศรษฐกิจในการอพยพก็จะลดลงตามไปด้วย อีกทั้งความกลัวของคนในสังคมปลายทางที่มองว่าการอพยพหมายถึงการทำลายความผูกพันกลมเกลียวทางสังคม หรือทำลายโอกาสทางเศรษฐกิจเข้ามาแย่งงานทำ อาจไม่ใช่ความกลัวที่เป็นจริงเสมอไป ความกลมเกลียวและโอกาสทางเศรษฐกิจย่อมเกิดขึ้นได้เมื่อผู้อพยพและพลเมืองของประเทศปลายทางสามารถหาทางร่วมมือและเสริมกันในการพัฒนาประเทศ

จะเห็นได้ว่า การหยิบยกประเด็นสิทธิมนุษยชนเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการสร้างนโยบายต่อผู้อพยพ ไม่ได้เอื้อประโยชน์ต่อเฉพาะผู้อพยพเท่านั้น หากแต่ยังประโยชน์ให้กับรัฐและพลเมืองของรัฐปลายทางด้วย เมื่อรัฐไม่ใช่ตัวแสดงที่ผู้อพยพจำเป็นต้องหลีกเลี่ยง ความเปราะบางของผู้อพยพก็จะลดลง ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับทั้งสองฝ่ายจึงเป็นเสมือนส่วนเสริมความเข้มแข็งซึ่งกันและกัน ในภายหลัง เมื่อผู้อพยพได้ทำการอพยพถึงปลายทางแล้ว ผู้อพยพต้องเข้าสู่กระบวนการการตั้งถิ่นฐานใหม่ ซึ่งมีรูปแบบที่แตกต่างกัน โดยปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกต่างก็คือ รัฐปลายทางและตัวผู้อพยพเอง กระบวนการดังกล่าวนี้จะอธิบายในหัวข้อต่อไป โดยเฉพาะลักษณะของการตั้งถิ่นฐานใหม่ของกลุ่มผู้อพยพและวิธีการต่อรองของกลุ่มคนเหล่านี้ที่มีต่อรัฐและพื้นที่ชายแดน

กระบวนการตั้งถิ่นฐานใหม่

เมื่อเดินทางไปต่างประเทศปลายทาง ผู้อพยพต้องเข้าสู่กระบวนการในขั้นตอนสุดท้าย นั่นคือ กระบวนการตั้งถิ่นฐานใหม่ ในกระบวนการดังกล่าว ผู้อพยพที่ต้องการไปตั้งถิ่นฐานในแต่ละประเทศจะต้องผ่านการจัดการที่ตั้งขึ้นโดยรัฐบาลปลายทาง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานจะแตกต่างกันออกไปตามแต่นโยบายของรัฐบาลทางนั้น ๆ ซึ่งลักษณะของการตั้งถิ่นฐานใหม่นี้ รูปแบบแรก คือ ความพยายามกลมกลืนตนเองเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนปลายทาง ผู้อพยพในรูปแบบนี้มีลักษณะสอดคล้องกับความเข้าใจถึงการอพยพในแบบดั้งเดิมที่ว่าผู้อพยพเป็นกลุ่มที่ย้ายออกจากประเทศแม่และการย้ายออกนั้นหมายถึงการตัดความสัมพันธ์ออกจากต้นทางอย่างถาวร คนกลุ่มนี้จึงถูกคาดหวังให้พยายามปรับตัวและกลืนตัวเองเข้ากับสังคมปลายทาง นโยบายของรัฐที่สนับสนุนการตั้งถิ่นฐานของผู้อพยพในรูปของการสนับสนุนให้คนเหล่านี้กลืนตัวเข้ากับสังคมทุกด้าน ตั้งแต่การเรียนรู้ด้านภาษาทางการของประเทศปลายทาง ปรับพฤติกรรมและการแสดงออกให้สอดคล้องกับสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนปลายทาง

นอกจากการปรับตัวที่สามารถมองเห็นภายนอกแล้ว ยังมีความคาดหวังให้กลุ่มผู้อพยพเหล่านี้ปรับตัวทางด้านความคิดด้วย ซึ่งอาจแสดงออกในด้านความภักดีต่อประเทศปลายทางและการระบุตัวตนเป็นพลเมืองของชาติที่ปลายทาง เราจะเห็นได้จากตัวอย่างของกลุ่มผู้อพยพชาวอเมริกัน แคนาดา หรือออสเตรเลียในยุคนุกเบิก กลุ่มผู้อพยพนี้มักมีถิ่นฐานเดิมมาจากยุโรป เมื่ออพยพถึงปลายทางแล้ว กลุ่มคนเหล่านี้มีแนวโน้มจะระบุตัวตนและถือตนเป็นคนสัญชาติปลายทาง (Castles, 2002) หรืออีกตัวอย่างหนึ่งที่เราเห็นได้ชัดเจนคือตัวอย่างของคนจีนอพยพในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นกลุ่มคนจีนที่อพยพมาในช่วงที่จีนมีปัญหาด้านการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจจากรัฐบาลพรรคคอมมิวนิสต์ กลุ่มคนเหล่านี้แม้จะเข้าใจตัวเองว่าเป็นคนเชื้อชาติจีน แต่ในสำนึก

ด้านความจงรักภักดีต่อแผ่นดินปลายทาง เช่น ประเทศไทย จะมีอยู่สูง ค่านิยมลักษณะนี้แสดงให้เห็นผ่านละครในโทรทัศน์หรือสื่อภาพยนตร์จำนวนมาก

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานใหม่ของผู้อพยพในอีกรูปแบบหนึ่งที่มีความน่าสนใจ คือ การแบ่งแยกตัวเองออกจากชุมชนปลายทาง การตั้งถิ่นฐานในรูปแบบนี้พบได้มากในกลุ่มผู้อพยพชั่วคราว กลุ่มคนเหล่านี้มักเป็นกลุ่มที่มีความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติและภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมกับคนในสังคมปลายทางอย่างชัดเจน รัฐบาลปลายทางส่วนใหญ่เองก็มักจะออกนโยบาย มาตรการและระบบต่าง ๆ ออกมาควบคุมและจัดระเบียบกลุ่มผู้อพยพในลักษณะนี้ โดยการดึงกลุ่มคนเหล่านี้เข้ามาทำงานในประเทศของตนเพียงชั่วคราวเพื่อตอบสนองต่อตลาดแรงงานที่ขาดแคลนในชั่วระยะเวลาหนึ่ง อีกทั้งยังมักมีการจำกัดสวัสดิการทางสังคม และพยายามกีดกันออกจากการมีส่วนร่วมทางการเมือง วัฒนธรรมของชาติ และไม่มีการให้สัญชาติกับคนกลุ่มนี้ ด้วยช่องว่างของความแตกต่างระหว่างผู้อพยพและคนในชุมชนปลายทางนี้เองที่สร้าง ‘ความหวาดกลัว’ ต่อความแตกต่าง เกิดเป็นความรู้สึกไม่ไว้วางใจระหว่างกันและกัน มองว่าต่างฝ่ายต่างเป็นภัยคุกคามต่ออัตลักษณ์ในสังคมของตน แม้ผู้อพยพที่มีคุณลักษณะดังกล่าวมักเลือกที่จะไม่กลืนตัวเองกับสังคมปลายทาง เต็มตัวดังเช่นการตั้งถิ่นฐานของผู้อพยพในรูปแบบแรก แต่นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานทั้งสองรูปแบบนี้มีจุดร่วมที่ต้องการสื่อออกมาเหมือนกันว่า ความแตกต่างทางเชื้อชาติเป็นสิ่งต้องห้ามและเป็นสิ่งที่ต้องได้รับการควบคุม

อย่างไรก็ตาม ในยุคต่อมาได้มีการตั้งคำถามจากการกระทำในลักษณะดังกล่าว ที่ต้องสอดคล้องกับหลักประชาธิปไตยและเสรีนิยมใหม่ที่ต้องให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิของผู้อพยพด้วย โดยมากแล้วรัฐบาลปลายทางของการอพยพมักเป็นรัฐเสรีนิยมประชาธิปไตย รัฐบาลเหล่านี้จึงไม่สามารถส่งแรงงานที่ตนไม่ต้องการกลับประเทศได้โดยอำเภอใจ อีกทั้งประเด็นเรื่องสิทธิทางสังคมของแรงงานกลุ่มนี้ยังถูกยกขึ้นมาตั้งคำถามถึงความชอบธรรมของรัฐ ที่แต่เดิมพยายามจะกลืนหรือกีดกันแรงงานอพยพออกจากสังคมปลายทาง

ทาง คำถามเหล่านี้ทำให้เกิดการรวมตัวของครอบครัวและการก่อตัวของชุมชนคนกลุ่มน้อย ในชุมชนพิเศษนี้ กลุ่มผู้อพยพยังสามารถสืบทอดภาษาและวัฒนธรรมของตนไปยังลูกหลานที่เกิดในแผ่นดินใหม่ได้ และยังมีการสร้างความร่วมมือทางศาสนาและเศรษฐกิจของกลุ่มผู้อพยพได้อีกด้วย ชุมชนลักษณะนี้ฝังตัวอยู่ร่วมกับชุมชนปลายทาง ทำให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเชื้อชาติในสังคมปลายทาง ส่งผลให้เกิดการตั้งรกรากรูปแบบสุดท้าย คือ รูปแบบที่เรียกว่าการตั้งถิ่นฐานใหม่แบบพหุวัฒนธรรม (multiculturalism) การตั้งถิ่นฐานรูปแบบนี้ทำให้เกิดความพัวพันในในมาลาคิตีของความเป็นรัฐ-ชาติที่มีลักษณะเชิงเดี่ยว ที่มักให้ภาพว่ารัฐ-ชาติประกอบสร้างจากชนชาติเพียงหนึ่งเดียว แนวคิดพหุวัฒนธรรมนี้ช่วยส่งเสริมสิทธิการคงอยู่ของวัฒนธรรมและการสร้างชุมชนพลัดถิ่น (diasporic community) ซึ่งเกี่ยวพันกับฐานคิดเรื่องความเท่าเทียมทางสังคม ทำให้การกีดกันทางสังคมลดลง จากเดิมที่มองว่าต่างฝ่ายมีความแตกต่างจากตน คนจะมองว่าความแตกต่างที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติและทำให้เกิดการยอมรับระหว่างกัน ซึ่งเราจะพบเห็นได้จากนโยบายของรัฐในทางตะวันตกที่พยายามเปิดรับสังคมในรูปแบบนี้มากขึ้น (ดู Castles, 2002)

ตัวตนของผู้อพยพในประเทศปลายทาง

เมื่อมีชุมชนในลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้น ผลกระทบที่ตามมาย่อมไม่เกี่ยวพันอยู่เฉพาะกับนโยบายของรัฐ ชุมชนเหล่านี้เชื่อมโยงและก่อให้เกิดประเด็นใหม่ ๆ กับความเข้าใจในตัวตนของคนในชุมชนปลายทางและผู้อพยพ แท้จริงแล้วการเข้าใจนิยามตัวตนคนพลัดถิ่นนั้นจำเป็นต้องอาศัยบริบทในหลายแง่มุม ทั้งแง่มุมทางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกันมาเป็นตัวตั้ง (ดู จีรูวดี 2547) บางกรณีเราพบเห็นว่า ในบางพื้นที่ การสร้างอัตลักษณ์และตัวตนของคนในพื้นที่และตัวผู้อพยพนั้นไม่มีความแตกต่างที่ชัดเจนมากนัก และยังพบเห็นความพัวพันของอัตลักษณ์ที่ซ้อนทับอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างกัน

(นิติ 2541) ดังจะเห็นได้จากการศึกษาความเข้าใจอัตลักษณ์ของคนในพื้นที่ชายแดนของ Madsen และ Naerssen (2003) ที่พบว่า แม้การขีดแบ่งเส้นเขตแดนจะทำให้คนรับรู้ถึงความแตกต่างระหว่างคนอีกฝั่งหนึ่งของเส้นแบ่งนั้น ประเด็นของความแตกต่างในบริเวณดังกล่าวก็ยังคงมีความพัวพันอยู่มาก เนื่องจากการขีดแบ่งเส้นเขตแดนนั้นเป็นการขีดแบ่งทับชุมชนทางชาติพันธุ์ ศาสนา และภาษาที่มีความคล้ายคลึงกัน ลักษณะของชุมชนพลัดถิ่นจึงเป็นพื้นที่ที่ยังคงให้ความรู้สึกของ ‘ความเป็นบ้าน’ ที่ไม่ทำให้ผู้พลัดถิ่นที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวนี้ มีความรู้สึกแปลกแยกแตกต่างออกไปจากคนที่อยู่คนละฟากของเขตแดนที่ตนอาศัยอยู่มากนัก

ในขณะเดียวกัน เรายังพบเห็นกรณีที่ชุมชนปลายทางมีความเข้าใจในอัตลักษณ์ของตนในลักษณะที่แบ่งแยกออกจากกลุ่มผู้อพยพอย่างชัดเจนจากการศึกษาของ Lafazani Olga (2013) ที่ชื่อว่า *A Border within a Border: The Migrants' Squatter Settlement in Patras as a Heterotopia* เธอชี้ว่าเมืองปาตราสในกรีซเป็นจุดเชื่อมต่อของผู้อพยพจากยุโรปตะวันออกเพื่อผ่านไปยังยุโรปตะวันตก เนื่องจากเป็นเมืองท่าที่ใหญ่ที่สุดในกรีซที่สามารถเดินทางต่อไปยังอิตาลีได้โดยสะดวก จึงเป็นจุดที่ต้องรองรับผู้อพยพจำนวนมากทุกปี ผู้อพยพจำต้องอาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่เมืองนี้จนกว่าจะสามารถหาหนทางข้ามแดนไปยังฝั่งอิตาลีได้ จึงเกิดเป็นการสร้างเขตที่อยู่แบบจัดการตนเองให้กลุ่มผู้อพยพเหล่านี้ได้พักอาศัยอยู่ชั่วคราวในเขตของเมืองขึ้น และแยกขาดออกจากคนพื้นที่นออย่างชัดเจน ลักษณะดังกล่าวมีความสอดคล้องกับลักษณะที่ Michel Foucault (1986) เรียกว่า *heterotopia* หรือ ‘พื้นที่แห่งความเป็นอื่น’ นั่นก็เพราะว่า แม้ปาตราสเป็นพื้นที่ที่มีวัฒนธรรมหลายรูปแบบอยู่ในตัวเอง แต่ความแตกต่างที่มีอยู่นี้สะท้อนออกมาในความสัมพันธ์ทางอำนาจของแต่ละพื้นที่ในลักษณะของลำดับชั้นที่แตกต่างกัน

นอกจากนี้ ลักษณะการอยู่อาศัยของผู้อพยพในเขตนี้เป็นแบบชั่วคราว ซึ่งแม้ว่าจะมีการยอมเปิดรับผู้อพยพให้เข้ามา แต่ก็เป็นการเปิดแบบให้อยู่ใน

พื้นที่ที่จำกัด การเปิดรับผู้อพยพให้เข้ามาอาศัยอยู่ด้วยชั่วคราว และการจัดวางพื้นที่ที่พักพิงของผู้อพยพแยกขาดออกจากคนท้องถิ่น สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการกั้นกลุ่มคนผู้อพยพออกไป ปาตราบาสจึงเป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจผ่านการต่อรอง (ยอมให้อยู่ชั่วคราว) และต่อต้าน (อยู่อย่างแยกขาดออกจากคนท้องถิ่น) ที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มผู้อาศัยเดิมและผู้อพยพ ในพื้นที่ดังกล่าวนี้ ผู้คนต่างเข้าใจถึงตัวตนของตนเองผ่านการมองฝ่ายตรงข้าม โดยอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเสมือนกระจกที่สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างกันและกัน ในกรณีของปาตราบาสนี้ สื่อท้องถิ่นเป็นหนึ่งในตัวแสดงหลักที่นำเสนอภาพความสับสน ความงม และความมั่นคง เป็นเสมือนชั่วคราวข้ามระหว่างผู้อพยพกับคนท้องถิ่นอย่างชัดเจน นี่เองที่ทำให้คนทำความเข้าใจตนเองในลักษณะการแบ่งแยกทั้ง 'เขต' และ 'ชนชั้น' ระหว่างผู้อพยพกับคนท้องถิ่นเป็นเรื่องที่ยากต่อการสลายไป

ความแตกต่างระหว่างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนปลายทางและผู้อพยพที่มาอยู่ใหม่นั้น ไม่ได้ถูกรับรู้ในเชิงนามธรรมหรือความรู้สึกนึกคิดเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังแสดงออกในเชิงนโยบายของรัฐและพฤติกรรมที่คนในสังคมปลายทางแสดงออกด้วย โดยพื้นฐานเดิม รัฐปลายทางจะแสดงออกถึงการกีดกัน แบ่งแยกคนอพยพในพื้นที่เพื่อรักษาไว้ซึ่งเสถียรภาพของสังคมปลายทางผ่านนโยบายต่าง ๆ เช่น การอนุญาตให้ผ่านทางบริเวณชายแดน (Mechilinski, 2010) หรือการแยกพื้นที่อยู่อาศัยของกลุ่มผู้อพยพออกจากคนในชุมชนปลายทางอย่างชัดเจน (Olga, 2013) ซึ่งเราจะพบว่า กลุ่มผู้อพยพจำนวนมากต้องเผชิญหน้ากับปัญหาการถูกทำให้เป็นคนชายขอบหรือการเหยียดเชื้อชาติ ความพยายามในลักษณะนี้ยิ่งทำให้เกิดความรู้สึกแปลกแยกและแตกต่างจากคนในพื้นที่เพิ่มขึ้น ตัวอย่างเช่น นโยบายในแคนาดาเดียว บริเวณชายแดนอเมริกาและแคนาดาที่เคยกล่าวถึงไปก่อนหน้านี้ เดิมนโยบายของพื้นที่ดังกล่าวเป็นนโยบายแบบเปิดเสรีเพื่อสนับสนุนอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในพื้นที่ จึงได้มีการสร้างระบบคมนาคมที่เอื้อให้เกิดการเดินทางเศรษฐกิจใน

บริเวณดังกล่าว ต่อมาหลังเหตุการณ์ 9/11 นโยบายของรัฐได้เปลี่ยนทิศทางไป ระบบคมนาคมที่แต่เดิมเป็นระบบเปิดถูกใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมการไหลของคนและสินค้าที่จะเข้า-ออกผ่านพื้นที่ชายแดนดังกล่าว กระบวนการดังกล่าวนี้เองที่ก่อให้เกิด ‘ความรู้สึกเป็นอื่น’ อยู่ด้วยในตัวเอง (Cold-Ravnkilde, Singh and Lee, 2004) ซึ่งจากกรณีศึกษาข้างต้น จะเห็นได้ว่า วิธีการจัดการพื้นที่ของรัฐนั้นมีผลต่ออัตลักษณ์และการเข้าใจตัวตนที่แตกต่างกันของทั้งผู้อยู่อาศัยในพื้นที่นั้น ๆ และผู้ที่อพยพเข้ามาใหม่ ซึ่งความรู้สึกถึงความแตกต่างนี้ หล่อหลอมรูปแบบการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน อันจะนำมาสู่ความรู้สึกเป็นอื่น และความแปลกแยกระหว่างผู้อาศัยเดิมและผู้อพยพในท้ายที่สุด

ผู้อพยพกับการต่อสู้/ต่อรอง

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความพยายามในการกีดกันที่เกิดขึ้นจากชุมชนปลายทาง แต่กลุ่มผู้อพยพก็ไม่ได้เป็นตัวแสดงที่เป็นฝ่ายรับเพียงอย่างเดียว เนื่องจากผู้อพยพเป็นตัวแสดงที่มีปัจจัยเรื่องความอยู่รอดเป็นพื้นฐาน การดิ้นรนจนถึงที่สุดจึงเป็นคุณลักษณะสำคัญประการหนึ่งของคนกลุ่มนี้ ผู้อพยพมักอาศัยกลยุทธ์หลากหลายรูปแบบในการที่จะต่อรองกับอำนาจของรัฐ (ยศ 2551ข) ยุทธวิธีที่พบได้มากที่สุดคือ การอาศัยเครือข่ายทางสังคมข้ามชาติที่เกิดจากกลุ่มผู้อพยพก่อนหน้านี้ เครือข่ายนี้สามารถสร้างอำนาจให้กับกลุ่มผู้อพยพที่มีสถานะทางสังคมในระดับกลางหรือชายขอบ และช่วยให้พวกเขาสามารถสร้างโอกาสในการตั้งรกรากในสถานที่ที่มีโอกาสดีกว่าได้ เราจะเห็นกรณีตัวอย่างของเครือข่ายในลักษณะนี้จากขบวนการปลดปล่อยรัฐกะเหรี่ยงที่มีเครือข่ายข้ามชาติอยู่ทั้งในรัฐไทยและพม่า รวมไปถึงประเทศที่สามที่ผู้อพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในสหรัฐฯ หรือประเทศตะวันตก เครือข่ายดังกล่าวนี้เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยอำนวยความสะดวก ทั้งในด้านงบประมาณและกำลังคนเพื่อการต่อต้านกองทัพของพม่าในรัฐกะเหรี่ยง (Horstmann, 2014) หรือกรณีแรงงานอพยพผิดกฎหมายจากภาคชนบทที่อาศัยเครือข่ายนายหน้า ซึ่งอีกนัย

หนึ่งก็คือกลุ่มที่เคยอพยพไปรัฐปลายทางหรือมีสายสัมพันธ์กับกลุ่มคนบ้านเดียวกันที่อพยพไปอยู่ภายนอก เพราะธุรกิจแบบนี้สามารถทำได้ง่าย อาศัยเพียงเงินทุนเล็กน้อยก็สามารถดำเนินการต่อได้ (Skeldon, 2000)

รูปแบบของการต่อรองในอีกรูปแบบหนึ่งคือ การเพิกเฉยต่อความเป็นชายแดนของรัฐ เมื่อเราศึกษาถึงประวัติศาสตร์ที่มาของเขตแดน เราจะพบว่าแรกเริ่ม รัฐจำนวนมากโดยเฉพาะรัฐในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการยึดเอาพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เป็นสำคัญ (ดูบทที่ 2) แต่ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา รัฐเริ่มเข้ามาให้ความสนใจกับการร่างแผนที่เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการเข้าไปศึกษาและทำความเข้าใจถึงพฤติกรรมของการข้ามแดนของผู้อพยพหรือผู้ที่อาศัยในบริเวณชายแดนจะพบเห็นการเพิกเฉยต่ออาณาเขตในแผนที่ของรัฐ แทนที่จะเข้าออกผ่านช่องทางทางการของรัฐ คนกลุ่มนี้อาศัยชุมชนผู้อพยพบริเวณแถบพื้นที่ชายแดนในการดิ้นรนทั้งเชิงการเมืองและเศรษฐกิจ อาศัยเครือข่ายเหล่านี้ในการอพยพย้ายถิ่นเพื่อความอยู่รอดของตน เราจะเห็นตัวอย่างกรณีของแรงงานกะเรียงในชายแดนทางภาคเหนือของไทยที่เข้ามาขายแรงงานให้กับโรงงานบริเวณชายแดน (Aung, 2014) คนกลุ่มนี้อพยพข้ามแดนจากพม่ามาไทยอย่างผิดกฎหมายเพื่อหางานทำ การกระทำนี้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐไทยที่เน้นการเติบโตจากการส่งออกสินค้าไปขายต่างประเทศ ทำให้เกิดความต้องการแรงงานไร้ฝีมือจำนวนมาก โรงงานในบริเวณชายแดนจึงเปิดรับแรงงานผิดกฎหมายซึ่งแรงงานเหล่านี้จะอาศัยเครือข่ายของคนชาติพันธุ์เดียวกันในพื้นที่ชายแดนทั้งฝั่งไทยและพม่าในการเดินทางอพยพมาหางานทำ เมื่อมีการกวาดล้างแรงงานผิดกฎหมายตามโรงงานครั้งหนึ่ง ๆ เจ้านายในฝั่งโรงงานไทยจะเตือนล่วงหน้าเพื่อให้หลบซ่อนตัว หลังการกวาดล้าง กลุ่มคนเหล่านี้ก็จะกลับมาทำงานในโรงงานตามเดิม จากกรณีนี้จะเห็นได้ว่า ข้อจำกัดทางเขตแดนในรูปแบบแผนที่ที่กำหนดอาณาเขตของรัฐ-ชาติเองยังถูกท้าทายและต่อรองจากกลุ่มผู้อพยพที่อาศัยความต้องการเชิงเศรษฐกิจของผู้อพยพและคนในพื้นที่ปลายทางเป็นตัวตั้ง

นอกจากนี้ ยังมีการต่อรองในรูปแบบอื่นที่เกี่ยวข้องกับความล่อแหลมต่อประเด็นสิทธิมนุษยชน และพบได้มากในกลุ่มผู้หญิงอพยพที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจทางเพศ นั่นคือ การค้าประเวณีโดยตนเอง จากการศึกษาค้นคว้าของ Skeldon (2000) พบว่าผู้หญิงส่วนใหญ่ที่เข้ามาทำงานในอุตสาหกรรมทางเพศล้วนแล้วแต่เข้ามาทำงานด้วยตนเอง (ซึ่งต่างไปจากการล่อลวงและการค้ามนุษย์ดังที่กล่าวมาก่อนหน้า) กลุ่มผู้หญิงเหล่านี้มักเป็นผู้หญิงจากภาคชนบทที่ขาดโอกาสทางเศรษฐกิจในบ้านเกิดของตนเอง แต่ต้องรับผิดชอบครอบครัวที่ยากจน (บางกรณีครอบครัวบังคับให้ขายบริการหรือต้องการหลีกเลี่ยงหนีจากความรุนแรงในครอบครัว) ผลของการตัดสินใจในรูปแบบนี้จึงเป็นส่วนผสมของความตัดสินใจด้วยตนเองและการบีบบังคับในเชิงสถานการณ์ของคนที่ไม่มีความเลือก หรือกรณีที่ผู้หญิงตัดสินใจเองโดยสมัครใจ และติดต่อเพื่อเข้ามาทำงานในธุรกิจรูปแบบนี้ด้วยตัวเอง เช่น กรณีผู้หญิงไทยที่ขายบริการในประเทศญี่ปุ่น เพราะเล็งเห็นว่าการกระทำในรูปแบบนี้เป็นการกระทำที่ช่วยให้สถานะทางเศรษฐกิจของตนดีขึ้นและได้มาซึ่งผลตอบแทนที่คุ้มค่า จะเห็นได้ว่าแม้การตัดสินใจในรูปแบบนี้มีความคาบเกี่ยวกับขบวนการค้ามนุษย์ข้ามชาติอยู่บ้าง แต่ตัวผู้อพยพที่มักถูกมองเป็นเหยื่อเองก็มีความพยายามต่อรองและใช้ประโยชน์จากขบวนการเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองได้เช่นเดียวกัน

รูปแบบของการต่อรองท้ายสุดที่เปรียบเป็นไฟใบาทุณย์ของกลุ่มผู้อพยพ คือ การขอสิทธิความเป็นพลเมืองหรือสัญชาติ (ดู Laungaramsri, 2013) เดิมความเป็นพลเมืองถูกจำกัดอยู่เฉพาะสมาชิกของรัฐ-ชาติเพียงเท่านั้น ปัจจุบันแนวคิดดังกล่าวนี้ไม่สามารถคงอยู่ได้ในโลกที่เต็มไปด้วยกระแสข้ามชาติ ความเป็นพลเมืองจำเป็นต้องปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงในเชิงเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น ความเป็นพลเมืองในยุคนี้ไม่ถูกจำกัดว่าเป็นสิ่งที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป สัญชาติจากการเกิดหรือพักอาศัยในพื้นที่นั้นๆ เป็นสิ่งใหม่ที่ถือกำเนิดขึ้นพร้อมกับการถือสองสัญชาติที่เราพบเห็นได้ในปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้เป็นวิธีการในการต่อรองของกลุ่มผู้อพยพที่อาจนำมา

สู่การยอมรับให้พวกเขาเข้าเป็นสมาชิกของสังคมปลายทาง และการเปิดกว้างต่ออัตลักษณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น เราเห็นได้จากความพยายามในการต้อนรับของผู้อพยพในประเทศไทยจากผู้อพยพประเทศเพื่อนบ้านหลายเชื้อชาติในช่วงที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประสบกับปัญหาทางการเมืองและเศรษฐกิจ ทำให้เราพบเห็นบัตรประชาชนของคนต่างด้าวหลายรูปแบบสำหรับหลายกรณี แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในเชิงความคิดของรัฐต่อการให้สิทธิความเป็นพลเมืองกับกลุ่มผู้อพยพ (Laungar-amsri, 2013) นอกจากนี้ รัฐจำนวนมาก เช่น เยอรมนีและออสเตรเลียเริ่มออกนโยบายที่จะเปิดรับและให้สัญชาติกับผู้อพยพ เพราะเล็งเห็นถึงประโยชน์ทางสังคมที่จะเกิดขึ้นกับประเทศของตน ร่วมกันกับประเทศต้นทางที่ยังคงสร้างนโยบายที่ผูกพันผู้อพยพเพื่อประโยชน์จากเงินส่งกลับ ความจงรักภักดี และการคงตัวตนในเชิงวัฒนธรรมของตนเอาไว้เช่นเดียวกัน (Castles, 2002) แม้การต้อนรับในรูปแบบนี้จะแสดงให้เห็นถึงชัยชนะของผู้อพยพ แต่เราอาจมองเห็นถึงอำนาจในการควบคุมและคัดกรองของรัฐที่แฝงอยู่ในกระบวนการเหล่านี้ได้เช่นเดียวกัน

ความพรั่เลือนของการย้ายถิ่น

ความพรั่เลือนของอัตลักษณ์ของผู้อพยพและคนพลัดถิ่นนั้น เกิดขึ้นได้จากความพยายามในการปรับตัวเข้าสู่สังคมใหม่ หรืออาจจะเป็นผลของนโยบายรัฐของประเทศปลายทางในการหลอมรวมคนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมหลัก อย่างไรก็ตาม ความพรั่เลือนที่ว่านี้ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่เท่านั้น เราอาจพบเห็นถึงความพรั่เลือนในความเป็นพลเมืองในตัวพลเมืองของรัฐดั้งเดิมเองได้ด้วยเช่นกัน พลเมืองของรัฐหนึ่ง ๆ อาจไม่มีความรู้สึกผูกพันกับรัฐของตนได้แม้ว่าตนจะได้สิทธิความเป็นพลเมืองอย่างเต็มที่ และได้รับการยอมรับถึงการเป็น

ส่วนหนึ่งของรัฐ ซึ่งอาจต้องอาศัยการทำความเข้าใจบริบทในเชิงประวัติศาสตร์ เป็นตัวประกอบ ดังจะเห็นได้จากความรู้สึกเป็นชายแดนของพลเมืองญี่ปุ่นใน เกาะโองาซาวาระจากการศึกษาของ Yuki Sato (2011) พลเมืองที่อาศัยอยู่บนเกาะนี้และหมู่เกาะใกล้เคียงสัดส่วนต่อครึ่งมองว่าพื้นที่ของตนไม่ได้เป็นพื้นที่ที่ขึ้นอยู่กับประเทศใด สืบจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีความเป็นเกาะโดดเดี่ยวและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ตนไม่ได้มีความผูกพันกับประเทศใดเป็นพิเศษ ดังนั้น แม้ญี่ปุ่นจะกำหนดให้พื้นที่ในเกาะนี้เป็นเสมือนเกาะชายแดนของประเทศญี่ปุ่น แต่คนในพื้นที่กลับไม่มีความรู้สึกของความเป็นชายแดนอยู่ในตัวเอง เนื่องจากไม่ได้รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของประเทศตั้งแต่แรก จึงจะแสดงให้เห็นได้ว่า ความไม่ลงรอยกันในเชิงประวัติศาสตร์อาจทำให้เกิดความพร่าเลือนในความเป็นพลเมืองของรัฐได้เช่นกัน

นอกจากกลุ่มผู้อพยพแรงงานทั่วไปแล้ว กลุ่มที่น่าสนใจอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มผู้พลัดถิ่น (diaspora) การพลัดถิ่นเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณมาถึงสังคมสมัยใหม่ แน่นนอนว่าปัจจัยและรูปแบบการพลัดถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน ในสมัยกรีกโบราณ ผู้พลัดถิ่นคือผู้ที่ต้องอพยพและอาศัยอยู่ตามที่ต่าง ๆ อย่างกระจัดกระจายจากจุดกำเนิดของตน แต่แม้จะมีการอพยพไปอยู่ที่อื่น จุดร่วมที่ผู้พลัดถิ่นจะมีเหมือนกัน คือ ความทรงจำเกี่ยวกับบ้านเกิดเมืองนอนของตนเอง คนกลุ่มนี้ก็ยังเชื่อและยึดถือชุดความทรงจำเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของตนอย่างเหนียวแน่น การนิยามและเข้าใจตัวตนจึงยังต้องการคงไว้ซึ่งความเป็นเผ่าพันธุ์เดิม ยังคงต้องการรักษาและดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมและความคิด ความเชื่อในแบบดั้งเดิมของตน ส่งผลให้ผู้พลัดถิ่นไม่สามารถกลืนตัวเองเข้ากับสังคมปลายทางได้อย่างแนบสนิท ความเป็นอยู่จึงจำเป็นต้องแยกอยู่อย่างโดดเดี่ยวจากสังคมปลายทาง ทั้งยังมีความพยายามที่จะกลับไปยังถิ่นกำเนิดเดิมของตนหรือของบรรพบุรุษหากสถานการณ์เอื้ออำนวย และกลุ่มนี้มักมีความแน่วแน่พื้นที่จะพยายามคงไว้ซึ่งอัตลักษณ์และตัวตนของเผ่าพันธุ์ของตน โดยมองว่าคนเผ่าพันธุ์เดียวกันมีประวัติศาสตร์และ

ความเชื่อในโชคชะตาาร่วมกัน (Reis, 2004)

ตัวอย่างที่เราพบเห็นได้บ่อยคือตัวอย่างของผู้พลัดถิ่นชาวยิว ชาวยิวมีความเชื่อที่สอดคล้องกับคัมภีร์ทางศาสนาที่มองว่าตนคือผู้ถูกเลือกจากพระเจ้าที่ต้องระหกระเหินออกจากดินแดนแห่งพันธสัญญาและจะกลับมาใหม่เมื่อถึงเวลาอันควร ซึ่งปัจจุบันยังทำให้เราพบปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างอิสราเอลและดินแดนในปาเลสไตน์นั่นเอง อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจถึงผู้พลัดถิ่นแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างออกไปตามเงื่อนไขและบริบทเฉพาะที่ต้องศึกษาในเชิงรายละเอียดเป็นรายกรณี เช่น คนในรัฐยูเรเชียที่อพยพเข้ายุโรปตะวันตกหรือสหรัฐอเมริกา จากสาเหตุทางการเมืองและการพยายามหาโอกาสในชีวิตที่ดีกว่า หรือผู้อพยพจากประเทศแถบลาตินอเมริกาที่อพยพเพื่อโอกาสทางการงาน แต่ยังใช้อำนาจทางเศรษฐกิจที่ตนได้มาโดยการเพิ่มความเข้มแข็งให้กับแผ่นดินต้นทางและคนที่มีเชื้อสายเดียวกัน ผ่านการใช้สื่อและการลงทุนในประเทศต้นทางของตน เป็นต้น เราจะเห็นได้ว่าการอพยพของคนพลัดถิ่นนั้นมักเกิดขึ้นจากวิกฤตการณ์บางอย่าง แม้ในยุคปัจจุบัน คนกลุ่มนี้เองก็ได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่ทั้งเชื่อมโยงและแยกพวกเขาออกจากพวกเดียวกัน ความก้าวหน้าในการสื่อสารทำให้พวกเขาสามารถติดต่อและเกิดความเชื่อมโยงระหว่างกันได้ง่ายขึ้น แต่ขณะเดียวกันเทคโนโลยีและความก้าวหน้าของการคมนาคมก็ทำให้ผู้พลัดถิ่นเคลื่อนย้ายถิ่นได้ง่าย และทำให้การตั้งถิ่นฐานกายภาพอยู่ห่างจากกันได้มากขึ้นเช่นเดียวกัน

ในบทนี้ ผู้เขียนได้ทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างผู้อพยพกับการข้ามแดนและสภาวะข้ามชาติ ผ่านทางการทบทวนถึงนิยามความหมายดั้งเดิมของการข้ามชาติ รวมถึงความหมายใหม่ที่ทั้งผู้อพยพและชายแดนต่างฝ่ายต่างเป็นตัวแทนที่มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ ในบทนี้ผู้เขียนได้ทบทวนถึงสาเหตุและลักษณะของการอพยพย้ายถิ่นของผู้คน ทำความเข้าใจถึงกระบวนการอพยพ ปัญหาที่ผู้อพยพต้องประสบพบเจอ รวมถึงกระบวนการที่ปลายทางหรือการตั้งถิ่นฐานใหม่ของผู้อพยพย้ายถิ่น ในแง่หนึ่งสามารถ

สรุปได้ว่า แท้จริงแล้ว ไม่ใช่เฉพาะชายแดนที่ถูกเขียนร่างขึ้นโดยรัฐที่มีอำนาจในการจัดการกับคนข้ามแดนเท่านั้น หากแต่การต่อรองของคนข้ามแดนเองก็มีอิทธิพลต่อการกำหนดความเป็นไปของลักษณะของชายแดนและปฏิบัติการของรัฐในพื้นที่ดังกล่าวด้วย ดังที่เราจะเห็นได้จากตัวอย่างของการเคลื่อนย้ายในทวีปแอฟริกาที่แต่ละรัฐมีการกำหนดมาตรการในการคัดกรองคนเข้าเขตแดนของตนที่แตกต่างกันออกไป (ดู Mechliniski, 2010) อย่างไรก็ตาม ผู้ที่เดินทางอพยพข้ามแดนในชีวิตประจำวันก็มีวิธีการที่จะต่อรองต่อมาตรการเหล่านี้ในรูปแบบของตนเอง เป็นมาตรการที่จะเอื้ออำนวยให้การอพยพสามารถเป็นไปได้ได้อย่างราบรื่นและนำผลประโยชน์สูงสุดมาสู่ตนเอง

บทที่ 5

เศรษฐกิจข้ามแดน

การค้าชายแดนเป็นหนึ่งในกิจกรรมหลัก ที่พบได้ในบริเวณที่มีความแตกต่างระหว่างกันไม่เฉพาะด้านเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงความแตกต่างเชิงสังคมวัฒนธรรมและการเมืองด้วย พูดอีกอย่างก็คือว่า กิจกรรมการค้าชายแดนนั้น ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เพียงเรื่องของการแลกเปลี่ยนสินค้า การผลิตและการบริโภคแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังเกี่ยวข้องอย่างมีนัยสำคัญต่อ—และได้รับอิทธิพลจาก—ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มสังคมวัฒนธรรม (ยุค 2551ก) และการถูกกำกับหรือการพยายามปรับเปลี่ยนเพื่อดำรงท่ามกลางการควบคุมของนโยบายรัฐด้วยเช่นกัน (จักรกริช 2555) การพิจารณาเรื่องการค้าชายแดนจึงไม่ใช่การพิจารณาแต่เรื่องเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หากแต่ครอบคลุมมิติที่ไปไกลกว่านั้นมาก ในบทนี้จะอภิปรายถึงความสัมพันธ์ระหว่างชายแดนกับการค้าว่าทั้งสองสิ่งนี้โยงใยและมีอิทธิพลต่อกันอย่างไร การค้าในพื้นที่ชายแดนมีความพิเศษแตกต่างไปจากการค้าในพื้นที่อื่น ๆ ของรัฐในลักษณะอย่างไร รวมไปถึงผลกระทบของโลกาภิวัตน์ที่มีต่อการค้าชายแดนและการจัดการของรัฐต่อการไหลเวียนของผู้คน สินค้า และผลประโยชน์ต่างๆ ที่ชายแดน โดยส่วนต้นของบท ผู้เขียนจะเน้นการทำความเข้าใจถึงลักษณะจำเพาะของพื้นที่ชายแดนที่มีผลต่อกิจกรรมทางการค้า ทั้งปัจจัยเชิงภูมิโนเวคและปัจจัยความแตกต่างระหว่างรัฐ ในตอนท้ายของบท ผู้เขียนจะอภิปรายถึงปฏิกิริยาตอบสนองของรัฐต่อการค้าชายแดนในรูปแบบต่างๆ และชี้ให้เห็นถึงการตอบโต้ต่อมาตรการของรัฐที่พยายามควบคุมจัดการการค้าชายแดนโดยคนในพื้นที่ต่อไป

ความสัมพันธ์ระหว่างชายแดนกับการค้า

ในบทก่อนหน้า ผู้เขียนได้อภิปรายให้เห็นว่าการขีดเส้นแบ่งเขตแดนเป็นหนึ่งในปัจจัยที่สร้างความแตกต่างระหว่างพื้นที่ที่ทาบอยู่สองด้านของเส้นแบ่งเขตแดนอย่างไร เส้นแบ่งนี้ไม่เพียงแต่แสดงถึงความแตกต่างทางกฎหมาย การเมืองหรืออำนาจอธิปไตยของรัฐที่มีผลเหนือพื้นที่นั้นๆ เท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมหรือส่งผลไปถึงความแตกต่างในด้านอื่นๆ ที่เป็นผลตามมาจากอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนอีกด้วย ในบทนี้ ผู้เขียนจะอภิปรายถึงสภาพเศรษฐกิจที่แตกต่างกันระหว่างสองด้านของเส้นเขตแดน ซึ่งในแง่หนึ่ง เป็นความแตกต่างที่เกิดขึ้นระหว่างพื้นที่สองพื้นที่ก่อนที่จะมีเส้นเขตแดน และในอีกแง่หนึ่งก็อาจเกิดจากการขีดเส้นแดนลงบนพื้นที่และทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างสองพื้นที่นั้นได้เช่นกัน อำนาจอธิปไตยเหนือพื้นที่สองฟากของชายแดนนั้นประกอบไปด้วยความแตกต่าง ทั้งระบบเศรษฐกิจ ระบบเงินตรา ระบบภาษี และมาตรการควบคุมและสนับสนุนอื่นๆ อันเป็นตัวแปรที่ก่อให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจในระดับที่แตกต่างกันไป ความไม่เท่าเทียมระหว่างกันนี้เองเป็นตัวกระตุ้นหลักที่ก่อให้เกิดความพยายามทำในการใช้ประโยชน์จากความแตกต่างเหล่านั้น เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ทางทรัพยากร แรงงาน การผลิต และการบริโภค (Coplan, 2010) เราจะเห็นตัวอย่างกรณีการแลกเปลี่ยนดังกล่าวได้ชัดเจนยิ่งขึ้นในกรณีที่ระดับการพัฒนาของสองรัฐที่มีชายแดนติดกันอยู่ในระดับสูง เช่น กรณีของชายแดนเม็กซิโกและอเมริกา หรือชายแดนของเลโซโทกับแอฟริกาใต้ ซึ่งจะเห็นถึงการเคลื่อนย้ายของแรงงานราคาถูกข้ามแดนจากประเทศที่พัฒนาในระดับต่ำกว่าไปอีกฝั่งของชายแดนเป็นจำนวนมาก

การค้าชายแดนมีอิทธิพลอย่างมากต่อทั้งในและนอกพื้นที่ชายแดน ในแง่หนึ่งนั้น จากการศึกษาของนักวิชาการหลายพื้นที่ พบว่า เศรษฐกิจชายแดนเป็นเศรษฐกิจที่สร้างมูลค่าอย่างมหาศาลให้กับหลายประเทศ และเป็นหนึ่งในแรงเสริมให้เศรษฐกิจโดยรวมของรัฐยังคงอยู่รอดและดำเนินต่อไปได้ในยาม

วิกฤต (ดู Peter, 2005; Titeca, 2011; Womack, 1994) นอกจากการเป็นฐานอำนาจให้กับรัฐแล้ว เศรษฐกิจชายแดนก็สร้างอำนาจต่อรองให้กับท้องถิ่นด้วยเช่นกัน เศรษฐกิจการค้าที่พื้นที่ชายแดนเป็นเสมือนหนึ่งในหนทางของการเอาตัวรอดในระบบทุนนิยม เป็นประหนึ่งอาวุธของผู้ที่อ่อนแอในพื้นที่ชายขอบ (Titeca, 2012) เนื่องจากบริบทของการเป็นชายแดนมักมีความอ่อนไหวทั้งประเด็นทางการเมืองและความมั่นคง ประกอบกับภาวะการณ์ที่รัฐไม่สามารถตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของคนในพื้นที่ได้ ทั้งหมดส่งผลให้กลุ่มคนเหล่านี้ไม่สามารถพึ่งพิงรัฐของตน ซ้ำร้ายหลายครั้งพวกเขาถูกกีดกันออกไปจากระบบการค้าแบบทางการของรัฐเองเสียด้วยซ้ำ ความเป็นชายขอบของพื้นที่ชายแดนผลักดันให้กลุ่มคนในพื้นที่จำต้องหาหนทางในรูปแบบของตน

การค้าขายเป็นวิถีทางที่นิยมมากที่สุดในพื้นที่รอยต่อที่มีความแตกต่างทางเศรษฐกิจดังกล่าว เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่สามารถทำกำไรได้อย่างรวดเร็วเมื่อเทียบกับการทำการผลิตสินค้าทั้งในระบบอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกิจการของผู้ประกอบการกับสภาวะผิดปกติภายในบริเวณการค้าชายแดนในจี้เรียของ Akin Fadahunsi และ Peter Rosa (2002) พบว่า ผู้ค้าที่ชายแดนจะมีการประเมินความเสี่ยงโอกาสและผลตอบแทนที่จะได้รับ พวกเขาจะตัดสินใจเลือกค้าขายสินค้าใดๆ ก็ตามที่สามารถทำกำไรให้พวกเขาได้มากที่สุด (ทั้งนี้ สินค้าที่ทำกำไรได้สูงมักจะเป็นสินค้าที่ผิดปกติหายากนั่นเอง) โดยปัจจัยด้านศีลธรรมนั้นมีผลในการตัดสินใจน้อยมาก ในมุมมองของผู้ค้าเหล่านี้ พวกเขาเลือกใช้การค้าในรูปแบบของท้องถิ่นในฐานะที่เป็นเครื่องมือต่อรองกับระบบเศรษฐกิจที่ใหญ่ออกไป ผู้เขียนจะอภิปรายถึงเครื่องมือของการต่อสู้ต่อรองในระบบการค้าชายแดนมากขึ้นในตอนท้ายของบทนี้ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนต้องการที่จะกล่าวไว้ตรงนี้ด้วยว่า ในหลายกรณีนั้น การค้าที่ชายแดนอาจไม่ใช่อาวุธที่จำกัได้อยู่เฉพาะผู้ที่อ่อนแอเสมอไป ในทางกลับกัน มันสามารถเป็นอาวุธในมือของผู้มีอำนาจ เช่น ชนชั้นนำทางการเมืองทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ หรือแม้กระทั่งเจ้าหน้าที่รัฐ

ในการใช้การคำนวณไม่เป็นทางการเพื่อหาประโยชน์และสร้างอำนาจอิทธิพลให้กับตนเองได้ด้วยเช่นกัน

แม้ว่าการค้าชายแดนจะส่งผลกระทบต่อตัวแสดงต่างๆ ที่ชายแดนทั้งในด้านชีวิตความเป็นอยู่ การเมือง และเศรษฐกิจของรัฐและพลเมือง แต่หากพิจารณาจากนโยบายของรัฐส่วนใหญ่แล้วพบว่า ด้วยปัจจัยทางภูมิศาสตร์การค้าในพื้นที่เหล่านี้มักตั้งอยู่ในเขตที่ห่างไกลจากศูนย์กลางทางอำนาจ เป็นผลให้นโยบายระดับชาติที่ออกมาจากรัฐบาลกลางมักละเลยความสำคัญของการค้าชายแดน โดยมองว่าการค้านี้เป็นเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้ค้าขนาดเล็ก และหันไปให้ความสนใจกับตลาดในบริเวณอื่นมากกว่า ส่งผลให้มูลค่าที่แท้จริงถูกเพิกเฉย และการประเมินขนาดของกิจกรรมที่เกิดขึ้นบริเวณพรมแดนนั้นเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นหรือหาความแม่นยำได้ยาก

การค้าในบริเวณชายแดนเป็นการค้าที่มีลักษณะสำคัญที่แตกต่างไปจากการค้าที่พบเห็นในพื้นที่อื่นของรัฐ ก่อนจะทำความเข้าใจถึงลักษณะพิเศษของการค้าชายแดน ผู้เขียนมองว่า มีความจำเป็นต้องทำความเข้าใจถึงรูปแบบการค้าก่อน โดยการคำนวณมองของรัฐที่พบเห็นได้โดยทั่วไป คือ การค้าในรูปแบบทางการ หรือการค้าที่เป็นไปตามเงื่อนไขทางกฎหมาย มีการจ่ายภาษีและมีการบันทึกสถิติไว้โดยรัฐ และ การค้าในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งก็คือการค้าที่ไม่ได้รับการรับรองทางกฎหมาย อาจเกี่ยวข้องกับการหลีกเลี่ยงภาษีการลักลอบขนสินค้าบางชนิดและการค้าสินค้าที่ผิดกฎหมายตามบทบัญญัติ โดยทั่วไปนั้น การค้าแบบทางการและการค้าแบบไม่เป็นทางการจะมีเส้นแบ่งความแตกต่างที่ชัดเจนด้านความชอบธรรมในทางกฎหมายที่รัฐกำหนด ทั้งนี้ การค้าในบริเวณชายแดนเป็นการค้าที่ก้าวข้ามเส้นแบ่งความแตกต่างระหว่างการค้าสองรูปแบบ เป็นการค้าที่มีความทับซ้อนของการค้ามากกว่าสองรูปแบบที่จัดแบ่งง่ายๆ เส้นแบ่งที่เดิมใช้แบ่งเขตความชอบธรรมในกิจกรรมการค้าได้นั้นพร่าเลือนลง พื้นที่ของการค้าชายแดนดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่สีเทา (grey area) ที่มีความเหลื่อมทับของการค้าแบบทางการและ

แบบไม่เป็นทางการในลักษณะต่างๆ ทำให้ไม่สามารถตัดสินได้อย่างชัดเจนว่าการค้าชายแดนเป็นการค้าที่มีความชอบธรรมหรือไม่ และเป็นหนึ่งในปัจจัยหลักที่ทำให้การค้าที่บริเวณนี้ยังคงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง แม้จะมีความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมเกิดขึ้นตลอดเวลา (Fadahunsi and Rosa, 2002; Peter, 2005; Titeca, 2012; Walther, 2009)

ลักษณะของความทับซ้อนของการค้าที่ชายแดน ส่วนหนึ่งเกิดจากอิทธิพลของทางการทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ โดยในส่วนของระดับหน่วยงานท้องถิ่นนั้น มักอยู่ในรูปแบบของการจัดการการควบคุมที่กระจายอยู่ตามหน่วยงานและเจ้าหน้าที่รัฐ ไม่ว่าจะเป็นตำรวจตระเวนชายแดน เจ้าหน้าที่ศุลกากรและกองทัพในการควบคุมการเคลื่อนย้ายทั้งคนและสินค้าระหว่างชายแดน อย่างไรก็ตาม การควบคุมของเหล่าหน่วยงานรัฐไม่ได้ต่อต้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกระบบอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด หากแต่บ่อยครั้งพบว่าผู้ค้าในพื้นที่ติดล้นบนเจ้าหน้าที่และมีการคอร์รัปชันเกิดขึ้นในขั้นตอนพิธีการจัดการทางการค้าอยู่เสมอ (Walther, 2009) ซึ่งวิธีการเหล่านี้ถือเป็นการตั้งให้เจ้าหน้าที่เข้ามามีส่วนร่วมในผลประโยชน์จากการค้าอีกทางหนึ่งนั่นเอง

การค้าหรือเศรษฐกิจนอกระบบที่ชายแดนไม่ได้จำกัดตัวแสดงแต่เพียงผู้ค้าและหน่วยงานในท้องถิ่นเท่านั้น หากแต่ในบางกรณี ตัวแสดงระดับชาติก็มีส่วนเกี่ยวข้องอยู่เช่นกัน จากกรณีตัวอย่างที่พบในอุกันดาจากการศึกษาของ Kristof Titeca (2012) พบว่า การค้าชายแดนคงอยู่ได้ด้วยระบบอุปถัมภ์ซึ่งเกี่ยวข้องกับเจ้าหน้าที่รัฐในระดับสูง และพบว่าการค้าที่ผิดกฎหมาย หลายครั้งดำเนินการโดยชนชั้นนำทางการเมืองหรือข้าราชการในตำแหน่งสูงของรัฐบาล ทั้งหมดเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวและเป็นการสร้างคามั่งคั่งให้กับบุคคลเหล่านี้ ส่งผลให้เกิดการคอร์รัปชันในระดับที่สูงขึ้นและเกิดความขัดแย้งเพิ่มขึ้น สิ่งนี้เองที่จะขยายเป็นผลกระทบต่อสังคมในระดับที่กว้างขึ้น เป็นกระบวนการที่เรียกว่า 'criminalization of the state' หรือกระบวนการกลายเป็นรัฐอาชญากรรม นั่นคือ สภาวะที่บรรทัดฐานในการตัดสินความถูก

ผิดในเชิงกฎหมายทำให้ปรา่เลื่อนไป สิ่งที่ผิดกฎหมายสามารถคงอยู่ได้ด้วยอำนาจกฎหมายของเจ้าหน้าที่ที่ได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการของรัฐ เป็นการบิดเบือนกฎหมายเพื่อประโยชน์ส่วนตัว กระบวนการในรูปแบบนี้เองที่ยังสนับสนุนให้สถานะของการเป็นพื้นที่สีเทา หรือความทับซ้อนของความ เป็นทางการและความไม่เป็นทางการของการค้าชายแดนมีความเข้มข้นยิ่งขึ้น กิจกรรมที่ผิดกฎหมายกลายเป็นบรรทัดฐานใหม่ในพื้นที่ การค้าแบบไม่เป็นทางการกลายเป็นเศรษฐกิจคู่ขนานที่อยู่คู่กันกับระบบกฎหมาย การติดสินบน ไม่ได้เป็นกิจกรรมที่กระทำเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับการค้าผิดกฎหมาย เพียงอย่างเดียว เพราะแม้แต่ผู้ค้าที่ประกอบธุรกิจถูกกฎหมายเองก็ยังคงจ่ายสินบนให้แก่เจ้าหน้าที่ หากต้องการจะทำการค้าในพื้นที่ดังกล่าว (Fadahunsi and Rosa, 2002) จะเห็นได้ว่ากิจกรรมนอกกฎหมายเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบ และผสมปนเปกันไม่สามารถแยกแยะส่วนที่ถูกและผิดกฎหมายออกจากกันได้อีกต่อไป

นอกเหนือจากลักษณะของการเป็นพื้นที่สีเทาของกิจกรรมการค้าชายแดนแล้ว ยังพบความแตกต่างในลักษณะอื่นของกิจกรรมการค้าชายแดนกับกิจกรรมการค้าในบริบทอื่นที่พบในรัฐ หนึ่งในความแตกต่างที่สำคัญ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ค้า นั่นก็คือ การค้าชายแดนกับการค้าในตลาดกลางหรือตลาดโลก มีความแตกต่างกัน ทั้งในแง่ความสัมพันธ์ของผู้ค้าและวิธีการที่ผู้ค้าใช้ในการดำเนินธุรกิจของตน จากกรณีศึกษาการค้าชายแดนระหว่างจีนและเวียดนามของนักรัฐศาสตร์ระหว่างประเทศ Brantly Womack (1994) ได้อธิบายถึงบทบาทที่มากขึ้นในการค้าระดับโลกของจีน ซึ่งส่งผลให้จีนเองต้องปรับวิถีการค้าของตนให้อิงอยู่กับลักษณะที่เป็นสากลมากขึ้น เช่น เป็นการค้าทางการที่มีกฎหมายมารองรับบทบาทและการกระทำของผู้ค้า ในขณะที่การค้าชายแดนเป็นการค้าที่อิงอยู่กับความสะดวกและความคุ้นเคยระหว่างผู้ซื้อ-ผู้ขายที่สองปากฝั่งชายแดน การตกลงซื้อขายสินค้าชนิดหนึ่ง ๆ ในการค้าที่ต่างบริบทกันนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่พรมแดนที่เอื้อให้การค้าที่มีลักษณะ

พิเศษเกิดขึ้นได้ การค้าทั่วไปในระดับระหว่างรัฐมักต้องยึดโยงกับกฎหมายของรัฐและกฎหมายระหว่างประเทศ หากแต่การค้าชายแดนนั้นสามารถพึ่งพาอาศัยความไว้วางใจระหว่างกลุ่มบุคคล และบรรทัดฐานทางสังคมที่ไม่ได้เป็นทางการได้มากกว่า นี่เองที่ทำให้การศึกษาความสัมพันธ์ของคู่ค้าที่ชายแดนเป็นเรื่องที่ไปไกลกว่าประเด็นเรื่องกฎระเบียบ พิธีการ กระบวนการ และการบังคับใช้กฎหมาย หากแต่เต็มไปด้วยปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรม และเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ส่งผลต่อการเจรจาตกลงและสร้างกลไกรองรับระบบเศรษฐกิจให้ดำรงอยู่ได้ ท่ามกลางโลกาภิวัตน์และความแข็งแกร่งของการจัดการเศรษฐกิจในระดับโลกและภูมิภาคที่ทวีความสำคัญมากขึ้นทุกที

ในแง่หนึ่ง เราอาจพิจารณาได้ว่าการค้าชายแดนนั้นเป็นระบบเศรษฐกิจที่เชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจที่กว้างออกไป เช่น ระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศอย่างที่ได้ออกไปข้างต้น แต่ในอีกแง่หนึ่งนั้น หากมองจากภายในแล้วจะพบว่า ระบบเศรษฐกิจชายแดนก็มีกลไกที่เอื้อต่อการดำรงอยู่โดยตัวมันเองด้วย กลไกที่ว่านี้ก็คือ ความยืดหยุ่นหรือลักษณะการปรับตัวของตลาดชายแดน กล่าวอีกอย่างก็คือว่า เมื่อใดก็ตามที่เกิดสภาวะถดถอยทางเศรษฐกิจในระดับโลก ตลาดขนาดย่อมในประเทศมักจะได้รับผลกระทบตามไปด้วยจากการเปลี่ยนแปลงภายใต้ระบบเศรษฐกิจขนาดใหญ่ อย่างไรก็ตาม การค้าชายแดนนั้นแสดงให้เห็นถึงความยืดหยุ่นในการปรับตัวที่มากกว่า ในโซมาเลีย ผู้ค้าปศุสัตว์ที่ทำการค้าแบบลักลอบในพื้นที่ชายแดนยังคงส่งออกสินค้าของตนไปยังเคนยาได้ในอัตราที่เพิ่มขึ้น แม้จะมีการล่มสลายของรัฐในปี ค.ศ. 1991 สืบเนื่องจากความขัดแย้งทางการเมืองและชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน ซึ่งส่งผลให้ตลาดกลางของรัฐโซมาเลียที่เคยเป็นศูนย์กลางการค้าซบเซาลง ประกอบกับราคาสินค้าในตลาดกลางที่มีความผันผวนสูงเพราะอิงราคาอยู่กับตลาดโลก การค้าชายแดนที่ยังคงดำเนินอยู่ได้นั้นจึงกลายเป็นทางออกให้เศรษฐกิจของประเทศโซมาเลีย ประชาชนยังคงมีกำลังในการใช้จ่ายและกลายมาเป็นเสมือนตลาดหลักในสภาวะการณ์ดังกล่าว นอกจากนี้การค้าปศุสัตว์ผิดกฎหมาย

ระหว่างโซมาเลียและเคนย่านั้นยังเกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารของประเทศ
ปลายทางอย่างประเทศเคนยาอีกด้วย (ดู Peter, 2005)

ปัจจัยของระบบความสัมพันธ์และการปรับตัวภายในนี้เองที่แสดงให้เห็น
ถึงความสำคัญของเศรษฐกิจชายแดนที่มีทั้งต่อรัฐและต่อชุมชนข้ามพรมแดน
นอกเหนือไปจากการสร้างมูลค่าที่มักได้รับความสนใจ แต่จากกิจกรรมทาง
เศรษฐกิจในระบบ การพิจารณาถึงลักษณะสำคัญของการค้าชายแดนจะทำให้
เรามองเห็นถึงอิทธิพลของการค้าชายแดน ที่ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของรัฐและ
พลเมืองมากกว่ามิติของเงินตรา อาจกล่าวได้ว่า ความซับซ้อนและคุณูปการ
ที่มากมายหลายหลากของการค้าชายแดนนี้เองที่แสดงให้เห็นถึงความจำเป็น
ที่รัฐควรหันมาให้ความสนใจกับการค้าที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนของตนให้มากขึ้น
การทำความเข้าใจปรากฏการณ์ของการค้าและเศรษฐกิจชายแดนที่เชื่อมโยง
กับมิติอื่น ๆ ของรัฐและพลเมือง จะนำไปสู่การออกนโยบายที่มีประสิทธิภาพ
และสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ ตลอดจนนำไปสู่การ
พัฒนาในทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสม เกิดประโยชน์ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับ
ภูมิภาค และระดับชาติมากขึ้น

การค้าชายแดน: เมื่อรัฐจัดการกับโลกาภิวัตน์

นอกเหนือไปจากการได้รับอิทธิพลจากการเป็นส่วนหนึ่งของกลไกทาง
เศรษฐกิจสังคมและการเมืองภายในรัฐแล้ว การค้าชายแดนยังได้รับอิทธิพล
และถูกหล่อหลอมโดยปัจจัยภายนอก เช่น กระแสโลกาภิวัตน์และการเปิดเสรี
ทางการค้าด้วยกัน กระบวนการโลกาภิวัตน์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างมาก
ในการย่อเวลาและพื้นที่ของโลก (time-space compression) ให้เชื่อมต่อกัน
ได้อย่างสะดวกรวดเร็วมากขึ้น (Harvey, 1989) ในขณะที่โลกาภิวัตน์ทำ
หน้าที่ย่อย่อปรากฏการณ์ระดับโลกดังกล่าว ในระดับท้องถิ่น มันกลับทำ
หน้าที่ขยายกิจกรรมทั้งทางการเมือง สังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจของ

ชายแดน ให้เชื่อมโยงกับกิจกรรมในพื้นที่และระดับอื่นๆ ส่งผลให้กิจกรรมที่เกิดขึ้นอยู่ทั่วทุกมุมโลกมีความเกี่ยวข้องและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในทิศทางที่เพิ่มขึ้นและเข้มข้นมากขึ้น (Anderson and O'Dowd, 1999) ปรากฏการณ์ที่ย้อนแย้งของโลกาภิวัตน์นี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อกิจกรรมการค้าชายแดน โดยที่จากเดิม การค้าชายแดนมักเกี่ยวพันกับตัวแสดงในเขตรอยต่อระหว่างสองฝั่งของชายแดนรัฐเป็นหลัก กระแสโลกาภิวัตน์ได้เข้ามาขยายขนาดของเครือข่ายการค้า ทำให้การค้าชายแดนถูกเชื่อมโยงต่อไปยังเครือข่ายที่กว้างขึ้น มีสินค้าในรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น มีตัวแสดงและช่องทางมากขึ้น มีการขยายตัวในระดับภูมิภาคและบางกรณีอาจเกี่ยวพันถึงระบบการค้าในระดับโลกก็ว่าได้

อาจกล่าวได้ว่า โลกาภิวัตน์มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือทางเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนทั้งที่เป็นการค้าในและนอกระบบมากขึ้น และขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดการเปิดพรมแดนทางการค้าในรูปแบบที่หลากหลายขึ้นเช่นกัน (Anderson and Wever, 2003) ตัวอย่างเช่น การจัดตั้งเขตการค้าเสรีในยุโรปและฝั่งอเมริกาได้ส่งผลต่อการเคลื่อนย้ายของผู้คน สินค้า เงินตรา และข้อมูลระหว่างชายแดน เป้าประสงค์ที่ต้องการให้มีการเคลื่อนย้ายทางเศรษฐกิจโดยสะดวกและไม่มีอุปสรรคจากอาณาเขตของรัฐ ทำให้เกิดความพยายามในการคลายความเข้มงวดในการควบคุมชายแดนระหว่างรัฐลง และส่งผลต่อเนื่องถึงการเคลื่อนย้ายแรงงานและกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ทั้งในบริเวณพื้นที่พรมแดนเอง และเชื่อมโยงกับเครือข่ายโลกาภิวัตน์ที่กว้างออกไป

ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการจัดการพื้นที่เศรษฐกิจชายแดน ไม่เพียงส่งผลต่อการปรับตัวในระดับมหภาคเท่านั้น โลกาภิวัตน์และเสรีนิยมทางการค้ายังมีผลต่อชีวิตของปัจเจกชนในระดับท้องถิ่นอีกด้วย ระบบเศรษฐกิจที่เปิดกว้างมากขึ้นเป็นสิ่งที่ดึงดูดให้คนเล็กคนน้อยเข้ามาอยู่ในระบบเศรษฐกิจขนาดใหญ่ที่เชื่อมโยงการเคลื่อนไหวต่างๆ ในโลกเข้าด้วยกัน ระบบดังกล่าวมีลักษณะของความเป็นเสรีนิยมและเสรีนิยมใหม่ ปัจเจกทั่วโลกมีการเคลื่อน

ย้ายทางภูมิศาสตร์ผ่านโอกาสทางการศึกษาหรือการทำงาน เพื่อเปลี่ยนแปลงสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนได้ ซึ่งในแง่หนึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางชนชั้นและอัตลักษณ์ของผู้คนอย่างมากในเวลาเดียวกัน ตลาดแรงงานในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่เรียกร้องให้แรงงานที่ต้องการเข้าสู่ระบบ จำต้องปรับเปลี่ยนตัวตนให้เหมาะสมกับรูปแบบการทำงาน และวิธีการผลิตเชิงอุตสาหกรรมซึ่งเชื่อมโยงกับตลาดข้ามชาติมากขึ้น ยกตัวอย่างงาน *Workers in the New Economy: Transformation as Border Crossing* ของ Valerie Walkerdine (2005) ซึ่งศึกษาลักษณะของแรงงานในเศรษฐกิจรูปแบบใหม่ เธอพบว่าบุคลิกภาพกลายเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ใช้วัดความเหมาะสมในการทำงานของปัจเจกคนนั้น ๆ ตัวตนของปัจเจกในสมัยใหม่จึงต้องเปิดรับการเปลี่ยนแปลงได้เสมอ หากปัจเจกต้องการจะอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจแบบโลกาภิวัตน์ พวกเขาจำเป็นต้องมีคุณสมบัติพื้นฐานข้อนี้ ด้วยเหตุนี้เอง อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ยึดติดกับรากเหง้าดั้งเดิมของปัจเจก โดยเฉพาะบรรดาแรงงานที่โอกาสทางเศรษฐกิจมาจากการย้ายถิ่นข้ามพรมแดน กำลังลดความสำคัญลงเรื่อย ๆ เพราะอัตลักษณ์และตัวตนที่ยึดติดกับพื้นที่ไม่สามารถตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจในปัจจุบัน ซึ่งมีลักษณะข้ามพรมพื้นที่ทางกายภาพและวัฒนธรรมได้อีกต่อไป

การเติบโตของโลกาภิวัตน์และการเปิดเสรีทางการค้าทำให้เกิดข้อถกเถียงถึงการคงอยู่ของชายแดนและอำนาจในการควบคุมของรัฐ เพราะการเปิดเสรีที่เพิ่มมากขึ้นนี้มีแนวโน้มว่าจะเป็นตัวจำกัดอำนาจของรัฐให้ลดน้อยลงและทำให้เส้นเขตแดนที่ได้รับการสถาปนาขึ้นหายไปได้อย่างมีนัยสำคัญ ผลจากการเปิดเสรีนั้นยังได้รับการคาดการณ์ว่าอาจจะลุกลามไปถึงการสูญเสียบทบาทสำคัญของรัฐในระบบโลก ด้วยมีอำนาจเศรษฐกิจข้ามชาติที่ใหญ่กว่าเข้ามาทำหน้าที่เป็นตัวแสดงหลัก และมักลดตรฐการทำงานของมันในระดับท้องถิ่น จึงกล่าวได้ว่า แม้ชายแดนจะเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการค้าชายแดนขึ้นมา แต่ขณะเดียวกัน การค้าก็เป็นเสมือนเครื่องมือทางเศรษฐกิจที่สลายความเป็นชายแดน

ระหว่างรัฐได้อีกทางหนึ่ง (ดู จักรกริช, 2555) การพยายามยึดถือสถานะสองด้านดังกล่าว ในแง่หนึ่งก็คือการสถาปนาอำนาจและระบบจัดการเศรษฐกิจของรัฐที่ชายแดนนั่นเอง แต่กระนั้น การจัดการของรัฐในสถานะเศรษฐกิจข้ามชาติ คงไม่ใช้การล้อมกรอบและปิดกั้นเชิงพื้นที่อีกต่อไป หากแต่เป็นการปรับตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไปและประนีประนอมกับการไหลผ่านของสิ่งต่าง ๆ ข้ามพรมแดนมากขึ้น โดยที่รัฐเองก็ไม่ได้หมดอำนาจการควบคุมไปเสียทั้งหมด เราจะเห็นถึงการปรับตัวที่ทำได้อย่างชัดเจนจากกรณีของสหภาพยุโรปที่มีการลดความเป็นเขตแดนระหว่างประเทศในกลุ่มลง มีการเคลื่อนย้ายและการไหลระหว่างประเทศอย่างเสรีมากขึ้น มีการเปิดรับและปรับตัวเข้าหากันเพื่อลดความแตกต่างระหว่างประเทศในสหภาพ และพยายามสร้างความไว้วางใจในหมู่ประเทศสมาชิกด้วยการยึดจากเป้าหมายความมั่นคงร่วมกัน (Anderson and Wever, 2003) แต่กระนั้นความเป็นชาติและอธิปไตยเชิงพื้นที่การเมืองก็ยังคงอยู่ ไม่ได้สลายตัวไปพร้อมกับการปรับตัวในเชิงเศรษฐกิจนั่นเอง

หากเราพิจารณาถึงกลไกในการทำงานของรัฐปัจจุบันเกี่ยวกับการควบคุมการเคลื่อนไหวข้ามพรมแดน โดยอ้างอิงจากเนื้อหาที่กล่าวไปในบทที่ 3 ว่าด้วยเรื่องรัฐกับการควบคุมชายแดน เราจะพบว่า รัฐเองได้มีความพยายามในการปรับตัวและปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการควบคุมพลเมืองและชายแดนของตน ในลักษณะซึ่งมีความแยบยลซับซ้อนยิ่งกว่าเดิม เพื่อคงไว้ซึ่งประสิทธิภาพการตรวจตราการเคลื่อนย้ายให้มากที่สุด การรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจหรือการเปิดเสรีทางการค้า ที่ดูเสมือนการลดทอนบทบาทของรัฐนั้น แท้จริงแล้ว กลับเป็นสิ่งที่ขยายอำนาจในการควบคุมของรัฐไปให้ครอบคลุมเกินกว่าอาณาเขตพื้นที่กายภาพของตนเองด้วยซ้ำ นั่นเพราะการรวมกลุ่มที่ว่านี้เกิดจากความร่วมมือในการบริหารจัดการระหว่างรัฐ ส่งผลให้เกิดความร่วมมือไม่เฉพาะในด้านการค้า แต่ยังรวมถึงความมั่นคงทางการเมือง เศรษฐกิจ และชีวิตมิติของมนุษย์ด้วย อีกทั้งเมื่อเราพิจารณาถึงความร่วมมือทางการค้าแล้ว เราจะพบว่าจุดกำเนิดของนโยบายเหล่านี้มักเกิดขึ้นจากการตัดสินใจของรัฐบาลกลาง

เป็นส่วนใหญ่ รัฐเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการสนับสนุนให้ความร่วมมือเหล่านี้ดำเนินการต่อไปได้ และรัฐอาจมีคำสั่งระงับได้หากพบว่าสภาพการณ์ที่ชายแดนของตนไม่ปกติ หรือมีความตึงเครียดทางการเมืองและความมั่นคง (Anderson and O'Dowd, 1999) กล่าวได้ว่า รัฐยังคงเป็นตัวแสดงที่มีอำนาจกำหนดและตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดน ชัยยังมี การควบคุมรูปแบบต่างๆ อยู่อย่างแยบยล ซึ่งในส่วนของวิธีการควบคุมการค้าชายแดนของรัฐนั้นจะอธิบายในเนื้อหาส่วนถัดไป

ลักษณะจำเพาะของชายแดนกับการค้า

ดังที่กล่าวไปก่อนหน้านี้แล้วว่า ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของการค้าชายแดน คือ การเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความยืดหยุ่นสูง ผู้ค้าปรับตัวตามพลวัตของบริบทเพื่อคงธุรกิจของตนให้อยู่ได้ตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป คำว่าบริบทในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงในเครือข่ายการค้าเท่านั้น หากแต่รวมไปถึงลักษณะภูมิเนเวศและทรัพยากรที่เอื้อให้เกิดความจำเพาะของระบบและความสัมพันธ์เชิงการค้าอื่นๆ ด้วย นอกจากนี้บริบทยังหมายถึงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างที่กำกับหรือสร้างความแตกต่างให้กับพื้นที่ชายแดนหนึ่ง ๆ หรือระหว่างพื้นที่สองด้านของเขตแดนด้วยเช่นกัน หากต้องการศึกษาเศรษฐกิจและการค้าชายแดนให้เกิดความเข้าใจที่ถ่องแท้ จำเป็นต้องมีการทำความเข้าใจถึงลักษณะจำเพาะของชายแดนแต่ละแห่งประกอบด้วย ปัจจัยสำคัญที่ทำให้การค้าชายแดนแต่ละแห่งแตกต่างกันก็คือ ลักษณะทางภูมิเนเวศของพื้นที่ และความแตกต่างเชิงโครงสร้างระหว่างรัฐที่พรมแดนนั้นขีดคั่นอยู่ ปัจจัยหลังมักจะได้รับการหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอยู่มากพอสมควรในงานศึกษาการค้าชายแดนทั่วไป หากแต่ปัจจัยแรกในเรื่องภูมิเนเวศซึ่งมีผลต่อการก่อรูปของกิจกรรมที่ชายแดนยังมีการอภิปรายอยู่อย่างจำกัดมาก ซึ่งผู้เขียนจะอธิบายประเด็นลักษณะทางภูมิเนเวศที่ส่งผลต่อความ

เป็นชายแดนอย่างละเอียดในบทความต่อไป

ในแง่โครงสร้างนั้น ความแตกต่างทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และประวัติศาสตร์ของสองรัฐ มีผลอย่างมากต่อการกำหนดลักษณะการค้าขายในบริเวณพื้นที่ชายแดนแต่ละแห่งให้แตกต่างกันออกไป การค้าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความแตกต่างระหว่างสองรัฐ หรือระหว่างสองพื้นที่ โดยปัจจัยสำคัญของความแตกต่างดังกล่าวประการแรกสุดก็คือ เศรษฐกิจ สภาพเศรษฐกิจของสองรัฐที่ต่างกันส่งผลให้เกิดความไม่เท่าเทียมระหว่างกันในหลายมิติ ทั้งในแง่รูปแบบการผลิต รายได้ ประเภทสินค้า ไปจนถึงรูปแบบการบริโภค ความแตกต่างที่ว่าจะนำมาสู่การค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างรัฐ เพื่อให้ได้มาซึ่งผลกำไรอันเกิดจากความแตกต่างด้านระดับเศรษฐกิจดังที่กล่าวไปข้างต้น นอกจากนี้ ช่องว่างในความไม่เท่าเทียมมีผลต่อลักษณะการค้าขายแดนที่ต่างกันออกไป ดังจะพบได้จากกรณีตัวอย่างการค้าในพื้นที่ชายแดนของประเทศในทวีปแอฟริกาด้วยกันที่ช่องว่างทางรายได้ยังมีอยู่น้อย (ดู Fadahunsia and Rosa, 2002) เปรียบเทียบกับการค้าระหว่างประเทศที่มีช่องว่างทางเศรษฐกิจแตกต่างกันมากกว่า เช่น ระหว่างสหรัฐอเมริกากับประเทศเม็กซิโก (ดู Coplan, 2010) เราจะพบว่า การค้ารูปแบบแรกมีพื้นที่ว่างให้กับการค้าไม่เป็นทางการสูงกว่า มีสภาพที่เอื้อให้เกิดการสร้างเครือข่ายและพันธมิตรได้มากกว่า เช่น ความไม่เพียงพอของรายได้เจ้าหน้าที่รัฐ อันเป็นผลให้เจ้าหน้าที่เลือกรับสินบนหรือให้ความร่วมมือกับการค้าผิดกฎหมาย เป็นต้น ขณะที่การค้าในพื้นที่รูปแบบหลังมักมีความเข้มงวดกวดขันและการควบคุมที่เคร่งครัดมากกว่า และหนึ่งในรูปแบบของการค้าที่พบในชายแดนลักษณะนี้ คือการลงทุนจากประเทศที่มีสถานะทางเศรษฐกิจสูงกว่า ซึ่งมักไม่พบในชายแดนรูปแบบแรกนั่นเอง

นอกจากนี้ ความแตกต่างทางการเมืองการปกครองก็เป็นปัจจัยสำคัญ ที่มีผลต่อลักษณะการค้าขายแดนที่ต่างกันในแต่ละพื้นที่ ความแตกต่างของสองฝั่งชายแดนในแง่ของระบบการเมืองการปกครอง นโยบาย หน่วยงาน

และข้อบังคับทางกฎหมาย ล้วนแล้วแต่เป็นตัวหล่อหลอมลักษณะจำเพาะของการค้าชายแดนแต่ละแห่งทั้งสิ้น ผลจากความแตกต่างที่ว่านี้จะเห็นได้จากตัวอย่างกรณีศึกษานโยบายการพัฒนาเขตเศรษฐกิจชายแดนของประเทศไทย (ดู Tsuneishi, 2008) ซึ่งชี้ว่า ประเทศไทยตัดสินใจที่จะลงทุนในการพัฒนาเขตเศรษฐกิจกับประเทศเพื่อนบ้านแต่ละที่ที่แตกต่างกันตามบริบทแวดล้อม ซึ่งสภาพแวดล้อมที่สำคัญประการหนึ่งในการตัดสินใจคือ สภาวะทางการเมืองของประเทศเพื่อนบ้าน ในกรณีของไทยตั้งแต่ยุค 1980 เป็นต้นมา แม้ว่ามีการขยายการลงทุนเป็นอย่างมากในประเทศเพื่อนบ้านตามสภาพเศรษฐกิจโลก แต่กระนั้น เราจะเห็นการลงทุนของไทยในพม่าซึ่งต่างจากประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ อย่างชัดเจน ในกรณีของพม่า นั้น การค้าในพื้นที่เศรษฐกิจชายแดนโดยปกติมักเปิดกว้างทางศุลกากรและการตรวจคนเข้าเมืองจะเปลี่ยนแปลงเมื่อพม่ามีปัญหาการเมืองภายใน ทำให้การค้าชายแดนระหว่างไทยกับพม่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะที่ค่อนข้างปิดและได้รับการควบคุมมากกว่าชายแดนฝั่งอื่น เช่น ลาว กัมพูชา ในช่วงเวลาเดียวกัน

ไม่ใช่เฉพาะกรณีของประเทศไทยกับเพื่อนบ้านเท่านั้น กรณีการศึกษาในแอฟริกาของ Little (2005) พบว่า สภาวะความไม่มั่นคงทางการเมืองในโซมาเลียส่งผลให้เกิดความแตกต่างในการค้าข้ามแดนระหว่างโซมาเลียกับเคนยา เพราะผู้ค้าอิสระมีเสรีในการประกอบธุรกิจของตัวเองและสามารถขนส่งสินค้าข้ามแดนได้สะดวกสบาย เมื่อเทียบกับการค้าข้ามแดนกับประเทศอื่นในแอฟริกาที่มีการควบคุมกระแสการไหลเข้า-ออกของสินค้าจากรัฐที่เข้มงวดกว่า สภาวะความไม่มั่นคงทางการเมืองส่งผลให้การค้าไม่เป็นทางการระหว่างพรมแดนสองประเทศนี้เติบโตกว่าการค้าชายแดนอื่น และกลายเป็นช่องทางในการทำกำไรผ่านรูปแบบการส่งสินค้าเข้าโซมาเลียเพื่อผ่านชายแดนเคนยาอีกทอดหนึ่ง จะเห็นได้ว่า ระบบการปกครองและปัจจัยทางการเมืองย่อมส่งผลต่อนโยบายและข้อบังคับทางกฎหมายของแต่ละรัฐ ซึ่งสิ่งนี้จะนำไปสู่ความแตกต่างให้การการค้าตามแต่บริบทของพื้นที่ชายแดนนั่นเอง

ปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรมเองก็เป็นอีกสิ่งสำคัญที่หล่อหลอมลักษณะของการค้าในพื้นที่ชายแดน ความแตกต่างด้านสังคมและวัฒนธรรมมีผลต่อความรู้สึกของความเป็นเขต-ชนธ์ หรือสร้างความรู้สึกแบ่งแยกพวกเขา-พวกเราและสร้างความเป็นอื่น ลักษณะและระดับความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมของสองฝั่งเส้นเขตแดนได้หล่อหลอมการค้าชายแดนในแต่ละพื้นที่ในลักษณะที่แตกต่างกัน โดยจะเห็นได้จากตัวอย่างการค้าระหว่างจีนแผ่นดินใหญ่กับเวียดนามและฮ่องกง (Womack, 1994) รัฐบาลกลางของจีนให้ความสำคัญกับนโยบายการค้าระหว่างจีนกับฮ่องกงสูงกว่านโยบายการค้าที่ชายแดนระหว่างจีนกับเวียดนามอย่างเห็นได้ชัดเจนนั่นก็เพราะว่า นอกเหนือจากปัจจัยด้านส่วนแบ่งการค้าที่ฮ่องกงมีสูงกว่าเวียดนามแล้ว ความแตกต่างและความไม่คุ้นเคยระหว่างกันเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การค้าชายแดนสองแห่งมีความเข้มข้นต่างกัน

ความใกล้เคียงและความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นหนึ่งในปัจจัยที่มีส่วนทำให้การค้าข้ามแดนแต่ละแห่งมีความแตกต่างกันออกไป สิ่งนี้เองที่สอดคล้องและเกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านรากฐานทางวัฒนธรรมของผู้คนที่เราพบได้ในพื้นที่ชายแดน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่มีผลต่อลักษณะการค้าในหลายพื้นที่ เราจะเห็นถึงความสำคัญของปัจจัยดังกล่าวได้ในพื้นที่ที่มีความอ่อนไหวต่อความแตกต่างทางสังคมสูง หรือพื้นที่ที่การค้าชายแดนต้องเผชิญกับความเสี่ยงในรูปแบบต่างๆ ยกตัวอย่างเช่น พรหมแดนของแอฟริกา ในพื้นที่หลายแห่งจำเป็นต้องทำการค้าขายหรือขนส่งสินค้าผ่านทางตัวกลางที่เป็นเครือญาติสายตรงหรือสายรองของคนในพื้นที่นั้นๆ นั่นเพราะผู้ค้าต้องการรับประกันว่าสินค้าของตนจะถึงที่หมายอย่างปลอดภัย ในพื้นที่ที่มีความเสี่ยงและมีความหลากหลายมาก หลักประกันดังกล่าวก็มีรากฐานมาจากปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมนั่นเอง ในที่นี้ผู้ค้าจึงจำเป็นต้องมีการจ้างวานหรือใช้บริการผู้ส่งที่มีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าของพื้นที่เส้นทางการค้านั้นๆ ต้องพาดผ่าน เพื่อให้แน่ใจ

ว่าการค้าดังกล่าวจะเป็นไปได้อย่างคล่องตัวและปราศจากอุปสรรคให้ได้มากที่สุดนั่นเอง

อีกปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความแตกต่างในการค้าขายที่ชายแดนก็คือ ปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ จากกรณีศึกษาจีน เวียดนาม และฮ่องกง งานของ Womack (1994) ซึ่งให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างจีนกับเวียดนามนั้นนับแต่อดีตมีความขัดแย้งเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่บ่อยครั้ง แม้ว่าในปัจจุบัน ความสัมพันธ์ทางการค้าข้ามเขตแดนของสองประเทศเป็นสิ่งที่ช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจภายในของเวียดนามเป็นอย่างมาก แต่กระนั้น ในทัศนะของเวียดนาม ความสัมพันธ์ทางการค้ากับจีนยังเป็นความสัมพันธ์ที่เคลือบเคลง น่าสงสัย และต้องระแวดระวังอยู่เสมอ ประวัติศาสตร์ของการถูกรบงาและความรู้สึกของการไม่ไว้วางใจ ทำให้ทั้งรัฐบาลและผู้คนในเวียดนามจำนวนไม่น้อยยังคงหวาดกลัวการเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในประเทศของตนจากจีน ขณะที่ในกรณีของจีนและฮ่องกงนั้น ทั้งสองฝั่งมีความสัมพันธ์จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ดำเนินควบคู่กัน และมีลักษณะของการเป็นปฏิปักษ์ต่อกันน้อยกว่า ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างจีนกับฮ่องกงจึงมีรูปแบบที่แตกต่างออกไปจากจีนกับเวียดนาม แน่หนอนว่าในหลาย ๆ กรณีการค้าชายแดนและการรวมกลุ่มการค้าในรูปแบบใหม่ ๆ ได้ทำให้ทั้งรัฐและประชาชนเริ่มคลายความเคลือบเคลงบาดหมางทางประวัติศาสตร์ และหันมาใช้ความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างกันในการสร้างความเจริญและรายได้จากการค้าให้กับตนเองได้อย่างไม่ติดขัดอ้อมงอใจกับอดีต นโยบายเปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้าในยุคสมัยของชวลิต ยงใจยุทธ ของไทยก็เป็นหนึ่งในตัวอย่างที่ดีของการนำการค้ามาเป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดความร่วมมือข้ามพรมแดนมากขึ้น แต่กระนั้น เราก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า ในบางพื้นที่ โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความขัดแย้งมาอย่างยาวนาน และมีการผลิตซ้ำความขัดแย้งดังกล่าวผ่านแบบเรียนและเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ การทำให้รัฐและประชาชนข้ามผ่านพรมแดนของความขัดแย้งทางประวัติศาสตร์อาจจะต้องใช้เวลา และในบางกรณีการเปลี่ยนผ่าน

ไปสู่ความร่วมมือก็กินเวลากว่าช่วงอายุคนเสียด้วยซ้ำ นี่จึงไม่ต้องพูดถึงความเกลียดชังต่อแรงงานอพยพ หรือการมีภาพยึดติดถึงลักษณะการค้าหรือการทำธุรกิจของแต่ละชนชาติด้วย ความสัมพันธ์ระหว่างกันทางประวัติศาสตร์จึงเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดลักษณะทางการค้าระหว่างสองรัฐที่หลากหลายตามประสบการณ์ของแต่ละฝ่ายเคยเรียนรู้มาในอดีตอย่างไม่อาจปฏิเสธได้

อย่างไรก็ตาม ข้อสำคัญที่ควรตระหนักในการศึกษาลักษณะจำเพาะของเศรษฐกิจชายแดนประการหนึ่งก็คือว่า เศรษฐกิจชายแดนไม่ได้ครอบคลุมเฉพาะการค้าชายแดน (หรือการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการในบริเวณเส้นเขตแดน) แต่เพียงเท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึงตลาดชายแดน อันเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่สำคัญของชายแดนด้วย ตลาดชายแดนเองเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะจำเพาะ แตกต่างจากตลาดทั่วไป หากเราพิจารณาจากกรณีตัวอย่างที่พบได้ในแอฟริกาตะวันตก (Niang, 2013) เราจะพบว่า ตลาดชายแดนเป็นเสมือนพื้นที่ที่มีการบรรจบกันระหว่างการถอนตัวของอำนาจรัฐ และการเข้ามาจัดการกิจการข้ามแดนของท้องถิ่น ส่งผลให้อำนาจรัฐเข้ามาควบคุมน้อยและเบาบางกว่าตลาดในรูปแบบอื่น ผนวกกับลักษณะของความต่อเนื่องทางภูมิศาสตร์ สังคม และประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่ช่วยเกื้อหนุนให้การเคลื่อนย้ายคนและสินค้าเป็นไปได้ง่าย ตลาดชายแดน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลาดที่อยู่ในจุดเชื่อมต่อระหว่างหลายรัฐ) มีลักษณะเป็นจุดศูนย์กลางรวม (hub) สนับสนุนให้การแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่มทางสังคมและชาติพันธุ์เป็นไปได้ง่ายขึ้น ดึงดูดผู้ค้าเข้ามาได้จำนวนมาก มีการผสมผสานระหว่างสินค้าจากหลายแหล่ง และในด้านหนึ่งก็มีลักษณะของความเป็นตลาดเสรี ในแง่ที่มักถูกควบคุมโดยกลไกของรัฐน้อยกว่าและเปิดโอกาสให้ผู้ค้ารายย่อยสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในตลาดดังกล่าวได้ อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อถกเถียงถึงเสรีทางการค้าในตลาดชายแดนหลายแห่ง เนื่องจากบางพื้นที่มีลักษณะผูกขาด โดยอิงแอบอยู่กับเครือข่ายผู้ค้าในชายแดนนั้น ๆ ซึ่งทำให้ตลาดชายแดนกลายเป็นฐานทางอำนาจในการจัดการกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กว้างออกไปได้ด้วยเช่นกัน

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่ต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะจำเพาะของการค้าชายแดนก็คือ ระดับของการค้าในพื้นที่ชายแดน กล่าวคือ การค้าในพื้นที่ชายแดนมีลักษณะของการทับซ้อนกันหลายชั้น ตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับรัฐ และระดับภูมิภาค หรือการเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายและเส้นทางการค้าทางไกล สำหรับการค้าระดับชุมชน โดยมากมักเป็นไปเพื่อการยังชีพของชาวบ้านหรือผู้ค้ารายย่อยในพื้นที่นั้น ๆ ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการถูกทำให้เป็นชายขอบและการถูกละเลยจากรัฐ มักใช้ความได้เปรียบในเชิงทำเลที่ตั้งที่ใกล้ชิดกับชายแดนมาเป็นช่องทางในการเอาตัวรอดและแสวงหาโอกาสในการได้ประโยชน์สำหรับตน การค้าระดับนี้มักเป็นการถ่ายโอนสินค้าและบริการที่ขาดแคลน หรือมีความแตกต่างทางช่องว่างของราคาสูงกว่าในพื้นที่อีกฝากหนึ่ง เช่น กรณีการค้าแรงงาน การค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคเล็กๆ น้อยๆ การค้าผลผลิตทางการเกษตรหรือของป่า ไปจนถึงการค้าปศุสัตว์และอาหาร ทั้งนี้อาจเป็นการค้าที่ถูกกฎหมายหรือผิดกฎหมายรัฐก็ได้ การค้าที่มีลักษณะเป็นทางการมากกว่าการค้าในระดับท้องถิ่นก็คือการค้าระดับรัฐ ซึ่งอาจจะดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐ หรือเอกชนที่ได้รับการรับรองผ่านข้อตกลงของรัฐสองฝั่งก็ได้ การค้าในรูปแบบนี้แม้ว่าจะมีลักษณะของการดำเนินงานที่เป็นทางการ มีโครงสร้างทางกฎระเบียบและโครงสร้างพื้นฐานรองรับที่ชัดเจน แต่กระนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่าปริมาณหรือมูลค่าการค้าในระดับรัฐจำเป็นจะต้องมากกว่าการค้าในระดับท้องถิ่นเสมอไป ในหลาย ๆ พื้นที่ การค้าในระดับท้องถิ่นนั้นมีสัดส่วนที่มากกว่าการค้าที่เป็นทางการที่รัฐรับรองเสียอีก

การค้าในระดับรัฐที่ชายแดนนี้ หลายครั้งก็มีการทับซ้อนและดำเนินไปพร้อม ๆ กับการค้าชายในระดับท้องถิ่นอย่างแยกไม่ออก เช่น ตลาดหรือเขตเศรษฐกิจพิเศษที่ชายแดน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในภูมิภาคนี้คือพื้นที่การค้าชายแดนไทย-พม่า (อรัญญา 2551) และชายแดนไทย-ลาว (เป็นแก้ว 2551; พุดกษ 2552) ตลอดจนเขตเศรษฐกิจพิเศษระหว่างอินโดนีเซียและสิงคโปร์ (ดู

Grundy-Warr, Peachey and Perry, 1999) ซึ่งแม้ว่าจะเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีการรับรองโดยรัฐ แต่ในการค้าระดับนี้ก็อาจพบการค้าแบบไม่เป็นทางการซึ่งแยกออกจากกันได้อย่างลงตัวอยู่ควบคู่กัน ไม่ว่าจะเป็นการค้าสินค้าเถื่อนที่ปะปนอยู่กับสินค้าถูกกฎหมายหรือแรงงานที่ไม่ได้รับการจดทะเบียนที่เคลื่อนที่ไปมาในเขตการค้าเสรี เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบการค้าชายแดนที่ขยายตัวถึงระดับภูมิภาค การค้าในระดับนี้อาศัยเครือข่ายผู้ค้าที่กระจายตัวอยู่หลากหลายที่ ประกอบกับความร่วมมือของต่างชาติที่ดึงดูดด้วยผลกำไรจากเศรษฐกิจดังกล่าว ตัวอย่างที่ชัดเจนอันหนึ่งคือ เครือข่ายการค้าปลัสต์รัวของโซมาเลียที่ขยายตัวจากการค้าข้ามเขตแดนกับฝั่งเคนยา ไปสู่การค้ากับรัฐอื่นในระดับภูมิภาคแอฟริกาตะวันตก และยังมีเครือข่ายไปสู่การค้าปลัสต์รัวกับทางตะวันออกไกลแถบอาหรับ เสริมด้วยการอาศัยเครือข่ายผู้ผลิตถิ่นที่เป็นชนเผ่าดั้งเดิมในโซมาเลีย ซึ่งประสบปัญหาทางการเมืองในบ้านของตนเองทำให้ต้องอพยพเพื่อหนีเอาตัวรอด ผู้ผลิตถิ่นเหล่านี้นอกจากจะเป็นผู้สนับสนุนและเชื่อมต่อเครือข่ายให้กว้างขึ้นแล้ว ยังช่วยให้กำลังเสริมทางการเงินในการทำการค้าดังกล่าวอีกด้วย (Little, 2005) ซึ่งลักษณะของการดำเนินกิจกรรมการค้าที่ใช้เครือข่ายท้องถิ่นแบบใหม่ข้ามเส้นเขตแดนรัฐนี้จะอธิบายต่อในส่วนท้ายของบท ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการค้าที่คนในพื้นที่ชายแดนตอบโต้ต่อนโยบายของรัฐ

จะเห็นได้ว่า ลักษณะจำเพาะของพื้นที่ชายแดนมีผลต่อรูปแบบการค้าที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่แตกต่างกันออกไป ในแห่งหนึ่งนั้น การค้าชายแดนเกิดขึ้นได้เนื่องจากความแตกต่างในเชิงพื้นที่ ซึ่งอาจเป็นผลมาจากความแตกต่างเชิงภูมิณีเวศ วัฒนธรรม ระบอบการเมืองและนโยบายรัฐ ไปจนถึงสภาพทางเศรษฐกิจ การผลิต และการบริโภค ซึ่งเส้นเขตแดนเป็นตัวแปรสำคัญของการสร้างสมความแตกต่างดังกล่าวให้เกิดขึ้น ในอีกแง่หนึ่ง การค้าชายแดนเองก็มีอิทธิพลในการปรับเปลี่ยนพื้นที่ชายแดนให้มีลักษณะจำเพาะ มีความพิเศษทั้งในแง่ของการเป็นพื้นที่พิเศษทางเศรษฐกิจ การเป็นพื้นที่ยกเว้นทางการ-

เมือง การเป็นพื้นที่หลังไหลของผู้คนและวัฒนธรรมของเครือข่ายทั้งใกล้และไกล การผสมผสานสินค้าและระบบการแลกเปลี่ยนที่หลากหลาย ทำให้ชายแดนในแต่ละพื้นที่ดำรงสถานะของการค้าและการจัดการการค้าที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วมีจุดมุ่งหมายเพื่ออำนวยความสะดวกให้การค้าสามารถดำเนินไปได้อย่างราบรื่น และนำมาซึ่งประโยชน์ต่อทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ลักษณะดังกล่าวนี้ บ่อยครั้งเกิดขึ้นในบริบทที่รัฐถูกจำกัดให้เป็นตัวแสดงรอง และท้องถิ่นก้าวเข้ามามีส่วนร่วมอย่างมากต่อการจัดการระบบความสัมพันธ์เชิงการค้าที่เกิดขึ้น ในส่วนต่อไปจะเป็นการอภิปรายถึงปฏิกิริยาตอบสนองของรัฐที่มีต่อการค้าชายแดนในรูปแบบต่าง ๆ และความพยายามของท้องถิ่นในการสร้างอำนาจต่อรองจัดการพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่ว่าเป็น

ปฏิบัติการของรัฐต่อการค้าชายแดน

แม้ว่าการค้าชายแดนจะเกิดขึ้นในบริเวณที่ถือเป็นชายขอบของรัฐ แต่กระนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่าอำนาจและเทคโนโลยีในการจัดการของรัฐจากส่วนกลางจะแผ่เบาลงไปด้วย ในทางกลับกัน รัฐมีความพยายามควบคุมการค้าชายแดนในหลากหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นการควบคุมอย่างชัดเจนโดยตรงไปที่การค้าชายแดน และการควบคุมที่สอดแทรกอยู่ในนโยบายรูปแบบอื่น ซึ่งในที่นี้จะอธิบายให้เห็นเป็นสองส่วน นั่นคือ การควบคุมและสอดส่องโดยรัฐ และการอาศัยความร่วมมือระหว่างรัฐ

การควบคุมและสอดส่องโดยรัฐ

วิธีการจัดการกับการค้าชายแดนของรัฐที่พบเห็นได้โดยทั่วไปคือ การจัดวางอำนาจของรัฐไว้ตามจุดของการเคลื่อนย้ายแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ ทั้งโดยการจัดตั้งหน่วยงานตรวจตรา การกระจายกำลังของเจ้าหน้าที่รัฐในการลาดตระเวน ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีต่างๆ มาช่วยในการบันทึกการเคลื่อน-

ไหวและการเคลื่อนย้าย แต่เดิม พื้นที่บริเวณชายแดนเป็นพื้นที่ที่ถูกจัดว่ามีความอ่อนไหวในทางการเมืองและความมั่นคงของประเทศ สิ่งนี้เองที่ทำให้การกระจายกำลังของเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่ดังกล่าวได้รับความชอบธรรมเสมอมา การควบคุมของเจ้าหน้าที่รัฐกลายเป็นสิ่งที่เราพบเห็นได้โดยทั่วไปในพื้นที่ชายแดน เมื่อเกิดการแลกเปลี่ยนสินค้า แรงงาน และบริการในพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างรัฐ เจ้าหน้าที่รัฐจึงเป็นหนึ่งในตัวแสดงหลักที่เข้าไปสอดส่องและควบคุม มีทั้งบทบาทการควบคุมอย่างเป็นทางการ เช่น ตำรวจตรวจคนเข้าเมือง เจ้าหน้าที่ศุลกากรที่ควบคุมการไหลเข้า-ออกของสินค้าที่บริเวณด่านตรวจเข้าประเทศ ไปจนถึงด่านกักกันพืชและสัตว์ และการควบคุมอย่างไม่เป็นทางการในพื้นที่บริเวณอื่นที่ไม่ใช่จุดรอยต่อระหว่างสองรัฐโดยตรง เช่น เจ้าหน้าที่ตำรวจสุ่มตรวจรถบรรทุกสินค้าของคนในพื้นที่หรือเส้นทางที่เชื่อมโยงกับชายแดน หากมีความสงสัยว่าสินค้าในรถอาจเป็นสินค้าที่ลักลอบเข้ามาผ่านช่องทางที่ไม่เป็นทางการ

แม้การออกมาตรการควบคุมการค้าชายแดนจะเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางตรงของรัฐ ที่ต้องการเก็บภาษีจากสินค้าและบริการที่เข้าหรือออกจากอาณาบริเวณของรัฐ-ชาติ อย่างไรก็ตาม งานการศึกษาในหลายกรณีพบว่า มาตรการดังกล่าวของรัฐไม่ได้มีประสิทธิภาพเสมอไป ส่วนหนึ่งอาจจะด้วยปัญหาที่เกิดจากเจ้าหน้าที่ของรัฐเองร่วมมือกับผู้ค้า หรือปล่อยให้ปัญหาให้การค้าแบบไม่เป็นทางการเฟื่องฟูขึ้น (Walther, 2009) การคอร์รัปชัน การรับสินบนหรือแม้แต่การข่มขู่โดยเจ้าหน้าที่เพื่อเรียกร้องเอาผลประโยชน์จากพ่อค้าแม่ค้า (Fadahusi and Rosa, 2002) อันเป็นผลสืบเนื่องจากปัญหาทางโครงสร้างใหญ่ของรัฐที่ไม่สามารถจ่ายค่าตอบแทนให้เจ้าหน้าที่ได้เพียงพอ ซึ่งพบมากในรัฐที่การเมืองไม่มีเสถียรภาพหรือรัฐที่กำลังพัฒนา (Little, 2005; Fadahusi and Rosa, 2002) ปัญหาดังกล่าวส่งผลให้เจ้าหน้าที่จำเป็นต้องพึ่งพิงรายได้จากการเข้าแทรกแซงการค้าชายแดนที่ว่า นอกจากนี้ ยังมีกรณีเจ้าหน้าที่ระดับสูงของรัฐเข้าไปมีบทบาทเกี่ยวพันหรือได้รับประโยชน์จากธุรกิจ

ผิดกฎหมายโดยตรง ส่งผลให้การค้าในรูปแบบดังกล่าวยังคงอยู่ได้และกลับมีความมั่นคงมากกว่าเดิม เพราะมีการยึดโยงเครือข่ายกับอำนาจทางการเมืองด้วย (Titeca, 2012)

อาจกล่าวได้ว่า ความพยายามสอดส่องโดยการใช้เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นมาตรการที่ยังคงมีจุดอ่อนและช่องโหว่สำคัญอันเกิดจากการบริหารจัดการและปัญหาด้านโครงสร้างของรัฐเอง ที่ทำให้มาตรการดังกล่าวยังคงมีความหละหลวมและยังไม่สามารถควบคุมการค้าในบริเวณชายแดนให้เป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ เราจึงจะพบความพยายามรูปแบบอื่นของรัฐที่เข้ามาควบคุมกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชายแดน อันเป็นพื้นที่ที่จัดว่า 'ห่างไกล' จากศูนย์กลางอำนาจของรัฐ จากบทที่ 3 เราจะพบว่า วิธีการสอดส่องและควบคุมพื้นที่ชายแดนของรัฐไม่ได้อาศัยเพียงเฉพาะกำลังคนเท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึงการอาศัยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเข้ามาเสริมประสิทธิภาพให้การควบคุมเป็นไปได้อย่างรัดกุมมากยิ่งขึ้น ปัจจุบันเทคโนโลยีที่เรามักเข้าใจกันว่าเป็นสิ่งช่วยปลดปล่อยอิสรภาพของมนุษย์ออกจากการควบคุมและทำให้รัฐมีอำนาจอ่อนลง กลับถูกรัฐนำมาใช้มาเป็นเครื่องมือในการควบคุมพลเมืองได้อย่างสนิทแนบเนียน การกระทำธุรกรรมต่างๆ ในระดับข้ามรัฐมักกระทำผ่านเทคโนโลยีเนื่องจากเป็นวิธีที่สะดวก รวดเร็วและง่ายที่สุด เทคโนโลยีเหมือนดาบสองคมในด้านหนึ่งมันเอื้อให้การค้าชายข้ามแดนหรือในพื้นที่ที่กว้างไกลไปกว่าพื้นที่พรมแดนสามารถทำได้ง่ายดายท่ามกลางเครือข่ายโลกาภิวัตน์ แต่เทคโนโลยีก็มีคมอีกด้าน ซึ่งรัฐใช้เป็นช่องทางในการเข้าถึง สืบค้น และการตรวจสอบข้อมูลของพลเมืองที่รัฐมีความสงสัยว่าอาจเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐได้ (Ross, 2007) นอกจากนี้ ด้วยวิวัฒนาการและการเชื่อมโยงของเทคโนโลยีที่มากขึ้น ส่งผลให้เกิดการขยายเครือข่ายการควบคุมโดยการแลกเปลี่ยนข้อมูลกับรัฐอื่นๆ ทำให้การควบคุมและประสานงานระหว่างรัฐมีความครอบคลุมและเข้มข้นมากขึ้น ดังที่เราจะเห็นได้จากตัวอย่างความร่วมมือระหว่างรัฐด้านการแลกเปลี่ยนฐานข้อมูลพลเมืองในระบบ SIS ของสหภาพยุโรป เป็นต้น

(Dumortier, 1997)

นอกจากนี้ ยังมีมาตรการอื่นๆ ที่รัฐใช้ในการเชื่อมโยงชายแดนเข้ากับส่วนกลาง ซึ่งมาตรการเหล่านี้จะส่งผลให้เกิดการเอื้อให้รัฐเข้าไปมีส่วนในการจัดการพื้นที่ชายแดนได้ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการโยกย้ายอำนาจการจัดการพื้นที่ ที่แต่เดิมอยู่ภายใต้การจัดการดูแลของผู้คนและตัวแสดงในท้องถิ่น มาสู่โครงสร้างการจัดการโดยหน่วยงานของรัฐในท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับนโยบายในระดับชาติมากขึ้น โดยตัวอย่างที่ชัดเจนของมาตรการรูปแบบนี้คือ การสร้างระบบคมนาคมขนส่งสินค้าและบริการที่ชายแดน ผ่านข้อตกลงระหว่างรัฐหรือระดับภูมิภาคในด้านการค้า เช่น ข้อตกลง East-West Economic Corridor (EWEC) ระหว่างประเทศไทยกับกัมพูชา โครงการดังกล่าวนอกจากจะเป็นโครงการที่ทำให้การผ่านเข้าออกประเทศทั้งสองเป็นไปได้โดยง่ายแล้ว ยังเป็นโครงการที่มีการสร้างทางเชื่อมเส้นทางคมนาคมผ่านเข้าเมืองใหญ่ของรัฐสองฟากได้โดยตรงและรวดเร็ว (Tsuneishi, 2008)

จะเห็นได้ว่า โครงการลักษณะดังกล่าวส่งผลต่อการลดทอนอำนาจของพื้นที่ท้องถิ่น โดยการอ้างเหตุผลเพื่ออำนวยความสะดวกในการค้าขาย การขนส่ง การท่องเที่ยวอันจะนำไปสู่เสรีทางการค้าและเศรษฐกิจในภาพรวมที่ดีขึ้น แต่หากพิจารณาในมิติของอำนาจการจัดการแล้ว เราจะพบว่า การเกิดขึ้นของระบบคมนาคมดังกล่าวแฝงลักษณะของการรวบอำนาจโดยรัฐส่วนกลางไว้ อย่างแน่นอน รัฐไม่ต้องการให้อำนาจในการควบคุมพื้นที่ที่มีความล่อแหลมทางความมั่นคง และขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่ที่สามารถทำรายได้ได้อย่างพื้นที่ชายแดนอยู่นอกเหนือการควบคุม มาตรการเหล่านี้จึงมีขึ้นเพื่อพยายามดึงอำนาจมาสู่รัฐกลาง มาตรการในลักษณะนี้อาจนำมาสู่ปัญหาในรูปแบบอื่นได้ในภายหลัง เพราะส่วนใหญ่เป็นนโยบายที่จัดทำขึ้นจากส่วนกลางของรัฐ (Anderson and Wever, 2003) โดยไม่ได้คำนึงถึงสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ หลายครั้งละเลยบริบทความสัมพันธ์และสถานการณ์ทางสังคมในพื้นที่ ช้ำร้าย นโยบายระดับชาติอาจลดความสำคัญของปัญหาบางประการ

ในพื้นที่ชายแดนไป โดยมองว่าเป็นเพียงประเด็นปัญหาขนาดเล็กในเวทีระดับชาติ มุมมองเหล่านี้เองที่อาจกระทบต่อผลประโยชน์และความต้องการของคน ที่อาศัยอยู่บริเวณชายแดน ทำให้ประสิทธิภาพในการจัดการของรัฐลดหย่อนลงไป ดังนั้น หากต้องการให้นโยบายที่ออกมามีประสิทธิภาพ รัฐจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับความเป็นพื้นที่ของการค้าข้ามแดน เข้าใจถึงตัวแสดงที่เกี่ยวข้องกับการค้าในพื้นที่และผลกระทบต่อพรมแดนรัฐด้วย (Walther, 2015)

การอาศัยความร่วมมือระหว่างรัฐ

อย่างที่กล่าวไปในบทก่อนหน้านี ความพยายามควบคุมสินค้าและพลเมืองของรัฐสมัยใหม่ในพื้นที่ชายแดนไม่ได้จำกัดอยู่กับรัฐใดรัฐหนึ่งอีกต่อไป หากแต่เป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างรัฐเพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพและความครอบคลุมในการสอดส่องความเป็นไปของการข้ามชาติระหว่างอาณาบริเวณของรัฐให้มากยิ่งขึ้น ในด้านเศรษฐกิจก็เช่นกัน ปัจจุบันจะพบว่ามีการความร่วมมือระหว่างรัฐเกิดขึ้นมากมายในการลงทุนข้ามแดนและการสร้างพื้นที่เศรษฐกิจบริเวณชายแดนรัฐต่างๆ ความร่วมมือเหล่านี้เกิดขึ้นทั้งในแบบระหว่างรัฐสองรัฐ เช่น การสร้างเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนลาว-จีนในภาคเหนือของลาว (Laungaramsri, 2014) การลงทุนข้ามแดนและการสร้างเขตเศรษฐกิจชายแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้านในอาเซียน (Tsunishi, 2008) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความร่วมมือที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มรัฐที่รวมตัวกันมากกว่าสองรัฐขึ้นไป เช่น สามเหลี่ยมเศรษฐกิจระหว่างสิงคโปร์ อินโดนีเซีย และมาเลเซีย (Grundy-Warr, Peachey and Perry, 1994) เขตเศรษฐกิจอาเซียน (AEC) และเขตเศรษฐกิจของสหภาพยุโรป (EU) ที่มีพัฒนาการไปเกินกว่าความร่วมมือทางการค้าเพียงมิติเดียว เป็นต้น

ในส่วนของรูปแบบความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐ มีอยู่ทั้งในรูปแบบที่เป็นความร่วมมือในระดับพื้นฐาน ซึ่งได้แก่ การทำข้อตกลงหรือสัญญาการค้าระหว่างรัฐ ไปจนถึงการสร้างเขตเศรษฐกิจพิเศษและการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ

ที่มีความซับซ้อนในด้านความสัมพันธ์และอำนาจในการจัดการระหว่างกันมากขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่ประเด็นที่น่าสนใจอื่นที่จะกล่าวในลำดับถัดไป

การรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจนั้นจะนำมาซึ่งผลประโยชน์ระหว่างรัฐในภาพรวม โดยรัฐจะอาศัยจุดแข็งที่อีกฝ่ายหนึ่งมีเข้ามาสร้างประโยชน์ให้กับตนเอง และมีภาวะของการพึ่งพิงระหว่างรัฐแฝงอยู่อย่างชัดเจน เช่น จากกรณีศึกษาเขตเศรษฐกิจพิเศษลาว-จีนของปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (Laungaramsri, 2014) พบว่าฝั่งรัฐบาลลาวเล็งเห็นถึงเม็ดเงินการลงทุนจากนักธุรกิจชาวจีนและการกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศให้ดีขึ้นได้ในเวลาอันรวดเร็ว สิ่งนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รัฐบาลลาวกระตือรือร้นที่จะสนับสนุนและให้สิทธิประโยชน์แก่ชาวจีนที่เข้ามาลงทุนอย่างเต็มที่ ทั้งนี้ สิ่งที่รัฐบาลเล็งเห็นไม่จำกัดอยู่เฉพาะประโยชน์ทางเศรษฐกิจเท่านั้น มีแนวคิดว่าการลงทุนจากจีนจะนำไปสู่การสร้างงานในชนบทหรือพื้นที่ชายแดนที่ถูกมองว่าไกลปืนเที่ยง ทำให้เกิดการพัฒนาดินที่ที่รกร้างห่างไกลได้ ไม่ว่าจะเป็นระบบการจัดการและการคมนาคมขนส่ง โดยรัฐไม่มีความจำเป็นต้องเข้าไปจัดสรรงบประมาณเองแต่อย่างใด ขณะเดียวกันนักธุรกิจชาวจีนที่เข้ามาลงทุนเองก็ได้รับสิทธิประโยชน์จากการลงทุนไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน นักธุรกิจจำนวนไม่น้อยเป็นชนกลุ่มน้อยชาวจีนที่อาศัยอยู่ตามแถบชายแดน เป็นกลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์หลากหลายและยืดหยุ่นสามารถปรับตัวเข้ากับพื้นที่อื่นได้ง่าย ด้วยสถานะของความเป็นคนชายขอบนี้เองที่บีบให้พวกเขาออกจากประเทศของตนเพื่อหาโอกาสที่ดีกว่า และเขตเศรษฐกิจพิเศษนี้เป็นเสมือนทางออกที่ดีกว่าและให้สิ่งที่พวกเขาไม่อาจได้รับในบ้านเกิดตน ด้วยการเอื้อประโยชน์ของรัฐบาลลาวให้กับพ่อค้านักธุรกิจชาวจีน ทำให้อำนาจในการตัดสินใจและการจัดการพื้นที่ดังกล่าวตกอยู่ในมือของนักธุรกิจชาวจีน มีการสร้างกฎข้อบังคับของตัวเอง จากการลงพื้นที่พบว่า มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และอำนาจทางการเมืองของจีนสูงมาก นอกเหนือจากประโยชน์เชิงอำนาจแล้ว เขตเศรษฐกิจพิเศษที่เสรี เปิดกว้าง และไม่มีข้อจำกัดด้านรัฐมาเกี่ยวข้อง ยังดึงดูดแรงงานราคาถูกได้จากทั่วสารทิศ

เช่น แรงงานชาวพม่าที่เข้ามารับจ้างในเขตเศรษฐกิจพิเศษแห่งนี้ด้วย

นอกเหนือจากการพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดนแล้ว เราพบว่า ความร่วมมือระหว่างรัฐมักจะนำมาซึ่งประสบความสำเร็จในการสร้างรายได้และการไหลเวียนของเม็ดเงินที่เพิ่มขึ้น อันเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงระดับความสำเร็จในภาพรวมของการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจความร่วมมือที่เชื่อมโยงกับมิติทางเศรษฐกิจอื่นๆ ได้ เช่น มูลค่าการลงทุนที่เพิ่มขึ้นและจำนวนแรงงานที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่ที่เพิ่มขึ้น (Grundy-Warr, Peachey and Perry, 1994) การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในแง่รายได้รวมของประเทศ (Tsuneishi, 2008) เป็นต้น ทั้งนี้การศึกษาความร่วมมือที่เกิดขึ้น จำเป็นต้องทำความเข้าใจมิติอื่นนอกเหนือจากความสำเร็จด้านเศรษฐกิจภาพรวมประกอบด้วย เพื่อให้มองเห็นถึงมิติที่แฝงเร้นอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ

จากการศึกษาความร่วมมือทางเศรษฐกิจระหว่างรัฐนั้น จะเห็นได้ว่ามีลักษณะของความไม่เท่าเทียมระหว่างรัฐแฝงอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย โดยมากแล้ว รัฐที่มีสถานะสูงกว่าในด้านอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ หรือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี มักมีอำนาจในการต่อรองและควบคุมเสมอ ลักษณะของความสัมพันธ์และอำนาจการต่อรองที่ไม่เท่าเทียมนี้เองที่บางกรณีอาจนำไปสู่ปัญหาเชิงอำนาจอธิปไตยของรัฐได้ กรณีของลาวและจีนข้างต้นเป็นตัวอย่างที่มีความชัดเจนเรื่องความทับซ้อนทางอำนาจ เนื่องจากเขตเศรษฐกิจเป็นพื้นที่ที่เปิดเสรีทางการค้าอย่างเต็มที่ กฎหมายและข้อบังคับที่มีอยู่เดิมของรัฐจะไม่ถูกบังคับใช้ในพื้นที่ดังกล่าว อำนาจการบริหารจัดการจึงตกอยู่กับนักธุรกิจเป็นอย่างมาก หากเกิดกรณีความขัดแย้ง การเอาผิดเอาเปรียบ หรือการผลิตและการพัฒนาที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่ การเรียกร้องขอความยุติธรรมจากพลเมืองลาวในพื้นที่นั้นทำได้ยาก และรัฐเองมักอ้างว่าไม่มีอำนาจในการจัดการใดๆ ในพื้นที่ดังกล่าว เนื่องจากเป็นพื้นที่เขตเศรษฐกิจพิเศษซึ่งอำนาจการจัดการของรัฐนั้นได้หลีกทางให้กับทุนทางเศรษฐกิจข้ามพรมแดน

ไปแล้ว นี่ยังไม่ต้องพูดถึงว่า ในอีกแง่หนึ่ง เจ้าหน้าที่รัฐยังได้รับผลประโยชน์จากการเข้ามาของนักธุรกิจชาวจีนเหล่านี้อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม เราไม่อาจเหมารวมได้ว่ารัฐที่อยู่ในสถานะสูงกว่าจะมีอำนาจควบคุมทุกสิ่ง หรือความร่วมมือของรัฐจะประสบความสำเร็จในการสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจพิเศษที่เอื้อประโยชน์ต่อรัฐเสมอไป จากกรณีตัวอย่างสามเหลี่ยมการค้าระหว่างสิงคโปร์ อินโดนีเซีย และมาเลเซีย (Grundy-Warr, Peachey and Perry, 1994) โครงการนี้เป็นข้อตกลงที่เกิดขึ้นก่อนระหว่างสิงคโปร์และอินโดนีเซีย ซึ่งอินโดนีเซียหวังว่าตนจะได้พึงพิงทั้งการเงิน ความสามารถในการจัดการ รวมถึงความน่าเชื่อถือของสิงคโปร์เพื่อดึงการลงทุนจากต่างชาติ ขณะที่สิงคโปร์เองก็ต้องการบรรเทาข้อจำกัดด้านพื้นที่และทรัพยากรที่จำกัดของตนโดยการให้ความร่วมมือกับอินโดนีเซีย ผลปรากฏว่า ขั้นตอนของระบบราชการอินโดนีเซียที่ยังไม่ได้รับการปรับให้เอื้อต่อระบบการค้าเสรี ส่งผลให้เกิดความยุ่งยากในการทำงานและทำให้พื้นที่การค้าดังกล่าวยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

นอกจากนี้ จุดสังเกตอีกประการหนึ่งในความร่วมมือทางเศรษฐกิจข้ามแดนคือ ความยั่งยืนของโครงการเหล่านี้ สืบเนื่องจากความร่วมมือเหล่านี้ถูกยึดโยงไว้ด้วยผลประโยชน์ระหว่างกัน ความแน่นอนและยั่งยืนของการรักษาผลประโยชน์จึงเป็นสิ่งสำคัญ หากความร่วมมือนี้ไม่สามารถยังผลประโยชน์ให้เกิดได้ต่อไป แนวโน้มที่รัฐหรือหน่วยทุนข้ามชาติย้ายทรัพยากรไปใช้กับพื้นที่นโยบาย หรือความร่วมมืออื่นที่ให้ประโยชน์ได้มากกว่าจึงมีอยู่สูง จากกรณีสามเหลี่ยมการค้าของสิงคโปร์ อินโดนีเซียและมาเลเซีย แรงงานราคาถูกเป็นหนึ่งในปัจจัยหลัก ที่ดึงดูดให้มีการลงทุนของต่างชาติและการเกิดขึ้นของโครงการในพื้นที่ชายแดนอินโดนีเซียหลายโครงการ อย่างไรก็ตาม บางโครงการถูกทิ้งร้างหรือต้องล้มเลิกกลางคัน ไม่สามารถดำเนินการจนบรรลุเป้าหมายอย่างต่อเนื่องได้ ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ผู้ลงทุนตัดสินใจถอนทุน เนื่องจากข้อจำกัดด้านความยุ่งยากในการควบคุมจัดการ ผนวกกับการแข่งขันจากตลาด

แรงงานในพื้นที่อื่นมีศักยภาพสูงกว่า เช่น ตลาดแรงงานในจีน (Grundy–Warr, Peachey and Perry, 1994) จะเห็นได้ว่า ท้ายที่สุดแล้วความร่วมมือระหว่างรัฐนั้นยึดโยงอยู่กับความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งในแง่ของบริบทของพื้นที่ชายแดนและในบริบทที่กว้างออกไปของการเคลื่อนย้ายทุน แรงงาน สินค้า และมาตรการการจัดการในพื้นที่อื่นๆ ของโลก แน่นอนว่า เราอาจพบกรณีความร่วมมือทางเศรษฐกิจที่มีการบูรณาการและมีความมั่นคงในระยะยาว เช่น กรณีของกลุ่มสหภาพยุโรป แต่ขณะเดียวกัน ในบริบทอื่นที่รัฐต้องเผชิญกับความท้าทายเชิงพื้นที่ ผู้คน ความแตกต่างทางสังคม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และระดับการพัฒนาของรัฐที่ไม่เท่าเทียมนั้น เราจะพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐที่ตั้งอยู่บนฐานของประโยชน์ของทรัพยากรและพื้นที่นั้น อาจส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ที่ไม่มั่นคง และอาจคลายตัวลงเมื่อความร่วมมือดังกล่าวไม่อาจให้ประโยชน์ได้ตามที่คาดหวังได้ ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วเชิงพื้นที่นี้ เป็นหนึ่งในกลไกสำคัญของพื้นที่พรมแดนที่มีพลวัต การปรับตัวให้เป็นส่วนหนึ่งของโลกาภิวัตน์ และความเป็นท้องถิ่นในระดับที่สูงในเวลาเดียวกันนั่นเอง (ดู จักรกริช 2555 เพิ่มเติม)

จากแนวคิดและกรณีศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า กลไกการควบคุมของรัฐที่พยายามเข้ามาครอบงำและควบคุมการค้าที่เกิดขึ้นบริเวณชายแดนนั้น แต่ละวิธีการมีประสิทธิภาพมากน้อยแตกต่างกันไปตามปัจจัยที่เกี่ยวข้องอื่นๆ อีกมากมาย ยกที่จะบอกว่า รัฐมีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดและมีประสิทธิภาพอย่างมากในการควบคุมจัดการพื้นที่ชายแดน โดยเฉพาะการเข้าไปสร้างมาตรการต่างๆ ในพื้นที่ชายแดน เพื่อให้รัฐสามารถคุ้มครองและตัดวงจรผลประโยชน์จากการไหลเวียนของสินค้าและทรัพยากรต่างๆ ได้ ภาพของงานการศึกษาชายแดนส่วนใหญ่ที่เน้นไปในด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและการจัดการการค้า มักจะขับเคลื่อนให้เห็นว่า กลไกทางเศรษฐกิจเป็นกลไกที่มักจะได้รับ การตอบรับที่ดีจากท้องถิ่น และเกิดการตอบโต้ต่อต้านจากพื้นที่น้อยกว่าการเข้าไปของรัฐในรูปแบบการจัดการด้านความมั่นคง แต่กระนั้น ข้อเสนอดังกล่าวไม่

จำเป็นต้องเป็นจริงเสมอไป ดังที่เราได้เห็นจากข้อเสนอข้างต้นในบทนี้ว่า แม้แต่การจัดการตนเองของรัฐก็มีปัญหา มีความท้าทาย และบ่อยครั้งก็ขาดประสิทธิภาพ ซึ่งทำให้การนำประเด็นทางเศรษฐกิจมาเป็นตัวตั้งในการเข้าไปแทรกแซงจัดการพื้นที่พรมแดนของรัฐนั้นไม่ได้กระทำได้อย่างที่รัฐเองอยากให้เป็น นอกจากนี้แล้ว ในอีกด้านหนึ่งของเหรียญ ก็มีการตอบโต้ เคลื่อนไหว และมีปฏิบัติการของท้องถิ่นในแง่ของความร่วมมือและการต่อต้านมาตรการ และการจัดการของรัฐในพื้นที่ชายแดนด้วยเช่นกัน

เพื่อให้เห็นภาพกิจกรรมทางการค้าในพื้นที่ชายแดนอย่างครบถ้วน เราจำเป็นต้องศึกษาถึงวิธีการที่คนในพื้นที่ชายแดนใช้ตอบโต้การเข้ามาควบคุมของรัฐด้วย ในส่วนต่อไปจะเป็นการอธิบายถึงรูปแบบและกลไกที่คนในพื้นที่ใช้หลบลี้หรือต่อรองกับรัฐ เพื่อเข้าถึงประโยชน์ของการค้าชายแดนในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป

การตอบโต้รัฐจากคนในชายแดน

พื้นที่ชายแดนนั้นไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ที่มีความแตกต่างหลากหลายในเรื่องของระดับเศรษฐกิจ ระบบการเมืองและมาตรการของรัฐ ตลอดจนทุนทางเศรษฐกิจที่ไหลเวียนข้ามเส้นเขตแดนไปมาเพียงเท่านั้น หากแต่ในความเป็นจริงแล้ว พื้นที่ชายแดนยังเป็นพื้นที่ที่ทุนทางสังคมวัฒนธรรมได้ถูกผูกร้อยเชื่อมโยงกันทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับที่กว้างออกไปด้วยเช่นกัน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ชายแดนจึงเป็นความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนฐานทุนหลายลักษณะหลายระนาบ และเชื่อมโยงกับโครงข่ายที่ทับซ้อนข้ามปริมณฑลของกลุ่มทางสังคมการเมืองใดๆ เพียงกลุ่มเดียว กล่าวอีกอย่างก็คือว่า การศึกษาเรื่องเศรษฐกิจที่ชายแดน ทำให้เราเห็นว่า เมื่อพิจารณาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่พื้นที่พรมแดน ขอบเขตทางภูมิรัฐศาสตร์ที่กำหนดเขตแดนรัฐชาติในด้านหนึ่ง และขอบเขตทางสังคมของความเป็นกลุ่มเป็นก้อนของผู้คนที่ในหนังสือเล่มนี้

เรียกว่า “ซันธ” ในอีกด้านหนึ่ง มักจะถูกสลายหรือทำให้เส้นแบ่งดังกล่าวพร่าเลือนไปอยู่เสมอ ในส่วนต้นของบทนี้ เราได้พิจารณาว่า “เขต” ของรัฐชาตินั้น ถูกจัดการใหม่ สร้างใหม่ จัดวางใหม่อย่างไร ท่ามกลางความร่วมมือและการจัดการกับการไหลของสินค้าและทุนข้ามชาติ ส่วนต่อไปจากนี้ เราจะหันมาพิจารณาว่าความเป็น “ซันธ” นั้นจะช่วยหรือถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือให้กับผู้คนในท้องถิ่นอย่างไร ในการตอบโต้ ต่อรอง และสร้างกลไกโครงข่ายความสัมพันธ์เพื่อจัดวางตนเองหรือกลุ่มของตนเองในพื้นที่ชายแดน เพื่อให้สามารถกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของการไหลเวียนของสินค้า ผลประโยชน์ และโอกาสที่ชายแดนจะเอื้อให้กับพวกเขาได้

หนึ่งในวิธีการที่คนในพื้นที่ชายแดนนิยมใช้เพื่อการตอบโต้การควบคุมของรัฐมากที่สุดวิธีหนึ่งก็คือ การอาศัยเครือข่ายการค้าอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งหมายรวมถึงเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการระหว่างผู้ค้ากับหน่วยงานหรือเจ้าหน้าที่รัฐด้วย กลุ่มคนที่ดำเนินธุรกิจในพื้นที่ชายแดนจะมีการสร้างเครือข่ายตั้งแต่รัฐต้นทางจนถึงรัฐปลายทาง โดยผู้ที่เกี่ยวข้องมีตั้งแต่โรงงานผู้ผลิตสินค้าในประเทศต้นทาง หากมองในเชิงนโยบาย เราอาจจะคาดหวังว่าโรงงานผู้ผลิตและผู้ประกอบการค้าขายจะดำเนินกิจการการค้าขายในส่วนของตนอย่างโปร่งใสและถูกต้องตามกฎหมาย เพื่อไม่ให้โรงงานหรือกิจการของตนเข้าไปมีส่วนพัวพันกับเครือข่ายผิดกฎหมาย ที่อาจส่งผลให้ต้องปิดโรงงานหรือกิจการภายหลังหากมีการสอบสวนกระบวนการผิดกฎหมายเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม การสร้างและดำรงอยู่ของเครือข่ายการค้าที่ไม่เป็นทางการ และอาจจะเป็นการค้าในระบบขนาดใหญ่ก็ได้ มักไม่ได้เกิดจากปัจจัยของผู้ผลิตและผู้ค้า แต่เพียงอย่างเดียว เจ้าหน้าที่รัฐที่ปฏิบัติงานอยู่ในพื้นที่ชายแดน เช่น ตำรวจตรวจคนเข้าเมือง ศุลกากร หรือแม้กระทั่งเจ้าหน้าที่ของกองทัพเอง ก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการดังกล่าวด้วยเช่นกัน มีหลายกรณีที่เจ้าหน้าที่รัฐมีส่วนร่วมรู้เห็นในการค้าสินค้าผิดกฎหมายข้ามแดน ซึ่งวิธีการที่ผู้ค้ามักเลือกใช้ในการจัดการกับระบบหรือความสัมพันธ์ดังกล่าวก็คือ การยอมจ่ายเงินติดสินบนให้

กับเจ้าหน้าที่เพื่อให้การทำงานของตนเป็นไปได้อย่างสะดวก หากเปรียบเทียบแล้ว จะพบความร่วมมือในลักษณะนี้ได้มากในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ ในพื้นที่ชายแดนหลายแห่งในแอฟริกาและเอเชีย จุดตรวจค้นของเจ้าหน้าที่รัฐกลายเป็นจุดรับสินบน การที่ต้องเผชิญกับการข่มขู่ของเจ้าหน้าที่อยู่เป็นประจำ ทำให้ผู้ค้ายอมจ่ายเงินให้กับเจ้าหน้าที่ จนเรียกว่าการติดสินบนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติไปแล้ว ในทางกลับกัน การใช้วิธีการรูปแบบนี้ในแง่หนึ่งนั้นเป็นเสมือนการรับรองว่า รัฐจะไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวในการทำธุรกิจ นอกเหนือจากที่ได้ตกลงและจ่ายค่าสินบนไปแล้วนั่นเอง

จากการศึกษาการค้าผิดกฎหมายกรณีศึกษาพรมแดนไนจีเรียของ Fadahunsi และ Rosa (2002) พบว่า ในส่วนของขั้นตอนการขนย้ายสินค้าข้ามรัฐนั้น ผู้ค้าจำเป็นต้องอาศัยเครือข่ายความร่วมมือจากตัวกลางในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้ขนส่งที่ขนส่งสินค้าให้ผู้ค้าขนาดเล็ก กลุ่มคนเหล่านี้มีสถานีพักสินค้าเป็นจุดเฉพาะของตน และมีการจ่ายค่าเช่ารายวันให้กับเจ้าหน้าที่เพื่อให้ตนทำงานได้และไม่ถูกข่มขู่ ผู้ค้าบางรายอาจเลือกใช้บริการคนขับรถบรรทุกสินค้าที่มีความเชี่ยวชาญ บริการรถขนส่งสินค้าในรูปแบบนี้จะทำสัญญาซื้อขายและส่งสินค้าตามเวลาและสถานที่นัดหมายอย่างปลอดภัย หรือในกรณีที่ผู้ค้าต้องการขนส่งสินค้าชนิดพิเศษจะมีการใช้บริการผู้เชี่ยวชาญเฉพาะ ซึ่งอาศัยผู้ที่มีความรู้เฉพาะในการจัดการกับสินค้าเหล่านั้นให้สามารถเข้าพื้นที่ปลายทางได้อย่างปลอดภัยและจ่ายสินบนให้เจ้าพนักงานในอัตราที่ต่ำที่สุด บางกรณีที่เส้นทางการขนส่งจำเป็นต้องผ่านดินแดนในปกครองของชนเผ่าที่แตกต่างกัน ผู้ขนส่งอาจจำเป็นต้องมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเจ้าของดินแดนหรือชุมชนที่จะต้องเดินทางผ่านด้วย (Little, 2005; Titeca, 2012) นอกจากนี้ การทำงานของเครือข่ายดังกล่าวยังครอบคลุมไปถึงการสนับสนุนทางการเงิน มีสถาบันการเงินในตลาดมืดที่เข้ามามีบทบาทในการแลกเปลี่ยนเงินในระบบนอกกฎหมายเหล่านี้ด้วย ทั้งนี้ ไม่ว่าผู้ค้าจะเลือกเครือข่ายในรูปแบบใดก็ตาม พื้นฐานที่สำคัญที่ผู้ค้าและเครือข่ายจะต้องมีเหมือนกันคือ “ความไว้วางใจ”

ระหว่างกัน เนื่องจากการค้าในรูปแบบนี้มีความเสี่ยงสูง ซึ่งอาจพบกรณีที่ผู้ขนส่งหรือคนขับรถรับสินค้าจากผู้ค้าและหนีไปโดยที่ผู้ค้าไม่สามารถตามจับตัวได้ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า เครือข่ายการค้าในลักษณะนี้ไม่สามารถคงอยู่ได้ด้วยความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจจะหว่างกันเพียงอย่างเดียว เพราะสถานะของการอยู่นอกกฎหมายทำให้เกิดความเสี่ยงกับทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง หากเกิดปัญหาหรือกรณีพิพาทระหว่างกัน ไม่มีใครสามารถร้องขอความยุติธรรมจากกระบวนการหรือกฎระเบียบของรัฐได้

ด้วยลักษณะของการเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต้องอาศัยความไว้วางใจระหว่างกันเป็นสำคัญนี้เอง ส่งผลให้ช่องทางสำคัญอีกช่องทางหนึ่งที่คนในพื้นที่ชายแดนใช้ตอบโต้กับมาตรการควบคุมของรัฐก็คือ การอาศัยเครือข่ายชาติพันธุ์ในการค้าอนุกระบบ ลักษณะของเครือข่ายการค้าเหล่านี้มักยึดโยงอยู่กับกลุ่มเครือญาติและกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตนเองสามารถยึดโยงได้เป็นสำคัญ (นิตี 2541; Walther, 2015) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของประเทศที่ประสบปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง เช่น ประเทศโซมาเลีย (Little, 2005) ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในการเมืองระดับประเทศที่รุนแรงผลักดันให้เกิดการเกาะกลุ่มเพื่อความอยู่รอดในบรรดาสมาชิกของกลุ่มทางวัฒนธรรมเดียวกันมากขึ้น การเกาะกลุ่มและสร้างพรมแดนทางสังคมดังกล่าวขึ้นมาี้ก่อให้เกิดผลที่กว้างไปกว่าเรื่องทางสังคม และครอบคลุมมิติความสัมพันธ์อื่นๆ ซึ่งรวมไปถึงเรื่องทางเศรษฐกิจด้วย เช่น การจะเข้าถึงตลาดและการเงินได้จำเป็นต้องทำผ่านระบบชนเผ่า ซึ่งระบบการค้าของชนเผ่าที่พบในโซมาเลียนี้เกี่ยวพันไปถึงระบบค้าและเครือข่ายการเงินระดับโลก โดยที่การสนับสนุนทางการเงินนั้นได้รับความช่วยเหลือจากเครือญาติ เพื่อน และสมาชิกของชนเผ่าที่อาศัยคร่อมอยู่ทั้งสองฝั่งชายแดน แต่ถูกเส้นแบ่งเขตแดนชาติให้แยกออกจากกัน รวมไปถึงสมาชิกที่พลัดถิ่นและมีรายได้สูงจนสามารถปล่อยกู้ได้ ความช่วยเหลือเหล่านี้ไม่มีหลักประกันใดๆ ที่เป็นลายลักษณ์อักษร อาศัยเฉพาะความไว้นื้อเชื่อใจในกลุ่มชนเผ่าเดียวกันเท่านั้น จะเห็นได้ว่าเครือข่ายทาง

ชาติพันธุ์มีอัตราการขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนสุดท้ายกลายเป็นเครือข่ายชาติพันธุ์ในระดับข้ามรัฐชาติ การขยายตัวของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการผ่านเครือข่ายทางวัฒนธรรมและเครือญาติในลักษณะนี้ บางครั้งอาจส่งผลกระทบต่อรัฐโดยตรง และอาจถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามที่รัฐพยายามจะลดอำนาจลงด้วยวิธีการทางกฎหมาย เช่น การห้ามโอนเงินจากนอกประเทศ โดยอ้างว่ามีความเสี่ยงจะเป็นไปเพื่อการสนับสนุนการก่อการร้าย เป็นต้น

อีกหนึ่งวิธีการที่ได้รับความนิยมในพื้นที่ชายแดน ก็คือการใช้บริการนายหน้า การทำการค้าชายแดนที่มีความเสี่ยงสูงนั้น จำเป็นต้องอาศัยข้อมูลเกี่ยวกับตลาดที่เพียงพอ แต่การไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลได้ ไม่ว่าจะป็นข้อมูลที่เป็นทางการจากภาครัฐ หรือข้อมูลที่ไม่เป็นทางการที่มีความเป็นท้องถิ่นและมีความคลุมเครือสูงมาก การเข้าหานายหน้าเป็นวิธีที่ผู้ค้าหันไปใช้บริการเพื่อสร้างความมั่นใจและอำนวยความสะดวกให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจของตนดำเนินการไปได้อย่างราบรื่น (Little, 2005) นายหน้าส่วนมากมักเป็นคนในท้องถิ่นมีข้อมูลเกี่ยวกับผู้ซื้อและผู้ขาย จุดนี้เองที่ทำให้บทบาทสำคัญของนายหน้าคือการจับคู่สองฝ่ายเข้าด้วยกันเพื่อให้การค้าเป็นไปได้อย่างง่ายดาย หรือในบางกรณี นายหน้าอาจทำหน้าที่จัดการพิธีการต่างๆ ในกระบวนการนำเข้าส่งออกสินค้าข้ามแดนแทนผู้ค้า รวมไปถึงการเจรจาต่อรองให้สินบนเจ้าหน้าที่ และการหาช่องทางหลบเลี่ยงภาษีให้ผู้ทำการค้าด้วย (Sangkhamanee, 2006) แต่เดิมผู้ค้าทางไกลจะเป็นผู้เดินทางข้ามแดน ขนส่งสินค้า และหาลูกค้าในตลาดหรือแวะแรมทางไปตามหมู่บ้านต่างๆ เพื่อเร่ขายสินค้าต่างๆ ด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม ผู้ค้าทางไกลจำเป็นต้องแบกรับความเสี่ยงที่อาจเกิดจากการขายสินค้าของตนไม่ได้ หรือการขายสินค้าได้ล่าช้ากว่าที่กำหนดเอาไว้มาก ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายและเสียเวลาในการเดินทาง การหยุดพักแรมระหว่างทางและปลายทางอยู่เสมอ บางครั้งอาจโชคร้ายที่ไม่สามารถหาลูกค้าได้และจำเป็นต้องกลับบ้านมือเปล่า การใช้บริการของนายหน้านั้น ผู้ค้าสามารถให้ข้อมูลกับนายหน้าก่อนล่วงหน้า และเมื่อมีการเจรจาตกลงกันแล้ว ผู้ค้าจึงออกเดิน

ทางไปยังตลาดหรือตามที่มีการนัดหมาย และดำเนินการค้าขายได้อย่างสะดวก รวดเร็ว นายหน้าจะเป็นผู้จัดการทุกขั้นตอน ตั้งแต่การประสานงาน ผู้เดินทาง ผู้ควบคุม ตัวแทนและสื่อกลาง และต้องรับผิดชอบความปลอดภัยในการส่งต่อสินค้าด้วย (Walther, 2015)

ทั้งนี้อาชีพนายหน้าไม่จำเป็นจะต้องดำเนินการอย่างเป็นทางการเป็นปฏิปักษ์กับระบบการจัดการที่เป็นทางการของรัฐแต่อย่างใด ในหลาย ๆ กรณี นายหน้านั้นเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายท้องถิ่นที่ทำงานไปพร้อม ๆ กับเจ้าหน้าที่รัฐทั้งที่เป็นบุคลากรและตรวจคนเข้าเมือง และในบางกรณีนายหน้าก็เข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบการตรวจตราสินค้าและจัดเก็บภาษีให้กับรัฐเสียด้วยซ้ำ ฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่นเองก็มองเห็นบทบาทสำคัญที่ว่านี้ของนายหน้าในแง่การเป็นเครื่องมือของรัฐด้วย โดยเฉพาะการช่วยเป็นหูเป็นตาและช่วยดึงผลประโยชน์เข้าสู่หน่วยงานในท้องถิ่นหรือกระเป๋าสวนตัวของเจ้าหน้าที่เอง เจ้าหน้าที่รัฐเหล่านี้จึงมักต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการของนายหน้าการค้าอยู่เสมอ ในกรณีที่ที่นายหน้ามีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการดำเนินกิจกรรมการค้าชายแดน การควบคุมกิจการของนายหน้าได้ ก็เท่ากับการควบคุมเครือข่ายการค้าได้เกือบทั้งหมดแล้วนั่นเอง

นอกจากนี้ การอาศัยระบบอุปถัมภ์ก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่ถูกนำมาใช้โดยผู้ค้าในพื้นที่ชายแดน (Walther, 2009) ผู้ขายจำนวนไม่น้อยอาศัยความสัมพันธ์ที่ตนเองมีกับผู้มีอิทธิพล ไม่ว่าจะเป็นผู้มีอิทธิพลในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ หรือแม้กระทั่งข้ามชาติ ที่มีความเกี่ยวข้องและได้รับประโยชน์จากการค้าของพวกเขามาเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองการค้าให้ดำเนินไปได้ โดยมากผู้อุปถัมภ์เหล่านี้มักมีฐานะเป็นลูกค้าที่นำสินค้าของผู้ค้าไปขายต่อเพื่อเอากำไรไม่เช่นนั้น ผู้มีอิทธิพลเหล่านี้ก็มักมีตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองของท้องถิ่นและเข้าถึงเจ้าหน้าที่รัฐหรือผู้มีอำนาจต่าง ๆ ได้ ผู้อุปถัมภ์เหล่านี้เองก็จะช่วยให้ผู้ค้าสามารถเข้าถึงข้อมูลและช่วยเปิดทางให้การค้าข้ามแดนผิดกฎหมายนี้ยังดำเนินต่อไป กล่าวได้ว่านอกเหนือจากความสัมพันธ์ในแนวราบในลักษณะ

เครือข่ายทางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว ความสัมพันธ์ในแนวตั้งกับตัวแสดงทางการเมืองในระดับต่าง ๆ ของผู้ค้าชายแดนจะช่วยเพิ่มความมั่นคงให้กับกิจการทางเศรษฐกิจข้ามแดนได้อีกทางหนึ่ง จากวิธีการที่ผู้ค้าชายแดนใช้ตอบโต้มาตรการควบคุมของรัฐดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า “ปัจจัยเรื่องทุน” เป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ทั้งทุนที่เป็นตัวเงินและทุนในทางสังคม การจะประกอบธุรกิจที่ชายแดนได้จำเป็นต้องมีความรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับพื้นที่ ขั้นตอน ตัวแสดง และต้องคำนึงถึงความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นทั้งหมดล่วงหน้า หากต้องการให้การค้าเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ต้นทุนและความเสี่ยงเป็นสิ่งที่ผู้ค้าชายแดนจำเป็นต้องแบกรับอยู่เสมอ

ท้ายที่สุดแล้วอาจกล่าวได้ว่า การค้าชายแดนนั้นเป็นกิจกรรมที่มีความซับซ้อนและมีพลวัตเป็นอย่างมาก ในด้านหนึ่ง ระบอบความสัมพันธ์ของการค้าในพื้นที่ชายแดนไม่ใช่กิจกรรมที่รัฐสามารถควบคุมและสอดส่องดูแลได้ด้วยมาตรการและเทคโนโลยีเท่านั้น หากแต่เชื่อมโยงอย่างมากกับลักษณะจำเพาะของความเป็นพื้นที่ชายแดนที่เอื้อให้เกิดเครือข่ายตัวแสดง ความสัมพันธ์ ทรัพยากร และช่องทางในหลายระดับ ตั้งแต่ระดับชุมชนในท้องถิ่นจนถึงระดับข้ามชาติ ในบทนี้ผู้เขียนได้อภิปรายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชายแดนกับการค้า ตลอดจนการศึกษาลักษณะจำเพาะของชายแดน ปฏิกริยาตอบสนองของรัฐต่อการค้าชายแดน รวมไปถึงปฏิกริยาตอบโต้จากผู้ค้าในพื้นที่ชายแดนต่อมาตรการของรัฐในรูปแบบต่างๆ การศึกษาการค้าชายแดนเน้นให้เราเห็นถึงปฏิบัติการทางอำนาจ และการต่อรองระหว่างอำนาจรัฐที่พยายามเข้ามาควบคุมพื้นที่ชายแดนกับเครือข่ายการค้าที่พยายามเปิดให้ชายแดน เอื้อต่อการไหลของสินค้าและบริการต่างๆ ตัวแสดงที่เกี่ยวข้องนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในระดับท้องถิ่นและระดับรัฐ หากแต่ยังเกี่ยวข้องกับตัวแสดงข้ามชาติและกระบวนการโลกาภิวัตน์ด้วย

บทที่ 6

พรมแดนนิเวศ
กับตัวตนของผู้คน
และรัฐ-ชาติ

ความเข้าใจโดยทั่วไปเกี่ยวกับชายแดนนั้น มักให้ความสำคัญกับมุมมองทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและสังคมในบริเวณชายขอบและพื้นที่ระหว่างรัฐสองฝั่งของชายแดน ซึ่งมีฐานมาจากการมองในฐานะสิ่งสร้างทางสังคมที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง การเอาใจกรรมทางสังคมของมนุษย์เป็นศูนย์กลางนี้เอง ทำให้หลายครั้งมีการละเลยการพิจารณาพรมแดนในฐานะที่เกี่ยวพันกับลักษณะทางธรรมชาติ หรือสภาพทางภูมิณีเวศของพื้นที่พรมแดนไป พูดอีกอย่างก็คือว่า ในบรรดางานการศึกษาเกี่ยวกับพื้นที่ชายแดนส่วนใหญ่ มีงานน้อยมากที่ตั้งคำถามอย่างจริงจังถึงความสำคัญของลักษณะทางกายภาพ โดยเฉพาะภูมิณีเวศของพื้นที่พรมแดนว่ามีส่วนอย่างไรในการกำหนดลักษณะและความจำเพาะ ที่ทำให้พื้นที่ชายแดนดังกล่าวแตกต่างไปจากพื้นที่ชายแดนอื่น ๆ

ปัจจัยด้านธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่หล่อหลอมลักษณะชายแดนระหว่างรัฐและรูปแบบการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตในพื้นที่ชายแดน ชายแดนที่วางอยู่บนพื้นที่ภูเขาย่อมมีความแตกต่างไปจากชายแดนที่วางอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ เช่นเดียวกับชายแดนที่ทาบบนพื้นที่ทะเลทรายย่อมมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญจากชายแดนที่วางอยู่บนพื้นที่มหาสมุทร ในบทนี้ผู้เขียนจะอภิปรายถึงความสัมพันธ์ระหว่างชายแดนของรัฐที่วางอยู่บนการพิจารณาถึงระบบนิเวศ และชี้ให้เห็นว่าระบบนิเวศที่แตกต่างกันนั้นส่งผลอย่างไรต่อการจัดการพื้นที่ชายแดนและการพัฒนาทรัพยากรข้ามเขตแดนของรัฐ ทั้งนี้ผู้เขียนจะเริ่มต้นจากการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและชายแดนทางการเมืองว่ามีความสัมพันธ์ในการหล่อหลอมซึ่งกันและกันอย่างไร ในส่วนที่สอง ผู้เขียนจะอภิปรายถึงความสัมพันธ์ที่ว่านี้ส่งผลต่อประเด็น

สิ่งแวดล้อมและการจัดการทรัพยากรบริเวณชายแดนของรัฐอย่างไรบ้าง และในส่วนท้ายของบทจะเป็นการศึกษาถึงปฏิบัติการของรัฐต่อประเด็นสิ่งแวดล้อมข้ามพรมแดนจากกรณีศึกษาในหลากหลายบริบท เพื่อให้เห็นถึงมาตรการและกรอบคิดที่รัฐใช้ในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในภาพกว้าง อันจะนำไปสู่การถกเถียงเพื่อต่อยอดการอภิปรายถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรที่จำกัดที่สังคมโลกกำลังเผชิญหน้าอยู่ต่อไป

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศ และเขตแดนทางการเมือง

ลักษณะสำคัญของระบบนิเวศชายแดน

ในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและชายแดนทางการเมืองนั้น เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจถึงลักษณะพิเศษของระบบนิเวศชายแดน เพื่อให้เห็นถึงปัจจัยอันเป็นที่มาของความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อน ระบบนิเวศโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณชายแดน เป็นสิ่งที่มีความสั่นไหว ซับซ้อน ไม่สามารถทำนายความเป็นไปหรือควบคุมได้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด (Singh and Ganster, 2003) เนื่องด้วยระบบนิเวศนั้นกล่าวอีกนัยก็คือระบบธรรมชาติ เป็นพื้นที่ที่มีความกว้างและคลุมเครือจนยากต่อการกำหนดอาณาเขตที่ตายตัวแน่นอนได้ เราไม่สามารถบอกเส้นแบ่งพรมแดนของธรรมชาติแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจนเหมือนดังที่เราพยายามกำหนดเส้นแบ่งเขตภูมิศาสตร์ทางการเมืองของรัฐ ในบทความที่ชื่อว่า “Ecology Without Borders” ของนักพฤกษศาสตร์ Su Yongge (2000) เสนอว่า ระบบนิเวศนั้นเป็นพื้นที่ที่ไร้เขตแดน หากแต่เต็มไปด้วยช่องโหว่และโพร่งที่เอื้อให้เกิดการไหลเข้า-ออก และทะลุผ่านได้โดยง่าย ความปรุโปร่งดังกล่าวเห็นได้จากการที่ สิ่งมีชีวิตอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น พืช สัตว์ และสายน้ำ แม้จะถูกอ้างว่าเป็นทรัพยากรของรัฐใดรัฐหนึ่งหากถูกพบในบริเวณของรัฐนั้น ๆ แต่เนื่องจากสิ่งมีชีวิตเหล่านี้

อาศัยอยู่กับระบบนิเวศที่สามารถข้ามพรมแดนได้โดยง่าย อีกทั้งยังไม่มีกระบวนการอัตลักษณ์ของชาติใดๆ ที่ชัดเจนผ่านเอกสารที่ติดตัวพีช สัตว์ และสายน้ำ เหมือนกับมนุษย์ ผสมกับนโยบายการเปิดชายแดนการค้าหรือการพัฒนาของรัฐทั้งสองฝั่ง ทำให้การควบคุมจัดการทรัพยากรและระบบนิเวศโดยรัฐเป็นไปได้ยาก ยกตัวอย่างกรณี การขนย้ายหรือค้าขายพีชหรือสัตว์ป่าสงวนข้ามแดน ในบริเวณชายแดนพม่าและจีนมีความคลุมเครือทางกฎหมายและยากที่จะตัดสินผิด-ถูกให้ชัดเจนลงไปได้ แม้จะมีการกำหนดเขตป่าสงวนเพื่ออนุรักษ์พันธุ์พีชและสัตว์ป่าหายากในอาณาเขตของรัฐจีน แต่ยังพบการลักลอบค้าไม้และสัตว์ป่าตามแนวชายแดน โดยอ้างว่าสินค้าเหล่านี้นำเข้ามาจากฝั่งพม่าเพื่อหลีกเลี่ยงความผิดในการละเมิดกฎหมายคุ้มครองพีชในพื้นที่ป่าของจีน ในที่นี้ Yongge ตั้งข้อสังเกตว่า แท้จริงแล้วเราไม่อาจจะระบุได้อย่างชัดเจนว่าพีชและสัตว์เหล่านี้ถูกล่ามาจากฝั่งใดของชายแดน จึงทำให้ธุรกิจค้าพีชและสัตว์ป่าแถบนี้ยังคงเป็นธุรกิจสีเทาที่ไม่สามารถตัดสินความชอบธรรมได้

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจและต่อยอดจากความสัมพันธ์ระหว่างชายแดนของรัฐกับระบบนิเวศก็คือ การสร้างอัตลักษณ์ของคนโดยเชื่อมโยงตนเองกับพื้นที่และทรัพยากรรอบ ๆ ตัว การก่อร่างสร้างอัตลักษณ์ของผู้คนนั้นส่วนหนึ่งเชื่อมโยงกับพื้นที่ทางวัฒนธรรมและกลุ่มก้อนทางสังคมที่ตนเองมีปฏิสัมพันธ์ด้วย แต่อีกส่วนหนึ่งก็มาจากการปรับตัว วิธีการดำรงชีพ และการสร้างความรับรู้ผ่านพื้นที่ทรัพยากรและระบบนิเวศที่ตนเองเติบโตมาด้วยเช่นกัน ยุคปัจจุบันที่มนุษย์มีการเคลื่อนย้ายตนเองอย่างรวดเร็วและกระจัดกระจายมากขึ้น ทำให้คนบางกลุ่มไม่ได้ก่อร่างสร้างตัวตนของตนเองกับบ้านเกิดในเชิงกายภาพที่ชัดเจนตายตัวอีกต่อไป อย่างไรก็ตามพื้นที่ทางกายภาพและมโนทัศน์ที่เชื่อมโยงกับพื้นที่นิเวศก็ยังไม่ได้สูญหายไปอย่างสิ้นเชิง ในบทความที่ชื่อว่า “National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees” ของนักมานุษยวิทยา Liisa Malkki (1992) เธอเสนอว่า แนวคิดเกี่ยวกับรากเหง้าของ

คน ซึ่งเปรียบเทียบตนเองเป็นเสมือนต้นไม้ที่อาศัยผืนดินเกิดในการถือกำเนิด และเติบโต ยังคงมีอิทธิพลและในบางครั้งก็ฝังอยู่อย่างเหนียวแน่นควบคู่กับแนวคิดเรื่องที่มาและอัตลักษณ์ของตนเอง แนวความคิดที่ว่านี้มักสะท้อนออกมาในรูปแบบแนวคิดต่างๆ เช่น ท้องถิ่นนิยม ชาตินิยม หรือการสร้างคำเรียกผู้คนที่อิงอยู่กับนิเวศ เช่น ชาวเขา ชาวเล ชาวป่า ชาวนา ส่งผลต่อความคิดของคนที่มีต่อการนิยามตัวตนและคนอื่น ไม่เพียงแต่ในเชิงความคิด แต่ยังจะมีการแสดงออกผ่านแนวทางการปฏิบัติรูปแบบต่างๆ ในยุคสมัยที่การเดินทางเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงได้ยากขึ้น เช่น รูปแบบพฤติกรรมที่พบเห็นได้มากในหมู่ผู้อพยพที่จำเป็นต้องย้ายถิ่นออกจากถิ่นกำเนิดด้วยความจำเป็นบางประการ ไม่ว่าจะเป็นการเอาดินจากแผ่นดินเกิดติดตัวไปด้วย หรือการส่งอัฐิของตนกลับสู่มาตุภูมิ เป็นต้น

การนิยามอัตลักษณ์ที่อิงอยู่กับระบบนิเวศวัฒนธรรมรูปแบบนี้เองมีส่วนอย่างมากในการผูกยึดคนที่เคลื่อนย้ายไปมาเข้ากับอาณาบริเวณผ่านสถานะดั้งเดิมของพื้นที่ที่คนผู้นั้นกำเนิด คนพื้นเมืองที่มีถิ่นกำเนิดจากที่โน้นจึงถูกกำหนดกลายเป็นส่วนหนึ่งและมักถูกผูกโยงไว้กับที่นั่นตลอดชีวิต แม้คนกลุ่มนั้นจะมีการเคลื่อนย้ายถิ่นไปที่อื่นในเชิงกายภาพแล้ว แต่ก็ยังไม่สามารถสลัดอัตลักษณ์หรือมโนทัศน์ที่ผู้อื่นมีต่อตนเองออกไปได้ ในแง่นี้ ภูมินิเวศไม่เพียงแต่เป็นปัจจัยสำคัญของการสร้างเขต-ชนธของผู้คนและกลุ่มทางสังคมที่มีที่มาหรืออยู่ร่วมกันในระบบนิเวศต่างๆ เท่านั้น หากแต่ในบางครั้ง อัตลักษณ์และมโนทัศน์ว่าด้วยลักษณะนิเวศของถิ่นกำเนิดก็เป็นเสมือนการจงจำตัวตนในรูปแบบหนึ่งด้วยเช่นกัน การจงจำที่ว่านี้มักถูกทำให้เป็นธรรมชาติ เป็นเรื่องปกติธรรมดา มีการสร้างภาพลักษณ์ที่แน่นอนตายตัวให้กับคนจำนวนหนึ่ง (Malkki, 1992) การทำความเข้าใจเรื่องของพื้นที่นิเวศดังกล่าวจึงมีความสำคัญในการที่จะทำให้เราเข้าใจการสร้างตัวตนและการแบ่งเขาแบ่งเรา การสร้างอาณาบริเวณทางสังคมให้กับตนเอง และผู้อื่นผ่านทางกรยึดโยงกับพื้นที่ทางกายภาพดั้งเดิม แม้ในยุคสมัยที่การเคลื่อนย้ายและสภาวะโลกาภิวัตน์ทำให้

โลกนี้แทบจะมีความจำเพาะเจาะจงน้อยลงไปทุกทีก็ตาม

ข้อสังเกตที่ฟังกล่าวไว้ที่นี้อีกประการหนึ่งก็คือ ในยุคสมัยก่อนที่การยึดโยงอัตลักษณ์ของผู้คนไม่ได้มีทางเลือกและความหลากหลายอย่างทุกวันนี้ หากคนกลุ่มใดไม่เลือกที่จะยึดโยงตนเองเข้ากับอำนาจรัฐหรือองค์อธิปัตย์หนึ่งใด ก็มักจะถูกให้นิยามว่าเป็นคนเร่ร่อน ไร้ราก และเนื่องจากว่าคนเหล่านี้ไม่มีอำนาจรัฐที่จะเชื่อมโยงอ้างอิงได้ รัฐจึงมักนำอัตลักษณ์ไปผูกไว้กับระบบนิเวศและพื้นที่ที่คนเหล่านี้ดำรงชีวิตอยู่แทน เราอาจพบกรณีที่ว่านี้ ที่ความเป็นชาติไม่ได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการกำหนดอัตลักษณ์ของคน หรือในอีกแง่หนึ่งก็คือคนเหล่านี้เลือกที่จะไม่โยงตนเองเข้ากับอาณาเขตทางอำนาจของรัฐ แต่เลือกที่จะยึดโยงตนเองเข้ากับนิเวศที่เป็นถิ่นกำเนิดหรือที่อยู่อาศัยดำรงชีพ ยกตัวอย่าง เช่น กรณีของคนที่ไม่เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของรัฐใดรัฐหนึ่งและอาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลรัฐในช่วงก่อน 1950 หรือก่อนที่รัฐจะมีความสามารถเข้าไปจัดการขีดอาณาเขตให้ชัดเจนเช่นปัจจุบัน กรณีของคนนี้เลือกที่จะหนีรัฐไปอยู่บนพื้นที่สูง โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ James C. Scott (2008) เรียกว่า *Zomia* หรือบริเวณเทือกเขาทางเอเชียตะวันออกเฉียงและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันเป็นภูมิภาคนิเวศที่ชนกลุ่มน้อยแยกตัวเองออกจากคนในพื้นที่ราบที่มีรูปแบบการดำรงชีพ ความเชื่อ การปกครอง ฯลฯ ที่แตกต่างไปจากคนบนพื้นที่สูง ด้วยลักษณะของถิ่นที่อยู่ที่ต้องต่อสู้ดิ้นรน ผสานกับโครงสร้างสังคมที่ยืดหยุ่นและเท่าเทียมกันมากกว่าสังคมในพื้นที่ราบ ทำให้คนกลุ่มนี้มีอัตลักษณ์ที่ผสมผสานมีการเคลื่อนไหวและการสิ้นไหลทางสังคมมากกว่าคนในพื้นที่ราบ (Scott, 2008 และดู บทที่ 3 ในหนังสือเล่มนี้) การเคลื่อนไหวไม่อยู่กับที่กับถิ่นทางการเมืองแบบรัฐสมัยใหม่ ทำให้คนกลุ่มนี้ถูกมองว่าเป็นคนเร่ร่อน ไร้ระเบียบแบบแผน และเป็นภัยคุกคามต่อรัฐสมัยใหม่ที่มีอาณาบริเวณที่ชัดเจน สำหรับมุมมองแบบรัฐสมัยใหม่แล้ว ในเมื่อเราไม่สามารถปะป้ายอัตลักษณ์ที่วางอยู่บนฐานคิดของเขตแดนทางการเมืองแบบใหม่ให้กับเขาได้ เขตแดนที่พอจะให้เชื่อมโยงอ้างอิงได้บ้าง ก็คงจะเหลือเพียงเขตแดนทางนิเวศที่พวกเขาพำนักอาศัย

อยู่นั่นเอง จนถึงปัจจุบัน กลุ่มคนเหล่านี้ยังคงถูกเรียกและเข้าใจได้ในภาพรวมว่าเป็น ชาวเขา ชาวไร่เลื่อนลอย หรือชาวเล เป็นต้น ซึ่งยังเป็นการผูกคนเหล่านี้เข้ากับพื้นที่นิเวศแบบหนึ่งอยู่นั่นเอง

เขตแดนทางการเมืองกับการจัดการระบบนิเวศ

จากที่อภิปรายมาข้างต้น เราได้เห็นความสำคัญของพื้นที่นิเวศต่อการสร้างอาณาบริเวณและกลุ่มก้อนทางสังคม หรือที่ผู้เขียนเรียกว่า “ชนธ” ให้เกิดขึ้นระหว่างผู้คน ในส่วนนี้ จะขออภิปรายเพิ่มถึงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะทางนิเวศกับ “เขต” โดยเฉพาะเขตแดนทางการเมืองที่สถาปนาขึ้นมาขีดคร่อมทับพื้นที่ของระบบนิเวศที่มีอยู่แต่เดิมให้แยกขาดออกจากกันภายใต้ระบบรัฐสมัยใหม่

พรมแดนทางธรรมชาตินั้นมีความสำคัญต่อการจัดแบ่งผู้คนออกจากกัน ไม่ว่าจะเป็นเทือกเขา มหาสมุทร ช่องแคบ แม่น้ำ ทะเลทราย หรือพื้นที่ป่ารกชัฏ เมื่อรัฐสมัยใหม่ถือกำเนิดขึ้น เส้นเขตแดนของรัฐจำนวนไม่น้อยก็อาศัยพรมแดนทางธรรมชาติที่กั้นขวางการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้คนที่ว่านี้ มาเป็นหมุดหมายของการปักปันเขตแดนของรัฐสมัยใหม่ด้วย อย่างไรก็ตาม ด้วยอำนาจและเทคโนโลยีของการควบคุมพื้นที่อาณาบริเวณที่จำกัดของรัฐและผู้ปกครองในยุคหนึ่ง ในแง่หนึ่ง ความเป็นพรมแดนธรรมชาติจึงยังคงมีความสำคัญในการทำหน้าที่ในฐานะของการเป็นเส้นเขตแดนให้กับรัฐ ในช่วงเวลาที่รัฐเองไม่สามารถสร้างเขตแดนที่มีเทคโนโลยีกำกับควบคุมได้ แต่ในอีกแง่หนึ่งนั้น พรมแดนธรรมชาติก็อาจจะกลายมาเป็นพื้นที่ที่รัฐก็เข้าไปควบคุมจัดการได้ไม่ถึง และสร้างช่องโหว่ให้กับการควบคุมผู้คนของรัฐเป็นอย่างมากในเวลาเดียวกัน

ในยุคต่อมา เมื่อรัฐเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของการกำหนดอาณาเขตของตนให้มีความชัดเจนและมีเทคโนโลยีทางอำนาจในการควบคุมจัดการมากขึ้น จึงเกิดความพยายามขีดเส้นแบ่งเขตแดนของตนออกจากรัฐอื่นที่เบ็ดเสร็จ

เด็ดขาด ความพยายามกำหนดอาณาเขตทางการเมืองนี้เป็นเสมือนการตัดแบ่งระบบนิเวศหรือพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นผืนดินและแหล่งน้ำ ออกเป็นสองด้านของเส้นเขตแดนทางการเมือง ซึ่งในที่นี้ย่อมกระทบต่อสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นทั้งสัตว์บนและสัตว์น้ำ (Cunningham, 2012; Kim 1997) แต่ดังที่ได้กล่าวไปแล้วก่อนหน้านี้ ชายแดนทางการเมืองที่เข้ามาตัดทับเส้นทางการเคลื่อนย้ายและการใช้ชีวิตของสิ่งมีชีวิตเหล่านี้ อาจจะมีผลลึกลับด้วยเหตุที่ว่าในเชิงนิเวศแล้วการกีดกันพื้นที่ไม่ได้เป็นไปในลักษณะเดียวกันกับอำนาจอธิปไตยของรัฐ ในแผนที่ทางการเมือง อาณาเขตรัฐ-ชาติอาจจะถูกขีดเส้นแบ่งได้อย่างชัดเจน แต่ในสายตาและการเคลื่อนที่ของพืช สัตว์ และทรัพยากรแล้ว เส้นแบ่งที่ว่าไม่ได้มีคุณค่าในการแบ่งแยกพื้นที่ธรรมชาติออกจากกันอย่างสิ้นเชิงเลย

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมมีผลโดยตรงต่อความเข้าใจในเรื่องอาณาเขตและการขีดเส้นแบ่งของรัฐ จากการศึกษาของ Malkki (1992) พบว่า แต่เดิมในยุคก่อนรัฐ-ชาติและแนวคิดเรื่องทรัพยากรของชาติและการพัฒนาทางเศรษฐกิจจะเฟื่องฟู แผนที่กำหนดจากระบบนิเวศ ลักษณะของระบบนิเวศที่ไม่จำเป็นต้องเชื่อมต่อและเป็นระเบียบ ทำให้แผนที่ยุคนั้นมีลักษณะเป็นเหมือนกับจุดสีที่กระจัดกระจาย ไม่มีทิศทางที่ชัดเจน แผนที่ในลักษณะนี้มักกำหนดเอาจากคุณลักษณะพิเศษของทรัพยากรที่พบในแถบนั้นๆ อย่างพันธุไม้ และเป็นแผนที่ที่จะพบได้มากในชุมชนพื้นเมือง ตัวอย่างเช่น การกำหนดเขตพื้นที่ห้ามตัดไม้ของชาวอาชานเทือกเขาในจีนที่ทำให้เกิดเป็นแผนที่ในแบบของชนพื้นเมือง ซึ่งมีลักษณะการจัดการและอาณาเขตที่ยืดหยุ่น เป็นเพียงการกำหนดเขตทรัพยากรอย่างหลวมๆ (Sturgeon, 1997) ในทางกลับกัน เมื่อเราพิจารณาถึงแผนที่ในโลกสมัยใหม่ที่มาพร้อมกับการสร้างชาติและแข่งขันในการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ แผนที่จะต้องมีความชัดเจน ไม่มีพื้นที่ที่เป็นส่วนทับซ้อน แต่ละรัฐสามารถแบ่งทรัพยากรธรรมชาติออกจากกันตามเส้นเขตแนว เราสามารถเห็นตัวอย่างที่ชัดเจนของแผนที่ประเภทนี้ได้จาก

แผนที่ที่ใช้ในการสอนภูมิศาสตร์โลกในห้องเรียน แผนที่ลักษณะนี้จะทำให้เห็นขอบเขตทั้งในเชิงอำนาจอธิปไตยของรัฐและลัทธิในทรัพยากรไปพร้อม ๆ กันนั่นเอง

เราจะเห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงด้านอาณาเขต เกิดขึ้นจากการถือกำเนิดของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ และการเชื่อมโยงอาณาเขตทางการเมืองเข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจ บนฐานของระบบนิเวศที่เป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ จากเดิมที่รัฐให้ความสนใจแค่เพียงการควบคุมแรงงานคนเพื่อการผลิตในบริเวณศูนย์กลางรัฐ และการตั้งถิ่นฐานในระบบนิเวศที่เอื้อต่อการเพาะปลูก การอยู่อาศัย และการปกครองโดยเฉพะอย่างยิ่งในรัฐทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สภาวะสมัยใหม่ทำให้รัฐเบี่ยงเบนความสนใจไปที่อาณาเขตของรัฐที่กว้างออกไปจากศูนย์กลาง และให้ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติภายใต้อาณาบริเวณดังกล่าวมากขึ้น นอกจากนี้ การลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพเวสต์ฟาเลียในยุโรป ส่งผลต่อการกำหนดเขตแดนเพื่อยุติข้อพิพาทระหว่างกัน ต่อมาเมื่อมีการแผ่ขยายของลัทธิจักรวรรดินิยมจากยุโรป ไปยังภูมิภาคอื่นๆ ของโลก เช่น แอฟริกา เอเชีย ประเทศใต้อาณานิคมทั้งหลาย จึงได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการจัดแบ่งพื้นที่ทางการเมืองดังกล่าว และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการอาณาบริเวณตามแบบยุโรปในรูปแบบของรัฐ-ชาติสมัยใหม่ รัฐเหล่านี้เริ่มรับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมเข้ามาควบคู่กันกับระบบการปกครองแบบสมัยใหม่ ความต้องการในทรัพยากรจึงมีเพิ่มสูงขึ้นและส่งผลให้เกิดความพยายามในการขีดเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างรัฐที่ชัดเจน เพื่อให้สามารถอ้างสิทธิ์ในการนำทรัพยากร ทั้งทรัพยากรมนุษย์ พื้นที่ และทรัพยากรธรรมชาติ มาใช้อย่างเต็มที่

การมีอาณาเขตทางการเมืองเหนือระบบนิเวศที่ชัดเจนนี้ได้สร้างความชอบธรรมให้กับรัฐในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ในพื้นที่อาณาเขตของตน ปัจจัยหนึ่งของการสร้างความชอบธรรมดังกล่าวก็คือ การที่รัฐอ้างถึงการเป็นตัวแทนและเป็นผู้พิทักษ์ผลประโยชน์ของชาติ (Scott, 2008) ข้ออ้างดังกล่าว

ได้รับการเสริมแรงจากวาทกรรมการสร้างชาติ ชาตินิยม การพัฒนา และการแข่งขันในระบบตลาดที่เข้มข้น รัฐจึงกลายมาเป็นสถาบันที่มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรอย่างเต็มที่ภายใต้อาณาบริเวณทางการเมืองของตน ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ หลายครั้งการจัดการทรัพยากรของรัฐอาจละเลยมิติการจัดการของท้องถิ่นที่เคยมีอยู่แต่เดิม เช่น จากการศึกษาของกรรณิการ์ พรมเสาร์และเบญจา ศิลารักษ์ (2542) ในลุ่มน้ำแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ได้ชี้ให้เห็นถึงการเข้ามาแทนที่ของอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของกลุ่มชาติพันธุ์ปกากะญอ แต่เดิมชาวปกากะญอมีกฎและธรรมเนียมปฏิบัติในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบของตนเอง เช่น ทำเกษตรแบบหมุนเวียนที่มีการเว้นระยะในการทำไร่เป็นระยะเวลา 5-7 ปี เพื่อให้ดินฟื้นสภาพ มีการกำหนดเขตป่าอนุรักษ์ นอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมประเพณีที่เชื่อมโยงชีวิตเข้ากับต้นไม้อและสัตว์ป่า ต่อมาเมื่อมีการเข้ามาของโครงการปลูกป่าทดแทนจากกรมป่าไม้ โครงการเน้นการปลูกพืชชนิดเดียว เช่น ต้นสน โดยละเลยความรู้และภูมิปัญญาดั้งเดิมของกลุ่มชาวบ้านที่พยายามรักษาสมดุลให้ป่ามีความหลากหลายทางสายพันธุ์พืชและสัตว์ ช้ำร้ายป่าในบริเวณนี้ประสบกับปัญหาไฟป่า ทำให้ความพยายามของรัฐไม่ให้ผลดีเท่าที่ควร นอกจากนี้ รัฐยังมีนโยบายกำหนดเขตอุทยานแห่งชาติขึ้นทับบริเวณที่ดินทำกินและหมู่บ้าน ชาวบ้านที่มองเห็นว่าการฟื้นฟูของส่วนกลางยังไม่มีประสิทธิภาพและไม่มีความเข้าใจในพื้นที่อย่างแท้จริง จึงเดินขบวนเข้าตัวเมืองเชียงใหม่และเรียกร้องกฎหมายป่าชุมชนเพื่อให้สิทธิในการดูแลป่ากับชาวบ้านร่วมกันกับรัฐ ซึ่งยังคงเป็นประเด็นต่อสู้กันมาอย่างยาวนาน กรณีที่ว่านี้ เป็นตัวอย่างที่ดีที่ชี้ให้เห็นถึงการซ้อนทับกันของ “เขต” ในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ และ “ชนธ” ของความเป็นชาติพันธุ์ที่อิงอยู่กับระบบนิเวศวัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อการจัดการพื้นที่ระบบนิเวศที่แตกต่างกัน และก่อให้เกิดความขัดแย้งเชิงทรัพยากร กรณีที่ว่าเป็นเพียงแค่ตัวอย่างที่เกิดขึ้นในอาณาบริเวณของรัฐ-ชาติเท่านั้น ยังไม่ได้กล่าวถึงความขัดแย้งของการจัดการทรัพยากรข้ามเขตแดนของรัฐ ซึ่งจะมี

ความซับซ้อนมากขึ้นไปอีก

ความพยายามในการขีดเส้นแบ่งอาณาเขตของรัฐสมัยใหม่นั้น ไม่ได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงเฉพาะแนวความคิดเกี่ยวกับการจัดการเขตแดนและทรัพยากรเท่านั้น หากแต่ยังส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แต่เดิม โดยส่วนใหญ่แล้วชนเผ่าพื้นเมืองมักใช้ชีวิตในรูปแบบที่พึ่งพิงอยู่กับธรรมชาติ แม้จะมีกรณีที่มีการกล่าวอ้างว่าชนพื้นเมือง ซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยบางกลุ่มถูกมองว่าเป็นตัวการที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ เช่น วาทกรรมที่ว่าชาวเขาในประเทศไทยดำรงชีพด้วยการทำไร่เลื่อนลอยเป็นหลัก ส่งผลให้มีการตัดไม้ทำลายป่าและย้ายถิ่นห้กร้างางพงในพื้นที่อื่น ๆ ต่อ แท้จริงแล้ว ผลกระทบของการดำเนินชีวิตของคนเหล่านี้ไม่ได้สร้างผลกระทบขนาดใหญ่ต่อธรรมชาติ และชนเผ่าพื้นเมืองมีวิถีของตัวเองในการฟื้นฟูธรรมชาติ (Laungaramsri, 2001; Sturgeon, 1997) ตัวอย่างเช่น ชาวอาซำได้มีการกำหนดเขตพื้นที่พันธุ์ไม้อูร์กซ์ และมีการกำหนดไม่ให้ชาวบ้านเข้าไปตัดป่าในบริเวณนั้น ๆ หรือจากการศึกษาของ Salisbury และ Weinstein (2014) พบว่า ชนเผ่าพื้นเมืองมีความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับการอนุรักษ์และดูแลทรัพยากรในผืนป่าแอมะซอน พวกเขาเหล่านี้อาศัยความรู้ดั้งเดิมของตนในการต่อรองกับรัฐ เพื่ออ้างสิทธิ์ต่อที่อยู่อาศัยและทรัพยากรในพื้นที่ แต่การเข้ามาของรัฐสมัยใหม่ผ่านการกำหนดชายแดนต่างหากที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระบบธรรมชาติแบบดั้งเดิมในระดับที่รุนแรงและรวดเร็วกว่า โดยความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระบบธรรมชาตินี้เองที่ส่งผลกระทบต่อชนเผ่าพื้นเมืองมีวิถีที่เปลี่ยนแปลงไป

หนึ่งในตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงผลกระทบจากการกำหนดชายแดนต่อวิถีชีวิตของคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่แถบชายแดนเดิมคือ กรณีศึกษาอินเดียนแดงที่อาศัยอยู่บริเวณแม่น้ำดีทรอยต์ (Detroit River) แม่น้ำที่ไหลเชื่อมระหว่างทะเลสาบเซนต์แคลร์และทะเลสาบอีรี อันเป็นพรมแดนธรรมชาติที่กั้นอยู่ระหว่างเมืองดีทรอยต์ รัฐมิชิแกนของสหรัฐอเมริกา และเมืองวินเซอร์ รัฐ

อนแทริโอของแคนาดา ในบทความ “Imposing the Border” ของ Lisa Valentine and Allan McDougall (2004) นั้นชี้ให้เห็นว่า เดิมทีอินเดียนแดงในบริเวณนี้อาศัยแหล่งน้ำบริเวณนี้เป็นแหล่งอาหารเพื่อการดำรงชีพ โดยมีการทำข้อตกลงเป็นมิตรกับอังกฤษซึ่งเป็นเจ้าอาณานิคมในยุคก่อนสงครามประกาศอิสรภาพของอเมริกา ภายหลังการประกาศอิสรภาพปลดแอกจากการเป็นอาณานิคมอังกฤษของอเมริกาและการขีดเส้นแบ่งอาณาเขตระหว่างอเมริกากับแคนาดา (ในขณะนั้นยังถือเป็นดินแดนในอาณานิคมของอังกฤษ) ชาวอเมริกันยุคบุกเบิกได้ขยายเขตแดนที่อยู่อาศัยของตนเข้าไปจรดกับชายแดนติดแม่น้ำดีทรอยต์ ขนเผ่าอินเดียนแดงที่อาศัยอยู่เดิมจึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบวิถีชีวิตของตนเอง เพื่อให้สามารถเอาตัวรอดอยู่ได้ในระบบทุนนิยมที่มากับพ่อค้าชาวอเมริกันที่อพยพมา โดยจากเดิมที่เน้นการหาของป่าและจับสัตว์น้ำเพื่อการดำรงชีพ อินเดียนแดงที่อาศัยในบริเวณนี้เริ่มนำอาหารที่ตนหามาได้ไปขายให้กับพ่อค้าในบริเวณชายแดน ทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมของพวกเขาถูกสิ้นเข้ากับระบบทุนนิยมสมัยใหม่ของรัฐ กล่าวได้ว่า การกำหนดชายแดนของรัฐนั้นสร้างผลกระทบให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่เฉพาะกับพื้นที่นิเวศ แต่ยังกระทบต่อชีวิตของคนในพื้นที่ที่จำเป็นต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดด้วย

อิทธิพลของระบบนิเวศต่อพื้นที่ชายแดน

ในด้านหนึ่ง แม้ว่าจะมีความพยายามของอำนาจรัฐสมัยใหม่ในการเข้ามาตัดขวางและจัดระเบียบของระบบนิเวศ ทรัพยากร และการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตผ่านการจัดการพื้นที่ชายแดนทางการเมือง ในทางกลับกัน ระบบนิเวศเองก็มีบทบาทสำคัญในการหล่อหลอมลักษณะและการจัดการของรัฐต่อชายแดนทางการเมืองของตนเช่นกัน หากเราพิจารณาอาณาเขตทางการเมืองโดยทั่วไป นอกเหนือจากกำแพง รั้วลวดหนาม ป้อมปราการ จุดตรวจ กล้องสอดส่องความเคลื่อนไหวและเทคโนโลยีต่างๆ ที่ใช้ในการควบคุมการข้ามผ่านแล้ว จะพบว่ามีส่วนหนึ่งของชายแดนที่มีลักษณะของธรรมชาติเข้ามา

เสมือนปราการกันอาณาเขตระหว่างรัฐด้วยเสมอ ตัวอย่างเช่น กำแพงเมืองจีนที่สร้างขึ้นเพื่อป้องกันการรุกรานจากชาวมองโกลในยุคโบราณ เมื่อเราพิจารณาการกันอาณาเขตของกำแพง เราจะพบว่าตัวกำแพงไม่ได้กั้นอาณาเขตของพื้นที่ทั้งหมด หากแต่ยังพบกำแพงทางธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำ เทือกเขาที่ทำหน้าที่กั้นอาณาเขตของจีนออกจากมองโกลอีกทางหนึ่ง จนถึงทุกวันนี้ เขตแดนของรัฐใดๆ ก็ไม่ได้เป็นเขตแดนที่ใช้เครื่องมือหรือสิ่งก่อสร้างสมัยใหม่ในการเป็นวัตถุขีดคั่นอาณาบริเวณได้ทั้งหมด พรหมแดนทางธรรมชาติยังคงเป็นหนึ่งในทรัพยากรที่รัฐใช้เพื่อการสร้างและรักษาอาณาบริเวณของตนเองอยู่เสมอ ไม่ว่าจะรัฐนั้นๆ จะเป็นรัฐขนาดใหญ่ หรือรัฐขนาดเล็ก และไม่ว่าจะเป็นรัฐที่ตั้งอยู่บนภาคพื้นทวีปหรือรัฐที่ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวในมหาสมุทร รัฐต่างๆ ยังคงต้องใช้ลักษณะทางกายภาพของระบบนิเวศอย่างน้อยหนึ่งอย่างในการสร้างเขตแดนให้กับตนเอง

ไม่เพียงเฉพาะชายแดนทางการเมืองเท่านั้น พรหมแดนนิเวศยังเป็นหนึ่งในปัจจัยที่หล่อหลอมรูปแบบพฤติกรรมของมนุษย์แตกต่างกันออกไปให้เกิดการปรับตัวตามบริบทแวดล้อม พรหมแดนระหว่างระบบนิเวศเป็นพื้นที่ที่มีการปะทะสังสรรค์กันระหว่างสิ่งมีชีวิตและทรัพยากรที่แตกต่างหลากหลาย ทั้งยังเป็นพื้นที่ที่สามารถพบเห็นการเคลื่อนย้ายแบบต่างๆ ทั้งทางธรรมชาติ สังคม การเมืองและเศรษฐกิจได้อยู่บ่อยครั้ง เช่น การพบปะระหว่างผู้คนที่อพยพย้ายถิ่นอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงเชิงนิเวศ ไม่ว่าจะเป็นอนุทกภัย โรคระบาด ความแห้งแล้ง การอพยพที่เป็นผลมาจากระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงนี้ ทำให้มนุษย์รู้จักปรับตัว เรียนรู้ สร้างรูปแบบการดำรงชีพและวัฒนธรรมใหม่ๆ อันเป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มทางสังคมที่หลากหลายนั่นเอง (Cunningham, 2012) ยกตัวอย่างกรณีของประเทศเนเธอร์แลนด์ ซึ่งเป็นประเทศที่มีพรหมแดนทางบกติดต่อกับประเทศอื่นในสหภาพยุโรปและพรหมแดนทางทะเลติดกับมหาสมุทรแอตแลนติก พรหมแดนนี้ส่งผลให้เกิดความแตกต่างในด้านวิถีชีวิตของชาวเนเธอร์แลนด์ที่ครึ่งหนึ่งของประชากรอาศัยอยู่ชายแดนติด

ทะเล ขณะที่ยี่ครั้งหนึ่งอาศัยอยู่ติดชายแดนภาคพื้นทวีปยุโรป จากการศึกษาของ van Geenhuizen and Rietveld (2002) พบว่า ประชากรครึ่งหนึ่งที่อาศัยอยู่แถบชายฝั่งทะเลมีแนวโน้มที่จะเปิดรับการติดต่อข้ามแดนกับคนที่มาจากภายนอกมากกว่าประชากรที่อาศัยอยู่ติดชายแดนภาคพื้นทวีป เนื่องจากแต่เดิมเนเธอร์แลนด์เป็นประเทศที่มีรายได้หลักจากการประมงและการค้าทางทะเล ผสานกับปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่เป็นที่บรรจบระหว่างทะเลและแม่น้ำที่ไหลเข้าออกจากภาคพื้นยุโรป ดินแดนทางแถบชายฝั่งตะวันตกจึงถูกพัฒนาเป็นเมืองท่า มีการรับ-ส่งสินค้า อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางเครือข่ายการค้าทางทะเลในระดับโลก โอกาสในการติดต่อค้าขายที่สูงนี้เองส่งผลให้ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศเลือกที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ติดกับชายฝั่ง ขณะที่หากพิจารณาพื้นที่ของชายแดนที่ติดกับฝั่งภาคพื้นทวีปเราจะพบว่าปัจจัยด้านนิเวศที่เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำขัง ประกอบกับคุณภาพดินที่ค่อนข้างต่ำทำให้ประชากรในบริเวณดังกล่าวค่อนข้างเบาบาง ไม่เฉพาะแต่ความหนาแน่นทางประชากรเท่านั้น ความเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของชายฝั่งดึงดูดให้เกิดการค้าขายกับคนจากชาติต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งที่ผู้คนทางชายฝั่งคุ้นเคยและไม่รู้สึกว่าจะมีความแปลกแยกกับผู้คนสินค้า และทรัพยากรจากภายนอก ส่งผลให้วิถีชีวิตของประชากรแถบชายฝั่งทะเลกลมกลืนเข้ากับวัฒนธรรมที่หลากหลายได้มากกว่า จึงอาจกล่าวได้ว่าปัจจัยทางระบบนิเวศเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่หล่อหลอมรูปแบบพฤติกรรมของผู้ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชายแดนได้ทางหนึ่ง

นอกจากแนวคิดที่ว่าระบบนิเวศส่งผลต่อการหล่อหลอมลักษณะของผู้คนที่ดำรงชีวิตอยู่ตามพรมแดนธรรมชาติแล้ว ยังมีแนวคิดอีกแนวคิดหนึ่งที่น่าสนใจและช่วยให้เราเข้าใจความสำคัญของระบบนิเวศต่อการสร้างลักษณะพิเศษให้เกิดขึ้นกับพื้นที่ชายแดนด้วย แนวคิดที่ว่านี้คือ ‘ecotone’ ซึ่งหมายถึงบริเวณรอยต่อระหว่างระบบนิเวศที่มีความแตกต่างกันอย่างน้อยสองระบบที่มาปะทะบรรจบกันและส่งผลให้พืชพรรณที่เกิดในบริเวณนั้นมีลักษณะผสมผสานข้ามสายพันธุ์ และบางครั้งก็ปรับเปลี่ยนจนกลายเป็นพืชพรรณสายพันธุ์

ใหม่ขึ้น (Cunningham, 2012) เมื่อนำเอาแนวคิดดังกล่าวมาเปรียบเทียบกับบริเวณรอยต่อระหว่างพรมแดนทางธรรมชาติและขณะเดียวกันก็เป็นพรมแดนระหว่างรัฐด้วย ก็จะพบว่าพื้นที่ดังกล่าวนั้นมีการแทรกซึมเข้าของนิเวศวัฒนธรรมจากทั้งสองฝั่งและนำมาผสมผสานเป็นพื้นที่นิเวศวัฒนธรรมแบบใหม่ในรูปแบบของตนเองขึ้น

ข้อเสนอเรื่อง *ecotone* ที่ว่านี้ทำให้เรานึกย้อนไปถึงงานศึกษาชิ้นสำคัญของ Edmund Leach (1960) ที่ชื่อว่า *The Frontiers of "Burma"* ในงานชิ้นดังกล่าวเขาเสนอว่า "พม่า" เป็นอาณาบริเวณทางนิเวศที่มีลักษณะของเทือกเขาสลับกับพื้นที่ลุ่มตามหุบเขา โดยที่ด้านตะวันตกมีอาณาเขตติดกับอินเดีย ขณะที่ทางตะวันออกเฉียงเหนือมีอาณาเขตติดกับจีน การเชื่อมต่อของระบบนิเวศเป็นไปพร้อมๆ กับการเชื่อมต่อของอารยธรรมนี้ ส่งผลให้โครงสร้างทางสังคมที่เกิดขึ้นในดินแดนแถบนี้มีลักษณะพิเศษ ทั้งนี้ ตำแหน่งที่ตั้งของผู้ที่อยู่อาศัยในพม่าส่งผลต่อระดับการซึมซับทางวัฒนธรรมจากแต่ละแหล่งอารยธรรมแตกต่างกันออกไป และทำให้โครงสร้างทางสังคมของผู้คนที่ดำรงอยู่ในระบบนิเวศที่แตกต่างกันนั้นมีลักษณะแตกต่างกันด้วย

ในงานดังกล่าว Leach ได้เปรียบเทียบกรณีระหว่างชาวเขา (*hill people*) และคนที่อาศัยอยู่ในหุบเขา (*valley people*) และชี้ว่า เนื่องจากชาวจีนให้ความสนใจกับการค้าขาย โดยเฉพาะสินค้าหายาก เช่น ของป่า ไม้ ผู้ที่ติดต่อสื่อสารกับจีนจึงเป็นชาวเขาที่อยู่อาศัยและใช้ทรัพยากรจากผืนป่าบนพื้นที่สูง ประกอบกับสภาพทางภูมิศาสตร์บนภูเขาที่ไม่เอื้อต่อการตั้งถิ่นฐานถาวร คนกลุ่มนี้จึงยึดการทำเกษตรแบบย้ายถิ่นและอพยพเร่ร่อนหาผืนดินที่อุดมสมบูรณ์ไปเรื่อยๆ ในขณะที่อินเดียนั้นมีอิทธิพลต่อผู้คนที่อาศัยอยู่ตามหุบเขาที่ยึดการปลูกข้าวเป็นหลักมากกว่า เนื่องจากภูมิภาคนี้มีฝนตกชุกและคนที่อยู่ในพื้นที่หุบเขาสามารถเก็บกักน้ำไว้ทำการเกษตรได้ดี ทำให้คนเหล่านี้สามารถตั้งรกรากอยู่กับที่ ไม่ต้องเร่ร่อน จนเกิดเป็นการกระจุกตัวของกลุ่มคนที่ใหญ่ขึ้น ความหนาแน่นของประชากรที่เกิดขึ้นจำเป็นต้องมีการปกครองเพื่อความเป็น

ระเบียบเรียบร้อย แนวความคิดการปกครองแบบอินเดียดั้งเดิมจึงเข้ามาเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบการปกครองในหุบเขาทั้งด้านการเมืองและศาสนา โดยเฉพาะการอ้างถึงอำนาจของพระเจ้าในศาสนาฮินดูเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับผู้นำ ส่วนอิทธิพลจากจีนนั้นจะเป็นไปในแง่ของการค้าเป็นส่วนใหญ่ จะเห็นได้ว่าพื้นที่พม่านี้เปรียบเสมือน *ecotone* แบบหนึ่งที่มีการบรรจบกันของระบบนิเวศสองแบบส่งผลให้เกิดการผสมผสานเลือกรับปรับตัวต่ออิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมที่ไหลเข้ามา และก่อให้เกิดโครงสร้างทางสังคมในรูปแบบใหม่ที่มีความจำเพาะที่ Leach เรียกว่าเป็น “พม่า” นี้เอง พม่าในที่นี้จึงประกอบไปด้วยพรมแดนหลายรูปแบบที่มาผสมกัน และตัวมันเองก็เป็นพรมแดนระหว่างอำนาจอารยธรรมจีนและอินเดียดั้งเดิมด้วยเช่นกัน

ความไม่ลงรอยระหว่างพรมแดนนิเวศ

และเขตแดนทางการเมือง

จากการศึกษาถึงลักษณะของพื้นที่นิเวศและความสัมพันธ์กับเส้นเขตแดนทางการเมืองข้างต้น เราอาจจะมองเห็นได้คร่าว ๆ ว่า ในความเป็นจริงแล้ว ภูมิภาคทางนิเวศและภูมิภาคทางการเมืองนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ได้ทับกันอย่างสนิท เช่นเดียวกับการไม่แนบทับกันสนิทระหว่างรัฐกับชาติตั้งที่ได้อภิปรายไปก่อนหน้านี้แล้วนั่นเอง (ดู บทที่ 1) เส้นแบ่งเขตแดนที่เป็นเสมือนตัวกำหนดอาณาเขตทางการเมืองมีลักษณะเป็นทางการ เปลี่ยนแปลงได้ยาก และใช้เทคโนโลยีจำนวนมากในการสร้างและผลิตซ้ำให้เส้นแดนเหล่านั้นดำรงอยู่ได้ท่ามกลางสภาวะการไหลของสิ่งต่าง ๆ ข้ามแดน การขีดเส้นเขตแดนทางการเมืองของรัฐดังกล่าวนี้ แม้ว่าหลายกรณีจะอ้างอิงจากพรมแดนทางภูมินิเวศที่มีมาแต่เดิม แต่ก็ไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นสิ่งเดียวกันหรือแนบทับกันสนิท ประเทศที่เส้นดำรงอยู่อย่างโดดเด่นในมหาสมุทรอย่างออสเตรเลียนั้น แม้จะดูเหมือนว่าใช้ความเป็นทวีปที่เป็นเกาะบ่งชี้ว่าอาณาบริเวณเขตแดนของประเทศอยู่ตรงไหนมีลักษณะหน้าตาอย่างไร แต่ในความเป็นจริงแล้วเขตแดนทางการเมือง

ของออสเตรเลียไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะภาคพื้นที่ทวีปที่เป็นเกาะ หากแต่ลากทับลงไปในพื้นที่มหาสมุทรอินเดีย มหาสมุทรแปซิฟิกและมหาสมุทรใต้ด้วย ดังนั้น ไม่ใช่ว่าประเทศออสเตรเลียจะไม่มีเขตแดนประชิดกับประเทศอื่น ๆ การมองเช่นนี้เป็นการมองเฉพาะระบบนิเวศแบบภาคพื้นเท่านั้น ซึ่งทำให้ไม่เห็นว่าเป็นความจริงแล้ว ออสเตรเลียมีเขตแดนที่เป็นทะเลที่เว้งกว้างขวางใหญ่และยากต่อการควบคุม มีผู้อพยพหลบหนีเข้าเมืองเป็นจำนวนมากอพยพเข้ามาทางทะเลที่เปิดกว้าง และจนถึงวันนี้รัฐบาลออสเตรเลียก็ยังไม่สามารถควบคุมการหลบหนีเข้าเมืองทางทะเลได้อย่างเต็มที่ เขตแดนของออสเตรเลียจึงไม่ใช่เขตแดนทางธรรมชาติของความเป็นภาคพื้นทวีป หากแต่มีการซ้อนกันระหว่างเขตแดนที่ผู้คนอาศัยอยู่ได้จริงบนทวีป กับเขตแดนทางน้ำที่ขยายไกลออกไปและยากต่อการควบคุม

ขณะที่เขตแดนทางการเมืองนั้นมีความเป็นทางการ ชัดเจน และถูกดำรงรักษาไว้โดยรัฐผ่านเทคโนโลยีของการควบคุมจัดการที่หลากหลาย ภูมิภาคทางนิเวศกลับมีความทะลุปรุโปร่งโดยตัวมันเอง มีความลื่นไหลของสิ่งมีชีวิตที่เคลื่อนย้ายถิ่นฐานได้อย่างอิสระโดยไม่มีการกำหนดเขตที่ตายตัว เป็นระบบเปิดที่ผ่านเข้าออกได้ตลอด จุดนี้เองที่จะทำให้เราเห็นว่า แม้จะมีความพยายามขีดเส้นแบ่งที่ชัดเจนจากรัฐอย่างไร ภูมิภาคทางนิเวศและภูมิภาคทางการเมืองยังไม่ลงรอยกันในลักษณะพื้นฐาน เมื่อใดก็ตามที่รัฐใช้พรมแดนทางธรรมชาติมาเป็นส่วนหนึ่งของเขตแดนทางการเมือง พรมแดนทางธรรมชาติเหล่านั้นก็มักเปิดช่องโหว่ให้กับเขตแดนทางการเมืองอยู่เสมอ และรอคอยให้รัฐเข้าไปจัดการอุดช่องโหว่หรือความปรุโปร่งนั้นเพื่อความมั่นคงของรัฐต่อไป

ความไม่ลงรอยกันระหว่างภูมิภาคทางนิเวศและภูมิภาคทางการเมือง ยังเป็นปัจจัยสำคัญอันส่งผลให้เกิดเป็นพื้นที่อิสระหรือ “พื้นที่ไร้รัฐ” ที่ยังคงเหลือรอดอยู่ในบริเวณพื้นที่ชายขอบของรัฐ พื้นที่ในบริเวณนี้คงอยู่ได้ด้วยการอาศัยช่องว่างจากการควบคุมของภูมิภาคทางการเมืองที่มีอยู่จำกัด จนไม่อาจเข้าไปจัดการภูมิภาคทางนิเวศที่มีขนาดใหญ่และมีพลวัตเคลื่อนไหวตลอดเวลาใน

ตัวเอง พื้นที่ประเภทนี้มักเป็นที่หลบภัยของผู้ไร้รัฐ จากการศึกษาของ Scott (2008) ที่ศึกษาพื้นที่เทือกเขาสูงทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมีการใช้ชื่อเรียกพื้นที่ในบริเวณนี้ว่าไซเมียดังที่กล่าวไปในบทที่ 3 อย่างละเอียดแล้ว พื้นที่ทางนิเวศที่ว่าเป็นที่อยู่อาศัยของคนจำนวนกว่า 80 ล้านคนจากกว่า 100 กลุ่มชาติพันธุ์ โดยส่วนใหญ่คนกลุ่มนี้เป็นชนกลุ่มน้อยที่ลี้ภัยมาจากการควบคุมของรัฐหรือสภาวะสงครามกลางเมืองในพื้นที่ราบ และมีความพยายามในการต่อต้านการเข้ามาของรัฐ-ชาติตั้งแต่ยุคก่อนอาณานิคม อย่างไรก็ตาม หลังการแบ่งเขตแดนของรัฐ ทางกรมมีความพยายามเข้ามาบริหารจัดการทรัพยากรบนเทือกเขาที่อยู่ในอาณาเขตของตน เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในระดับชาติภายใต้กรอบคิดต่างๆ เช่น ความมั่นคง การพัฒนา ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และการให้การศึกษาหรือการบูรณาการทางสังคมที่รัฐจัดให้แก่ชนกลุ่มน้อย ที่เป็นตัวแทนของการไม่พัฒนาในมุมมองของคนพื้นราบ กรอบคิดเหล่านี้ช่วยเสริมความชอบธรรมให้กับการเข้ามาในพื้นที่ของรัฐ ทั้งนี้ ความพยายามของรัฐยังไม่สามารถแบ่งแยกคนในบริเวณดังกล่าวได้อย่างเด็ดขาด เพราะบ่อยครั้งชนกลุ่มน้อยบนเทือกเขาสูงที่ห่างไกลเหล่านี้ก็ยังคงเดินทางข้ามแดนไปมาได้ โดยไม่สนใจเรื่องอาณาเขตของรัฐ กล่าวได้ว่า ลักษณะทางระบบนิเวศที่ห่างไกลและการเข้าถึงที่ยากลำบาก ทำให้ภูมิภาคทางการเมืองของรัฐยังไม่สามารถเข้ามาทำงานเป็นระบบปิดได้อย่างเต็มที่ในยุคก่อนคริสต์ทศวรรษ 1950 อันเป็นยุคที่รัฐมีมาตรการจัดการควบคุมพื้นที่ห่างไกลอย่างจริงจัง ซึ่ง Scott อ้างถึงพื้นที่ *Zomia* ไว้ว่าเป็นพื้นที่ไร้รัฐสุดท้ายที่ถูกรัฐกลืนกลายและเข้าควบคุมได้ในที่สุด

นอกเหนือจากพื้นที่นิเวศที่เป็นพื้นที่สูงอย่างไซเมียแล้ว เรพพกรณศึกษาในตีนาอะมะซอน (Salisbury and Weinstein, 2014) ที่เสนอว่า แม้จะมีการแบ่งอาณาเขตโดยการขีดเส้นแบ่งเขตแดนในทวีปอเมริกาได้อย่างชัดเจนแล้ว แต่ด้วยลักษณะของพื้นที่ชายแดนที่มีความห่างไกล เป็นป่ารกชัฏ เข้าถึงได้ยาก รัฐจึงยังไม่สามารถดำเนินการบูรณาการทางสังคมกับชนเผ่าพื้นเมืองได้อย่าง

เต็มที่ ข้าด้วยประวัติศาสตร์ของทวีปอเมริกาใต้ที่มีการอพยพและการเอาคนพื้นเมืองมาเป็นทาส ส่งผลให้ชนเผ่าบางกลุ่มพยายามหลีกเลี่ยงหนีจากรัฐสมัยใหม่ ชนเผ่าพื้นเมืองแถบชายแดนในแอมะซอนจึงยังคงอนุรักษ์วิถีชีวิต ภาษาและวัฒนธรรมดั้งเดิมของตัวเองได้จากการเร่ร่อนตัวออกห่างและไม่ได้รับผลกระทบจากการกลืนกลายของรัฐ จะเห็นได้ว่า ปัจจัยทางระบบนิเวศยังเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดเป็นช่องว่างด้านการควบคุมและการปกครองของรัฐสมัยใหม่ จนเกิดเป็นพื้นที่ไร้รัฐของผู้ที่ต้องการหลบหนีจากระบบรัฐอยู่แม้ในยุคปัจจุบันนั่นเอง

ในส่วนตัวไป จะเป็นการอภิปรายถึงผลกระทบจากการกำหนดชายแดนทางการเมืองของรัฐที่มีต่อระบบนิเวศ การจัดการสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ โดยจะชี้ให้เห็นว่าหลังการถือกำเนิดขึ้นของรัฐ-ชาติสมัยใหม่นั้น ระบบนิเวศในบริเวณชายแดนได้รับผลกระทบและมีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในลักษณะใดบ้าง

นิเวศวิทยาการเมืองของความเป็นชายแดน

ผลกระทบจากการถือกำเนิดของชายแดนทางการเมืองต่อระบบนิเวศอันดับแรก คือ การจัดการทรัพยากรและโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและความมั่นคงในพื้นที่ชายแดน การเกิดขึ้นของอาณาเขตรัฐ-ชาติได้สร้างความชอบธรรมให้กับรัฐในการครอบครองทรัพยากร และกระตุ้นให้เกิดการเข้ามาจัดการทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ในบริเวณชายแดนมากขึ้น เป็นที่มาของนโยบายในการนำทรัพยากรไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาระดับชาติในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะการดึงทรัพยากรจากชายขอบมาพัฒนาพื้นที่ศูนย์กลาง ดังเช่นที่แนวคิดคลาสสิกอย่าง *internal colonialism* ได้อธิบายไว้ เป็นต้น (ดู Brown 1994; Gonzalez 1965; Hechter, 1975) อาจกล่าวได้ว่า ชายแดนที่เกิดขึ้นนั้นทำหน้าที่เสมือนใบเบิกทางให้รัฐเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างเต็มที่ การเกิดขึ้น

ของการพัฒนาพื้นที่เศรษฐกิจร่วมระหว่างประเทศก็เป็นสาเหตุสำคัญ ที่ทำให้รัฐเข้าไปจัดการกับทรัพยากรในบริเวณพื้นที่ชายแดนมากขึ้น

ในเชิงความมั่นคง ในบทที่ 3 ผู้เขียนได้อภิปรายเรื่องการขยายอำนาจของรัฐเข้าสู่พื้นที่ชายแดนและการใช้เครื่องมือ หน่วยงาน และเทคโนโลยีต่างๆ ไปจัดการควบคุมพื้นที่ชายแดนมากขึ้นเรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม หลังเกิดเหตุการณ์ 9/11 รัฐเริ่มออกมาตรการที่เข้มงวดมากขึ้นในการควบคุมชายแดน ความพยายามเข้าไปจัดการพื้นที่ชายแดนเพื่อความมั่นคงนี้พัฒนาและแสดงออกมาในรูปแบบสิ่งก่อสร้างในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกำแพง บัอมตรวจตราสอดส่องของเจ้าหน้าที่ ไซ้แบ่งแยกชายแดนออกจากกันด้วยเหตุผลความมั่นคงของชาติ บางชายแดน มีการสร้างเขตกำแพง ตลิ่งริมแม่น้ำ หรือตัดถนนหนทางผ่ากลางผืนป่าตามตะเข็บชายแดนเพื่อความสะดวกในการคมนาคมตรวจตราของรัฐ การตัดผ่านของสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนพื้นที่นิเวศ และทำให้สิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในระบบดังกล่าวถูกตัดขาดออกจากระบบนิเวศอีกด้าน ซ้ำร้ายการตัดถนนและการปลูกสร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในระบบนิเวศเพื่อจัดการตัดผ่าและควบคุมพื้นที่นั้น อาจจะทำให้เกิดการรุกล้ำและสืบคลานเข้ามาของโครงการอื่นๆ ของรัฐและเอกชนเป็นจำนวนมากในเวลาต่อมาได้

อย่างไรก็ตาม มีบางกรณี que การเข้ามาของชายแดนไม่เป็นปัญหาต่อการรุกล้ำทำลายระบบนิเวศ ตัวอย่างเช่น กรณีการกั้นพื้นที่ชายแดนระหว่างเกาหลีเหนือกับเกาหลีใต้อันเนื่องมาจากปัญหาด้านความมั่นคง ที่มีการเว้นระยะประชิดระหว่างเขตแดนสองประเทศประมาณ 4 กิโลเมตร มีความยาวประมาณ 250 กิโลเมตร และเป็นพื้นที่ที่หน่วยงานของรัฐอย่างกรายเข้าไปปฏิบัติการและมีมนุษย์ใช้ชีวิตอยู่น้อยมาก ด้วยลักษณะของการลดการแทรกแซงจากมนุษย์ ทำให้สัตว์ป่าและพืชพันธุ์ในบริเวณนั้นยังคงมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มากเมื่อเทียบกับชายแดนอื่น และกลายมาเป็นเขตอนุรักษัทรัพยากรชีวภาพที่สำคัญแห่งหนึ่งของโลก (Kim 1997) นอกจากกรณีข้างต้นที่ถือเป็นกรณีพิเศษ อันเนื่องมาจากผลของความไม่ไว้วางใจในความมั่นคงบริเวณ

พื้นที่ชายแดน เป็นปัจจัยสำคัญที่เข้าไปจำกัดกิจกรรมของมนุษย์ในพื้นที่ดังกล่าวแล้ว เมื่อพิจารณาจากปัจจัยด้านสภาพระบบนิเวศโดยตัวมันเอง จะพบว่า ลักษณะจำเพาะของระบบนิเวศบางรูปแบบก็อาจลดผลกระทบของการกำหนดชายแดนทางการเมืองได้ในบางกรณี เช่น กรณีที่ชายแดนเป็นทะเลหรือมหาสมุทร แม้ชายแดนทางการเมืองจะพยายามเข้ามาขีดแบ่งเส้นเขตแดนโดยการสร้างท่าเรือ ตำนตรวจทางน้ำหรือกระจายกองทหารหรือตำรวจน้ำ ตรวสอบชายแดน แต่ความกว้างใหญ่ของพรมแดนธรรมชาติในลักษณะนี้ก็ยังคงเป็นอุปสรรคใหญ่ ที่ทำให้การควบคุมและใช้ประโยชน์ของรัฐไม่สามารถเป็นไปได้เต็มที่เทียบเท่ากับชายแดนบนบกนั่นเอง

ความแตกต่างของนิเวศวิทยาการเมือง (political ecology) ระหว่างสองรัฐเอง ก็เป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้ระบบนิเวศที่เคยมีอยู่เดิมถูกอ้างสิทธิ์หรือให้ความหมายแตกต่างกัน เราจะเห็นได้จากกรณีตัวอย่างในบทความ “Claiming and Naming Resources on the Border of the State” งานการศึกษาของนักภูมิศาสตร์นิเวศวัฒนธรรม Janet Sturgeon (1997) ที่ศึกษาการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจส่งผลต่อความพยายามของรัฐในการเข้ามาใช้และอ้างสิทธิ์เหนือทรัพยากรในประเทศจีนและประเทศไทย ด้วยสภาพของรัฐจีนที่เป็นรัฐขนาดใหญ่ มีระบบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ที่ต้องการรวมศูนย์ทั้งทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรธรรมชาติเข้าส่วนกลาง เพื่อนำไปกระจายต่อให้ส่วนอื่น ๆ ของประเทศ ผสานกับลักษณะทางสังคมของจีนที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ ส่งผลให้นโยบายการเข้ามาใช้ทรัพยากรในพื้นที่ชายขอบอันเป็นที่อยู่อาศัยของชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ กลายเป็นนโยบายที่กลืนคนเหล่านี้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐใหญ่ไปในเวลาเดียวกันกับการอ้างสิทธิ์เหนือทรัพยากรดังกล่าว ในทางกลับกัน กรณีของรัฐไทยนั้น Sturgeon เสนอว่า แต่เดิมมีการแบ่งแยกระหว่างคนไทย (คนสยาม) กับคนชายขอบที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าเขา ด้วยความห่างไกลของระยะทางที่ทำให้ความเข้าใจทางวัฒนธรรมของกันและกันไม่ชัดเจน คนพื้นราบจึงมีภาพจำเกี่ยวกับคนชายขอบว่าเป็นคนป่าเถื่อน มี

ความเกี่ยวพันกับไสยศาสตร์ที่น่ากลัว หลังการตั้งรัฐเป็นรัฐสมัยใหม่และมีการนำเอาการขึ้นทะเบียนพลเมืองของรัฐ-ชาติมาใช้ตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ 5 มีความพยายามดึงคนเข้ามาสู่ระบบของรัฐ และกีดกันชนกลุ่มน้อยออกจากการรับสถานะพลเมือง มีการวางสถานะคนเหล่านี้ให้เป็นกลุ่มอพยพเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย ผสมกับการสร้างภาพว่าเป็นคนที่ต่อต้านรัฐ ปลุกปั่นและทำลายป่าด้วยการทำไร่เลื่อนลอย ส่งผลให้นโยบายที่กีดกันชนกลุ่มน้อยโดยรัฐมีความชอบธรรมมากขึ้นไปอีก และหนึ่งในนโยบายที่รัฐไทยเข้ามาใช้ในการกีดกันชนกลุ่มน้อยและดึงทรัพยากรเข้ามาใช้คือ โครงการฟื้นฟูพื้นที่ป่าที่เข้ายึดพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน จนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวเขาเหล่านี้และสภาพสิ่งแวดล้อมโดยรอบพื้นที่โครงการในท้ายที่สุดเราจะเห็นได้ว่า บัจฉัยทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่แตกต่างกันมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทของแต่ละพื้นที่นั่นเอง

ผลกระทบสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ผลข้างเคียงจากความเจริญที่เข้ามาพร้อมกับการจัดการพื้นที่ชายแดน การเกิดขึ้นของชายแดนเป็นเสมือนแม่เหล็กดึงดูดการลงทุน การพัฒนาด้านเศรษฐกิจในพื้นที่บริเวณรอยต่อของชายแดน มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในเขตชายแดน และมีการก่อสร้างสาธารณูปโภคและการผลิตในภาคส่วนทางเศรษฐกิจต่างๆ มากมาย ความสะดวกสบายจากการพัฒนาระบบการขนส่ง ผนวกกับข้อยกเว้นด้านภาษีที่เกิดจากข้อตกลงระหว่างรัฐ และการใช้แรงงานข้ามชาติที่ราคาถูกเป็นแรงดึงดูดสำคัญให้บริเวณชายแดนเป็นแหล่งทำรายได้ให้แก่รัฐทั้งสองฝั่ง เราจะเห็นได้จากตัวอย่างการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ระหว่างชายแดนเม็กซิโกและสหรัฐอเมริกาและกรณีไทยและพม่า เป็นต้น อย่างไรก็ตามจากกรณีศึกษาของ Perlita Dicochea (2010) ในพื้นที่บริเวณแม่น้ำ New River ที่ไหลผ่านชายแดนมลรัฐแคลิฟอร์เนียของสหรัฐฯ และเม็กซิโกพบว่า การตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจบริเวณชายแดนที่คาดว่าจะนำคุณภาพชีวิต

ที่ตีความว่าผู้คนในพื้นที่ กลับนำมาซึ่งปัญหามลพิษในน้ำ ส่งผลต่อสุขภาพของ ผู้คนที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำเป็นอย่างมาก แต่เดิมแม่น้ำเป็นพื้นที่ที่ใช้ในการพักผ่อนหย่อนใจและผู้คนในท้องถิ่นสามารถใช้น้ำได้อย่างปกติ ปัจจุบันกลายเป็น ที่รองรับสารเคมีจากโรงงาน เป็นแหล่งน้ำเสียที่มีสารพิษสะสม เกิดเป็นกลิ่น ไม่พึงประสงค์และยังทำให้เกิดโรคใหม่ๆ จากการใช้น้ำที่ไม่สะอาด ท้ายที่สุด ชาวบ้านในพื้นที่พยายามหลีกเลี่ยงการต๊ะต้อมน้ำจากแม่น้ำ ในกรณีนี้มีชาวบ้านพยายามออกมาต่อสู้เรียกร้อง โดยการล่ำรายชื่อจากเพื่อนบ้านเพื่อร้องเรียนกับทางการ แต่พบกรณีถูกเจ้าหน้าที่ขู่ ทำให้ชาวบ้านไม่มีทางเลือกอื่น นอกจากต้องย้ายออกจากพื้นที่ไป ในกรณีที่ว่านี้ เราจะเห็นว่าการจัดการชายแดนมีผลอย่างมากต่อความเป็นไปของทรัพยากรธรรมชาติ และต่อผู้คนที่ มีวิถีชีวิตอยู่บนระบบนิเวศดังกล่าว

ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการจัดการทรัพยากรข้ามเขตรัฐ-ชาติไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะที่ชายแดนเท่านั้น หากแต่ในหลายกรณีก็มีสภาวะที่ข้ามไปไกลกว่าจำกัดเฉพาะอยู่แต่ในพื้นที่ชายแดน และมีลักษณะที่ขยายออกไปในรูปแบบของการพัฒนาข้ามชาติด้วย ตัวอย่างปัญหาความขัดแย้งเรื่องเขื่อนปากมูลและเขื่อนไซยะบุรีในงานศึกษาของผู้เขียนเอง ที่ชื่อว่า “From Pak Mun to Xayaburi: The Backwater and Spillover of Thailand’s Hydropower Politics” (Sangkhamanee 2015) ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงนิเวศวิทยาการเมืองแบบใหม่ ของความพยายามหาทางออกต่อปัญหาผลกระทบเชิงนิเวศที่เกิดจากการพัฒนาในประเทศ โดยแสวงหาพื้นที่พัฒนาใหม่ๆ ข้ามแดนโดยเฉพาะในประเทศเพื่อนบ้าน

ในบทความชิ้นดังกล่าว ผู้เขียนศึกษาการเคลื่อนย้ายของโครงการผลิตไฟฟ้าจากพลังน้ำข้ามพรมแดนจากพื้นที่นิเวศบริเวณชายแดนไทยไปสู่ชายแดนลาว โดยชี้ว่า แต่เดิมรัฐไทยวางแผนสร้างเขื่อนต่างๆ รวมทั้งเขื่อนปากมูลเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า เพื่อตอบสนองต่อความสามารถในการผลิตไฟฟ้าภายในประเทศ โดยเฉพาะความต้องการของครัวเรือนและภาคอุตสาหกรรม อย่างไร

ก็ตาม ด้วยกระแสการเรียกร้อง การเดินขบวนประท้วงและการต่อสู้ผ่านการสร้างความรู้ใหม่ของชาวบ้านในพื้นที่ร่วมกับองค์กรภาคประชาสังคม ทำให้กระบวนการดำเนินโครงการของรัฐและเอกชนเกิดขึ้นได้ยาก เนื่องจากถูกตรวจสอบและมีการเรียกร้องการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม จนทำให้ต้นทุนการก่อสร้างโครงการเพิ่มสูงขึ้นมาก การแก้ไขปัญหาดังกล่าวก็เกิดขึ้นได้ยาก เพราะความไม่ไว้วางใจและความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ที่เกิดขึ้นระหว่างหน่วยงานที่พัฒนาโครงการกับภาคประชาสังคมและผู้ที่ได้รับผลกระทบ

สภาวะชะงักงันของการจัดการโครงการพัฒนาทรัพยากรเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในประเทศไทย โดยมีกรณีเขื่อนปากมูลที่ก่อสร้างบนพื้นที่ชายแดนอีสานเป็นหมุดหมายสำคัญหนึ่งของสภาวะที่เรียกว่า 'backwater' หรือภาวะน้ำขังแน่นิ่ง ซึ่งไม่ต่างกับสภาวะไร้ทางออกของการจัดการไฟฟ้าพลังน้ำที่ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่ อย่างไรก็ตาม ในอีกแง่หนึ่ง สภาวะดังกล่าวก่อให้เกิดผลอีกแบบ เมื่อการบริหารจัดการทรัพยากรข้ามแดนเป็นสิ่งที่ทำได้สะดวกมากขึ้น นั่นคือสภาวะที่ผู้เขียนเรียกว่า 'spillover' หรือการล้นทะลักของประเด็นปัญหาข้อจำกัดของการสร้างเขื่อนในประเทศไปสู่ประเทศเพื่อนบ้าน ในกรณีนี้รัฐไทยเสนอโครงการเขื่อนไชยะบุรีในเขตของรัฐเพื่อนบ้านอย่างประเทศลาว แทน เพื่อแก้ปัญหาความขาดแคลนไฟฟ้าในประเทศไทยและลดแนวโน้มที่จะเกิดสภาวะน้ำขังหนึ่งของการดำเนินนโยบายดังที่เกิดขึ้นจากกรณีเขื่อนปากมูลไม่เพียงเท่านั้น การเกิดขึ้นของโครงการนี้ยังเป็นความท้าทายใหม่ของภาคประชาสังคมไทยที่เคยเรียกร้องต่อต้านการสร้างเขื่อนที่ผ่านมาที่จำกัดอยู่แต่เพียงปริมาณและตัวแสดงในประเทศ กรณีเขื่อนไชยะบุรีนี้แม้จะเกิดขึ้นในประเทศเพื่อนบ้าน แต่ก็สร้างความเสียหายให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่และกระทบต่อระบบนิเวศแวดล้อมข้ามพรมแดน แม้การสร้างเขื่อนพลังงานจะเป็นไฟฟ้าราคาถูกที่ผลิตมลพิษน้อย แต่การเกิดขึ้นของเขื่อนยังส่งผลกระทบแง่ลบ ทำให้เกิดการย้ายถิ่นของคน ทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมและเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศเดิมที่เคยคงสภาพอยู่ในพื้นที่นั่นเอง (Matthews and Geheb, 2015) จึงอาจ

กล่าวได้ว่า การก่อสร้างโครงการพัฒนาอีกฟากฝั่งของเส้นเขตแดนทางการเมือง ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อประชากรในรัฐนั้น ๆ เท่านั้น แต่ยังคงส่งผลกระทบต่อประชากรในรัฐอื่นได้เช่นกัน เพราะอาณาบริเวณของระบบนิเวศไม่ได้จำกัดอยู่ภายใต้หลักคิดของเขตแดนรัฐ-ชาตินั้นเอง

ท้ายที่สุด การกำหนดชายแดนทางการเมืองของรัฐทำให้เกิดการกำหนดเขตพื้นที่การจัดการทรัพยากรตัดขาดออกจากกัน เราจะเห็นได้ว่า การจัดการประเด็นการพัฒนาพื้นที่นิเวศและการใช้ทรัพยากรที่เกิดขึ้นหลังช่วงที่เกิดรัฐสมัยใหม่เน้นการจัดการกันเองภายในรัฐเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม รัฐจำเป็นต้องทำความเข้าใจว่าแท้จริงแล้วปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้นเกิดในระบบนิเวศที่มีลักษณะเปิด ไร้พรมแดน และไม่สามารถจัดการได้ด้วยรัฐเพียงรัฐเดียว หากแต่จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือ การช่วยเหลือ และการเตรียมพร้อมจากทุกฝ่าย ทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาสังคม เช่น กรณีการป้องกันภัยพิบัติทางธรรมชาติที่พลังในการทำลายนั้นไร้พรมแดน รัฐจำเป็นต้องสร้างความร่วมมือระหว่างรัฐในการเตรียมการรับมือสิ่งที่อาจเกิดขึ้นล่วงหน้า มีการลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ เพราะในช่วงเวลาที่เกิดภัยพิบัติขึ้นนั้น มักเกิดปัญหาการโยนภาระความรับผิดชอบระหว่างรัฐหรือการไม่กล้าเข้าไปมีส่วนในการแก้ปัญหาในกรณีที่ต้นตอของปัญหาเกิดจากอีกฟากฝั่งของเขตแดน (van Schoik, 2014) สืบเนื่องจากการยึดเอาแนวคิดแบบไม่แทรกแซงกิจการภายในนั่นเอง

ในส่วนต่อไป เราจะศึกษากรณีตัวอย่างจากปฏิกิริยาตอบสนองของรัฐต่อประเด็นสิ่งแวดล้อมในบริเวณชายแดนตามทีกล่าวไปข้างต้น โดยให้ความสนใจกับปฏิบัติการและการจัดการปัญหาเชิงนิเวศทั้งในรูปแบบที่มีความขัดแย้งกันและรูปแบบที่ร่วมมือกันระหว่างตัวแสดงภายในรัฐและตัวแสดงระหว่างรัฐ โดยจะมีการอภิปรายและวิเคราะห์ถึงประเด็นต่าง ๆ ที่เอื้อให้เกิดความร่วมมือในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐในลักษณะข้ามพรมแดนประกอบด้วย

ปฏิบัติการของรัฐต่อประเด็นสิ่งแวดล้อมข้ามพรมแดน

ประเด็นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและการถดถอยของระบบนิเวศนั้นมีความซับซ้อนอย่างที่ได้อภิปรายมาแล้วข้างต้น ในแง่หนึ่งระบบนิเวศทำหน้าที่แบ่งแยกผู้คนออกจากกัน และในขณะเดียวกันมันก็เชื่อมต่อและเป็นเหตุผลของการเคลื่อนย้ายของผู้คนด้วย นอกจากนี้ ประเด็นการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศยิ่งมีความซับซ้อนมากขึ้นไปอีก เมื่อเรานำเส้นเขตแดนของรัฐ-ชาติมาทับซ้อนเข้าไปในเขตแดนและปริณิถนพลธรรมชาติอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้น เมื่อรัฐอ้างอำนาจในการจัดการพื้นที่ทั้งหมดภายใต้การควบคุมของรัฐ ซึ่งรวมถึงระบบนิเวศที่มีพลวัตนี้ด้วย รัฐจึงต้องเผชิญกับความท้าทายอย่างมากในการทำพื้นที่นิเวศนั้นไปด้วยกันได้กับพื้นที่ทางการเมือง ปัญหาใดๆ ที่เกิดจากการทับซ้อนไม่สนิทของพรมแดนนิเวศและเขตแดนทางการเมือง หรือความไร้ประสิทธิภาพของรัฐในการควบคุมอาณาบริเวณทั้งสองแบบนี้เข้าไว้ด้วยกัน จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจ และชี้ให้เห็นถึงปฏิบัติการของเขต-ชนธที่ไม่เคยสิ้นสุดหรือสมบูรณ์นั่นเอง

หนึ่งในปฏิบัติการของรัฐที่ตอบโต้ต่อประเด็นสิ่งแวดล้อมชายแดนที่เกิดขึ้นก็คือ การยับยั้งความผิดหรือต้นตอของปัญหาให้คนอื่น การยับยั้งความผิดให้คนอื่นเป็นรูปแบบที่เห็นได้บ่อยครั้ง แม้ว่าเรื่องเหล่านั้นจะเป็นปัญหาภายในของรัฐเอง หลายครั้งความเสื่อมโทรมทางระบบนิเวศที่เกิดขึ้นจะเกิดจากความผิดพลาดจากนโยบายและการบริหารงานของรัฐ แต่การสร้างวาทกรรมที่บิดความผิดไปที่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือแม้แต่คนอีกฟากหนึ่งของชายแดนเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นได้ง่ายกว่า เราจะพบว่า ปฏิบัติกริยาในรูปแบบดังกล่าวของรัฐทั้งในระดับรัฐ เช่น การประณามชนกลุ่มน้อยซึ่งส่งผลให้เกิดการพลัดถิ่นชนกลุ่มน้อยออกไปจากพื้นที่ป่า และระดับระหว่างรัฐ เช่น การละเลยปัญหาและผลักภาระไปให้หน่วยงานของรัฐอีกฟากหนึ่งของชายแดน

ตัวอย่างกรณีของการผลักปัญหาให้คนกลุ่มน้อยจากการสร้าง “วาทกรรม

ชาวเขา” ว่าเป็นกลุ่มคนที่ทำไร่เลื่อนลอย ทำลายต้นน้ำลำธาร และควบคุมจัดการยาก เนื่องจากอยู่ตามพื้นที่ห่างไกลตามพื้นที่สูงและตะเข็บชายแดน จากการศึกษาความขัดแย้งระหว่างรัฐไทยกับกลุ่มชาติพันธุ์ม้งในเขตดอยอินทนนท์ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ เรื่องการจัดการป่าต้นน้ำ ปันแก้ว เหลืองอร่ามศรี (Laungaramsri, 2000) เสนอว่า ความล้มเหลวของนโยบายเศรษฐกิจของภาครัฐที่สมัยหนึ่งสนับสนุนให้มีการปลูกฝิ่น ส่งผลให้ฝิ่นป่าในอำเภอจอมทองโดยเฉพาะในพื้นที่ราบมีความเสื่อมโทรม ภาครัฐจึงมีความพยายามที่จะออกนโยบายและกฎหมายฝิ่นป่าบนที่สูงในอำเภอจอมทองเป็นป่าอนุรักษ์ โดยอ้างสาเหตุว่าเป็นนโยบายเพื่อฟื้นฟูสภาพป่า ทั้งนี้ การขีดเส้นแบ่งเขตป่าอนุรักษ์ดังกล่าวคาบเกี่ยวกับพื้นที่ทำกินของชาวม้งในพื้นที่ตอนบนของดอยอินทนนท์ จึงเกิดเป็นความขัดแย้งด้านการอ้างสิทธิในการจัดการป่า ซึ่งยืดเยื้อมายาวนาน ชาวม้งเองมีวิธีการในการอนุรักษ์ป่าและมีการปรับตัวตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบของตนเองซึ่งอาจจะไม่สอดคล้องกับการบริหารระบบนิเวศและพื้นที่ชายแดนแบบที่รัฐต้องการนัก รัฐจึงขับไล่ชาวบ้านกลุ่มนี้ออกจากพื้นที่ ผสานกับการนำเสนอวาทกรรมชนกลุ่มน้อยทำลายป่าควบคู่กัน ทำให้เกิดการต่อต้านจากประชาชนในพื้นที่ราบด้วยความเข้าใจผิดถึงวิธีการดำเนินชีวิตของชาวม้งและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อีกทอดหนึ่ง จนเกิดเป็นภาพจำของชาวเขาในลักษณะที่ผิดไปจากความเป็นจริงด้วย

นอกจากนี้การผลัดภาระและปัญหาในเวศให้คนอื่นยังเกิดในพื้นที่นอกเขตแดนของรัฐด้วย เช่น ตัวอย่างการผลัดภาระไปที่รัฐอีกฝั่งหนึ่งของชายแดนจากกรณีปัญหาด้านมลพิษจากแม่น้ำ New River ที่เป็นอาณาเขตระหว่างพรมแดนของสหรัฐอเมริกาและเม็กซิโก จากการศึกษาของ Dicochea (2010) พบว่ามลพิษในแม่น้ำส่งผลต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนทั้งสองรัฐ แต่ด้วยข้อจำกัดของระบบนิเวศและการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่คุณภาพยังไม่ทัดเทียมกัน ชาวเม็กซิโกที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำจึงมักได้รับการสบประมาทจากฝั่งตรงข้าม และถูกโจมตีว่าละเลยและเพิกเฉยต่อปัญหามลพิษ ในความเป็นจริงแล้ว ปัญหา

มลพิษที่เกิดขึ้นนั้นส่วนใหญ่มาจากโรงงานอุตสาหกรรมสหรัฐฯ ที่เคลื่อนย้ายฐานการผลิตไปอยู่ในฝั่งเม็กซิโก อันเป็นผลมาจากความพยายามในการกระตุ้นเศรษฐกิจของรัฐบาลเม็กซิโก ด้วยการเสนอกฎข้อบังคับการค้าเงินธุรกิจที่หละหลวมและเอื้อประโยชน์ต่อเจ้าของธุรกิจกว่าฝั่งสหรัฐฯ เช่น การกำหนดนโยบายยกเว้นภาษี นอกจากนี้ หน่วยงานภาครัฐในระดับท้องถิ่นของเม็กซิโกเองยังละเลยการจัดการปัญหาดังกล่าวอย่างจริงจัง และบ่อยครั้งก็มีการชูจะทำร้ายชาวบ้านที่รวมตัวกันเรียกร้องประเด็นมลพิษในแม่น้ำด้วย จากกรณีศึกษาข้างต้น เราจะเห็นได้ว่า ในพื้นที่ชายแดนที่มีความอ่อนไหว มีการควบคุมของอำนาจที่แตกต่างกัน กลุ่มคนที่มีอำนาจต่อรองน้อยกว่ามักเป็นผู้ที่ต้องรับภาระจากปัญหาดังกล่าว ซึ่งในกรณีนี้ก็คือชาวเม็กซิโกที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำ ที่แม้ว่าในความเป็นจริงแล้ว ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากมาตรการควบคุมและส่งเสริมอุตสาหกรรมของรัฐที่แตกต่างกัน การควบคุมจัดการการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเชิงนโยบายที่จำกัด และความไร้ประสิทธิภาพของหน่วยงานรัฐในการประสานงานและวางมาตรการข้ามพรมแดนเพื่อร่วมกันจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม การผลักภาระและการโยนบาปให้กับคนชายขอบที่ชายแดนนั้นทำให้รัฐรอดพ้นจากความรับผิดชอบที่รัฐพึงมีทั้งที่บริเวณพื้นที่ชายแดนของตนเอง และต่อรัฐคู่ตรงข้ามในการแก้ไขปัญหาเช่นกัน

ปฏิกริยาอีกรูปแบบหนึ่งของรัฐต่อประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมบริเวณพื้นที่ชายแดน คือ การสร้างความร่วมมือระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยความร่วมมือในการจัดการปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ไปจนถึงระดับข้ามชาติ การแก้ไขปัญหาดังกล่าวมีความจำเป็นต้องดึงผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ตั้งแต่ชาวบ้านในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม ดึงเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ภาคประชาสังคม ไปจนถึงองค์กรภาครัฐ เจ้าหน้าที่ทั้งระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และส่วนกลาง รวมถึงรัฐเพื่อนบ้านที่ได้รับผลกระทบจากระบบนิเวศชายแดนเข้ามาเสนอหนทางในการแก้ไขปัญหาเช่นกัน กล่าวได้ว่ากระบวนการนี้เป็นทางออก

ที่แม้ว่าจะทำได้ยากแต่ก็ส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อรัฐในระยะยาว เพราะเป็นการแบ่งเบาภาระของภาครัฐและยังเป็นการเพิ่มอำนาจให้ท้องถิ่น ผ่านการมีส่วนร่วมตัดสินใจและสร้างนโยบายได้ในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้ ในการสร้างความร่วมมือข้ามแดน การจัดการแก้ไขปัญหาเหล่านี้จำเป็นต้องอาศัยระยะเวลาและพิจารณาเงื่อนไขเฉพาะแต่ละพื้นที่ชายแดนประกอบด้วย จากการศึกษาการสร้างความร่วมมือในการจัดการน้ำข้ามแดนในสหภาพยุโรป ในแถบชายแดนเยอรมันและเนเธอร์แลนด์ ชายแดนโปแลนด์ ยูเครนและเบลารุส และชายแดนกรีซ บัลแกเรียและตุรกี Wiering และ Verwijmeren (2012) เสนอว่าระดับความร่วมมือมีความแตกต่างกันออกไปตามบริบทของรัฐที่เกี่ยวข้อง การแก้ไขปัญหาล้างแวล้อมข้ามพรมแดนร่วมกันจึงจำเป็นต้องพิจารณาถึงความสอดคล้องทางนโยบายระหว่างรัฐ ความเท่าเทียมในการแบ่งปันทรัพยากรและความเชื่อมโยงของผู้คนในพื้นที่ โดยปรับลดความแตกต่างหรือทำให้ปัจจัยเหล่านี้เชื่อมโยงกันทั้งระหว่างรัฐ ชุมชน และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง หรือสร้างมาตรการร่วมกันในการส่งเสริมการบริหารจัดการข้ามชาติให้เกิดขึ้นได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ การสร้างความร่วมมือระหว่างทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องและการลดกำแพงระหว่างรัฐยังมีส่วนสำคัญในการทำให้การจัดการปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมมีความรอบคอบ รอบด้าน สามารถนำองค์ความรู้ที่หลากหลายมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหา ไม่ว่าจะเป็นองค์ความรู้พื้นบ้านของชนพื้นเมืองหรือคนในพื้นที่ เช่น กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ที่มีวิธีการฟื้นฟูสภาพผืนป่าและต้นน้ำของตนเอง หรือความรู้ด้านแผนที่ทรัพยากรของชนพื้นเมืองในแถบลุ่มน้ำแอมะซอน (Salisbury and Weinstein, 2014) ความรู้เหล่านี้สามารถประยุกต์ร่วมกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์จากการสนับสนุนของภาครัฐและองค์กรทางวิชาการ (Singh and Ganster, 2003) การสนับสนุนด้านนโยบายจากภาครัฐเป็นต้น

ในการอนุรักษ์จัดการทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศข้ามพรมแดน

นั่น Dicochea (2010) ศึกษาความแตกต่างของอาณาบริเวณของภูมิภาคทางการเมืองกับอาณาบริเวณภูมิภาคเชิงนิเวศ และชี้ให้เห็นว่าอาณาบริเวณทางการเมืองแบบรัฐ-ชาติมีลักษณะของการจัดการแบบตั้งอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ในขณะที่การจัดการภูมิภาคนิเวศนั้นไร้ศูนย์กลาง และยากที่จะใช้การจัดการในลักษณะเดียวกันกับอาณาบริเวณแบบรัฐ-ชาติ Dicochea เสนอว่าแนวคิดเรื่องการกระจายอำนาจเป็นหนทางที่ดีที่สุดในการสร้างความยั่งยืนทางนิเวศและวัฒนธรรม และชี้ว่าการลดการรวมศูนย์อำนาจที่ส่วนกลางในการจัดการประเด็นสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญ อาณาเขตทางการเมืองที่สร้างขึ้นจากจินตนาการและเทคโนโลยีของมนุษย์เป็นการพยายามแบ่งแยกสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และเป็นอุปสรรคต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน ยิ่งในยุคปัจจุบันแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติในรูปแบบที่หลากหลายขึ้น ทำให้เกิดการขับเคลื่อนกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบใหม่ ๆ ที่การรวมศูนย์อำนาจแบบการเมืองไม่อาจควบคุมดูแลได้อย่างง่ายดายและทั่วถึงอีกต่อไป จะเห็นได้ว่า ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา มีความพยายามของตัวแสดงต่าง ๆ ในการลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวต่อต้านอำนาจเบ็ดเสร็จของรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการนำเสนอทางเลือกการจัดการธรรมชาติในรูปแบบอื่น ๆ ทั้งจากคนในท้องถิ่น ภาคประชาสังคม เครือข่ายและองค์กรข้ามแดนเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนพบว่า การกระจายอำนาจในการจัดการระบบนิเวศและทรัพยากรข้ามแดนไม่ใช่เรื่องที่ทำได้ง่าย ๆ บ่อยครั้งการปรับเปลี่ยนและต่อรองกับอำนาจรัฐในการจัดการประเด็นนิเวศข้ามพรมแดนนั้น มีความจำเป็นต้องอาศัยเครือข่ายความร่วมมือข้ามชาติในการเพิ่มอำนาจและเสริมความเข้มแข็งในกระบวนการนำเสนอทางเลือกของการจัดการอยู่ไม่น้อย ในระยะหลังมานี้ ประเด็นเรื่องปัญหาและผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากโครงการพัฒนาข้ามพรมแดนที่สนับสนุนโดยรัฐหรือทุนขนาดใหญ่ เป็นประเด็นที่ทำลายต่อการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมในประเทศเป็น

อย่างมาก เราจะเห็นได้ว่าการออกมาเรียกร้องในระดับท้องถิ่นและการจำกัดอยู่เพียงเครือข่ายใดเครือข่ายหนึ่งอาจไม่เพียงพอต่อการตรงกับประเด็นปัญหาที่กว้างขึ้นในระดับข้ามเขตแดนของรัฐอีกต่อไป

จากตัวอย่างของกรณีเขื่อนไซยะบุรีจากงานของผู้เขียน (Sangkhmanee 2015) ที่เสนอไปก่อนหน้านี้ พบว่าผลกระทบจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ที่แต่เดิมมักเกิดขึ้นในอาณาบริเวณของรัฐนั้น ได้ถูกยกระดับและถูกปรับเปลี่ยนไปให้กลายเป็นโครงการข้ามชาติของสองรัฐบาล และการร่วมทุนกับเอกชนแทนที่จะใช้งบประมาณของรัฐแต่เพียงอย่างเดียว การย้ายฐานโครงการพัฒนาจากประเทศไทยไปยังประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะโครงการที่ทำหน้าที่สกัดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากระบบนิเวศ เป็นไปเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาการเรียกร้องจากชาวบ้านและภาคประชาสังคมในประเทศไทยที่มีความเข้มแข็งและมีประวัติการต่อสู้ต่อรองกับรัฐมาอย่างยาวนาน การย้ายพื้นที่ในการก่อสร้างไปเป็นอีกฝั่งหนึ่งของเขตแดน ทำให้ผลกระทบส่วนใหญ่ไปตกอยู่กับคนท้องถิ่นนอกประเทศแทน การต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิและการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจของประชาชนจึงไม่อาจจำกัดอยู่ในอาณาบริเวณและตัวแสดงแบบเดิมได้อีกต่อไป แต่จำเป็นต้องปรับตัวและสร้างการเชื่อมโยงในระดับข้ามชาติ มีการประสานงานและสร้างความร่วมมือกับเครือข่ายสิ่งแวดล้อมข้ามแดน และสร้างบทสนทนากับตัวแสดงอื่นๆ นอกเหนือไปจากรัฐเช่น บริษัทพัฒนาข้ามชาติ แหล่งสนับสนุนเงินลงทุนข้ามแดน เป็นต้น เครือข่ายการพัฒนาที่ซับซ้อนมากขึ้นและออกไปไกลจากอาณาบริเวณและความรับผิดชอบของรัฐหนึ่งเดี่ยวนั้น ทำให้การเรียกร้องความรับผิดชอบและการควบคุมจัดการผลกระทบโครงการนั้นเป็นเรื่องที่ยุ่ยากมากขึ้น ในแง่นี้ การกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรที่พื้นที่พรมแดนและข้ามแดนนั้น นำมาซึ่งความท้าทายใหม่ๆ ต่อผู้คนบนพื้นที่นี้เวศชายแดนเช่นเดียวกัน

จากกรณีตัวอย่างข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า ความร่วมมือระหว่างท้องถิ่นข้ามเขตแดนรัฐ-ชาติเป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่จะนำไปสู่การสร้างเสริมความ

ยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมในบริเวณพื้นที่ชายแดนให้เกิดขึ้นได้ อีกตัวอย่างที่ผู้เขียนอยากจะชี้ให้เห็นถึงประเด็นที่ว่านี่ก็คือ ตัวอย่างความพยายามสร้างเครือข่ายในหมู่ชุมชนชายแดนในระดับท้องถิ่น และการเสริมความแข็งแกร่งด้วยการประสานความร่วมมือข้ามชาติบริเวณชายแดนสหรัฐฯ และเม็กซิโก บริเวณพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ Santa Cruz ซึ่งนำโดยภัณฑารักษ์และนักเคลื่อนไหวท้องถิ่นที่ชื่อว่า Teresa Leal (ดู Di Chiro, 2004) แต่เดิมเครือข่ายของ Leal นั้นเริ่มต้นจากการเรียกร้องด้านสุขอนามัยของกลุ่มสตรีในเมือง Nogales ในมลรัฐอริโซนา เนื่องจากก่อนหน้ารัฐบาลท้องถิ่นของเมืองได้ดำเนินกลยุทธ์การพัฒนาทางเศรษฐกิจโดยการออกข้อเสนองูจใจชาวต่างชาติให้มาลงทุนตั้งโรงงาน ส่งผลให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นบริเวณที่มีโรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่เป็นจำนวนมาก มีการนำน้ำผิวดินและใต้ดินมาใช้ในปริมาณมหาศาลและขาดการควบคุมที่เป็นระบบ ช้ำร้ายยังมีการปล่อยสารเคมีที่มีสารพิษและขยะมาตามแม่น้ำ ส่งผลให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บกับผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ซึ่งส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่ยากจน ต่อมาทางกลุ่มได้มีการขยายเครือข่ายในการเรียกร้องโดยสร้างความร่วมมือกับเครือข่ายสตรีอีกฝั่งหนึ่งของชายแดน เมื่อเครือข่ายดังกล่าวขยายตัวจึงมีการจัดทำกิจกรรมโครงการต่าง ๆ มากขึ้น มีการเสริมพลังให้กลุ่มสตรีในการต่อสู้เพื่อสิทธิในสภาพแวดล้อมที่สะอาด ปลอดภัยต่อสุขภาพ จัดให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลเกี่ยวกับการป้องกันสารพิษในโรงงาน การทำน้ำให้สะอาด การเข้าถึงบริการสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ การพัฒนารายได้ มีการเชิญผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้และแลกเปลี่ยนความรู้ ทั้งนี้ แม้ว่าแต่เดิมวัตถุประสงค์ของ Leal จะเริ่มที่การสร้างเครือข่ายสนับสนุนด้านสุขอนามัยสำหรับกลุ่มสตรีโดยเฉพาะ แต่เมื่อเวลาผ่านไป เธอได้สร้างพันธมิตรร่วมกับเครือข่ายประเภทอื่นๆ ที่มีจุดมุ่งหมายไปในแนวทางเดียวกันมากขึ้น เช่น เครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สภาชนพื้นเมือง ไมเท่านั้น เครือข่ายของเธอขยายตัวไปยังพื้นที่ชายแดนอื่นๆ เป็นการรวมตัวของเครือข่ายชุมชนชายแดนหลายที่หลายกลุ่ม Di Chiro (2004) มองว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นสร้าง

โลกาภิวัตน์จากรากหญ้ามาต่อสู้กับโลกาภิวัตน์ในรูปแบบของทุนอุตสาหกรรม เป็นการขยายความสามารถของคนท้องถิ่นในการต่อสู้กับพลังของทุนอุตสาหกรรมได้มากขึ้น จะเห็นได้ว่าตัวอย่างเครือข่ายข้ามชาติของ Leal เป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเครือข่ายคนท้องถิ่นข้ามแดน และชี้ให้เห็นว่าความร่วมมือในเครือข่ายท้องถิ่นและภาคประชาชนที่ถูกตีกรอบโดยอาณาเขตของรัฐเช่นในอดีตนั้น เป็นอุปสรรคสำคัญที่ลดทอนศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการกับการพัฒนาและผลกระทบต่อนิเวศข้ามแดนนั่นเอง

นอกจากความร่วมมือในระดับท้องถิ่นแล้ว องค์กรระหว่างประเทศ (international organization) และองค์กรเหนือรัฐ (supranational organization)¹ ยังเป็นอีกตัวแสดงหนึ่งที่เข้ามามีบทบาทในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศโดยเฉพาะบริเวณพรมแดนของรัชชาติ ด้วยข้อเท็จจริงที่ว่าระบบนิเวศชายแดนนั้นมีอาณาเขตครอบคลุมข้ามอาณาบริเวณของรัฐมากกว่าหนึ่งรัฐ ส่งผลให้การกระทำต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกักระบบนิเวศ ไม่ว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรหรือการป้องกันและฟื้นฟูความเสื่อมโทรมของทรัพยากรย่อมส่งผลกระทบต่อรัฐที่อยู่ในละแวกใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ ระบบนิเวศบางแห่งไม่ได้ทาบวางอยู่บริเวณระหว่างรัฐเพียง 2 รัฐ แต่ทอดตัวยาวเคลื่อนไหว และเชื่อมต่อระหว่างหลายรัฐ จึงเกิดความพยายามในการสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศผ่านองค์กรต่างๆ ในการติดต่อ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและสร้างข้อตกลงระหว่างกัน ซึ่งเราจะเห็นได้จากตัวอย่างของ

¹ ผู้เขียนตระหนักถึงความลึกลับของนิยามและคำแปลของคำ 2 คำนี้ ในเมื่อ “national” คือ “ชาติ” เราควรจะแปล international organization ว่า องค์กรระหว่างชาติ และ supranational organization ว่า องค์กรเหนือชาติ มากกว่า ดังที่ผู้เขียนได้อธิบายการทับกันไม่สนิทระหว่างคำว่า “รัฐ” และ “ชาติ” ไปแล้วในบทที่ 1 การแปลในที่นี้จึงไม่ผู้สมควรนัก อย่างไรก็ตาม เนื่องจากผู้เขียนไม่ได้ต้องการอภิปรายลักษณะและข้อถกเถียงเรื่องนี้ในจุดนี้ เนื่องจากอยู่นอกเหนือความสนใจของเนื้อหาหลัก ผู้เขียนจึงเห็นสมควรอนุโลมใช้คำแปลที่มักใช้กันทั่วไป เพื่อให้เข้าใจง่ายจะดีกว่า

การสร้างเครือข่ายนิเวศของเยอรมนีกับประเทศรอบข้างที่ประสบความสำเร็จ ได้จากความร่วมมือและการสนับสนุนจากองค์กรนอกภาครัฐและองค์กรระหว่างประเทศ (Leibenath, Blum and Stutzriemer, 2010) ซึ่งองค์กรระหว่างประเทศในตัวอย่างนี้ทำหน้าที่เป็นทั้งเวทีกลางในการแลกเปลี่ยน และเป็นแหล่งดึงดูดทุนสนับสนุนโครงการอนุรักษ์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นในพรมแดนธรรมชาติของเยอรมันและประเทศเพื่อนบ้าน

ไม่เพียงเท่านั้น องค์กรเหล่านี้ในหลายกรณียังมีบทบาทสำคัญในการออกกฎข้อบังคับที่จะส่งผลต่อนโยบายของรัฐในด้านการอนุรักษ์และการจัดการสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติข้ามพรมแดน โดยพิจารณาจากแนวทางที่เหมาะสมจากการรวบรวมข้อมูลในระดับภูมิภาคเข้าด้วยกัน และมีการปรึกษาหารือจากหลายฝ่าย ตัวอย่างองค์กรที่มีอิทธิพลสูงต่อการจัดการระบบนิเวศและทรัพยากรของรัฐองค์กรหนึ่งคือ สหภาพยุโรป (European Union) สหภาพยุโรปมีความพยายามอย่างมากในการผลักดันประเด็นการป้องกัน คงสภาพ และการส่งเสริมการเพิ่มจำนวนความหลากหลายทางชีวภาพให้เป็นวาระทางนโยบายข้ามชาติ โดยเน้นการสร้างความร่วมมือและเปิดชายแดนระหว่างรัฐเพื่อให้เอื้อต่อการเคลื่อนย้ายของสิ่งมีชีวิตข้ามแดน ทั้งพืชและสัตว์ (Jones-Walters, 2007) ทั้งนี้ สหภาพยุโรปได้เพิ่มประสิทธิภาพในการเข้าถึงข้อมูลการสื่อสารผ่านเครือข่ายกลางที่เรียกว่า Pan-European Ecological Networks

อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดด้านขนาดของทวีปยุโรปที่มีขนาดใหญ่ สิ่งที่สหภาพยุโรปกระทำจึงเป็นเพียงการกำหนดกรอบให้เป็นหลักยึดในระดับภูมิภาคอย่างกว้างๆ จากนั้นแต่ละภูมิภาคย่อยของยุโรปจะกระจายการจัดทำโครงการไปตามพื้นที่ของตนเอง โดยพิจารณาปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ ร่วมด้วย ไม่ว่าจะเป็นรากฐานทางประวัติศาสตร์ในการอนุรักษ์ธรรมชาติที่แตกต่างออกไป วิธีปฏิบัติในการวางแผนทางวิทยาศาสตร์ ระดับภูมิศาสตร์และการจัดการที่แตกต่างกัน การใช้ที่ดินและการตัดสินใจทางการเมืองที่ขึ้นกับตัวแสดงที่ได้ผลประโยชน์ต่างกัน จึงทำให้ระดับการพัฒนาของโครงการมี

ความแตกต่างกันตามแต่ละพื้นที่ บางแห่งอาจให้ความสำคัญกับการเชื่อมต่อทางโครงสร้าง นั่นคือลักษณะของระบบนิเวศที่มีความมั่นคง เชื่อมต่อการอพยพเคลื่อนย้ายของสิ่งมีชีวิต บางแห่งให้ความสำคัญกับความเชื่อมต่อเชิงหน้าที่ นั่นคือ รูปแบบการอพยพเคลื่อนย้ายของพืชและสัตว์เพื่อความอยู่รอดของสายพันธุ์ เป็นต้น (Jongman, Külvik and Kristainsen, 2004) จากกรณีตัวอย่างข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า แม้ว่าการพิจารณาจัดการระบบนิเวศโดยใช้ลักษณะภูมิภาคที่กว้างไปกว่าเขตแดนรัฐ-ชาติมาเป็นฐานของการจัดการข้ามพรมแดน แต่กระนั้น ลักษณะทางวัฒนธรรมท้องถิ่นและธรรมชาติก็ยังคงเป็นปัจจัยสำคัญที่หล่อหลอมให้เกิดการสร้างเครือข่ายนิเวศและวิถีสีเขียวในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไปในกรอบภูมิภาคนั่นเอง

ทั้งนี้ทั้งนั้น แม้องค์กรระหว่างประเทศหรือองค์กรข้ามรัฐจะเป็นเสมือนผู้สนับสนุนให้เกิดการสร้างเครือข่ายเพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศที่เข้มแข็งและยั่งยืน แต่กระนั้น องค์กรเหล่านี้ก็ยังคงมีข้อจำกัดบางประการจากบริบทของที่มาและอำนาจที่แต่ละองค์กรมีแตกต่างกัน ที่เห็นได้ชัดคือ คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขง (The Mekong River Commission) ซึ่งเป็นหน่วยงานระหว่างรัฐที่จัดตั้งขึ้นเพื่อสร้างความร่วมมือในการวางแผนทรัพยากรน้ำและการพัฒนาลุ่มแม่น้ำโขง เน้นการรวบรวมข้อมูลเพื่อประมวลผลในการวางนโยบายจัดการลุ่มน้ำร่วมกันระหว่างประเทศสมาชิก แต่ด้วยลักษณะขององค์กรที่เป็นหน่วยงานระหว่างรัฐ (inter-state agency) ซึ่งต่างจากองค์กรเหนือรัฐอย่างสหภาพยุโรป ทำให้คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขงไม่มีอำนาจในการสั่งการนโยบายกับรัฐสมาชิก ผนวกกับความไม่มั่นคงทางการเมืองภายในและความขัดแย้งระหว่างประเทศสมาชิกที่ยาวนานในช่วงระหว่างปี 1957-1995 ส่งผลให้การสร้างความร่วมมือระหว่างกันเกิดขึ้นได้ยากและยังไม่ประสบความสำเร็จชัดเจนมากนัก แต่ถึงกระนั้น คณะกรรมาธิการแม่น้ำโขงก็เป็นเสมือนจุดเริ่มต้นสำคัญในการกระตุ้นประเทศสมาชิกริเริ่มการวางแผนการพัฒนาลุ่มน้ำข้ามชาติ และใช้เวทีเจรจาในระดับนานาชาติแสดงความคิดเห็น แสดง

ข้อห่วงใย หรือแสดงจุดยืนไม่เห็นด้วยกับโครงการพัฒนาของประเทศอื่นที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้คนและระบบนิเวศภายในประเทศของตนได้ (Jacobs, 2002)

อีกประเด็นสำคัญที่มีการถกเถียงกันมากในหมู่นักวิชาการที่ศึกษาการทำงานด้านนิเวศขององค์กรระหว่างประเทศ ก็คือ ความไม่เท่าเทียมระหว่างประเทศสมาชิกในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน โดยมีข้อถกเถียงว่า แม้แต่ละรัฐจะถูกกำหนดให้มีอำนาจอธิปไตยของตนเองอย่างเท่าเทียม แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ยังมีความแตกต่างทางอำนาจในการจัดการอันเป็นผลมาจากอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจของประเทศอยู่ จุดนี้เองส่งผลต่อการตัดสินใจเชิงนโยบายและการดำเนินโครงการต่าง ๆ เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติที่คาบเกี่ยวกับชายแดนหลายรัฐ และอาจทำให้เกิดผลกระทบที่ทำให้แต่ละประเทศมีความได้เปรียบ-เสียเปรียบแตกต่างกัน

กรณีศึกษาของ Claudia Kuenzer และคณะ (2013) ถึงการพัฒนาพลังงานน้ำในลุ่มแม่น้ำโขงชี้ว่า การพัฒนาโครงการไฟฟ้าพลังงานน้ำในแม่น้ำโขงสายหลักส่งผลกระทบข้ามแดนต่อประเทศในลุ่มน้ำแตกต่างกันออกไป ในแง่หนึ่ง ไฟฟ้าพลังงานน้ำมีส่วนช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจและตอบสนองต่อความต้องการพลังงานในประเทศที่มีอุปสงค์ด้านไฟฟ้าสูง โดยประเทศเหล่านี้มักเป็นประเทศที่อยู่ทางต้นน้ำ เช่น จีน ไทย เวียดนาม แต่ในอีกมุมหนึ่ง การก่อสร้างเขื่อนอันเป็นแหล่งผลิตพลังงานไฟฟ้าพลังน้ำได้เปลี่ยนทิศทางการไหลของน้ำ และยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและการดำรงชีวิตของประชากรริมฝั่งโขง กลุ่มประชากรที่มีความเปราะบางทางเศรษฐกิจค่อนข้างมาก ซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศที่ได้รับผลกระทบนี้โดยมากเป็นประเทศที่อยู่ทางปลายน้ำ เช่น กัมพูชา ลาว อย่างไรก็ตามจากการศึกษาของ Kuenzer และคณะพบว่า แท้จริงแล้วผลประโยชน์ของรัฐต้นน้ำและปลายน้ำไม่ได้แบ่งแยกได้อย่างชัดเจน เพราะท้ายที่สุดแล้ว กลุ่มที่มีอำนาจในการตัดสินใจดำเนินโครงการสร้างเขื่อนผลิตไฟฟ้าก็คือ หน่วยงานและกลุ่มทุนชั้นนำของประเทศ

สมาชิก ซึ่งรวมถึงหน่วยงานและกลุ่มทุนชั้นนำในประเทศปลายน้ำที่ได้รับผลกระทบในทางลบด้วย ประเทศเหล่านี้ยังคงให้ความสำคัญกับการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและการเติบโตของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ มากกว่าการอนุรักษ์และฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพหรือความเป็นอยู่ของประชากรในพื้นที่ชายขอบ มีต้องพูดถึงว่ากลุ่มคนชายขอบเหล่านี้ไม่มีอำนาจการต่อรองมากเท่ากับประชากรในกลุ่มอื่นๆ ในประเทศ พวกเขาจึงเป็นกลุ่มที่จำต้องรับผลกระทบจากนโยบายที่อ้างว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติ จากกรณีนี้อาจกล่าวได้ว่า ความไม่เท่าเทียมของอำนาจในการต่อรอง แท้จริงแล้วอาจไม่ได้จำกัดอยู่ที่ปัจจัยความแตกต่างทางอำนาจระหว่างรัฐเสมอไป หากแต่เป็นความแตกต่างของอำนาจระหว่างตัวแสดงภายในรัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นจากการตัดสินใจของรัฐด้วย

ประเด็นสุดท้ายที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศชายแดนที่น่าสนใจคือ ความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมการจัดการทรัพยากรแถบชายแดน หากเราพิจารณาชายแดนตามบริบทของพื้นที่ที่มีการปฏิสัมพันธ์กันข้ามฝั่งในระดับท้องถิ่นที่เหนียวแน่น เราจะพบว่า แต่เดิมชุมชนชายแดนมีบรรทัดฐานในการจัดการและแบ่งสรรทรัพยากรแบบร่วมมือ ฟังพาค้าย เอื้อเฟื้อ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน บรรทัดฐานในรูปแบบนี้เป็นผลพวงของวัฒนธรรมและความผูกพันเชื่อมโยงทางสังคมในชุมชนที่คร่อมข้ามเขตแดนรัฐสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม การเติบโตของระบบตลาดและอุตสาหกรรม ส่งผลให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจมีลักษณะเป็นทุนนิยมข้ามชาติมากขึ้น การเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจนี้เองที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของการจัดการทรัพยากร โดยสร้างแรงจูงใจให้ผู้คนในพื้นที่ชายแดนแสวงหาประโยชน์จากเศรษฐกิจข้ามแดนมากขึ้น

จากการศึกษาวัฒนธรรมการจัดการน้ำบริเวณชายแดนสหรัฐฯ และเม็กซิโกของ Carmen Maganda (2012) พบว่า ภูมิภาคระหว่างชายแดนสหรัฐฯและเม็กซิโกมีการเติบโตของประชากรและเศรษฐกิจสูง ส่งผลให้เกิดความต้องการ

ใช้น้ำสูงตามไปด้วย สิ่งนี้เองที่ทำให้เกิดเกิดทางออกเชิงนโยบายในรูปแบบ ข้อตกลงเรื่องน้ำระหว่างสองประเทศ ข้อตกลงที่เกิดขึ้นส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมการใช้น้ำในพื้นที่ชายแดน จากเดิมชุมชนชายแดนสองฝั่งจะยึดถือความร่วมมือระดับรากหญ้าแบบดั้งเดิมเปลี่ยนไปเป็นการยึดหลักการ คิดคำนวณทางเศรษฐกิจและมีการเข้ามาของตัวแสดงรัฐในระดับท้องถิ่น มีเจ้าหน้าที่รัฐทำหน้าที่ขายโควตาการใช้น้ำให้กับชุมชนชายแดนฝั่งตรงข้ามที่ต้องการใช้น้ำเกินกว่าโควตาที่กำหนด โดยอิทธิพลของทุนนิยมได้เข้ามาปรับเปลี่ยน และมีอิทธิพลในเรื่องการกำหนดสิทธิที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เรายังพบเห็นตัวอย่างอื่นๆ ในพื้นที่แถบชายแดน เช่น การจับปลาในชุมชนจากแม่น้ำชายแดนที่แต่เดิมมีการแบ่งปันและอนุญาตให้มีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ปัจจุบันมีการแบ่งกันอาณาเขตและการอ้างสิทธิที่แน่นอนขึ้น นี่เองทำให้เกิดเป็นประเด็นที่น่าขบคิดต่อไปว่า ทุนนิยมที่แทรกตัวเข้ามาแทนที่การจัดการทรัพยากรในชาติ โดยเฉพาะในพื้นที่ชายแดนซึ่งเป็นพื้นที่บรรจบกันของอาณาเขตรัฐและง่ายต่อการขนย้ายถ่ายเทกรรมสิทธิ์การใช้ทรัพยากรเช่นนี้ จะทำให้พื้นที่นิเวศชายแดนเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยอย่างไร ตลอดไปถึงว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะส่งผลต่อชุมชนชายแดนและการจัดความสัมพันธ์ของชายแดนทั่วโลกอย่างไร

โดยสรุป ในบทนี้ผู้เขียนได้อภิปรายถึงความเชื่อมโยงทับซ้อนระหว่างพื้นที่หลายๆ แบบ นั่นคือ อาณาบริเวณของระบบนิเวศ กับอาณาบริเวณของการแบ่งกลุ่มทางสังคมวัฒนธรรมระหว่างผู้คน อาณาบริเวณของรัฐ และการขีดเส้นความร่วมมือเชิงเศรษฐกิจและการพัฒนาใหม่ๆ ผ่านการสร้างอาณาบริเวณความร่วมมือข้ามพรมแดนของรัฐ ผู้เขียนได้อภิปรายถึงความสัมพันธ์ระหว่างชายแดนทางการเมืองกับระบบนิเวศ โดยได้ชี้ให้เห็นถึงประเด็นการแบ่งสรรและการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลมาจากการกำหนดเขตชายแดนรัฐ และปฏิบัติการของรัฐต่อประเด็นสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นข้ามพรมแดน การทบทวนแนวคิดของการซ้อนทับกันของพหุพื้นที่แบบนี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของระบบนิเวศที่มีอิทธิพลต่อการควบคุมจัดการชายแดนของรัฐ ผู้คน

และการพัฒนาข้ามแดนอย่างแยกไม่ออก แม้พรมแดนทางนิเวศจะถูกให้ความสำคัญลดน้อยลงมาก และแทบจะไม่มี ความสำคัญในยุคที่รัฐและกลุ่มทางสังคมมีการกำหนดอาณาเขตของตนที่ชัดเจน แต่กระนั้น พรมแดนนิเวศที่ซับซ้อนและมีพลวัตนั้นก็ยังคงไม่หายไปพร้อมกับการเกิดขึ้นของเขตแดนรัฐ-ชาติแต่อย่างใด ปัญหาสิ่งแวดล้อมข้ามแดนและการใช้ทรัพยากรข้ามชาติเป็นประเด็นที่ถูกหยิบยกขึ้นมาถกเถียงและต่อรองใหม่เสมอโดยเฉพาะในยุคสมัยที่การเคลื่อนย้ายวัตถุดิบ เทคโนโลยี และโครงการพัฒนานั้นสามารถเดินทางได้อย่างง่ายดายมากขึ้น ลักษณะของพรมแดนทางนิเวศนี้เองที่สอดคล้องกับความ เป็นเขต-ชั้นของการสร้างอาณาเขตที่เกิดขึ้นมากมายหลากหลายในรัฐสมัยใหม่ ภายใต้อาณาเขตที่เสมือนเป็นหนึ่งเดียวของรัฐ-ชาติ ไม่ได้ดำรงไว้ด้วยความแตกต่างทางอัตลักษณ์ของผู้คน การผลิตและรูปแบบวิถีทางเศรษฐกิจ และการแบ่งแยกทางการเมืองแต่เพียงเท่านั้น หากแต่พรมแดนนิเวศก็เป็นอีกหนึ่งในเขต-ชั้นที่สร้างความซับซ้อนให้มากขึ้นกับพื้นที่ของรัฐ-ชาติ และนั่นเองทำให้การศึกษาพื้นที่ชายแดนไม่อาจละเลยสภาพทางกายภาพและการให้ความหมายของระบบนิเวศที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอได้

บรรณานุกรม

- กรรณิการ์ พรหมเสาร์ และ เบญจา ศิลารักษ์. 2542. *ป่าเจ็ดชั้น: ปัญญา
ปราชญ์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- จักรกริช สังขมณี. 2551. “พรมแดนศึกษาและมานุษยวิทยาชายแดน: การ
เปิดพื้นที่ สร้างเขตแดน และการข้ามพรมแดนของความรู้” *วารสาร
สังคมศาสตร์* 20(2): 208–226.
- _____. 2555. “ชุมทางการค้า กับการสร้าง/สลายเส้นแบ่งพรมแดน: มานุษย-
วิทยาปริทัศน์” *วารสารสังคมศาสตร์* 24(1–2): 17–61.
- _____. 2559. “บรรณาธิการแถลง: พรมแดนของวิธีวิทยา | วิธีวิทยาที่
พรมแดน” *วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา* 35(1): 2–22.
- จิรวุฒิ เสนาคำ. 2547. “แนวคิดคนพลัดถิ่นกับการศึกษาชาติพันธุ์” ใน *ว่าด้วย
แนวทางการศึกษาชาติพันธุ์*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- นิติ ภาวครพันธุ์. 2541. ““บางครั้งเป็นคนไทย บางครั้งไม่ใช่” อัตลักษณ์แห่งตัว
ตนที่ผันแปรได้” *รัฐศาสตร์สาร* 20(3): 215–251.
- ปฤษฎา รัตนพฤษ. 2545. “ปัญหาข้ามพรมแดนและสภาวะไร้พรมแดน: โลก
ที่เปลี่ยนไปหรือมุมมองนักวิชาการที่เปลี่ยนไป?” *วารสารสังคมศาสตร์*
16(1): 17–46.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2545. “ข้ามพรมแดนกับคำถามเรื่องอัตลักษณ์
วัฒนธรรม พื้นที่ และความเป็นชาติ” *วารสารสังคมศาสตร์* 16(1): 1–16.
- _____. 2551. “จากทุนนิยมอาณานิคม สู่ทุนนิยมชายแดน: นิคมเกษตรกรรม
ยางพาราในลาว” *วารสารสังคมศาสตร์* 20(2): 269–318.
- พฤษ เถาถวิล. 2552. “พื้นที่ของการดำรงชีวิตในการค้าชายแดน: เขตแดน
รัฐ พื้นที่ในระหว่าง และภูมิศาสตร์แห่ง การครอบงำ/ต่อต้าน” *วารสาร
ศิลปศาสตร์ ฉบับพิเศษ ลุ่มน้ำโขงศึกษา*, 19–68.

- วีระ สมบูรณ์. 2553. รัฐ-ชาติ ชาติพันธุ์: ข้อสังเกตบางประการว่าด้วยความ เป็นชาติ ความเป็นรัฐ และปัญหาชาติพันธุ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ สมมติ.
- ศุภมิตร ปิติพัฒน์. 2553. เขตแดน/พรมแดน/ชายแดน. *จุลสารความมั่นคง ศึกษา* ฉบับที่ 77. กรุงเทพฯ: โครงการความมั่นคงศึกษา.
- สมัคร์ กอเซ็ม. 2553. “ปฏิภาคนภาวะของพรมแดนชาติพันธุ์และรัฐชาติ ใน ตลาดเมืองชายแดนแม่สอด” *วารสารสังคมศาสตร์* 22(2): 11–52.
- สุรชาติ บำรุงสุข. 2552. พรมแดนศึกษา (Boundary Studies). *จุลสารความ มั่นคงศึกษา* ฉบับที่ 61. กรุงเทพฯ: โครงการความมั่นคงศึกษา.
- ยศ สันตสมบัติ. 2551ก. “การค้าชายแดน รัฐชาติ และอัตลักษณ์ทาง ชาติพันธุ์” ใน *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมือง วัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย* เล่ม 1. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา ลีรินธร.
- _____. 2551ข. “คนพลัดถิ่น แรงงานอพยพกับการก้าวข้ามพรมแดนรัฐชาติ” ใน *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของ รัฐชาติในสังคมไทย* เล่ม 2. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา ลีรินธร.
- _____. 2559. *The Border: คน พรมแดน รัฐชาติ*. กรุงเทพฯ: สำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อรัญญา ศิริผล. 2551. “การพลัดถิ่นกับการกลายเป็นสินค้า: ชุมชนไทใหญ่กับ การค้าแรงงานในมิติทางสังคมทาง ชาติพันธุ์บริเวณชายแดนไทย-พม่า” ใน *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของ รัฐชาติในสังคมไทย* เล่ม 2. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา ลีรินธร.
- Abbott, Andrew. 2001. “Things of Boundaries” in *Time Matters: On Theory and Method*. Chicago: University of Chicago Press.
- Abélès, Marc. 2004. *Identity and Borders: An Anthropological Approach to EU Institutions*. Milwaukee: University of Wisconsin.

- Ackleson, Jason. 2005. "Border Security in Risk Society" *Journal of Borderlands Studies* 20(1): 1–22.
- Agamben, Giorgio. 1998. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.
- _____. 2005. *State of Exception*. Chicago: University of Chicago Press.
- Agnew, John. 1994. "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory" *Review of International Political Economy* 1(1): 53–80.
- Alm, Leslie R. and Burkhart, Ross E. 2013. "Bridges and Barriers: The Lake Superior Borderlands" *Journal of Borderlands Studies* 28(1): 47–60.
- Alm, Leslie R. and Parker, Whitney. 2004. "Borderland Patterns of Scientific Identity: Canada, The United States, and acid rain" *Journal of Borderlands Studies* 19(2): 121–134.
- Alvarez, Robert R. 1995. "The Mexican–US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands" *Annual Review of Anthropology* 24:447–470.
- Amoore, Louise. 2006. "Biometric Borders: Governing Mobilities in the War on Terror" *Political Geography* 25(3): 336–351.
- Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London and New York: Verso.
- Anderson, James and O'Dowd, Liam. 1999. "Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance" *Regional Studies* 33(7): 593–604.
- Anderson, Joan and Wever, Egbert. 2003. "Borders, Border Regions and Economic Integration: One World, Ready or not" *Journal of Borderlands Studies* 18(1): 27–38.

- Andreas, Peter. 2000. "The Wall after the Wall" In *the Wall Around the West, State Borders and Immigrations Controls in North America and Europe*, edited by Peter Andreas and Timothy Snyder. Oxford: Rowman & Littlefield.
- Aung, Soe Lin. 2014. "The Friction of Cartography: On the Politics of Space and Mobility among Migrant Communities in the Thai–Burma Borderlands" *Journal of Borderlands Studies* 29(1): 27–45.
- Ball, Susan. 2014. "On the "Doing" of Visual Research on Borders and Migration: Collaboration between Professional Photographers, Social Scientists and Subjects" *Journal of Borderlands Studies* 29(2): 147–164.
- Banks, Andre. 2015. "Love Always Wins: All Out's Campaign for Equality Everywhere" In *Political (dis)engagement: The Changing Nature of the 'Political'*, edited by Nathan Manning. Bristol and Chicago: Policy Press.
- Bartlett, Robert and Mackay, Angus (eds.). 1989. *Medieval Frontier Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Barth, Fredrik. 1969. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Basch, L., Glick Schiller, N. and Szanton Blanc, C. 1994. *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deteritorialized Nation States*. New York: Gordon and Breach.
- Bauman, Zygmunt. 1998. *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- Beck, Ulrich. 2000. *What is Globalization?*. Cambridge: Polity Press.
- Billington, Ray. 1967. "The American Frontier" In *Beyond the Frontier: Social Process and Cultural Change*, edited by Paul Bohannon and Fred Plog. New York: American Museum Sourcebooks in Anthropology.

- Boehmer, Charles R. and Peña, Sergio. 2012. "The Determinants of Open and Closed Borders" *Journal of Borderlands Studies* 27(3): 273–285.
- Brown, David. 1994. *The State and Ethnic Politics in SouthEast Asia*. New York: Routledge.
- Brunet–Jailly, Emmanuel. 2004. "Toward a Model of Border Studies: What do we Learn from the Study of the Canadian–American Border?" *Journal of Borderlands Studies* 19(1): 1–12.
- _____. 2005. "Theorizing Borders: An Interdisciplinary Perspective" *Geopolitics* 10(4): 633–649.
- _____. 2006a. "Security and Borders" *Journal of Borderlands Studies* 21(1): 1–2.
- _____. 2006b. "Security and Border Security Policies: Perimeter or Smart Border? A Comparison of the European Union and Canadian American Border Security Regimes" *Journal of Borderlands Studies* 21(1): 3–21.
- Bucken–Knapp, Gregg. 2002. "Testing our Borders: Questions of National and Regional Identity in the Oresund Region" *Journal of Baltic Studies* 33:199–219.
- Bustamante, Ana Marleny. 2008. "The Border Region of North Santander (Colombia)–Táchira (Venezuela): The Border Without Walls" *Journal of Borderlands Studies* 23(3): 7–18.
- Castles, Stephan. 2002. "Migration and Community Formation under Conditions of Globalization" *IMR* 36(4): 1143–1168.
- Chang, Won. 2010. *The power of Geographical Boundaries: Cultural, Political, and Economic Border Effects in Unitary Nation*, MA Thesis, Iowa State University.
- Chávez, John R. 2013. "When Borders Cross Peoples: The Internal Colonial

- Challenge to Borderlands Theory” *Journal of Borderlands Studies* 28(1): 33–46.
- Chavez, Manuel and Salmon, Charles T. 2010. “Borders and Communication: Connecting Disciplines” *Journal of Borderlands Studies* 25(3–4): 146–149.
- Cold-Ravnkilde, Signe Marie, Singh, Jaidev and Lee, Robert G.. 2004. “Cascadia: The (Re)construction of a Bi-national Space and its Residents” *Journal of Borderlands Studies* 19(1): 59–77.
- Connors, Michael K. 2008. *Democracy And National Identity in Thailand*. Copenhagen: Nordic Institute of Asian Studies.
- Coplan, David. 2010a. “First meets third: Analyzing Inequality Along the US–Mexico and South Africa–Lesotho Borders” *Journal of Borderlands Studies* 25(2): 53–64.
- _____. 2010b. “Introduction: From Empiricism to Theory in African Border Studies” *Journal of Borderlands Studies* 25(2): 1–5.
- Correa-Cabrera, Guadalupe and M. Garrett, Terence. 2014. “The Phenomenology of Perception and Fear: Security and the Reality of the US–Mexico Border” *Journal of Borderlands Studies* 29(2): 243–255.
- Crenshaw, Kimberlé W. 1991. “Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color” *Stanford Law Review* 43: 1241–1299.
- Cunningham, Hilary. 2012. “Permeabilities, Ecology and Geopolitical Boundaries” in *A Companion to Border Studies*, edited by Wilson Thomas M, and Donnan, Hastings. West Sussex: Wiley–Blackwell.
- Das, Debojyoti. 2014. “Understanding Margins, State Power, Space and Territoriality in the Naga Hills” *Journal of Borderlands Studies* 29(1): 63–80.

- Dicochea, Perlita R. 2010. "Between Borderlands and Bioregionalism: Life-place Lessons Along a Polluted River" *Journal of Borderlands Studies* 25(1): 19–36.
- Di Chiro, Giovanna. 2004. "“Living is for Everyone”: Border Crossings for Community, Environment, and Health" *Osiris* 19: 112–129.
- Dumortier, Jos. 1997. "The Protection of Personal Data in the Schengen Convention" *International Review of Law, Computers and Technology* 11(1): 93–106.
- Duran, Javier. 2010. "Virtual Borders, Data Aliens, and Bare Bodies: Culture, Securitization, and the Biometric State" *Journal of Borderlands Studies* 25(3–4): 219–230.
- Eilenberg, Michael. 2014. "Evading Colonial Authority. Rebels and Outlaws in the Borderlands of Dutch West Borneo 1850s–1920s" *Journal of Borderlands Studies* 29(1): 11–25.
- Fadahunsi, Akin and Rosa, Peter. 2002. "Entrepreneurship and Illegality: Insights from the Nigerian Cross-border Trade" *Journal of Business Venturing* 17: 397–429.
- Faist, Thomas. 2013. "The Mobility Turn: A New Paradigm for the Social Sciences?" *Ethnic and Racial Studies* 36(11): 1637–1646
- Farson, Stuart. 2006. "Rethinking the North American Frontier After 9/11" *Journal of Borderlands Studies* 21(1): 23–45.
- Fernández, Leticia, Amastae, Jon and Howard, Cheryl. 2003. "Education and Migration in a Border City" *Journal of Borderlands Studies* 8(2): 25–44.
- Findlay, A.M. 1995. "Skilled Transients: The Invisible Phenomenon" in *The Cambridge Survey of World Migration*, edited by Robert Cohen. Cambridge: Cambridge University Press.

- Foucault, Michel. 1986. "Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias" *Diacritics* 16(1): 22–27.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
- Furukawa, Koji. 2011. "Bordering Japan: Towards a Comprehensive Perspective" *Journal of Borderlands Studies* 26(3): 297–314.
- Garbutt, Rob et al. 2012. "Into the Borderlands: Unruly Pedagogy, Tactile Theory and the Decolonising Nation" *Critical Arts: South–North Cultural and Media Studies* 26(1): 62–81.
- Gasparini, Alberto. 2014. "Belonging and Identity in the European Border Towns: Self–Centered Borders, Hetero–Centered Borders" *Journal of Borderlands Studies* 29(1):165–201.
- Giffinger, Rudolf and Hamedinger, Alexander. 2013. "Borders in Metropolitan Development: The Case of Vienna" *Journal of Borderlands Studies* 28(2): 205–219.
- Glassman, Jim. 1999. "State Power Beyond the 'Territorial Trap': The Internationalization of the State" *Political Geography* 18: 669–696.
- Gonzalez Casanova, Pablo. 1965. "Internal Colonialism and National Development" *Studies in Comparative International Development* 1(4): 27–37.
- Grundy–Warr, Carl, Peachey, Karen, and Perry, Martin. 1999. "Fragmented Integration in the Singapore–Indonesian Border Zone: Southeast Asia's 'Growth Triangle' Against the Global Economy" *International Journal of Urban and Regional Research* 23(2): 304–328.
- Hechter, Michael. 1975. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*. Berkeley: University of California Press.

- Hiller, Harry. 2010. "Airports as Borderlands: American Preclearance and Transitional Spaces in Canada" *Journal of Borderlands Studies* 35(3-4): 19-30.
- Horstmann, Alexander. 2014. "Stretching the Border: Confinement, Mobility and the Refugee Public among Karen Refugees in Thailand and Burma" *Journal of Borderlands Studies* 29(1): 47-61.
- Hüsken, Thomas and Klute, Georg. 2010. "Emerging Forms of Power in Two African Borderlands a Theoretical and Empirical Research Outline" *Journal of Borderlands Studies* 25(2): 107-121.
- Iwashita, Akihiro. 2011. "An Invitation to Japan's Borderlands: At the Geopolitical Edge of the Eurasian Continent" *Journal of Borderlands Studies* 26(3): 279-282.
- Jacobs, Jeffrey W. 2002. "The Mekong River Commission: Transboundary Water Resources Planning and Regional Security" *The Geographical Journal* 168(4): 354-364.
- Jones-Walters, Lawrence. 2007. "Pan-European Ecological Networks" *Journal for Nature Conservation* 15: 262-264.
- Jongman, Rob, Külvik, Mart and Kristiansen, Ib. 2004. "European Ecological Networks and Greenways" *Landscape and Urban Planning* 68: 305-319.
- Kaur, Amarjit. 2010. "Labour Migration in Southeast Asia: Migration Policies, Labour Exploitation and Regulation" *Journal of the Asia Pacific-Economy* 15(1): 6-19.
- Keyes, Charles. 1967. *Isan: Regionalism in Northeastern Thailand*. Ithaca: Cornell University Press.
- _____. 2014. *Finding Their Voice: Northeastern Villagers and the Thai State*. Seattle: University of Washington Press.

- Kim, Ke Chung. 1997. "Preserving Biodiversity in Korea's Demilitarized Zone" *Science* 278: 242–243.
- Kolossov, Vladimir. 2005. "Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches" *Geopolitics* 10(4): 606–632.
- _____. 2006. "Theoretical Limology: Postmodern Analytical Approaches" *Diogenes* 53(2): 11–22.
- Kolossov, Vladimir and Scott, James. 2013. "Selected Conceptual Issues in Border Studies" *Belgeo* 1: 1–16.
- Kovarovic, Kate. 2011. "When the Nation Springs a [Wiki]Leak: The 'National Security' Attack on Free Speech" *Touro International Law Review* 14(2): 273–333.
- Kramsch, Olivier and Mamadouh, Virginie. 2003. "Crossing Borders of Political Governance and Democracy" *Journal of Borderlands Studies* 18(1): 39–50.
- Kuenzer, Claudia et al. 2013. "Understanding the Impact of Hydropower Developments in the Context of Upstream–downstream Relations in the Mekong River Basin" *Sustainability Science* 8: 565–584.
- Lacoste, Yves. 1976. *La Géographie ça sert d'abord à faire la guerre*. Paris: Maspéro.
- Lara–Valencia, Francisco. 2011. "The "Thickening" of the US–Mexico Border: Prospects for Cross–Border Networking and Cooperation" *Journal of Borderlands Studies* 26(3): 251–264.
- Latour, Bruno. 1993. *We Have Never Been Modern*. Cambridge: Harvard University Press.
- Laungaramsri, Pinkaew. 2000. "The Ambiguity of "Watershed": The Politics of People and Conservation in Northern Thailand" *SOJOURN* 15(1): 52–75.

- _____. 2001. *Redefining Nature: Karen Ecological Knowledge and the Challenge to the Modern Conservation Paradigm*. Chennai: Earthworm Books.
- _____. 2013. "Contested Citizenship: Cards, Colors and the Culture of Identification" In *Ethnicity, Borders, and the Grassroots Interface with the State: Studies on Southeast Asia in Honor of Charles F. Keyes*, Edited by John A. Marston. Chiang Mai: Silkworm Books.
- _____. 2014. "Commodifying Sovereignty: Special Economic Zone and the Neoliberalization of the Lao Frontier" *The Journal of Lao Studies* 3(1): 29–56.
- _____. 2016. "Mass Surveillance and the Militarization of Cyberspace in Post-Coup Thailand" *ASEAS- Austrian Journal of South-East Asian Studies*, 9(2): 195–214.
- Lazăr, Andrea. 2011. "Transnational Migration Studies: Reframing Sociological Imagination and Research" *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology* 2(2): 69–83
- Leach, Edmund. 1954. *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*. Cambridge: Harvard University Press.
- _____. 1960. "The Frontiers of "Burma"" *Comparative Studies in Society and History* 3(1): 49–68.
- Lee, David. 2011. "Historical Survey of Borders in Southeast Asia" in *The Borderlands of Southeast Asia: Geopolitics, Terrorism, and Globalization*, edited by James Clad, Sean M. McDonald, and Bruce Vaughn. Washington, D.C.: National Defense University Press.
- Leibenath, Markus, Blum, Andreas, Stutzriemer, Sylke. 2010. "Transboundary Cooperation in Establishing Ecological Networks: The Case of Germany's External Borders" *Landscape and Urban Planning* 94: 84–93.

- Lieberman, Victor. 2010. "A Zone of Refuge in Southeast Asia? Reconceptualizing Interior Spaces" *Journal of Global History* 5(2): 333–346.
- Lin Aung, Soe. 2014. "The Friction of Cartography: On the Politics of Space and Mobility Among Migrant Communities in the Thai–Burma Borderlands" *Journal of Borderlands Studies* 29(1): 27–45.
- Lyon, David. 2001. *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*. Buckingham: Open University Press.
- Madsen, Kenneth D. and Van Naerssen, Ton. 2003. "Migration, Identity, and Belonging" *Journal of Borderlands Studies* 18(1): 61–75.
- Maganda, Carmen. 2012. "Border Water Culture in Theory and Practice: Political Behavior on the Mexico–U.S. border" *Journal of Political Ecology* 19: 81–93.
- Mamadouh, Virginie. 2005. "Geography of War, Geography of Peace" In *The Geography of War and Peace: From Death Camps to Diplomats*, edited by Colin Flint. New York: Oxford University Press.
- Marshall, Andrew M. 2014. *A Kingdom in Crisis: Thailand's Struggle for Democracy in the Twenty-First Century*. London: Zed Books.
- Malkki, Liisa. 1992 "National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees" *Cultural Anthropology* 7(1): 22–44.
- _____. 1994 "Citizens of Humanity: Internationalism and the Imagined Community of Nations" *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 3(1): 41–68.
- _____. 1995 "Refugees and Exile: From 'Refugee Studies' to the National Order of Things" *Annual Review of Anthropology* 24: 495–523.
- _____. 1996 "Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and

- Dehistoricization” *Cultural Anthropology* 11(3): 377–404.
- Matthews, Nathaniel and Geheb, Kim. 2015. “On Dams, Demons and Development: The Political Intrigues of Hydropower Development in the Mekong” In *Hydropower Development in the Mekong Region*, edited by Nathaniel Matthews and Kim Gehab. Oxon, Routledge.
- McCargo, Duncan. 2008. *Tearing Apart the Land: Islam and Legitimacy in Southern Thailand*. Ithaca: Cornell University Press.
- McDougall, Allan K. and Valentine, Lisa Philips. 2004. “Sovereign Survival: Borders as Issues” *Journal of Borderlands Studies* 19(1): 23–35.
- McDuie–Ra, Duncan. 2014. “The India–Bangladesh Border Fence: Narratives and Political Possibilities” *Journal of Borderlands Studies* 29(1): 81–94.
- Mechlinski, Timothy. 2010. “Towards an Approach to Borders and Mobility in Africa” *Journal of Borderlands Studies* 25(2): 94–106.
- Mezzadra, Sandro and Brett Neilson. 2013. *Border as Method, or, The Multiplication of Labor*. Durham and London: Duke University Press.
- Michaelsen, Scott and Johnson, David. 1997. *Border Theory: The Limits of Cultural Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Minca, Claudio and Vaughan–Williams, Nick. 2012. “Carl Schmitt and the Concept of the Border” *Geopolitics* 17(4): 756–772.
- Minghi, Julian. 1963. “Boundaries Studies in Political Geography” *Annals of the Association of American Geographers* 53: 407–428.
- Moraczewska, Anna. 2010. “The Changing Interpretation of Border Function in International Relations” *Revista Română de Geografie Politică* 12(2): 329–340.
- Nail, Thomas. 2016. *Theory of the Border*. New York: Oxford University Press.

- Newman, David. 2003. "On Borders and Power: A Theoretical Framework" *Journal of Borderlands Studies* 18(1): 13–25.
- Niang, Amy. 2013. "The (In)Commodities of Laissez-faire Integration: Trade and Mobility in a Cross-border Market" *African Studies* 72(1): 41–62.
- Ohmae, Kenichi. 1990. *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*. New York: HarperBusiness.
- _____. 1995. *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. New York: The Free Press.
- Olga, Lafazani. 2013. "A Border within a Border: The Migrants' Squatter Settlement in Patras as a Heterotopia" *Journal of Borderlands Studies* 28(1): 1–13.
- Ong, Aihwa. 1995. "Making the Biopolitical Subject: Cambodian Immigrants, Refugee Medicine and Cultural Citizenship in California" *Social Science & Medicine* 40(9): 1243–1257.
- Orozco-Mendoza, Elva Fabiola. 2008. *Borderlands Theory: Producing Border Epistemologies with Gloria Anzaldúa*. MA Thesis. Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Osiander, Andreas. 2001. "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth" *International Organization* 55(2): 251–287
- Paasi, Anssi. 1998. "Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows" *Geopolitics* 3(1): 69–88.
- _____. 2005. "Generations and the 'Development' of Border Studies" *Geopolitics* 10(4): 663–671.
- _____. 2011. "A Border Theory: An Unattainable Dream or a Realistic Aim for Border Scholars" in *The Ashgate Research Companion to Border Studies*, edited by D. Wastl-Walter. Farnham: Ashgate Press.

- Parker, Noel and Adler–Nissen, Rebecca. 2012. “Picking and Choosing the ‘Sovereign’ Border: A Theory of Changing State Bordering Practices” *Geopolitics* 17(4): 773–796.
- Parker, Noel and Vaughan–Williams, Nick. 2012. “Critical Border Studies: Broadening and Deepening the Lines in the Sand’ Agenda” *Geopolitics* 17(4): 727–733.
- Parker, Noel and Vaughan–Williams, Nick et al. 2009. “Lines in the Sand? Towards an Agenda for Critical Border Studies” *Geopolitics* 14(3): 582–587.
- Pawakapan, Puangthong. 2013. *State and Uncivil Society in Thailand at the Temple of Preah Vihear*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Pécoud, Antoine and De Guchteneire, Paul. 2006. “International Migration, Border Controls and Human Rights: Assessing the Relevance of a Right to Mobility” *Journal of Borderlands Studies* 21(1): 69–86.
- Peter, Little. 2005. “Unofficial Trade When States are Weak: The Case of Cross–border Commerce in the Horn of Africa” *UNU–WIDER* 13: 1–23.
- Piper, Nicola. 2004. “Rights of Foreign Workers and the Politics of Migration in South–East and East Asia” *International Migration* 42(5): 71– 97.
- Pisani, Michael J., Reyes, Juan C. and G. García Jr, Baldomero. 2009. “Looking Back Twenty three Years: An Analysis of Contributors and Contributions to the Journal of Borderlands Studies, 1986 (volume 1, number 1) to 2008 (volume 23, number 2)” *Journal of Borderlands Studies* 24(1): 1–17.
- Prescott, John R.V. 1965. *The Geography of Frontiers and Boundaries*. Chicago: Aldine Publishing Company.
- _____. 1987. *Political Boundaries and Frontiers*. London: Unwin Hyman.
- Prokkola, Eeva Kaisa. 2009. “Unfixing Borderland Identity: Border Perfor-

- mances and Narratives in the Construction of Self” *Journal of Borderlands Studies* 24(3): 21–38.
- Radu, Cosmin. 2012. “Frontier Effects and Tidemarks: A Commentary in the Anthropology of Borders” in *Polyphonic Anthropology: Theoretical and Empirical Cross-Cultural Fieldwork*, edited by Massimo Canevacci. Rijeka: InTech.
- Ramachandran, S. 1999. “Of Boundaries and Border Crossings” *Interventions* 1(3): 235–253.
- Reis, Michele. 2004. “Theorizing Diaspora: Perspectives on “Classical” and “Contemporary” Diaspora” *International Migration* 42(2): 41–60.
- Ritaine, Evelyne. 2009. “La Barriere et le Checkpoint: Mise en Politique de L’asymetrie” *Cultures and Conflits* 73: 13–33.
- Ross, James C.. 2007. “Biometrics: Intersecting Borders and Bodies in Liberal Bionetwork States” *Journal of Borderlands Studies* 22(2): 77–96.
- Roy, Jeffrey. 2006. “Security and Borders in a Digital Age: Implications for Canadian Government and North American Governance” *Journal of Borderlands Studies* 21(1): 87–107.
- Rumford, Chris. 2012. “Towards a Multiperspectival Study of Borders” *Geopolitics* 17(4): 887–902.
- _____. 2013. “Towards a Vernacularized Border Studies: The Case of Citizen Borderwork” *Journal of Borderlands Studies* 28(2): 169–180.
- Saddiki, Said. 2012. “The Sahara Wall: Status and Prospects” *Journal of Borderlands Studies* 27(2): 199–212.
- Salisbury, David S. and Weinstein, Ben G. 2014. “Cultural Diversity in the Amazon Borderlands: Implications for Conservation and Development” *Journal of Borderlands Studies* 29(2): 217–241.

- Salter, Mark B. 2012. "Theory of the / : The Suture and Critical Border Studies" *Geopolitics* 17(4): 734–755.
- Sangkhamanee, Jakkrit. 2006. *Border Riverscape: Negotiating Space and Identity Construction of the Long-distance River Traders under the Greater Mekong Subregional Trade Regime*. MA Thesis, Chiang Mai University.
- _____. 2015. "From Pak Mun to Xayaburi: The Backwater and Spillover of Thailand's Hydropower Politics" in *Hydropower Development in the Mekong Region*, edited by Nathaniel Matthews and Kim Gehab. Oxon: Routledge.
- Sassen, Saskia. 1992. "Why Migration?" *Report on the Americas* 26(1): 14–47.
- Sato, Yuki. 2011. "Exploring "Borderlity" on the Ogasawara Islands" *Journal of Borderlands Studies* 26(3): 327–344.
- Schack, Michael. 2001. "Regional identity in Border Regions: The Difference Borders Make" *Journal of Borderlands Studies* 16(2): 99–114.
- Schimanski, Johan and Wolfe, Stephen. 2010. "Cultural Production and Negotiation of Borders: Introduction to the Dossier" *Journal of Borderlands Studies* 25(1): 38–49.
- Scott, James C. 1987. *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.
- _____. 1998. *Seeing like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press.
- _____. 2008a. "'Stilled to Silence at 500 Metres': Making Sense of Historical Change in Southern Asia" *IIAS Newsletter* 49: 12–13.
- _____. 2008b. "Why Civilisations Can't Climb Hills: a Political History of Statelessness in Southeast Asia." Lecture recorded on 22 May 2008 at

- New Theatre, East Building, London School of Economics and Political Science. Available at <http://www.lse.ac.uk/website-archive/newsAndMedia/videoAndAudio/channels/publicLecturesAndEvents/player.aspx?id=164>
- _____. 2009. *The Art of Not Being Governed: An Anarchist History of Upland Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press.
- Singh, Jaidev and Ganster, Paul. 2003. "Transboundary Environmental Cooperation: A Conversation on Issues in Research and Methodologies" *Journal of Borderlands Studies* 18(1): 51-60.
- Singleton, Sara. 2008. "'Not our Borders': Indigenous People and the Struggle to Maintain Shared Cultures and Polities in the Post 9/11 United States" *Journal of Borderlands Studies* 23(3): 39-54.
- Skeldon, Ronald. 2000. "Trafficking: A Perspective from Asia" *International Migration* 1: 7-30.
- _____. 2006. "Interlinkages Between Internal and International Migration and Development in the Asian Region" *Population, Space and Place* 12: 15-30.
- Solomon, Robert. 1970. "Boundary Concepts and Practices in Southeast Asia" *World Politics* 23: 1-23.
- Starr, Harvey and Most, Benjamin A. 1976. "The Substance and Study of Borders in International Relations Research" *International Studies Quarterly* 20(4): 581-620.
- Stefanick, Lorna. 2009. "Transboundary Conservation: Security, Civil Society and Cross Border Collaboration" *Journal of Borderlands Studies* 24(2): 15-37.
- Strauss, Claudia. 2006. "Commentary: Borders as Sites of Pain" *Ethos* 34(1): 42-47.

- Strauss, Michael J.. 2013. "Boundaries in the Sky and a Theory of Three-Dimensional States" *Journal of Borderlands Studies* 28(3): 369–382.
- Sturgeon, Janet C.. 1997. "Claiming and Naming Resources on the Border of the State: Akha Strategies in China and Thailand" *Asia Pacific Viewpoint* 38(2): 131–144.
- Szary, Anne-Laure Amilhat. 2012. "Walls and Border Art: The Politics of Art Display" *Journal of Borderlands Studies* 27(2): 213–228.
- Tagliacozzo, Eric. 2001. "Border Permeability and the State in Southeast Asia: Contraband and Regional Security" *Contemporary Southeast Asia* 23(2): 254–274.
- _____. 2002. "Smuggling in Southeast Asia: History and its Contemporary Vectors in an Unbounded Region" *Critical Asian Studies* 34(2): 193–220.
- _____. 2003. "Hydrography, Technology, Coercion: Mapping the Sea in Southeast Asian Imperialism, 1850–1900" *Archipel: Etudes Interdisciplinaires sur le Monde Insulindien* 65: 89–107.
- _____. 2004a. "Border-Line Legal: Chinese Communities and 'Illicit' Activity in Insular Southeast Asia" In *Maritime China and the Overseas Chinese in Transition, 1750–1850*, edited by Gungwu Wang and Chin-Keong Ng. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- _____. 2004b. "Ambiguous Commodities, Unstable Frontiers: The Case of Burma, Siam, and Imperial Britain, 1800–1900" *Comparative Studies in Society and History* 46(2): 354–377.
- _____. 2004c. "Tropical Spaces, Frozen Frontiers: The Evolution of Border Enforcement in Nineteenth Century Insular Southeast Asia" in *Locating Southeast Asia: Geographies of Knowledge and Politics of Space*, edited by Paul H. Kratoska, Henk Schulte Nordholt and Remco Raben. Singa-

- pore: National University of Singapore Press.
- _____. 2005. *Secret Trades, Porous Borders: Smuggling and States Along a Southeast Asian Frontier, 1865–1915*. New Haven: Yale University Press.
- _____. 2008. “Thinking Marginally: Ethno–Historical Notes on the Nature of Smuggling in Human Societies” *Journal of the Canadian Historical Association* 18(2): 144–164.
- Thongchai Winichakul. 1997. *Siam Mapped: A History of the Geo–Body of a Nation*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Tilly, Charles. 1990. *Coercion, Capital and European States AD 990–1990*. Oxford: Basil Blackwell.
- Titeca, Kristof. 2012. “Tycoons and Contraband: Informal Cross–border Trade in West Nile, North–Western Uganda” *Journal of Eastern African Studies* 6(1): 47–63.
- Topaloglou, Lefteris et al. 2005. “A Border Regions Typology in the Enlarged European Union” *Journal of Borderlands Studies* 20(2): 67–89.
- Trillo–Santamaría, Juan–Manuel. 2014. “Cross–Border Regions: The Gap Between the Elite’s Projects and People’s Awareness. Reflections from the Galicia–North Portugal Euroregion” *Journal of Borderlands Studies* 29(2): 257–273.
- Trupp, A. and Dolezal, C. 2013. “Editorial: Mobilities in South–East Asia” *ASEAS–Austrian Journal of South–East Asian Studies* 6(2): 235–241.
- Tsuneishi, Takao. 2008. “Development of Border Economic Zones in Thailand: Expansion of Border Trade and Formation of Border Economic Zones” *IDE Discussion Paper* 153: 1–40.
- Turner, Frederick. 1920. *The Frontier in American History*. Tucson: University of Arizona Press.

- Valentine, Lisa and McDougall, Allan. 2004. "Imposing the Border: The Detroit River from 1786 to 1807" *Journal of Borderlands Studies* 19(1): 13–22.
- Vallet, Élisabeth and David, Charles–Philippe. 2012. "Introduction: The (Re) Building of the Wall in International Relations" *Journal of Borderlands Studies* 27(2): 111–119.
- van der Velde, Martin and Van Houtum, Henk. 2003. "Communicating Borders" *Journal of Borderlands Studies* 18(1): 1–11.
- van Geenhuizen, Marina and Rietveld, Piet. 2002. "Land–borders and Sea–borders: An Exploration of Differences in Border Region Development" *Journal of Borderlands Studies* 17(2): 63–77.
- van Houtum, Henk. 2005. "The Geopolitics of Borders and Boundaries" *Geopolitics* 10(4): 672–679.
- van Houtum, Henk, Kramsch, Olivier and Zierhofer, Wolfgang, (eds). 2005. *B/ordering Space*. Aldershot: Ashgate.
- van Schendel, Willem. 2002. "Geographies of Knowing, Geographies of Ignorance: Jumping Scale in Southeast Asia" *Development and Planning D: Society and Space* 20: 647–668.
- van Schendel, Willem and De Maaker, Erik. 2014. "Asian Borderlands: Introducing Their Permeability, Strategic Uses and Meanings" *Journal of Borderlands Studies* 29(1): 3–9.
- van Schoik, D. Rick. 2014. "Disasters without Borders: The International Politics of Natural Disasters" *Journal of Borderlands Studies* 29(1): 113–114.
- Vaughan–Williams, Nick. 2009. *Border Politics The limits of Sovereign Power*. Edinburg University Press.
- Vertovec, Steven. 1999. "Conceiving and Researching Transnationalism"

- Ethnic and Racial Studies* 22(2): 447–462.
- Walker, Andrew. 1999. *The Legend of the Golden Boat: Regulation, Trade and Traders in the Borderlands of Laos, Thailand, China, and Burma*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Walkerdine, Valerie. 2006. “Workers in the New Economy: Transformation as Border Crossing” *Ethos* 34(1): pp. 10–41.
- Walters, Oliver. 1982. *History, Culture and Region in Southeast Asian Perspectives*. Singapore: Institute of South East Asian Studies.
- Walther, Olivier. 2009. “A Mobile Idea of Space. Traders, Patrons and the Cross-border Economy in Sahelian Africa” *Journal of Borderlands Studies* 24(1): 34–46.
- _____. 2015. “Business, Brokers and Borders: The Structure of West African Trade Networks” *Journal of Development Studies* 51(5): 603–620.
- Wiering, Mark and Verwijmeren, Joris. 2012. “Limits and Borders: Stages of Transboundary Water Management” *Journal of Borderlands Studies* 27(3): 257–272.
- Wolf, Eric R. 1982. *Europe and the People Without History*. Berkeley and Los Angeles: The University of California Press.
- Womack, Brantly. 1994. “Sino-Vietnamese Border Trade: The Edge of Normalization” *Asian Survey* 34(6): 495–512.
- Yongge, Su. 2000. “Ecology Without Borders” in *Where China meets Southeast Asia: Social and Cultural Change in the Border Regions*, edited by Evans, Grant, Hutton, Christopher and Eng, Kuah Khun. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Zolberg, Aristide R. 1989. “The Next Waves: Migration Theory for a Changing World” *International Migration Review* 23(3): 403–430.

เกี่ยวกับผู้เขียน

จักรกริช สังขมณี นักมานุษยวิทยาวิทยาผู้สนใจการศึกษาชายแดนและความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนหลายมิติ ทั้งในแง่ของการสร้างความรู้จากการทำงานภาคสนาม การอภิปรายเชิงแนวคิดทฤษฎี ไปจนถึงการสร้างวิธีวิทยาว่าด้วยการศึกษาชายแดน จักรกริชตีพิมพ์บทความวิชาการด้านชายแดนหลายชิ้น และเป็นบรรณาธิการให้กับวารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ฉบับ “พรมแดนของวิธีวิทยา/วิธีวิทยาที่พรมแดน” สำหรับ “Limology: ชายแดนศึกษา กับ เขต-ชั้นวิทยาของพื้นที่ใน/ระหว่าง” เล่มนี้ เป็นความพยายามล่าสุดของเขาในการเสนอแนวคิดใหม่ๆ เพื่อผลักดันทางความรู้ของพรมแดนและชายแดนศึกษาให้ไปไกลกว่ากรอบการเอารัฐชาติเป็นศูนย์กลาง

รายชื่อหนังสือในชุด
“ตำราสังคมศาสตร์เคล็ดไทย-ลลมล.”

1. นิติ ภาวครพนันธุ์, *ชวนถกชาติและชาติพันธุ์*, 2558 (พิมพ์ครั้งที่ 1) และ 2560 (ฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ 2)
2. จักรกริช สังขมณี, *Limology: ชายแดนศึกษา กับ เขต-ชั้นर्वิทยาของพื้นที่ใน/ระหว่าง*, 2561

พิมพ์ที่: หจก.ภาพพิมพ์
โทรศัพท์ 0-2433-0062 ถึง 7
ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา: อนันต์ ศรีฉ่ำพันธ์